

Savaria University Press–Glotta Nyelvi Intézet

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX.

Név és társadalom
a magyar nyelvterület peremén

A Savaria University Press
és
a Glotta Nyelvi Intézet
közös kiadványa

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX.

Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén

A 2018. május 24–25-i
eszéki névföldrajzi tanácskozás előadásai

Szerkesztette

VÖRÖS FERENC
LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA

Savaria University Press–Glotta Nyelvi Intézet
Szombathely–Eszék, 2018

A Savaria University Press és a Glotta Nyelvi Intézet
közös kiadványa

Lektorálták

KOROMPAY KLÁRA

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA

RAJSLI ILONA

VÖRÖS FERENC

VÖRÖS OTTÓ

A horvát nyelvű szövegeket magyarra fordították

ĐELATOVIĆ, SONJA

DORKIĆ, DIANA

FEHIR, ADÉL

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA

MOLNÁR LJUBIĆ MÓNICA

Borítóterv

VITÁRIS JÓZSEF
festőművész

© VÖRÖS FERENC
© LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA
© A kötet szerzői

ISBN 978-615-5753-26-8

*A konferenciának az
Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Kara
biztosította a helyszínt.*

*A szervezésben és a szakmai előkészületekben
a házigazdák mellett
a Josip Juraj Strossmayer Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének
és*

*Történelem Tanszékének vezetése
vállalt jelentős szerepet.*

*A kötet megjelenítését
a Magyar Nyelvstratégiai Intézet támogatta.*

*Ezúton szeretnék a szerzőtársak nevében köszönetet mondani
a Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Kara
vezetőinek a helyszín biztosításáért,
a szervezésben nyújtott segítségért,
valamint*

*a Magyar Nyelvstratégiai Intézetnek
a kötet megjelenítéséhez nyújtott támogatásért.
V.F.–L.S. A.*

Minden jog fenntartva.

A mű sem részleteiben, sem egészében nem reprodukálható
semmilyen eljárással, továbbá semmiféle adathordozón nem tárolható
a szerkesztő és jogtulajdonosok írásbeli engedélye nélkül.

Felelős kiadó: FÚZFA BALÁZS

Készült: 2018-ban

Tartalom

A szerkesztők előszava.....	13
Köszöntő a Magyar Nyelvstratégiai Intézet részéről.....	15
Vörös Ferenc: Peremvidéki családnév-etimológiák nyelvföldrajzáról	17
Irodalom.....	30
Források	32
Összefoglaló / Summary.....	33
Kulcsszavak / Keywords	34
Slíz Mariann–P. Tóth Teodóra–Farkas Tamás: Mitől magyar egy családnév?	35
Irodalom.....	53
Összefoglaló / Summary.....	54
Kulcsszavak / Keywords	55
Dubravka Božić Bogović: Anyakönyvezett utónevek a 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségekben	57
Irodalom.....	69
Levéltári források.....	69
Összefoglaló / Summary.....	69
Kulcsszavak / Keywords	70
Nada Bulić–Ivana Posedi: A 17. századi kaproncai Szent Miklós Plébánia úrbéri könyveibe bejegyzett helynevek írásmódja.....	71
Irodalom.....	79
Források	79
Összefoglaló / Summary.....	80
Kulcsszavak / Keywords	81
Nyári Denisz: Kelet-szláviai magyar családnevek a késő középkorban és a kora újkorban	83
Irodalom.....	95
Levéltári források.....	95
Egyéb források.....	95
Összefoglaló / Summary.....	96
Kulcsszavak / Keywords	96

Maja Glušac–Bernardica Domorad–Betina Domazet: Magyar névanyag a horvát szótárakban.....	97
Irodalom.....	108
Összefoglaló / Summary.....	108
Kulcsszavak / Keywords	109
Lehocki-Samardžić Anna–Jadranka Mlikota: A Magyarországon kiadott horvát nyelvű nyelvtanokban szereplő személynevek.....	111
Irodalom.....	121
Összefoglaló / Summary.....	122
Kulcsszavak / Keywords	122
Tóth Péter: Deákné Bartha Katalin szlavóniai nyelvjárásgyűjtései.....	123
Irodalom.....	128
Összefoglaló / Summary.....	130
Kulcsszavak / Keywords	130
Nagy Imre Gábor: Magyarosodási mozgalom.....	131
Irodalom.....	147
Források.....	147
Összefoglaló / Summary.....	149
Kulcsszavak / Keywords	150
Gercsák Gábor: Idegen helynevek magyar atlaszokban.....	152
Irodalom.....	158
Összefoglaló / Summary.....	159
Kulcsszavak / Keywords	159
Barics Ernő: A Baranya megyei horvát–magyar kétnyelvű mikrotoponimákról. 160	
Irodalom.....	165
Összefoglaló / Summary.....	166
Kulcsszavak / Keywords	167
Andelko Vlašić: Magyar személy- és helynevek a 16. századi szlavóniai és szerémségi oszmán adóösszeírásokban.....	168
Irodalom.....	175
Összefoglaló / Summary.....	176
Kulcsszavak / Keywords	176

Mikesy Gábor: Dráva-vidéki kontaktusok a földrajzi nevek tükrében	177
Irodalom.....	189
Elektronikus térképi helyek	191
Összefoglaló / Summary.....	193
Kulcsszavak / Keywords	193
Kovács András: A belső migráció hatásának tükröződése a kárpátaljai magyar családnévanyagban	194
Irodalom.....	202
Összefoglaló / Summary.....	204
Kulcsszavak / Keywords	205
A kötet szerzői / Authors	206

A szerkesztők előszava

2018. május 24–25-én került sor A nyelvöldrajztól a névföldrajzig c. konferenciasorozat kilencedik rendezvényére, melynek ezúttal házigazdaként az eszéki székhelyű Juraj Josip Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Kara adott otthont.

A nyelvöldrajztól a névföldrajzig első tanácskozására 2010-ben azzal a céllal hívtuk meg a geolingvisztika magyarországi szakembereit, hogy megalapozzák és a háttérből szakmailag támogassák a Magyar családnévatalasz történeti és jelenkori névkorpuszának feldolgozását. A konferenciasorozat időközben nemzetközivé nőtte ki magát. A téma összetettsége lehetővé teszi és egyúttal meg is kívánja az inter-, sőt multidiszciplinaritást. A projekt a különféle szakterületeken tevékenykedő kutatók párbeszédére alapozva tárja fel a Kárpát–Pannon-térség múltjának és jelenének társadalomtörténeti sajátosságait. A konferencia alcímével – Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén – a nevek társadalmi beágyazottságának vizsgálatára kívántuk ráirányítani az előadók figyelmét.

A mostanáig éves gyakorisággal megszervezett meghívásos rendezvénynek minden évben más-más város adott otthont. Az eddigi helyszínek a következők voltak: 2010-ben Szombathely (Magyarország), 2011-ben Győr (Magyarország), 2012-ben Sárvár (Magyarország), 2013-ban Dunaszerdahely - Dunajská Streda (Szlovákia), 2014-ben Pozsony – Bratislava (Szlovákia), 2015-ben Alsóőr - Unterwart (Ausztria), 2016-ban Sopron (Magyarország), 2017-ben Kolozsvár - Cluj-Napoca (Románia).

A projekt országos, sőt nemzetközi jelentőségű, hiszen a nevek történeti és a jelenkori rétegének összevetése nemcsak a különféle állapotok leírását, hanem a történelmi-társadalmi folyamatok modellálását is lehetővé teszi.

A 2018 májusának utolsó hetében realizált eszéki névföldrajzi konferencia tematikai gazdagságát alapvetően a különféle szakterületet képviselő kutatók hivatottak szolgálni. A felhívásban a térségben élő nyelvészeket, geográfusokat, geoinformatikusokat, nyelvi kapcsolatokkal foglalkozó kutatókat, kulturális antropológusokat, művelődéstörténészeket, népességmozgással- és kisebbségkutatókkal foglalkozó néprajzosokat, történészeket, levéltárosokat szólítottuk meg. Az eszéki tanácskozáson magyar és horvát nyelvű előadások hangzottak el.

A rendezvény házigazdája az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Kara és az ugyancsak Eszéken székelő Glotta Nyelvi Intézet. Együttműködő partnerek és társszervezők: az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történettudományi Tanszéke, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem BTK Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszéke, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK

Savaria Egyetemi Campus Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. A konferenciasorozat szakmai támogatója a Magyar Nyelvtudományi Társaság. A tanácskozáson elhangzott előadások tartalmát az eddigi hagyományokhoz híven lektorált kiadványban tesszük elérhetővé a szakterület képviselőinek és a téma iránt érdeklődő nagyközönségnek. Az eszéki kötet megjelentetését a Magyar Nyelvstratégiai Intézet támogatását is élvezi. A támogatásért ezúton is köszönetet mondunk a szervezésben részt vevő partnerek és a szerzők nevében.

A szerkesztők

Köszöntő a Magyar Nyelvstratégiai Intézet részéről

Tisztelt Konferencia, kedves Vendégeink, Hölgyeim és Uraim!

Örömmel teszek eleget a megtisztelő felkérésnek, hogy *A nyelv földrajzától a névföldrajzig* című, immár hagyományosnak számító konferenciasorozat IX. tanácskozásán, a *Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén* alcímet viselő nemzetközi konferencia megnyitóján a Magyar Nyelvstratégiai Intézet nevében köszöntsem Önöket. – Tisztelettel köszöntöm a tanácskozás társszervezőit, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Általános és Magyar Nyelvészeti Tanszékének s az Eötvös Loránd Tudományegyetem SEK Magyar Nyelvtudományi Tanszékének képviselőit – kiemelten VÖRÖS FERENC tanszékvezető urat, a rendezvénysorozat kezdeményezőjét; külön köszöntöm a rendezvény házigazdáit, a Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánhelyettesét, BOŽIĆ BOGOVIĆ DUBRAVKA asszonyt és a Glotta Nyelvi Intézet elnökasszonyát, LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNÁT. Köszöntöm a konferencia előadóit és vendégeit, köszöntök minden kedves megjelentet.

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet feladatai között kiemelt helye van a magyar nyelvi örökség feltárásának, az erre irányuló kutatások támogatásának. A névtan, a névkutatás nemcsak múltunk megismerése, hanem a nemzet nyelvi, történeti, kulturális örökségének és önazonosságának megőrzése szempontjából is igen fontos terület, ezért – lehetőségeink szerint – támogatjuk ezeket a munkálatokat: mind a nagy névtani kutatóprogramokat, a névadatbankok kiépítését (például a *Magyar nemzeti helynévtár* nagyszabású tervét), mind pedig az e körbe tartozó kutatásokat, a rájuk épülő tanácskozásokat és a belőlük származó kutatási eredmények közzétételét. 2017 novemberében a *Nevek és szótárak* konferencia megrendezésének és a tanulmánykötet megjelentetésének költségeit vállaltuk magunkra, idén tavasszal pedig társszervezőként részt vettünk a *Magyar névkutatás – aktuális feladatok* című kerekasztal-konferencián.

A mostani kétnapos nemzetközi tanácskozás, miként alcíme is mutatja, elsősorban a nyelvterület peremvidékeinek nyelv földrajzi és névföldrajzi kérdéseivel foglalkozik. Az előadások főként a családnevek és a földrajzi nevek témaköréből mutatnak be fejezeteket, kutatási eredményeket; továbbá módszertani kérdéseket vetnek föl és kutatási lehetőségeket fogalmaznak meg a témakör alaposabb áttekintése céljából. A tanácskozás a nyelv földrajzi vizsgálat szempontjait és lehetőségeit, a térbeliséget állítja középpontba, de ez a dimenzió természetes módon egészül ki a történeti távlattal, vagyis az idő dimenziójával, valamint a társadalmi tagoltság és a nemzetiségi, nyelvi-nyelvjárási rétegzettség szempontjaival.

A konferencia szervezői az eszmecserére demográfusokat, geoinformatikusokat, nyelvi kapcsolatokat kutató szakembereket, kulturális antropológusokat, művelődéstörténészeket, népességmozgással, kisebbségkutatással

foglalkozó néprajzosokat, történészeket is megszólítottak, meghívtak. A tanácskozás programja gazdag és sokrétű. Mivel az előadók és a bemutatandó témák többféle tudományszakot, tudományos megközelítést képviselnek, bizonyára sikerül majd alaposan körüljárni a társadalom és a névadás, a névhasználat összetett kérdéseit.

A nyelv- és névföldrajz témája köré szervezett konferenciasorozat, így ez a mostani, 9. tanácskozás is jelentős mértékben járulhat hozzá a családnév kutatásban és a névföldrajzban rejlő lehetőségek kiaknázásához. A sorozat egyben egy nagyívű kutatási programnak is része és kiegészítője: a *Magyar családnév atlasz* Vörös Ferenc vezette munkálataihoz kapcsolódik. A már megjelent kötetek – pl. a *Kis magyar családnév atlasz* (2014) vagy a *Kárpát-medencei történeti családnév atlasz* (2017) – meggyőzően mutatják a névföldrajzban rejlő lehetőségeket. Sárvár Hungarikum Bizottsága már kezdeményezte a *Magyar családnév atlasz* kutatási programjának megyei értéktárba való fölvételét. A családnév atlasz elkészítésének nemcsak hazai, hanem nemzetközi jelentősége is van: a nevek történeti és jelenkori rétegének összevetése a történelmi, társadalmi folyamatok modellezéséhez, általánosabb összefüggéseik megértéséhez is hozzájárulhat.

Ezért is döntöttünk úgy, hogy támogatjuk a jelenlegi tanácskozás előadásainak teljes terjedelemben, írásban való megjelentetését: a konferenciakötet kiadásának költségeit a Magyar Nyelvstratégiai Intézet állja.

E felajánlásunk bejelentésével kívánok az előadóknak és a konferencia résztvevőinek hasznos és élvezetes eszmecserét, sikeres tanácskozást!

Tóth Attila
a Magyar Nyelvstratégiai Intézet igazgatója

VÖRÖS FERENC

PEREMVIDÉKI CSALÁDNÉV-ETIMOLÓGIÁK NYELVFÖLDRAJZÁRÓL

Eredetrétegek vizsgálata a 18. század eleji
Magyar Királyság nyugati és déli határaival érintkező megyékben

1. A magyarországi censzusok kezdetét II. József uralkodásának idejére tesszük. Az 1784–1788 közötti időszakban lezajlott népszámlálás a történeti demográfia szempontjából is becses forrás, hiszen az abból kiolvasható információk nagyban hozzájárulhatnak a hazai népesség egykori viszonyainak pontosabb ismeretéhez. Igaz, a II. József által 1784. július 16-án elrendelt összeírás a korabeli felfogás szerint elsősorban a magyar társadalomnak csupán az adóköteles és/vagy hadra fogható férfinépességére engedne rálátni. E census a hadra fogható számbavételével a korábbiakkal ellentétben már a nemességre is kiterjedt. Az adatfelvétel alapját az ún. egyéni adatokat tartalmazó családalapok képezték, amelyek házak, háztartások és lakások szerint készültek. A két változat közül az egyikben a keresztény népesség demográfiai és foglalkozási-jogi státusra vonatkozó adatokat, a másikon az izraeliták nevét, nemét és az itt összeírt férfiak családi állapotát rögzítették. A kétpéldányos ívek közül az egyik német nyelven készült, amely az összeírók közül a számlálásban gyakorlott katonai biztosnál, a másik a Pozsonyban előzetesen tanfolyamon felkészített polgári jogállású megyei kiküldöttnél maradt (DANYI–DÁVID 1960: 7). Ez utóbbi a helyben leginkább használatos nyelven rögzítette az adatokat. A négy példányban készült német nyelvű íveket először településenként, majd megyénként is összesítették. Az előkészületekről fennmaradt forrásokból tudjuk, hogy 1785. és 1787 között a szociodemográfiai jellemzők közül a születésre, családi állapotra, életkorra, vallásra és foglalkozásra vonatkozó adatokat is rögzítették. Az összeírók tehát az iskolai képzettség, a vagyoni helyzet és az anyanyelv kivételével lényegileg minden, a későbbi népszámlálások során feltett tételre rákérdeztek (DANYI–DÁVID 1960: 5). Érdekességgént említhetjük, hogy az összeírás helyéről való távozást úgyszintén rögzítették. 1788-tól a megyék már tudatosan szabotálták II. József rendeletét. Az 1790–91-es országgyűlés érvénytelenítette az uralkodó pátensét. Ennek következtében az egyénekről és családokról felvett ívek többsége nem áll rendelkezésünkre, hiszen azokat gyaníthatóan megsemmisítették. Mindazonáltal a rendelkezésünkre álló

töredékes adatokból nemcsak a korabeli magyarországi népesség nagyságára, hanem nemzetiségi megoszlására vonatkozóan is születtek becslések.

1.1. A fentebb említett hiátus ismeretében értékelődnek fel a 18. század elejéről fennmaradt országos összeírások, melyek közül az elsőnek az adatai 1715-ben lettek fölvéve. Ekkor még az ország déli területének egy része török megszállás alatt volt. Az 1718-as pozsareváci békekötés után két évvel újabb országos összeírássra került sor. Egyik conscriptio hatóköre sem terjedt ki a Magyar Királyságtól akkor még politikailag különálló Erdélyi Fejedelemségre, mint ahogy annak sem találni nyomát, hogy Horvát- és Szlavónország, illetőleg a hozzátartozó részek, valamint az itteni határőrvidék adóköteles népessége a megyéktől delegált conscriptorok látókörébe került volna. A többi határőrvidék területéről leginkább a polgári népesség adatai kerültek rá az összeíróikre: az ottani településeket többnyire azoknak a vármegyéknek a tékáiban találjuk meg, amelyeknek a fennhatósága alá tartoztak azok az összeírás időpontjában. Az utóbbiak közül egyesekkel duplán, tehát a vármegyék és az adott határőrvidék lajstromaiban is találkozhatunk.

1.2. Az 1715-ös és az 1720-as conscriptio személynévállományának részleges eltérései nemcsak a két összeírás elveinek részbeni megváltozásával és az időközben bekövetkezett népességmozgással magyarázhatók. Az öt évvel korábbról archivált tékák közül ugyanis a legnépesebbnek számító Vas vármegyéé máig sem került elő. Az 1720-ból ránk maradt Vas megyei téka 14 416 névadata a többi megyéhez képest kiugróan magas (az adatok összesítését tartalmazó táblázatot lásd VÖRÖS 2015: 51–53). A korabeli, adókötelesként számon tartott népesség több mint 8%-át teszi ki. 1715-ös összeírásbeli hiánya a korpusz névanyagának feldolgozásakor számottevőnek mondható.

1.3. Az alábbi tanulmányban felhasznált névadatok a 18. század eleji második országos összeírásból származnak (OrszÖsszír. 1720/2012). Ahogy azt a címben jeleztem, gyakorlati megfontolásból az 1720-as Conscriptio Regnicolarisnak a németiséggel és a szláv népességgel érintkező nyugati és déli vármegyéinek családnévállományát vizsgáltam, éspedig a korabeli Bács-Bodrog, Baranya, Pest-Pilis-Solt, Somogy, Sopron, Vas és Zala vármegye területén följegyzett családnevek alapján.

Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy milyen földrajzi elrendeződést mutatnak a különféle etimológiai rétegek a korpusznak ebben a szeletében. Korábban már több olyan kartogramot is publikáltam, amelyeken egyes gyakori jelenségek nyelvföldrajzát tanulmányozhatjuk: mindenekelőtt lexikális, szemantikai és morfoszemantikai típusok alapján. A térképek magyar, szláv és német jelenségek térbeli eloszlását állították középpontba (lásd VÖRÖS 2015, 2017). Közöttük több olyat is találunk, amelyek a magyar nyelvterület peremvidékén kirajzolják a korabeli nyelvhatárt.

Tulajdonképpen ilyesféle, a nyelvhatár pontosítását célzó kísérleti előzménynek tekinthetjük N. FODOR JÁNOS egyik tanulmányát, aki a 18. század

eleji Moson vármegye etnikai térszerkezetét vette górcső alá (N. FODOR 2016). A szerző négy nagy kategóriába rendezte a családneveket: magyar, német, szláv és bizonytalan. Az ún. névanalízissel kapcsolatban – kellő tér hiányára hivatkozva – nem fejtette ki pontosan, milyen elvek alapján minősítette a neveket. Csupán elszórt utalásokból sejthető, hogy N. FODOR kellő alaposággal jár(hatot)t el. Továbbá gyanítható, hogy a több kategóriába elhelyezhető neveket is bizonytalan minősítéssel illethette.

A 1720-as korpusz feldolgozása során ezúttal újfent azzal szembesültem, hogy a második országos összeírásban ránk maradt családneveknek nemcsak az olvasata, hanem a névképzésükkel kapcsolatos kérdések megválaszolása is számos feladványt jelent a kutatók számára. Ebből következőleg a nyelvi hovatartozásuk etimológiai megközelítése sem mindig vezet megnyugtató eredményre.¹ Az alábbiakban néhány nem teljesen önkényesen kiragadott példa segítségével szeretném szemléltetni a névanalízis során felvetődő problémákat.

1.4. Előjáróban szükségesnek tartom jelezni, hogy ezúttal is sok fejtőrést okozott, hogy miként lehet minimálisra csökkenteni a hibás névanalízálásból fakadó tévedéseket. Immár sokadszor visszatérő problémát jelentett, hogy bizonyos változatokat nyelvi eredet tekintetében is összetartozónak tekinthetünk-e. A korábbi gyakorlatnak megfelelően egy lexikális típus alá tartozónak tekintettem pl. a következőket, jöllehet az írásképek különbözőségének hátterében elvileg adatonként is eltérő okok húzódnak meg: *Abraham* (22x), *Abrahám* (13x), *Abrahám* (1x), *Abram* (1x), *Abroham* (1x).² Ezek a tényezők az adott névváltozat nyelvi hovatartozásának minősítését is befolyásolhatják. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy próbaképpen a magyar névtani terminológiában puszta apanévnek mondott családnevek közül – az *A*-val kezdődők közül véletlenszerű kiválasztás után – többnek a szócikkét is megvizsgáltam a PUTANEC–ŠIMUNOVIĆ-féle kézikönyvben (vö. PUTANEC–ŠIMUNOVIĆ 1976). Elsőre azt találtam, hogy ugyan a képző nélkül családnévvé vált apanévek jelentős része földrajzilag nagyfokú szóródást mutat. Ám ha alaposabban szemügyre vesszük a felbukkanásuk helyét, akkor arra figyelhetünk fel, hogy Szlavóniában és Szerémségben az átlagosnál némileg jobban sűrűsödnek az adataik. PUTANECék Nem egy esetben a Drávaszög magyar hagyományokkal rendelkező településeit adják meg. A GORDANA VUKOVIĆ és LJILJANA NEDELJKOV szerzőpáros által feldolgozott dunai határörvidékhez tartozó Sajkás kerület 18–19. századi családnév-

¹ A családnevek névanalíziséhez a következő kézikönyveket hívtam segítségül: SABIJAR 1866, BRECHENMACHER 1957–1963, CONSTANTINESCU 1963, SVOBODA 1964, GRAUR 1965, GOTTSCHALD 1971, PUTANEC–ŠIMUNOVIĆ 1976, JORDAN 1983, KISS 1988, KNAPPOVÁ 1992, KÁZMÉR 1993, ŠIMUNOVIĆ 1995, KUNZE 2000, HAJDÚ 2003, KNIEZSA 2003, KUNZE 2004, KOHLHEIM–KOHLHEIM 2005, NAUMANN 2005, ЧУЧКА 2005, ŠIMUNOVIĆ 2006, ŠIMUNOVIĆ–MALETIĆ 2008, KUNZE–NÜBLING 2009, HAJDÚ 2010, HAUSNER–PABST–SCHRANZ 2011, LELKES 2011.

² KNIEZSA ISTVÁN jó néhány puszta apanévet sorol fel az ún. magyar–szlovák családnevek között (vö. KNIEZSA 2003: 347–348).

állományának *A*-val kezdődő családnevei között csak elvétve találni pusztá apanevet (lásd pl. az *Антала*-t [antal], *Андреј* [andrej] БУКОВИЋ–НЕДЕЛКОБ 1983: 72, 73). Ha a további névlistákban mégis rálelünk ilyenekre, azoknak is csupán néhány adatát örökítették meg az 1777–1888 közötti időszakból származó források. Mindezek kellő óvatosságra inti a kutatót. Tekintettel a fentiekre, a pusztá apaneveket a fentebb említett három fő kategóriától elkülönítve kezeltem.

Nem okozott elsőre komolyabb fejtörést, hogy pl. a NEUBAUER alá tartozhat-e a lábjegyzetben felsorolt hét változatának többsége.³ Az persze tagadhatatlan, hogy a meglehetősen változatos írásképek nemcsak a conscriptorok eltérő írásgyakorlatát tükrözhetik, hanem német nyelvjárási különbségeket is takarhatnak. Ugyanakkor kérdéses volt, hogy a *Naubauerin* (1x) a német vagy a szláv réteghez tartozik-e (a többes eredeztetés problémáját lásd még PUTANEC–ŠIMUNOVIĆ 1976: XIV). Egyébiránt az *-in* patronimikumképző minden szláv nyelvben megvan. Vagy valakihez tartozó nőt neveznek meg vele, vagy nyelvtanilag nőnemű nevekől hoznak létre vele családneveket. Ha pedig női nevekhez kapcsolják, akkor az északi szláv nyelvekben leggyakrabban 'vkinek a fia', ritkábban 'vkinek a férje' jelentést kölcsönöz a névegyüttesnek (vö. KNIEZSA 2003: 326, 328). A birtokosképző szerepű *-in*-t a németben is megtaláljuk. A *Bauer*-hez kapcsolva genitívust hoz létre. Esetünkben a *Bauerin*-nek 'parasztasszony' lesz a jelentése.

Utoljára hagytam az egységesnek kezelt szláv kategória kialakításának indoklását. A hosszasan sorolandó érvek helyett álljon itt egy olyan példa, amely az írásképek által egybemosott egyik északi és déli szláv képző esetét mutatja be!

Az IVANOVICS gyakori családnev a környező szláv nyelvekben, így a horvátban is. Ez utóbbiról tanúskodik a PUTANEC–ŠIMUNOVIĆ-féle kézikönyv gazdag névanyagot fölvonultató szócikke (vö. PUTANEC–ŠIMUNOVIĆ 1976: 245). A magyar nyelvhatárral szomszédos nyugat és déli megyék 1720-as korpuszából harmincnégy adatát sikerült kimutatni.⁴ Ez utóbbiakat a tövük és képzésmódjuk azonossága/rokonsága is összetartja, ám az már némi bizonytalanságra ad okot, hogy a conscriptor által papírra vetett adatok melyike takar északi vagy déli szláv névképzést.

Itt szükséges megemlíteni, hogy vannak olyan, hangzásukban hasonló vagy egyező képzők, amelyeknek a megkülönböztetése a régi források következetlen hangjelölési gyakorlata miatt többnyire nehézségekbe ütközik. Ilyen pl. többek között a régi magyar *-ics*, az északi szláv *-ic* ~ *-ič*, valamint a

³ A NEUBAUER németnek minősített változatai: *Naubaur* (9x), *Neipaur* (4x), *Neibauer* (3x), *Neubauer* (2x), *Neupaur* (1x), *Naubauer* (1x), *Naybauer* (1x).

⁴ Az IVANOVICS változatai az 1720-as országos összeírásban: *Ivanovicz* (20x), *Ivanovics* (6x), *Ivánovics* (4x), *Ivánovits* (2x), *Ivanovits* (1x), *Ivanovity* (1x).

déli szláv *-iŝ* ~ *-iċ* adatai szétválaszthatatlanságuk okán a magyar és a szláv kategóriában is egyaránt helyet kaphatnának.

A diminutív funkciójú *-ics* a régi magyarban igen ritkának számított. B. LŐRINCZY ÉVA szerint az ómagyar kori források arról tanúskodnak, hogy a női neveken némileg gyakoribb lehetett (B. LŐRINCZY 1962: 16, 33). A szerző munkájának ismertetésekor végső soron RÁCZ ENDRE is erre a következtetésre jut, jóllehet szerinte egyfajta kiegyenlítődés mutatkozik a két nem tekintetében (RÁCZ 1962: 341–342). Talán nem véletlen, hogy maga D. BARTHA KATALIN is csupán a régiségből idéz az *-ics*-re adatokat,⁵ éspedig az ómagyar kori egyelemű névrendszerből merítve (vö. D. BARTHA 1958: 116).

Az északi szlávban a 18. század előtti forrásokban a szlovák *-iċ*, valamint a lengyel és ruszin *-iŝ* különbségét hosszú ideig egybemosták a hangjelölés következtelenségei. A *c*-t és *cs*-t ugyanis egyaránt jelölték *c*-vel, *cŕ*-vel, *ch*-val. Utóbb KНИЕZSA szerint az egyébként is ritkának számító szlovák *-iċ* ruszin hatásra *-iŝ*-re váltott (vö. KНИЕZSA 2003: 327).

A déli szláv nyelvekben a képző *-iŝ*, *-iċ*, *-viċ* és *-oviċ*/*-evič* alakban használatos. A leggyakoribb patronimikumképzők egyike (lásd PUTANEC–ŠIMUNOVIĆ 1976: XI–XII). Az ún. apai családnévhez kapcsolva ’fi, fia’, más szavakkal ’X-nek a leszármazotta’ jelentést kölcsönöz a szerkezet egészének. A régiségben is frekvenciát képzőnek számított (lásd pl. ВУКОВИЋ–НЕДЕЛКОВ 1983: 30, 56–57). Szótagzáró hangját a régebbi latin betűs források többféle írásképpel adták vissza: hol *cs*-vel, *cŕ*-vel, *ts*-sel, hol meg az ejtéshez leginkább közelítő *ty*-vel jelölték. A régiségben a *th*-s írásképpel is kellően bevett gyakorlattal számított (vö. KНИЕZSA 2003: 326). Az 1720-as összeírás családnévei között is találunk ilyeneket: *Barbarith*, *Bartovith*, *Huszaronith*, *Imrisith*, *Jamrith*, *Popovith* stb.⁶ Amint azt alább a Csongrád vármegyei Zombor példaanyagában látni fogjuk, az egyik conscriptor *tŕ*-s betűkettőzést is használt a kérdéses hang jelölésére.

Elvileg azzal is számolhatunk, hogy az *-ics*-et helynévhez kapcsolták. Ilyenkor a családnév ’onnan/oda való’ jelentést hordoz.

Megjegyzendő, hogy a tanulmányomban vizsgált 1720-as korpusz esetében alig vagy szinte egyáltalán nem tűnik indokoltnak, hogy az *-ics*-re végződő adatokat magyar névképzéseknek tekintsük.

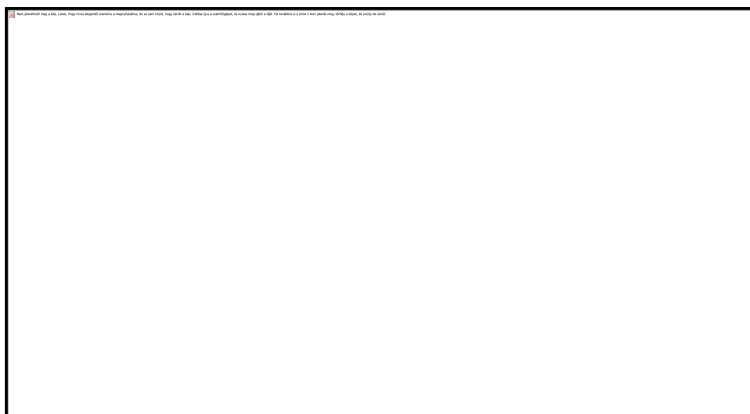
1.5. A különféle eredetretegek kialakításakor a névalkotás/névképzés módját vettem figyelembe. Több különféle csoportot alakítottam ki: az

⁵ D. BARTHA *-ics* képzős személyneves példái: 1248: *Maguich*, 1299: *Abych*, 1335: *Petych*.

⁶ A névvégi /cs/hangérték *th*-s jelölésével nemcsak az *-ics* ~ *-iċ* képzős etimonok esetében találkozni az 1720-as korpuszban. A Vas vármegyei Naiszidll-en, Límpach-on, Strém-en, Szent Kutth-on, Német Sámánd-on, Alsó Rönök-ön, Kristyán-on, Nagyfalva-n fölbukkanó *Daith*, valamint az Ercsenye-n és Gyanafalva-n lejegyzett *Deith* pl. lexikálisan minden bizonnyal összetartozik a következő ejtés- és/vagy írásképváltozatokkal: *Daics*, *Daits*, *Daitsch*, *Deich*, *Deuth*, *Deitch*; *Taich*, *Taics*, *Taith*, *Taith*, *Taits*, *Tajcs*; *Teics*. A felsorolás minden tagja a *Deutsch* szótári típusával hozható kapcsolatba, jóllehet a conscriptorok az ún. etnonimára visszavezethető családnévet a manapság használatos standard német ortográfiájához igazodva egyszer sem vetették papírra.

elsőbe a nagy valószínűséggel magyarban, a másodikba a vélhetőleg a szláv nyelvek valamelyikében, a harmadikba a németben keletkezett családnévket soroltam be. Az előzőektől elkülönítve kezeltem azokat az adatokat, amelyek képzésmódjuk alapján elvileg akár többféle besorolási lehetőséget is magukban hordoznak. Ezeket jobb híján egy többes besorolású összefoglaló megnevezéssel szláv–magyar, német–magyar, valamint szláv–német kategóriák alá rendeztem.

Amint fentebb már utaltam rá, a többes besorolású családnévnek jelenségét magyar és szláv viszonylatban KNIEZSA ISTVÁN is hangsúlyosan kezelte (KNIEZSA 2003: 347). KÁZMÉR MIKLÓS történeti családnévszótárának bevezető tanulmánya is említést tesz róluk, noha a szócikkekben nem találkozunk ilyesféle utalásokkal. Példaként KÁZMÉR a *Liszzt* (*List*) családnévet említette. Ez egyaránt levezethető a magyarból ('ua'), a németből 'ravaszság, bölcsesség', illetőleg egyes szláv nyelvekből 'növények levele' (vö. KÁZMÉR 1993: 6; VÖRÖS 2014a: 377–378). A szóban forgó lexikális típus tizenkét adatának háromféle írásképváltozata mutatható ki az 1720-as adatbázisból: *Liszzt* (9x), *List* (2x), *Liszth* (1x). Egy kivétellel valamennyit a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati régiójából mutatta ki a keresőprogram, éspedig a Fertő-tó térségéből.⁷ Az 1. ábra alapján kitűnik, hogy a nyugati országrész adatai alapvetően a korabeli magyar–német, magyar–szláv, illetőleg német–szláv nyelvi kontaktzónában lettek följegyezve.

1. ábra: A *Liszzt* írásképváltozatainak nyelvföldrajza (1720)

Források: OrszÖsszír. 1720/2012; MCsTt 2011

⁷ A *Liszzt* szótári típusa alá besorolható írásképváltozatok 1720-as adatai a következő lokuszokon fordultak elő: *Sövényhaza* (Győr vármegye; ma: Győrsövényház – 1x); *Agendorff* (Sopron vármegye; ma: Ágfalva – 1x); *Bozjn* (Pozsony vármegye; ma. szlk. Pezinok – 1x); *Grinava* (Pozsony vármegye; szlk. Grinava, ma: Pezinok településrésze – 1x); *Hodász* (Vas vármegye; ma: Markt Neuhodis – 2x); *Kassa* (Abauj-Torna vármegye; ma: szlk. Košice – 1x); *Limpach/Limpach* (Pozsony vármegye; ma: szlk. Limbach – 1x); *Pordány ad Laitam* (Sopron vármegye; ma: ném. *Leithaprodersdorf* – 1x); *Sancta Maria* (Pozsony vármegye; ma: szlk. Šamorín – 3x).

1.6. A 19. század utolsó harmada előtti időkből származó források sem az anyanyelvre, sem a nemzetiségre, nemzetiségi és/vagy kulturális kötődésre vonatkozóan nem tartalmaznak egzakt adatokat. A kutatók a nevek nyelvi alkatából próbáltak ilyen irányú következtetéseket levonni. Ha tehát ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására keressük a választ, akkor szükségszerűen egyéb kapaszkodókat kell keresnünk. Ebben nyújthat segítséget a nevek nyelvi alkatának vizsgálata. Egy-egy családnév nyelvi alkatából azonban koránt sem vonhatunk le messzemenő következtetéseket a névgazda nyelvi és/vagy etnikai hovatartozásáról. A névképzés módja az előzőnél sokkal többet árul el magáról a névadó, illetőleg névhasználó közösségről.

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy névtípus nyelvi alkatának névföldrajzából alkalomadtán következtetni tudunk az egyes régiók népességének nyelvi-etnikai arculatára. A különféle népességmozgások természetesen időről időre nagyban fölírhatják a korábbi állapotokat. Példának okáért a Magyar Királyság déli és nyugati régiójában a délszláv népesség megszaporodása részben a Török Birodalom balkáni terjeszkedésével hozható összefüggésbe. A mai Burgenland területén és a nyugat-magyarországi régióban élő horvátok 1522 és 1532 között elsősorban a törökök, illetőleg a járványok elől menekülve telepedtek le tömegesen a mai Burgenland térségében. Egyesek szerint a horvátok áttelepülése 1584-ig, mások szerint 1593-ig tartott. A délről északabbra tartó horvát népességmozgás végpontja az 1684-es évre tehető (Volksgruppenreport 2000: 9). Az északi szláv népesség déli irányú belső migrációja és a hazai németiség megszaporodása az oszmán fennhatóság megszűnte után veszi kezdetét a törökök által kipusztított térségekben.

Az 1720-as országos összeírásban a Baranya megyei **Pécs Varadgya**-n (36. téka – ma: Pécsvárad) külön is jelzi a conscriptor, hogy az adózókon kívül sváb telepeseket és zselléreket is találtak.⁸ Az utóbbiak körében használt családnevek kivétel nélkül német névképzéssel jöttek létre.⁹ Ugyanitt az adózók csak magyar képzésű családneveket viseltek.¹⁰ A közeli **Boda**-n (ma:

⁸ 1715-ben még csak huszonöt adózóról tesznek említést. Többségük magyarban keletkezett családnevet viselt (Mathaeus *Acs*, Joannes *Bardi*, Joannes *Bekes*, Joannes *Bona*, Stephanus *Dekany*, Joannes *Hossu*, Georgius *Kertes*, Stephanus *Király*, Daniel *Korpa*, Joannes *Pap*, Stephanus *Pap*, Michael *Per*, Andreas *Porkolab*, Paulus *Regus*, Stephanus *Szabo*, Petrus *Szakács*, Andreas *Szep*, Joannes *Szep*, Mathaeus *Vajda*, Joannes *Vegh*, Joannes *Vékony*, Joannes *Vida*). Mindössze három volt német eredetű (Georgius *Emoser*, Michael *Stuer*, Andreas *Veber*).

⁹ Sváb telepések és zsellérek **Pécs Varadgya**-n: Andreas *Viber*, Georgius *Emoser*, Joannes *Csanner*, Michael *Peer*, Michael *Stajer*, Thomas *Kastaiger*, Marqvart *Vaigel*, Jacobus *Rang*, Philippus *Nidermajer*, Joannes *Sylhard*, Joannes *Csanner*, Jacobus *Gulden*, Joannes *Thoman*, Henricus *Terl*, Joannes *Tit*, Conradus *Snel*. Ugyanitt az adózók: Joannes *Acz*, Andreas *Balogh*, Joannes *Barat*, Joannes *Barath*, Stephanus *Dobány*, Joannes *Hoszu*, Georgius *Kertes*, Stephanus *Király*, Daniel *Kopa*, Joannes *Pap*, Stephanus *Pap*, Stephanus *Szabo*, Petrus *Szakács* (relicta), Andreas *Szep*, Joannes *Szep*, Mathias *Vajda*, Joannes *Vegh*, Joannes *Vida*.

¹⁰ Adózók **Pécs Varadgya**-n: Andreas *Balogh*, Joannes *Pap*, Stephanus *Dobány*, Joannes *Hoszu*, Mathias *Vajda*, Daniel *Kopa*, Joannes *Vegh*, Stephanus *Király*, Andreas *Szep*, Joannes *Barath*,

Fazekasboda) a zselléreket frank telepesekként identifikaálta az összeíró.¹¹ A frank jelző minden bizonynal nyugati germán eredetű népességet takarhat. Az itteni telepések német eredetű családnévállománya is erre enged következtetni. **Szajka**-n (ma: Szajk) horvátok helyére telepített svábokként jegyzik föl a népesség egy részét.¹² Ugyanebben a községben az adózók lajstromába felvettek családnévei kivétel nélkül a (déli) szláv nyelvek valamelyikére visszavezethető etimonoknak minősíthetjük.¹³ **Sziklos**-on (ma: Siklós) a nemességet nem viselő taxalistásoktól és zsellérektől¹⁴ elkülönítve görög kereskedők is szerepelnek az összeíróíven.¹⁵ Valamennyien magyarban keletkezett családnévvel lettek feljegyezve.

1.7. Az 1720-as országos összeírás tékáí mintegy 180 ezer adóköteles személy család- és keresztnévét hagyta rá az utókorra. Amint fentebb utaltam rá, a keresztnéveket többnyire latinul vagy latinosan rögzítették a conscriptorok. Ugyanakkor bizonyos régiókban esetenként az is előfordul, hogy a magyar, német vagy éppen valamelyik szláv nyelvhez köthető vulgáris nyelvi és/vagy becenévi alakokkal találkozni. A családnévek szinte kivétel nélkül abban a formában lettek rögzítve, ahogy azokat az összeíróknak a forrásaik bemondták. Számunkra mindez azért oly fontos, mert a korpusznak e rétege tulajdonképpen nagyban hasonlít napjaink élőnyelvi gyűjtéséhez. Mivel a 18. század elején a térség vulgáris nyelveiben még koránt sem

Joannes *Acz*, Stephanus *Szabo*, Joannes *Szep*, R(e)l(í)c(ta (tkp. relicta vidua 'hátrahagyott özvegy') Petri *Szakács*, Stephanus *Pap*, Joannes *Vida*, Georgius *Kertes*, Joannes *Barat*.

¹¹ Zsellérek és frank telepések **Boda**-n: Melchior *Henge*, Joannes *Miller*, Martinus *Valc*, Valentinus *Keuse*, Joannes *Smit*, Joannes *Hail*.

¹² Horvátok helyére telepített svábok **Szajka**-n: Balthasarus *Veber*, Balthasarus *Veber*, Joannes *Miccer*, Joannes *Purgat*, Valentinus *Baltasar*, Joannes *Paucs*, Joannes *Pem*, Henricus *Hajl*, Melchior *Soob*, Joannes *Rover*.

¹³ Adózók **Szajka**-n: Joannes *Ivanovics*, Lucas *Milosics*, CPaulus *Serbegyia*, Georgius *Milosics*, Petrus *Vargis*, Joannes *Milosics*, Joannes *Vlaovics*, Christophorus *Bosnyák*.

¹⁴ Nem nemes taxalistások és zsellérek **Sziklos**-on: Nicolaus *Haraszti*, Emericus *Varga*, Mathias *Csizmadia*, R(e)l(í)c(ta Matheus *Racz*, Pejo *Meszarns*, Stephanus *C(s)epelji*, Szava *Racz*, Petrus *Borbely*, Stephanus *Perenfai*, Michael *Bence*, Petrus *Kys*, Markus *Peter* (sic!), R(e)l(í)c(ta Martinus *Meszarns*, Stephanus *Kerekes*, Petrus *Török*, Franciscus *Jóó*, Georgius *Knisicz*, Franciscus *Bosnyak*, Martinus *Hornath*, Pavel *Pók*, Horvath *Kovács* (sic!), Michael *Varga*, R(e)l(í)c(ta Michael *Balogh*, Stephanus *Csizmadia*, Samuel *Apaczfai*, Franciscus *Kocsor*, Stephanus *Korpas*, Andreas *Kovács*, Samuel *Kovács*, Stephanus *Somodi*, Joannes *Szűle*, Michael *Várodi*, Georgius *Kerekes*, Michael *Kelemen*, Franciscus *Nyarai*, Stephanus *Kosa*, Joannes *Gyenis*, Joannes *Tatar*, Joannes *Szabo*, Franciscus *Gombos*, Franciscus *Buzák*, Stephanus *Turós*, Daniel *Kovács*, Michael *Ocsaj*, Stephanus *Szabo*, Joannes *Kovács*, Joannes *Korsos*, Joannes *Köröm*, Stephanus *Beczj*, Joannes *Taralyi*, Martinus *Vaskéj*, R(e)l(í)c(ta Stephanus *Kasza*, Georgius *Csernai*, Michael *Farkas*, Stephanus *Haraszti*, Joannes *Csomai*, Nicolaus *Borbely*, R(e)l(í)c(ta Joannes *Piskéj*, Stephanus *Deak*, Andreas *Hegedus*, Stephanus *Ujtói*, Petko *Racz*, Petar *Racz*, Ninko *Racz*, Marko *Buzadia*, Todor *Abramovicz*, Jacobus *Pinter*, Ignatius *Bockorns*, R(e)l(í)c(ta Ivan *Zomborlia*, R(e)l(í)c(ta Lucas *Kabaricz*, Joannes *Keszéj*, Mio *Zomborlia*, Gregorius *Burdobany*, Joannes *Hornath*, Misco *Copia*, Michael *Kurucz*, Simon *Szűcz*, Franciscus *Pap*, R(e)l(í)c(ta Catharina *Csizmadia*.

¹⁵ Görög kereskedők **Sziklos**-on: Georgius *Görögh*, Harisa *Görögh*, Makar *Görögh*, Miska *Görögh*, Thomas *Görögh*, Bladen *Görögh*, Pauo *Görögh*, Gyurka *Görögh*, Mato *Szabo*, Petrus *Herendi*, Simon *Hornath*, Nicolaus *Borsos*, Georgius *Görögh*, Marko *Görögh*, Petrus *Kovács*, Georgius *Bajomi*, Jovicsa *Racz*.

beszélhetünk egységes helyesírásról, a családnevek ortográfiája összességében meglehetősen következetlen írásgyakorlatot tükröz. Mindez főként a conscriptorok felekezetiileg megosztott, katolikus és protestáns gyakorlaton edződött iskolázottságára vezethető vissza. Az sem ritka, hogy egy-egy kéz az adott településen ugyanazt a lexikális típust más-más ortográfiával rögzíti. Példának okáért a 37. tékában a Vas vármegyei **Peresztegh**-en (ma: Hoszszúpereszteg) közvetlenül a Joan(nes) *Ivan* után Greg(orius) *Iván*-t találunk. A 26. tékában a Csanád vármegyei **Pecske**-n (ma: rom. Rovine) a katonák között Sivko *Vláh*, Sztoja *Vláh*, Ignya *Vlah*, Szubul *Vlah*, a zsellérek sorában Michal *Vlah*-ot vetettek papírra. A 36. tékában a Baranya vármegyei **Bosok** község (ma: Palotabozsok) adózói között a Plausa *Bosnyák* után Milos *Bosnyak* és Domjan *Bosnyak* lett följegyezve. Ugyanebben a tékában **Somberg**-en (ma: Somberek) nemcsak a magán-, hanem a mássalhangzók jelölése is szaporítja az írásképváltozatok számát (lásd **a** : **á**; **s** : **sz**: Nicola *Bosznyák* Radivo *Bosznyak*; Raduva *Bosnyak*; Radulyko *Bosnyak*; **l** : **ll**: Csvio *Igalia* és Nicola *Igallia*). A fentebbi példák esetében az eltérő írásváltozatok elvileg ugyanúgy takarhatnak ejtésbeli különbségeket, mint tollhibákat. Ugyanakkor a 26. tékában egyértelmű következetlenségnek tudhatjuk be, hogy a Csongrád vármegyei kötetben az akkortájt a határőrvidék sajkás kerületéhez¹⁶ tartozó **Zombor**-on (ma: Kiszombor) egyazon lexikális típushoz tartozó képzésmódok esetében hol *ts*-sel, hol *cs*-vel jegyzi föl a conscriptor az egymás tőszomszédságában található családneveket (lásd: *Marzika Bosnyákovits*, *Marko Bosnyákovics*, *Mattho Bosnyakovits*, *Anton Bosnyakovics*). Jellemző az itteni következetlenségre, hogy a minden bizonynyal döntően délszláv *-ić* névképzőt mindössze tízszer rögzítik *-ity*-ként. Az összes többi a magyar szokásjog írásgyakorlata alapján találjuk: negyvenegyszer *-ts*-sel, száznegyvenegyszer *-cs*-vel, s mindössze egyszer *-tz*-vel.¹⁷ A

¹⁶ A dunai határőrvidékhez tartozó Sajak kerület 18–19. századi családnévállományának több mint százezer személynévadatát GORDANA VUKOVIĆ és LJILJANA NEDELJKOV dolgozta fel és publikálta Újvidéken (ВУКОВИЋ–НЕДЕЛЈКОВ 1983). Forrásaik az 1777 és 1888 közötti időszakot ölelik fel (ВУКОВИЋ–НЕДЕЛЈКОВ 1983: 63–64).

¹⁷ **Katonák 1720-ban Zomboron:** Laurentius *Basics*, Matthe *Márkovics*, Ninko *Tomics*, Misko *Pletikoszics*, Márián *Devics*, Joán *Nikolics*, Gajo *Vukelics*, Simon *Raics*, Nikola *Pársetics*, Joseph *Tokics*, Frannyo *Vukovics*, Frannyo *Probocovics*, Márko *Lukics*, Abraham *Bukerovics*, Augustin *Mihics*, Marko *Bosnyákovics*, Jakob *Zsulovics*, Nikola *Sztolessics*, Petár *Gromilovics*, Petar *Garasavics*, Radojoza *Vukadinovics*, Síván *Csorics*, Leka *Apesics*, Vukovoj *Makeszics*, Nedelko *Popárics*, Belyo *Babanics*, Ignatias *Mohyanovics*, Joszin *Rajkovics*, Jancsika *Rácsics*, Todor *Másics*, Osztója *Teszics*, Gyura *Rucics*, Ilias *Szedoglavics*, Radissa *Popovics*, Síván *Mákeszimovics*, Kikos *Gubanovics*, Petko *Jaszics*, Jeremias *Sivkovics*, Mákszim *Petrovics*, Jován *Hergovics*, Milloszár *Ferencesics*, Jován *Kolárics*, Nikola *Petrovics*, Todor *Sztánkovics*, Lozán *Veszélinovics*, Sztojcsa *Rajkovics*, Iván *Mandics*, Males *Skonjovics*, Milics *Vukovics*, Petár *Radojovics*, Radivoj *Verkovics*, Tyiro *Protokovics*, Vujcza *Vorics*, Deszpot *Mándics*, Radivoj *Vukitsárics*, Radiszáv *Milánkovics*, Lepoje *Inkovics*, Simon *Csitsonacs*, Petár *Lásics*, Miloszár *Mákeszimovics*, Jurissa *Mihics*, Petar *Csonics*, Radoszáv *Alekszics*, Sztojko *Rákics*, Joszip *Csurics*, Radoszav *Mandics*, Szeretko *Norkovics*, Radiszav *Vojnovics*, Sztoján *Popovics*, Sztossa *Acsimovics*, Miliszár *Gyukics*, Mihályo *Rajfijlovics*, Gruja *Gabrilovics*, Szmolyan *Berics*, Mihályo *Kuzmanovics*, Miléta *Szlukics*, Drági *Sztánkovics*, Radoszáv *Asics*, Radoszáv *Tukics*, Sztoján *Mihailovics*, Mihailo *Rákics*, Nesko *Szubotics*, Szubota *Punyosevics*, Dobroszav *Mirkovics*, Nikola *Csordárics*, Veszélin *Bulyovics*, Lázó

Zombor-on összeírt korabeli népesség családnévállományának etimológiai rétegződése nyilván nem független a település sajátos földrajzi helyzetétől. Az itt állomásoztatott katonák közül – egy kivétellel – mindenkit szláv eredetű családnévvel jegyeztek föl a conscriptorok. A katonák listájában található *Petar Punguber* családnéve ugyan a német nyelvben keletkezhetett, de keresztnéve arról tanúskodik, hogy azt a (beszélő)közösségben szlávokban használhatták.¹⁸ Valószínűleg hasonló kettősséggel szembesülünk a zsellérek között számon tartott *Mathia Gerehly* esetében, akinek családnévét magyarból eredeztethetjük, de a keresztnév itt sem igazodik teljesen a latinos írásgyakorlathoz. Természetesen megfelelő támpontok híján esetenként a *Nikola*-król, *Anton*-okról, *Martin*-okról, *Mathia*-król stb. sem könnyű eldönteni, hogy a conscriptor a szabályos latinos formákból rövidítette-e őket, avagy azok inkább az élőnyelvi használatot adják vissza.

2.1. A vizsgált régió biztosan magyar névképzéssel alkotott neveinek téri eloszlását a 2. ábra segítségével tanulmányozhatjuk. Egyértelműen kitűnik, hogy a mai magyar politikai határokon belül legerőteljesebb a kartografikus felület elszíneződése. Az adatok eloszlása is viszonylag egyenletesnek mutatkozik. Nyugaton tulajdonképpen csak Sopron környékén, Vas vármegye későbbi hármashatár menti régiója és Baranya vármegye középső térsége

Jovánovics, Nikola *Belics*, Nikola *Szurkovics*, Radivoj *Šivics*, Gaji *Parlovics*, Barissa *Kumitsics*, Jovan *Rákics*, Mihi *Rákics*, Jován *Szudárovics*, Galeta *Radonovics*, Radoszav *Petronics*, Barissa *Beretics*, Nikola *Szilics*, Jován *Mittrónics*, Martin *Vidákovics*, Gyuricza *Ferencsovics*, Jozsip *Knezovics*, Radivoj *Delárovics*, Mihályo *Vukadinovics*, Ukásin *Sztricsovics*, Sivko *Popovics*, Todor *Csunics*, Siván *Buzadsics*, Márko *Sztricsenics*, Misko *Rupcsenics*, Anton *Bosnyakovics*, Nikola *Kulics*, Matto *Csutsonics*, Jozsip *Csunsonics*, Sztépán *Csolicsics*, Márko *Margitics*, Jozsip *Probojsovics*, Nikola *Pásztrónics*, Jozsip *Mattanovics*, Jákob *Bogesics*, Frannyo *Devics*, Anton *Thomistics*, Frannyo *Beretics*, Iván *Vukelics*, Pavo *Bukovics*, Jakob *Iranovics*, Ilia *Apics*, Nikola *Knezovics*, Iván *Franciszerics*, Gergo *Mattics*, Mio *Bosics*, Matko *Szubbadsics*, Matthea *Beretics*, Nikola *Bosics*; **Extraneusok 1720-ban Zomboron:** Kuzman *Jelinszárscics*, Gyura *Dujmovics*, Jeremia *Peakovics*, Mattissa *Jákovicsenics*, MTMria *Zecsovics*; **Zsellérek 1720-ban Zomboron:** Ø.

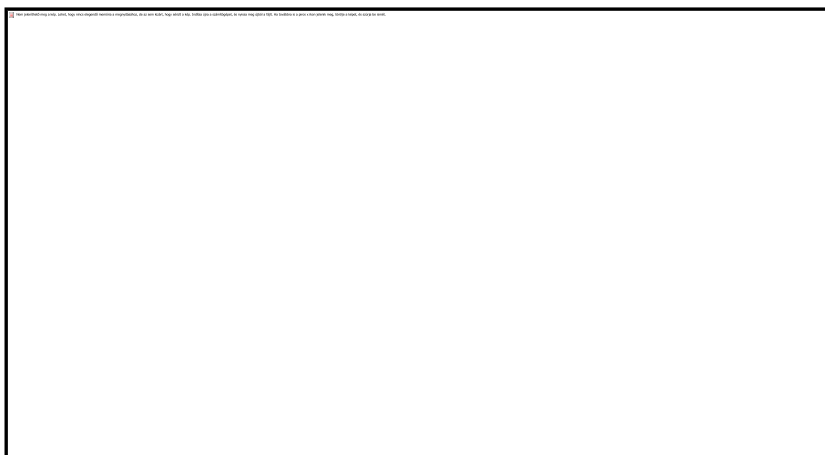
Katonák 1720-ban Zomboron: Johannes *Brankovits*, Marczika *Bosnyákovits*, Martin *Csercsenits*, Joán *Simonovits*, Geczia *Burnyásovits*, Vidak *Paszalits*, Mattho *Mándits*, Martin *Márgéts*, Jozsip *Doretits*, Gyuka *Kekesovits*, Cszvera *Ravits*, Antona *Mattits*, Milánko *Raditsits*, Uglesza *Kerpsovits*, Miliszar *Mirkovits*, Sztanoje *Lalosovits*, Jován *Mihálylovits*, Marko *Doits*, Millos *Szterbits*, Mihálylo *Sztépánovits*, Szekula *Obádits*, Baja *Mihálylovits*, Sztámpár *Plaszits*, Sztanimir *Szlepcevitcs*, Racván *Székulits*, Jován *Misits*, Sztanivuk *Popovits*, Sztánko *Ferentsenits*, Aranyics *Mihálylovits*, Szobotha *Rájkovits*, Bajo *Bulyovits*, Piricza *Szlebcsevitcs*, Mihálylo *Mislenovits*, Vukasin *Dámjanovits*, Szubotha *Bulyovits*, Kuzman *Prodanovits*, Predoje *Csonits*, Kerszta *Prodanovits*, Laurencz *Raits*, Sztépán *Rákits*, Ignát *Berkits*, Mattho *Bosnyakovits*, Peter *Markajevits*, Merksa *Veszelinovits*; **Extraneusok 1720-ban Zomboron:** Ø; **Zsellérek 1720-ban Zomboron:** Ø.

Katonák 1720-ban Zomboron: Márko *Bogisity*, Radojsza *Triserity*, Millutin *Tersity*, Vujko *Masity*, Ilia *Dosity*, Milos *Morokrásity*, Mejo *Bésity*, Máles *Milosority*, Grujca *Másiority*, Sztanoje *Radisity*; **Extraneusok 1720-ban Zomboron:** **Zsellérek 1720-ban Zomboron:** Ø.

Katonák 1720-ban Zomboron: Misko *Bossitz*; **Extraneusok 1720-ban Zomboron:** Ø; **Zsellérek 1720-ban Zomboron:** Ø.

¹⁸ Külön figyelmet érdemel, hogy **Zombor**-on az összeíró a keresztnevék többségét nem latinul (vagy latinosan), hanem akkor is az élőnyelvben használatos formához igazodva vetette papírra, ha egyébként az adatot latinul is könnyedén visszaadhatta volna. Ennek megfelelően a korpuszban ebben a szempontból nagy számban találkozunk szláv(os) keresztnevekkel vagy azok becézett változataival.

mutat némi eltérést. A magyar eredetűekhez tartozó családneveket a 20. században meghúzott politikai határokon kívül az ún. Drávaszög egyes részein találjuk relatíve gyakoribbnak. Nem okoz különösebb meglepetést a manapság Ausztriához, Szlovéniához és Horvátországhoz tartozó nyugati, délnyugati területeken, hogy ott arányaiban kevésbé vannak jelen a magyarban keletkezett családnevek. Mindazonáltal összességében délen a Vajdaságban lesz a leghalványabb a magyar nevek részesedését szimbolizáló térképfelület. Az itteni hiátusok – amint ez az alábbi térképek tanulmányozása alapján is kitűnik – elsősorban a foghíjasan összeírt településhálózattal hozhatók összefüggésbe.

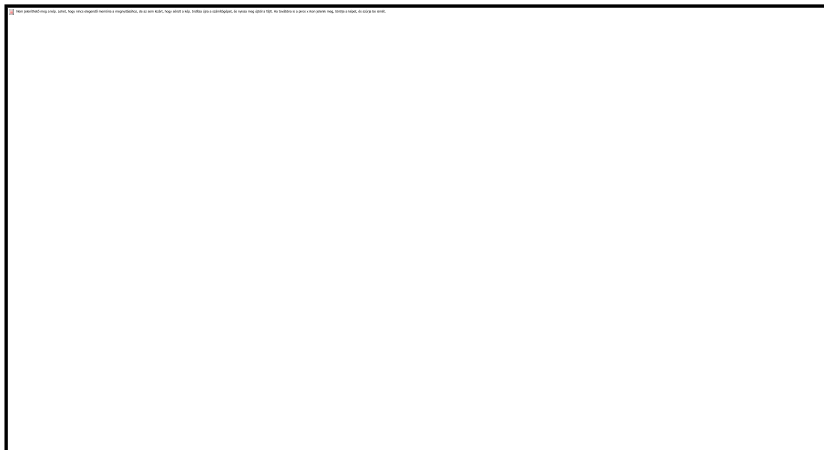
2. ábra: A magyar névképzéssel létrejött családnevek nyelvföldrajza a nyugati és déli megyékben (1720)

Források: OrszÖsszír. 1720/2012; MCsTt 2011

2.2. A szláv nyelvekben keletkezett családnevek relatíve a Vajdaságban a leggyakoribbak. Mindazonáltal azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy északról áttelepülve közvetlenül a török kiűzése után jelennek meg az első szlovák telepesek, akik jellegzetes névalkotási módjaikkal színezik a térség névtani arculatát.

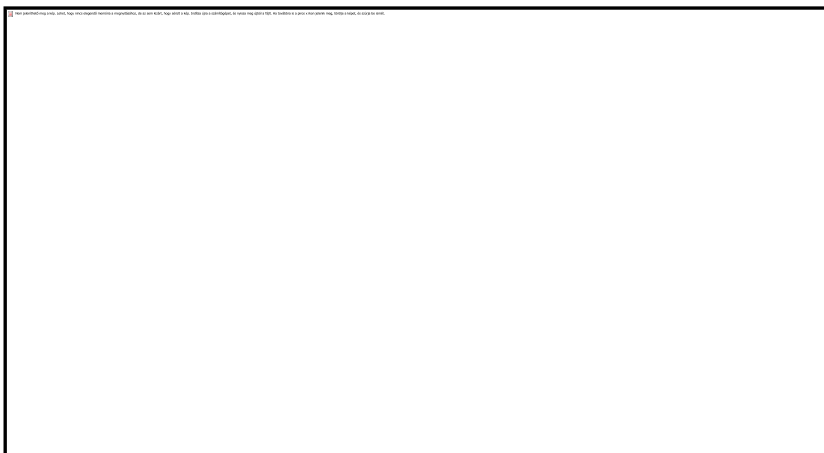
A Duna folyását délről északi irányba követve egy erőteljesebben elszíneződő keskeny sáv valószínűleg azt jelzi, hogy ebben a térségben (dél)szláv népesség családnévállományával számolhatunk. A Baranya vármegyében erőteljesebben elszíneződő régiók döntően a horvát ajkú népességhez köthetők. A 20. században Zala, Vas és Sopron vármegyétől leválasztott területek kisebb részben a szlovénokkal, nagyoobbrészt a horvátokkal hozhatók kapcsolatba. Külön figyelmet érdemel a Csepel-sziget és a Dunakanyar közötti kisebb góc, amelyben valószínűleg délszláv, azon belül a szerb és

északi szláv – közelebből szlovákokhoz – köthető névanyaggal magyarázhatjuk a kartografikus felület környezettől elütő erőteljesebb elszíneződését.

3. ábra: A szláv névképzéssel létrejött családnevek nyelvföldrajza a nyugati és déli megyékben (1720)
Források: OrszÖsszír. 1720/2012; MCS'Tt 2011

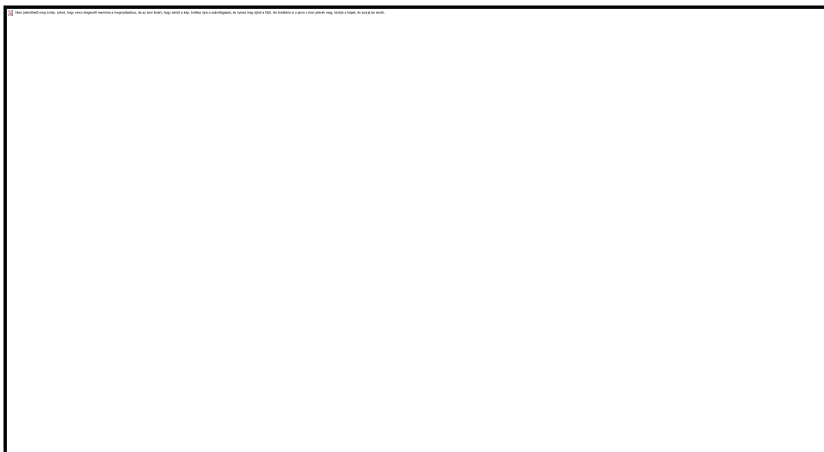
2.3. A német névképzésre visszavezethető családnevek téri eloszlása nagyfokú összhangot mutat azzal az ismeretünkkel, amelyet a hazai német-ség korabeli elhelyezkedéséről más forrásokból ismerünk. Alapvetően a 20. század első felében Ausztriához csatolt területeken mutatkozik meg a német eredetű nevek relatív gyakorisága. Az itteni magyar–német nyelvhatár hol keskenyebb, hol szélesebb sávjától keleti irányba haladva egyre halványabban színeződik el a térkép felülete. Egyúttal egyre több foghíjjal találkozni. Vas vármegye északi részén lényegileg a Rába folyása mentén húzható meg a jelenséghatár. A megye déli részén halvány, ám mégis összefüggő felületet rajzolnak ki a német eredetű családnevek. Zalában a Mura folyásától délre találunk némileg összefüggőbb felületet. Somogyban, Tolnában és Baranyában és a Vajdaságban alapvetően szórtságról beszélhetünk. 1720-ban a német eredetű családnevek jellegzetes gócaként rajzolódik Buda és annak környéke.

4. ábra: A német névképzéssel létrejött családnevek nyelvföldrajza a nyugati és déli megyékben (1720)

Források: OrszÖsszír. 1720/2012; MCsTt 2011

2.4. Az ún. német–magyar családnevekkel nem meglepő módon leginkább Vas vármegye területén találkozhatunk. A vizsgált térség más régióiban egyáltalán nem mutatkoznak összefüggőbb felületek.

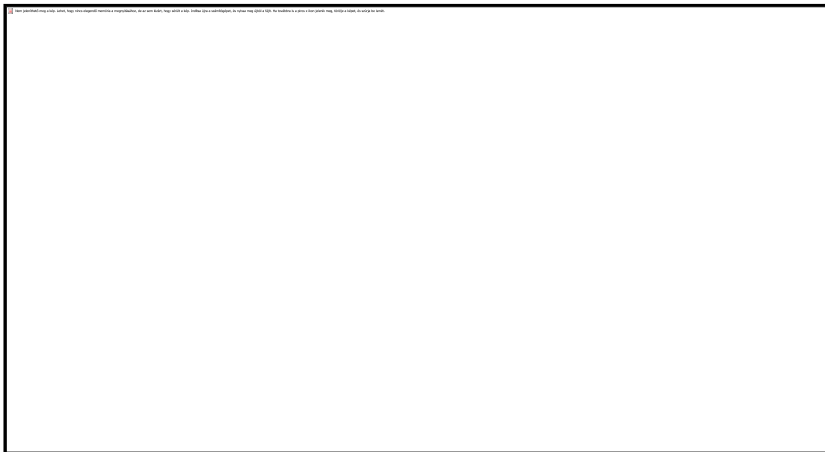

5. ábra: Az ún. német–magyar névképzéssel létrejött családnevek nyelvföldrajza a nyugati és déli megyékben (1720)

Források: OrszÖsszír. 1720/2012; MCsTt 2011

2.5. Az ún. szláv–magyar névképzésekről készült kartogram adatai – nem meglepő módon – alapvetően a korabeli magyar nyelvterülethez köthetők. Relatív gyakoriságuk egyetlen térségben sem mondható kiugrónak. A

20. században meghúzott politika határokat alapvetően Vas vármegye déli részén, Zalában, Baranya Drávaszögbe eső területein és Vajdaságban lép át a névtípus a 6. ábra jelenségtérképén. Fentebb – tekintettel a terjedelmi korlátokra – nem részleteztem, de itt feltétlenül szükséges jelezni, hogy a korpusznak ebbe a rétegébe nagy számban kerültek be *-o/-ó, -eo/-éó, -a, -ea* stb. képzős, valamint puszta apanévből létrejött családnevek, amelyeknek nagyobb része minden bizonnyal a magyar nyelvben keletkez(het)ett.

6. ábra: Az ún. szláv–magyar névképzéssel létrejött családnevek nyelvföldrajza a nyugati és déli megyékben (1720)

Források: OrszÖsszír. 1720/2012; MCsTt 2011

3. A fentiek tanulságaként összegzésül a következőket állapíthatjuk meg. **1.** A családnevek nyelvföldrajza adalékként szolgálhat a népesség nyelvi-etnikai összetételének vizsgálatához. **2.** Minél messzebbre megyünk vissza az időben, annál szorosabb lehet a kapcsolat a régió **a)** névállományának nyelvi összetétele és **b)** az etnikai viszonyai között. **3.** Az etimonok nyelvi hovatartozásának meghatározása számos helyesírás-, morfológiatörténeti és extralingvális szempont figyelembevételét követeli meg. **4.** A nagymennyiségű korpuszok adatainak nyelvföldrajza a korábban bizonytalanak minősített etimonok megfejtéséhez is közelebb viheti a kutatót. **5.** A leggondosabb, legkörültekintőbb munkálatok mellett sem árt az óvatosság.

Irodalom

- D. BARTHA KATALIN 1958. *A magyar szóképzés története*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- CONSTANTINESCU, N. A. 1963. *Dicționar onomastic românesc*. București: Editura Academiei.

- ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища закарпатських українців Історико-етимологічний словник*. Львів: Видавництво „Світ”.
- BRECHENMACHER, KARLMANN 1957–1963. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen* I–II. Limburg a. d. Lahn: C. A. Starke Verlag.
- N. FODOR János 2016. Moson megye etnikai térszerkezete a 18. század első felében. In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII*. Névregionalizmusok. Szerk. VÖRÖS FERENC. Szombathely: Savaria University Press. 67–86.
- GOTTSCHALD, MAX 1971. *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- GRAUR, ALEXANDRU 1965. *Nume de persoane*. București: Editura Științifică.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- HAUSNER, ISOLDE–PABST, CHRISTIANE M.–SCHRANZ, ERWIN (red.) 2011. *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch*. Oberschützen: Burgenländisch-hianzische Gesellschaft.
- JORDAN, IORGU 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára* XIV–XVII. század. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I–II. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KNAPPOVÁ, MILOSLAVA 1992. *Příjmení v současné češtině*. Jazyková příručka. Liberec: Nakladatelství AZ KORT a.s.
- KNIEZSA ISTVÁN 2003. A magyar és a szlovák családnevek rendszere. In: Uő. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta KISS LAJOS. Budapest: Lucidus Kiadó. 255–349.
- KOCSIS KÁROLY–TÁTRAI PATRIK 2013. *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig*. 2. átdolgozott kiadás. Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézete. CD-rom
- KOHLHEIM, ROSA–KOHLHEIM, VOLKER 2005. *Duden – Familiennamen*. Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen. Mannheim: Dudenverlag.
- KUNZE, KONRAD 2000. *dtv-atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- KUNZE, KONRAD. 2004. *dtv-atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. 4th edition. München: dtv.
- KUNZE, KONRAD–NÜBLING, DAMARIS (eds.) 2009. *Deutscher Familiennamenatlas*. Bd. I. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- LELKES GYÖRGY (szerk.) 2011. *Magyar helységnevéazonosító szótár*. 3., bővített és javított kiadás. Budapest: Argumentum Kiadó és KSH Könyvtár.

- B. LŐRINCZY ÉVA 1962. *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NAUMANN, HORST 2005. *Das große Buch der Familiennamen*. Wiesbaden: Weltbild.
- PUTANEC, VALENTIN–ŠIMUNOVIĆ, PETAR 1976. *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- RÁCZ ENDRE 1962. B. Lőrinczy Éva: Képző- és névrendszertani vizsgálódások. *Magyar Nyelvőr* 86: 339–344.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 1995. *Hrvatska prezimena: podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*. Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2006. *Hrvatska prezimena*. Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR–MALETIĆ, FRANJO (prir.) 2008. *Hrvatski prezimenik: Pučanstvo Republike Hrvatske na početku 21. stoljeća*. I–III. Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga. <http://pdftags.com/hr/hrvatska-prezimena>
- Volksgruppenreport 2000. *Detaillierter Report zu den einzelnen Artikeln des Europäischen RÜK zum Schutz nationaler Minderheiten*. I. Wien: Österreichisches Volksgruppenzentrum. <http://www.gfbv.it/3dossier/oevz/rep2000-1.html>
- VÖRÖS, FERENC 2014a. Gedanken während der Vorarbeiten zum ungarischen Familiennamenatlas. Anhand einiger Familiennamen des Bezirkes Vas bei der Landeserhebung 1720. In: *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején*. Szerk. GRÓF ANNAMÁRIA–N. CSÁSZI ILDIKÓ–SZOTÁK SZILVIA. Budapest–Alsóőr: Tinta Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet. 375–381.
- VÖRÖS FERENC 2014b. *Kis magyar családnévatalaz*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- VÖRÖS FERENC 2015. *Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából*. Szombathely: Savaria University Press.
- VÖRÖS FERENC 2017. *Kárpát-medencei történeti családnévatalaz*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- ВУКОВИЋ, ГОРДАНА–НЕДЕЉКОВ, ЉИЉНА 1983. *Речник Презимена Шajкашке (XVII и XIX век)*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду. [VUKOVIĆ, GORDANA–NEDEJJKOV, LJILJANA 1983. *Rečnik prezimena Šajkaške (XVIII i XIX vek)*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.]

Források

- II. KatFelmTérk. = *A II. katonai felmérés térképei*. A digitalizált változat online elérhetősége: http://archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.html (2012. 10. 29.)

- ConsReg 1715 = *Conscriptio Regnicolaris 1715*. N 78. MOL., 3119–3331. doboz. Digitalizált kiadás. Szerk. H. NÉMETH ISTVÁN. *Az 1715. évi országos összeírás*. (DVD-ROM) Budapest. A digitalizált változat online elérhetősége:
<http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/2> (Utolsó letöltés: 2014. 01. 06.)
- ConsReg 1720 = *Conscriptio Regnicolaris 1720*. N79. MOL., 3131–3149, 3154. doboz. A digitalizált változat online elérhetősége:
<http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720-evi-orszagosszeiras> (Utolsó letöltés: 2014. 01. 06.)
- MCsTt. 2010 = *Magyar családnevek térképtára*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS FERENC.
- MMCsA. 2007 = *Mai magyar családnevek adatbázisa* (2007). Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: HAJDÚ MIHÁLY.
- MCsA. 2009 = *Mai magyar családnevek adatbázisa* (2009). Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS FERENC.
- OrszÖsszír. 1720/2012 = *Az 1720. évi országos összeírás*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS FERENC.

Összefoglaló / Summary

Peremvidéki családnév-etimológiák nyelvföldrajzáról

Eredetrétegek vizsgálata a 18. század eleji

Magyar Királyság nyugati és déli határaival érintkező megyékben

A munka olyan értelemben nem előzmény nélküli, hogy az ezredforduló tájékán a családnevek nyelvi alkatára támaszkodva a geoinformatikusok is létrehozták a középmagyar kortól egymásra épülő időszeteket etnikai viszonyaira vonatkozó térképlapjaikat (KOC SIS–TÁTRAI 2013). A kívülálló számára azonban máig rejtélyes, milyen elvek alapján minősítették etimológiai hovatartozásuk szerint korpuszaik családneveit. A tanulmány bevezető részében részletesen foglalkozom azokkal a szempontokkal, amelyek az etimológiai minősítések esetében nagyfokú körütekintést igényelnek. A folytatásban az 1720-as országos összeírás családnevei alapján kísérletet teszek a korabeli nyugati és déli országghatárral érintkező megyék korpusza alapján a magyar, a szláv és német eredetréteghez tartozó családnevek névföldrajzának fölvázolására. A tanulmány nem titkolt szándéka, hogy támpontokat nyújtson és adalékokkal szolgáljon a török utáni idők népességmozgásának modellálásához, valamint a korabeli nyelvhatár kijelöléséhez.

The linguistic geography of family name etimologies on the periphery

A study on etymological layers in the counties adjacent
to the western and southern borders of the Hungarian Kingdom

The present paper is not without precedent: around the turn of the century, based on the morphological make up of family names, geoinformaticists compiled map pages documenting the chronology of ethnical succession starting with the Middle Hungarian period (Kocsis-Tátrai 2013). To the uninitiated, however, the etymological criteria used for the evaluation of the family names in their corpus has remained a mystery. The introductory part of this study gives a detailed account of the principles that require a great deal of circumspection in etymological evaluation. Based on a corpus of family names from the 1720 census extracted for the counties adjacent to the western and southern borders of the country at the time, the subsequent part of the paper will attempt to plot the geography of family names which belong to the Hungarian, German, and Slavic etymological layers. An additional intended aim of the study is to provide reference points and data for modelling migration after the Turkish rule, and for establishing the linguistic border of that period.

Kulcsszavak / Keywords

geoinformatika, családnevek etimológiai minősítése, nyelvföldrajz, népességmozgás modellálása, nyelvhatár

geoinformatics, evaluation of family name etymology, geolinguistics, migration modelling, linguistic border

SLÍZ MARIANN–P. TÓTH TEODÓRA–FARKAS TAMÁS

MITŐL MAGYAR EGY CSALÁDNÉV?

A családnevek etnikai-nyelvi alapú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti keretben

1. A vizsgálat célja

Kutatásunk célja annak a kérdéskörnek a vizsgálata, hogy mi alapján tekintenek a magyar nyelvközösség tagjai egy családnevet magyarnak vagy idegennek. E kérdés korántsem egyszerű, megválaszolásához a nyelvi, nyelv- és névtörténeti szempontok mellett kulturális-társadalmi tényezőket is figyelembe kell vennünk.

A vizsgálat nyelvészeti, névtani tanulságai mellett gyakorlati hozadékkal is járhat. Eredményei hasznosíthatók lehetnek általában a személynéven alapuló kategorizáció, sztereotípiaképzés, előítéletek és diszkrimináció kutatásának vonatkozásában (vö. SLÍZ 2012, 2015; M. HORVÁTH 2014); figyelembe vehetők a személynév etnikai szimbólumként való különböző gyakorlati alkalmazásainak szempontjából (vö. FARKAS 2015); s akár a hivatalos családnev-változtatási kérvények elbírálásának folyamatában, a vonatkozó jogszabályi irányelvek megfelelő értelmezésében (vö. LADÓ 1981). Tekintve, hogy témánkat az anyaországi és két határon túli régióban (a szlovákiai és romániai magyarság körében) egyszerre vizsgáltuk, online kérdőíves módszerrel végzett felmérésünk eredményei a szociolingvisztika és a kisebbségkutatás nézőpontjából is tanulmányozásra lehetnek érdemesek.

2. Elméleti kiindulópontok, hipotézisek, kutatási kérdések

Vizsgálatunkban a kulturális nyelvészet szemléletmódját alkalmazzuk. E multidiszciplináris megközelítésmód számos irányzatot összekötő célja a nyelv, a kultúra és a konceptualizáció közötti kapcsolat feltárása (vö. SHARIFIAN 2015). A kulturális nyelvészetről szóló összefoglalások a számos érintett diszciplína között jellemzően nem veszik számításba a névtudományt (BAŃCZEROWSKI 2012: 14. ugyan megemlíti, de nem tárgyalja), pedig a tulajdonnevek szociokulturális beágyazottságuknál fogva alapvető és fontos tárgyai lehetnek az ilyen irányú kutatásoknak. A családnevek – esetünkben a magyar családnevállomány és annak összetétele, változásai – jól tükrözik a kultúrák közötti, folyamatos interakción alapuló kölcsönhatásokat. A történelmi Magyarország soknemzetiségű, -nyelvű és -kultúrájú voltából következően családnevállományunk hármas tagolódású (FARKAS 2010): 1. a magyarban természetes úton létrejött, 2. a más nyelvekből viselő-

ik révén a magyarba került jövevénynevek, valamint 3. a hivatalos család-név-változtatások során mesterségesen létrehozott nevek alkotják. E három, etimológiai és névtörténeti szempontok szerint felállítható kategória persze nem különül el élesen egymástól még a kutatók számára sem. A magyar és a jövevénynevek mint külön kategóriák természetesen a laikusok szemében is léteznek, kérdés azonban, hogy mely elemeket és milyen tipikalitási feltételek alapján sorolnak be az egyikbe vagy a másikba, és eltér-e az ítéletük a szakmai alapú, tudós kategorizációtól. Kutatásunkban tehát a magyar családnevek (e fogalom értelmezéséről részletesebben l. alább) kulturális kategorizációját vizsgáljuk a prototípus-elmélet alapján, hangsúlyozva, hogy a kategóriák a kulturális nyelvészet felfogásában kulturálisan konstruáltak; a nyelvelsajátítás, illetve az egész életen át tartó szocializáció alatt sajátítjuk el őket. Ebből következőleg az egy-egy kultúrán belüli kategóriák közösek, a bennünket érő egyedi hatások miatt azonban számos egyéni eltérés is tapasztalható bennük. (Bővebben l. SHARIFIAN 2015: 43–45.)

A személynevek, különösen a családnevek etnikai szimbólumokként működnek (FARKAS 2015a, kül. 189, 2015b: 30–32), s ennek révén jellemző eszközei lehetnek az etnokulturális jellegű kategorizációnak. A családnevek tehát a csoportképzés eszközei is, melyek a MI és az ŐK kategóriájának megalkotásában, az idegenség generálásában és megítélésében is szerepet játszanak (l. pl. a névmagyarosítások történetében; vö. MAITZ 2008). E jelenség a kulturális nyelvészet számára is kutatandó téma (vö. FÖLDES 2007: 28). A nyelvi-kulturális kategóriaként értelmezhető családnévnek magyar, német, szláv stb. alkategóriáiról is beszélhetünk, melyeket többféle szempont alapján lehet értelmezni. A magyar családnév fogalmának ugyan-csak többféle, eltérő meghatározása lehetséges, nemcsak a laikus, de a szakudományos gyakorlatban is (részletesebben l. FARKAS 2010). Az egyik a nyelvi jellegű megközelítés: a magyar családnév szűkebb értelemben a magyar nyelv névalkotási szabályai révén keletkezett családnévelőzményből létrejött családnév, tágabb értelemben viszont az idegen nyelvi eredetű, de kisebb-nagyobb mértékben magyarosodott formájú családnevek is ide sorolhatók. A mesterséges magyar családnévalkotások szintén a magyar családnevek kategóriáját gazdagítják. A családnevek használati köréből kiinduló értelmezés szerint ugyanakkor magyar családnévnek a magyarok által viselt családnevek tekinthetők. Az értelmezési kört a Ki a magyar? kérdésre adható válasz nehézsége, illetve sokfélesége határozza meg (magyar anyanyelvűek, születésűek, lakóhelyűek, állampolgárságúak stb.) A különböző megközelítések egymás mellett lehetnek használatosak a szakmai szintéren, ugyanakkor egyszerre hathatnak a laikus értelmezésekre.

E ponton érdemes utalnunk LADÓ JÁNOS egyik írására (1981), melyben a magyar családnév fogalmának gyakorlati körülhatárolására tett kísérletet: A családnév-változtatások hivatali ügyintézését segítő igyekezett konkrét típusokba, csoportokba foglalni a magyarnak, illetve nem magyarnak tekin-tendő családneveket. Írása a részben egyéni megítélésen, ugyanakkor szak-

mai alapokon is nyugvó kategorizálás példáját nyújtja, figyelemre méltó (köztük hangzásbeli, helyesírási, alaktani jellegű) szempontokkal – és tarkaságban. Emellett – érthető módon, akarva-akaratlanul is – a magyarországi (többségi magyar) nézőpontot reprezentálja.

Kutatásunk során arra a kérdésre is választ keresünk, hogy mennyiben tér el ettől a LADÓ által is képviselt megközelítéstől a laikus és a kisebbségi nézőpontú kategorizáció. Előfeltevésünk szerint az anyaországi és a határon túli magyarok kategorizációja nem egyformán működik, hanem az etnikai, nyelvi és kulturális érintkezések eltérő mértékéből és jellegéből következő regionális eltérésekkel.

A továbbiakban az alábbi kérdéseket vizsgáljuk: a magyar családnév és az idegen családnév kategóriák szerveződése; a névviselők családnéven alapuló kategorizációjának működése (magyar ember); az ennek során megnyilvánuló tipikalitási feltételek (mi alapján sorolunk egyes neveket, névtípusokat a magyar kategóriába); a tudós és a laikus kategorizáció különbsége (mennyiben befolyásolják a megítélést a szakmai ismeretek). Ezeket egyrészt általában, összességében igyekszünk feltárni, másrészt az anyaországi felmérés eredményeit a magyar nyelvközösség két legmeghatározóbb határon túli régiójából származó válaszokkal együtt értékelni.

3. A vizsgálat tartalma és módszere

Kutatásunk anyagát egy online kérdőíves felmérés képezi, melyben 21 magyarországi, illetve szlovákiai és romániai felsőoktatási intézmény¹ magyar (elsősorban, de nem kizárólag bölcsész) hallgatói vettek részt 2018 tavaszán; összesen 854 fő (Magyarország: 613, Szlovákia: 129, Románia: 112 fő).²

A kitöltők egyéni hátterének néhány alapadatára a kérdőív bevezetésében kérdeztünk rá. Ezt egy szabad szöveges, kiegészítendő kérdés követte: *Magyar az, aki...*

A kérdőív törzsanyagában ugyanazon 50 valós családnévet³ kellett a kutatásban közreműködőknek megítélniük három fordulóban, az alábbi szempontok szerint:

¹ Magyarország: Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapesti Metropolitan Egyetem, Debreceni Egyetem, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Eszterházy Károly Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Miskolci Egyetem, Nyíregyházi Egyetem, Pannon Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Szent István Egyetem; Szlovákia: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Selye János Egyetem; Románia: Babes-Bolyai Tudományegyetem, Bukaresti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem.

² A határon túli régiók kiválasztását az magyarázza, hogy ezekből remélhattunk nagyobb számú kitöltőt a kérdőívhez. A kárpátaljai magyarok bevonásától részben a cirill betűs írás speciális problematikája miatt tekintettünk el. A kérdőívet kitöltők aránybeli különbségei az adott alapkasság eltérő arányaival függenek össze. A kutatásban közreműködőknek, illetve a kérdőívet a hallgatókhoz eljuttató kollégáinknak e helyütt is köszönettel tartozunk.

³ Teljes listájukat l. a 6. pontban, az átlátszóság szerinti kategóriákba sorolás kapcsán.

1. *Az alábbi családnevek közül melyik magyar és melyik nem?* (3 lehetőségből választva: *magyar / nem magyar / nem tudom eldönteni*);
2. *Mennyire magyarosak az alábbi családnevek?* (Likert-skálán, 1–5-ig értékelve);
3. *Az alábbi családnevet viselők közül ki magyar és ki nem?* (3 lehetőségből választva: *magyar / nem magyar / nem tudom eldönteni*).

A névlistát kérdésfelvetéseinknek és előfeltevéseinknek, illetve egyes témakörök és családnevek szakirodalmi feldolgozottságának megfelelően állítottuk össze. Arra törekedtünk, hogy az alábbi kategóriákba sorolhatónak látszó családnevek megfelelő módon és arányban szerepeljenek a listán:

- a) **átlátszó, talán átlátszó és nem átlátszó családnevek;**
- b) **különböző helyesírási, morfológiai (és lexikai) típusú családnevek;**
- c) **egyazon családnév különböző változatai;**
- d) **jellegzetes etnikai szimbólumnak tűnő családnevek** (német, szláv/szlovák, román, cigány, zsidó);
- e) természetes és mesterséges keletkezésű magyar családnevek;
- f) **ismert névviselekhöz köthető családnevek.**

A félkövérrel szedettekről jelen tanulmányban részletesebben szólunk majd. Az itt mellőzött kérdésekre egy másik tanulmányunkban térünk vissza (SLÍZ–P. TÓTH–FARKAS megj. e.).

4. Ki a magyar?

A kérdőív bevezetőjében feltett kérdésre a kitöltők messze a leggyakrabban az identitástudatra vonatkozó, a második helyen pedig a nyelv fontosságára utaló válaszokat adtak; az egyéb tényezők (területi kötődés, állampolgárság stb.) kis arányban jelentek meg mellettük. Regionális különbségek természetesen itt is kimutathatók: a nyelv szerepét kisebbségben – érthető módon – jóval fontosabbnak ítélték meg, mint az anyaországban (Magyarország: 21%, Románia: 43%, Szlovákia: 27%). A problémakörrel kapcsolatos (pl. szociolingvisztikai, szociológiai, névtani) előismeretek láthatólag kevésbé hatottak a kapott válaszokra.⁴

5. A leginkább és a legkevésbé magyarnak tartott nevek

Mindenekelőtt azt vizsgáltuk, hogy a megadott listából mely családneveket tartják a válaszadók a leginkább, illetve a legkevésbé magyarnak, s melyekről tudnak a legkevésbé dönteni (1–3. táblázat). Az eredményeket – ahogyan a továbbiakban is – régióként közöljük, az arány pedig táblázattól függően azt jelzi, hogy a válaszadók hány %-a jelölte be az adott név esetében a *magyar*, *nem magyar*, illetve *nem tudom eldönteni* választ. A mindhárom régióban a tízes listára felkerült neveket normál szedéssel, a két régióra

⁴ Az adott kérdésre kapott eredmények részletes közlésétől témánk szempontjából, illetve helyhiány miatt eltekintünk.

jellemzőket kurzívalva, a csak egy régióra jellemzőket ritkított kurzív szedéssel tüntetjük fel. A táblázatokba foglalt eredmények kapcsán itt csupán néhány tanulságosnak látszó szempontra hívjuk fel a figyelmet.

Pozíció	Magyarország	Arány (%)	Románia	Arány (%)	Szlovákia	Arány (%)
1.	Kárpáti	93	Székely	100	Tühegyi	98
2.	Csendőr	93	Kárpáti	97	Kárpáti	97
3.	Székely	92	Erdélyi	97	Székely	95
4.	Erdélyi	92	Balogh	97	Csendőr	94
5.	Tühegyi	89	Orsós	97	Mérnök	93
6.	Balogh	88	Csendőr	97	Orsós	91
7.	Tóth	88	Tóth	96	Göloncsér	91
8.	Mérnök	87	Tühegyi	95	Erdélyi	90
9.	Rostás	85	Mérnök	94	Gerencsér	90
10.	Gerencsér	82	Lakatos	90	Rostás	89

1. táblázat: A leginkább magyarnak tartott nevek országonként

Amint látjuk, 6 családnév mindhárom régióban felkerült a tízes listára, s e nevek mindegyike magyar nyelvi eredetű; szemantikai szempontból, illetve szerkezetét tekintve átlátszó. A csak egy vagy két régióban a listára került nevek inkább az általunk talán átlátszónak tekintettek közé sorolhatók. (Az átlátszóságról részletesen l. a 6. pontban.) Figyelemre méltó, hogy e listában több mesterséges névalkotás is meglehetősen előkelő helyet kapott (részletebben l. SLÍZ–P. TÓTH–FARKAS megj. e.).

Érdemes rámutatnunk ugyanitt a regionális különbségekre is. A *Székely* és az *Erdélyi* mindhárom régióban szerepel a tízes listán, ám – bár az eltérések igen kicsik – a legmagasabb arányt Romániában képviselik (a *Székely* egyenesen 100%-kal). A *Román* és a *Szlovák* egyik régióban sem került be az első tízbe, az etnonimaként már nem közismert, családnévként viszont gyakori *Tóth* azonban két régióban is itt szerepel, jellemző módon viszont éppen Szlovákiában nem került a legmagyarabb tíz családnév közé. A Magyarországon a cigányság körében igen gyakori *Orsós* családnév az anyaországban lemaradt a tízes listáról, szemben a két határon túli régióval.

Pozíció	Magyarország	Arány (%)	Románia	Arány (%)	Szlovákia	Arány (%)
1.	Hrabowsky	93	Goldschmidt	96	Goldschmidt	96
2.	Goldschmidt	92	Hrabowsky	95	Hrabowsky	94
3.	Ardeleanu	92	Ardeleanu	92	Ardeleanu	89
4.	Szlovenszky	86	Kohn	84	Kohn	89
5.	Kohn	83	Szlovenszky	83	Drexler	88
6.	Drexler	82	Drexler	83	Kišš	84
7.	Fazecaş	81	Hoffmann	82	Szlovenszky	79
8.	Kišš	78	Rafael	81	Fazecaş	79
9.	Nagyová	72	Fazecaş	80	Weisz	78
10.	Lazlo	71	Kišš	73	Hoffmann	78

2. táblázat: A legkevésbé magyarnak tartott nevek országonként

A legkevésbé magyarnak tartott családnevek esetében lényegesen nagyobb volt az egyetértés: 8 név került fel mindhárom régióban a tízes listára. E nevek elsősorban – az előző csoporttal ellentétben, természetesen – tipikusan idegen eredetű, magyar nyelvi szempontból nem átlátszó családnevek. Vannak köztük ugyanakkor magyar eredetű, ám idegen nyelvi hatás (írasmód, *-ová*) révén megváltozott családnevek is. Az első három helyen ugyanaz a három, különböző nyelvi eredetű családnév osztozik: *Hrabovský*, *Goldschmidt*, *Ardeleanu*. Az egyes régiókban a valóságban leggyakoribb idegen eredetű, s egyúttal magyaros írásmódú nevek – a magyarországi *Novák* és az erdélyi *Ráduly* (ezekről l. később) – nem kerültek fel a tízes listára. Mindhárom régióban itt szerepel viszont az ugyancsak idegen nyelvi eredetű és sztereotipikusan zsidók által viselt *Kohn*. Ebben a táblázatban is látunk regionális különbségeket, de ezek jellemzően nem szignifikánsak, illetve nem tűnnek egyértelműen magyarázhatónak.

Pozíció	Magyarország	Arány (%)	Románia	Arány (%)	Szlovákia	Arány (%)
1.	Gogolák	24	Slíz	28	Ráduly	26
2.	Erdélyán	23	Gogolák	26	Marosán	22
3.	Árgyelán	21	Nagyová	24	Gogolák	22
4.	Ráduly	17	Erdélyán	21	Balázsevity	20
5.	Slíz	16	Balázsevity	21	Erdélyán	19
6.	Lazlo	14	Román	18	Lazlo	19
7.	Szittyá	14	Grósz	17	Árgyelán	18
8.	Hufnágel	13	Kerekesch	17	Satmari	16
9.	Kerekesch	13	Szittyá	16	Slíz	16
10.	Marosán	13	Simoncsics	15	Bangó	16

3. táblázat: A legnagyobb bizonytalanságot okozó nevek országoként

A legnagyobb változatosságot az eldönthetetlennek ítélt családnevek toplistája mutatja: mindössze 3 olyan név van, mely mindhárom régióban ide sorolódott: *Gogolák*, *Erdélyán*, *Slíz*. Az itt feltűnő családnevek jellemzően a kevert típusból kerültek ki: elsősorban idegen eredetű nevek magyaros helyesírással, másodsorban pedig magyar eredetű nevek idegen helyesírással vagy képzővel. A regionális eltérések terén jellemzőnek tűnő különbségek, hogy Romániában nem került a tízes listára a román hátterű, elsősorban erre a régióra jellemző *Árgyelán*, *Ráduly* és *Marosán*, melyek a két másik régió tízes listáján ugyanakkor a legbizonytalanabbnak ítélt nevek között szerepelnek; ugyanezekkor csak Romániában sorolták a nevek közé a *Román* családnevet.

Arra a kérdésre, hogy milyen tényezők befolyásolják a fentebbi három táblázatban megmutatkozó összkepet, az alábbiakban keressük a válaszokat.

6. Az átlátszóság mint tipikalitási feltétel

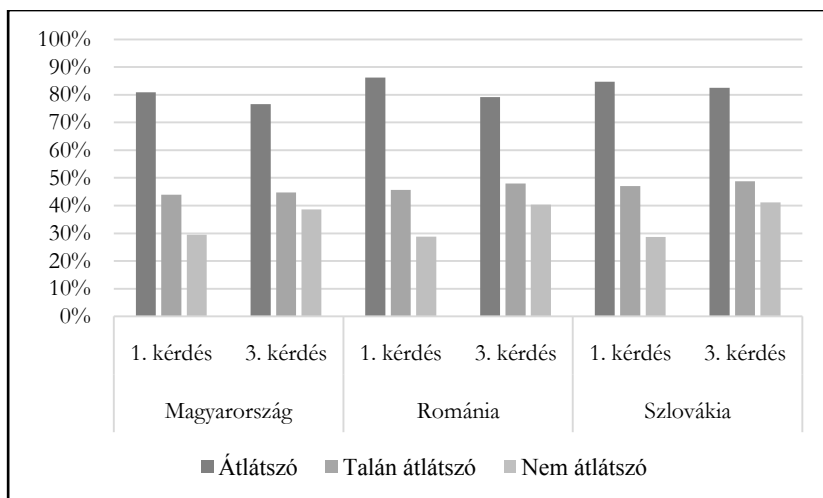
A sorrendek után azt igyekeztünk feltárni, hogy milyen tipikalitási feltételek alapján kategorizálták az adatközlők a neveket. Nyilvánvaló, hogy a

név magyarságának megítélésében fontos szerepe van a felismerhető eredetének. Ismereteink alapján joggal volt feltételezhető, hogy a magyar eredetűeket egyértelműen magyarnak nyilvánítjuk; a kérdéses inkább az idegen eredetűek megítélése lehetett. Nem hagyhattuk azonban figyelmen kívül, hogy a névhasználók többsége nem rendelkezik kellő nyelv- és névtörténeti tudással, s természetesen az ilyen ismeretekkel rendelkezők sem ismerik minden név eredetét.

Ezért a vizsgálatban nem az eredetet, hanem az átlátszóságot vettük alapul, az 50 nevet ez alapján három, fokozat szerinti – nagyjából hasonló példányszámú – csoportba sorolva:

1. Átlátszó nevek: az alapjukul szolgáló nyelvi elemekkel való kapcsolatuk megítélésünk szerint mindenki számára nyilvánvaló lehet (*Csendőr, Erdélyi, Kárpáti, Lakatos, Mérnök, Orsós, Román, Rostás, Székely, Szentirmay, Szerb, Sziklafi, Szitya, Szlovák, Tűhegyi*; 15 név).
2. Talán átlátszó nevek: a két szélső kategória közti területen lévő nevek (*Balázsivity, Balogh, Erdélyán, Fazecás, Fazikas, Gerencsér, Göllöncsér, Kerekesch, Kisk, Lazlo, Marosán, Nagyová, Oláh, Rafael, Satmari, Simoncsics, Tóth*; 17 név). Ide soroltuk azokat a neveket, amelyeknek a közszói alapja elavult, illetve tájszó, ezért a névhasználók már nem biztos, hogy ismerik a jelentésüket (pl. *Balogh, Tóth, Oláh; Fazikas, Gerencsér, Göllöncsér*); az idegenes vagy régi helyesírású, illetve idegen képzős neveket, amelyekben nem feltétlen ismerhető fel a magyar tulajdonnévi vagy közszói előzmény (pl. *Balázsivity, Fazecás, Satmari*), valamint a magyar keresztnévként kevesek által számon tartott *Rafael*-t.
3. Nem átlátszó nevek: ezekben idegen eredetűk, netán az alapjukul szolgáló közszó elavulása miatt nem ismerhető fel mai magyar közszó (*Ardeleanu, Árgyelán, Bangó, Benyovszky, Drexler, Gogolák, Goldschmidt, Grósz, Hoffmann, Hrabowsky, Hufnágel, Kohn, Kolompár, Novák, Ráduly, Sliz, Szlovenszky, Weisz*; 18 név).

Az 1. ábra azt mutatja, hogy milyen lett e három csoport megítélése a különböző országokban kérdőívünk 1. (magyar-e a családnév) és 3. kérdése (magyar-e a név viselője) alapján. Az összefüggés világosan kirajzolódik: minél átlátszóbb egy név, annál nagyobb arányban kategorizáljuk magyarként, régiótól függetlenül. A családnév átlátszósága a névviselő kategorizációját is ugyanilyen módon befolyásolja: az átlátszóbb nevek viselőit igen magas, 80% körüli arányban gondolják magyarnak, míg a nem átlátszó nevet viselőket csak kb. 40%-ban. Az 1. és a 3. kérdés (magyar családnév, illetve magyar ember kategória) eredményei közti eltérés egyik országban sem jelentős. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a 3. kérdés esetében minden országban magasabb a nem átlátszó nevek aránya, mint az 1. kérdés esetében, vagyis a válaszadók egy kisebb hányada szerint az idegen családnévből még nem következik, hogy viselője nem magyar.

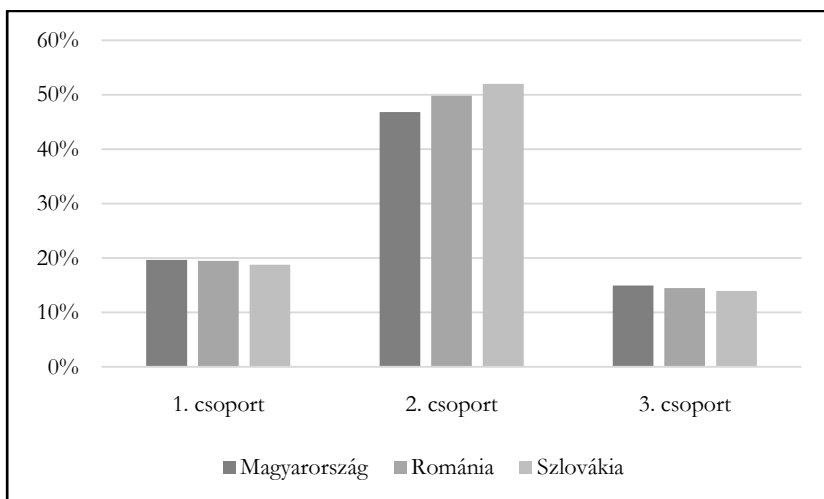
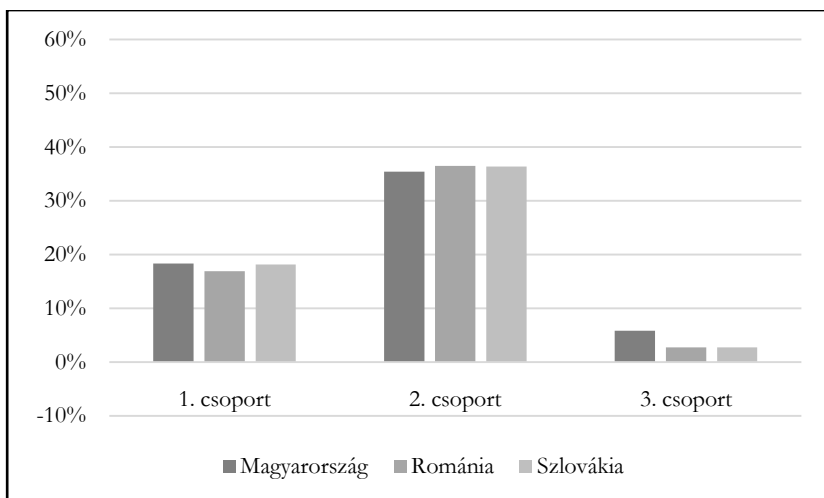

1. ábra: A családnevek és a névviselők megítélése az átlátszóság alapján

7. A magyar helyesírás mint tipikalitási feltétel

Szintén feltételeztük, hogy a kategorizációt befolyásolja a családnév helyesírása, mert a magyarban nem használatos betűk elidegenítőleg hathatnak. A helyesírást az eredet szempontjával összekapcsolva ezért három kategóriát hoztunk létre (a logikailag legelsőnek nevezhető kategóriát, a magyar eredetű és magyaros helyesírású neveket prototípusnak véve nem tartottuk szükségesnek vizsgálni):

1. magyar eredetű, de idegen (esetleg régies) helyesírású nevek (*Fazecas, Kerekesch, Kišš, Lazlo, Satmari*);
2. idegen eredetű, de magyaros helyesírású nevek (*Árgyelán, Ráduly; Benyovszky, Gogolák, Novák, Simoncsics, Slíz, Szlovenszky; Hufnágel, Grósz, Weisz*);
3. idegen eredetű, kifejezetten idegenes helyesírású nevek (*Drexler, Goldschmidt, Kohn, Hrabowsky*).

2. ábra: A magyar családnév (felső) és a magyar ember kategória (alsó) a helyesírás szempontjából, országonkénti átlagban

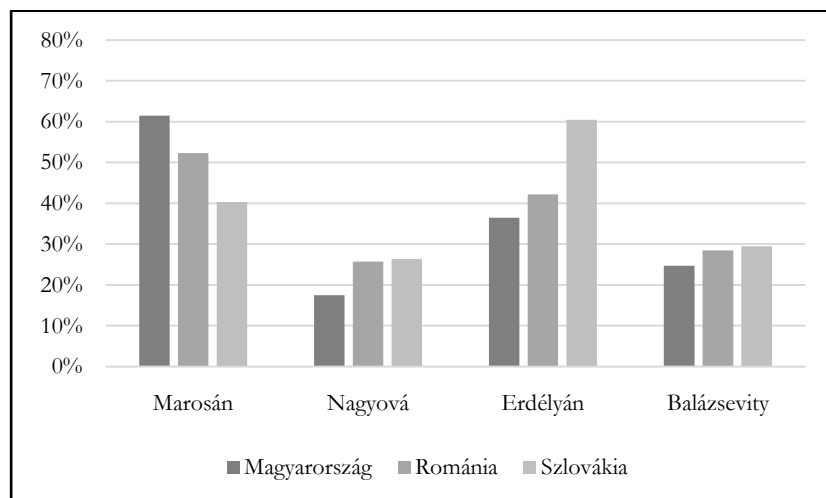
A 2. ábrán jól látható, hogy itt sincs szignifikáns különbség az egyes országok között: a leginkább magyarként az idegen eredetű, de magyaros helyesírású neveket fogadják el a válaszadók; ezektől jelentős mértékben lemaradva következnek csak a magyar eredetű, de idegenes írásmódú nevek; a magyar családnév legkevésbé tipikus elemei pedig – nem meglepő módon – az eredetük és írásmódjuk szempontjából is idegen nevek.

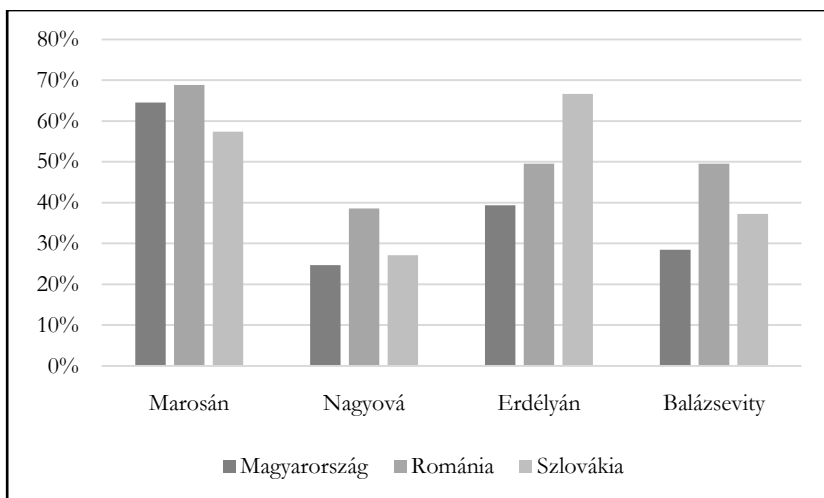
Ehhez képest a magyar ember kategória esetében a sorrend ugyan megmarad, de mindegyik csoport eredményei magasabbak (bár az 1. cso-

porté csak minimálisan). Ez nyilvánvalóan kulturális-társadalmi tapasztalaton alapul: minden adatközlőnek vannak idegen eredetű, de magyaros írásmódú, valamint idegen eredetű és helyesírású nevet viselő, magyarnak tartott ismerősei, rokonai, sőt egy részük bizonyára ilyen típusú nevet visel maga is, ezért többen vélik úgy, hogy az ilyen nevet viselők lehetnek magyarok. A magyar eredetű, de idegen írásmódú nevek viselőinek nem magyar-ként való kategorizálása mögött pedig az a tapasztalat állhat, hogy kisebbségi helyzetben a magyar állampolgárság, nyelv, identitás stb. elvesztése együtt járhat a név írásképeinek a többségi nyelvéhez igazodásával. Meglepőnek tűnik ugyanakkor, hogy e tekintetben nincs különbség az anyaországi és a kisebbségi magyarok ítélete között. A kisebbségi helyzetben lévő, szomszédos országokban élő magyaroknak (országtól függően) mindennapos, de legalábbis történelmi tapasztalatuk a magyar írásmódú családnév adminisztratív úton történő átírása az államnyelv helyesírásának megfelelően, ezért előzetesen azt feltételeztük – eszerint tévesen –, hogy ők az anyaországiaknál szignifikánsan nagyobb arányban fogják magyarként kategorizálni az 1. csoport neveit viselőket.

8. A nem idegenszerű morfológiai felépítés mint tipikalitási feltétel

Hipotézisünk szerint a hibrid szerkezetű, azaz magyar eredetű tő + idegen eredetű képző felépítésű neveket és viselőiket kevésbé találják magyarnak az adatközlők, ugyanakkor a kisebbségi helyzetben lévők inkább el tudják őket fogadni magyarként mindennapi tapasztalataik miatt (l. pl. Szlovákiában a magyar női nevek *-ová* képzővel való, sokáig kötelező ellátását).

3. ábra: A magyar családnév (felső) és a magyar ember kategória (alsó) a helyesírás szempontjából

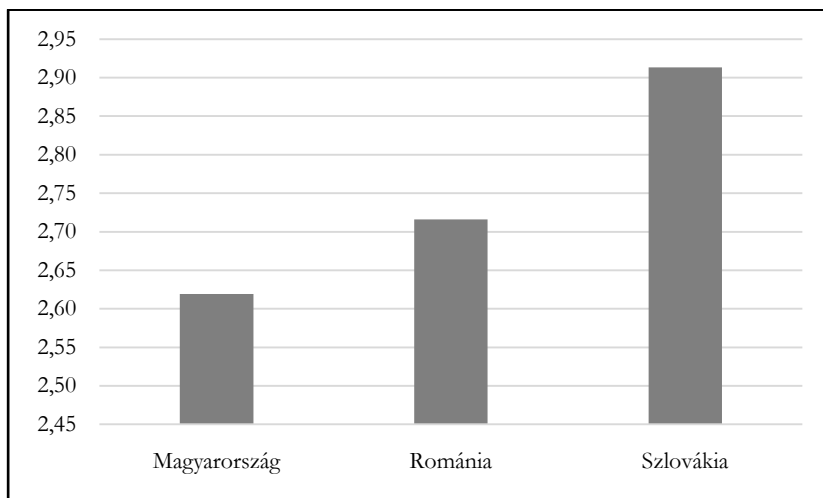
A 3. ábra szerint a négy, idegen képzőt tartalmazó név (*Balázsevit*, *Erdélyán*, *Marosán*, *Nagyová*) közül egyedül a *Marosán* esetében nem igazolódt be az előfeltevésünk (habár a többi név esetében sem túl nagy az eltérés az anyaországiak és a kisebbségi helyzetben lévők ítélete között a magyar családnév kategóriában). A *Marosán*-nak a többitől eltérő kezelése mögött több ok is állhat. Bár e név közel sincs a leggyakoribbak között, 2007-ben 522-en viselték Magyarországon, névváltozataival együtt azonban mintegy háromszor ennyien, a másik három viszont ennél is ritkábbnak bizonyult (*Nagyová* 59, *Balázsevit* 2, *Erdélyán* névvisező nélkül; ÚCsnT., a *Marosán* névről l. még VÖRÖS 2017: 75–81); esetleges ismerőseik mellett többekben talán a politikus Marosán György neve is felmerült.

Oka lehet az eredménynek a holisztikus, azaz az egész nevet egy egységként kezelő, illetve a morfológikus, vagyis alkotóelemenkénti feldolgozás eltérése is (l. TOLCSVAI NAGY 1996). Három név feldolgozása feltehetőleg inkább morfológikusan történt: az *-oná* ugyanis viszonylag jól ismert szláv nőnévképző, az *-evit* a név végi *ty* miatt különösen idegenül hangzik a magyarban (az *-evics* jóval megszokottabb), az *Erdélyán*-t pedig a jól azonosítható *Erdély* után következő *-án* értelmezhetetlenné teszi magyar lexikai elemként. Ezzel szemben a *Marosán* feldolgozása holisztikus lehetett, mivel felépítése kevésbé idegen a másik hároménál: a *Maros* az *Erdély*-nél kevésbé szaliens (ráadásul nincs olyan erős 'magyar' konnotációja, mint az *Erdély* helynévnek), helyesírása nem karakterisztikusan magyaros, az *-án* román képző pedig nem közismert az anyarszágiak körében. (Ezt a magyarázatot több adatközlő kitöltés utáni szóbeli kommentárja is megerősítette.) A szlovákiai és romániai magyarok viszont – behatóbb szláv, illetve román nyelvi-

kulturális tudásukból következőleg – bizonyára nagyobb arányban dolgozták fel a *Marosán*-t morfológikusan.

Érdeemes megfigyelnünk a regionális eltéréseket is. Míg a romániai magyarok a saját nézőpontjukból államnyelvi, azaz a romános neveket, illetve az ilyen nevet viselő személyeket fogadták el nagyobb arányban magyarként, addig a szlovákiaiak épp fordítva: a szlávos neveket és viselőiket kisebb arányban fogadták el magyarnak, mint a románokat.

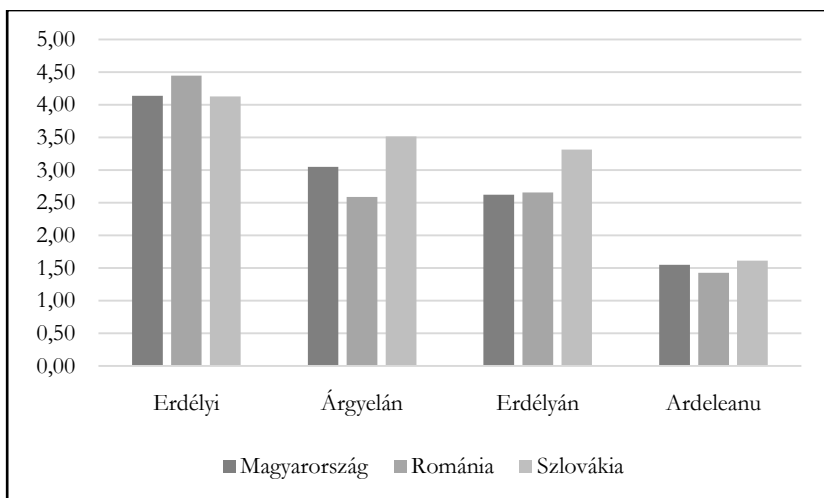
Az anyaországiak és a kisebbségi helyzetben élők közti eltérésre vonatkozó hipotézist megerősíti a négy név együttes átlaga is a név magyarságát Likert-skálán értékeltető kérdés alapján (4. ábra). Eszerint e hibrid szerkezetű neveket a legkevésbé a magyarországiak, a leginkább pedig a szlovákiai magyarok tudták elfogadni. Ugyanakkor még náluk is alig emelkedett az átlag 2,9 fölé, vagyis általánosságban elmondható, hogy a morfológiai felépítés negatív előjelű tipikálitási feltételként működik: a név és viselője annál magyarebb, minél kevésbé idegen a név morfológiai felépítése.

4. ábra: Az idegenes morfológiai felépítésű családnevek átlaga a Likert-skálán

9. Azonos közszói jelentésű, magyar, román és hibrid szerkezetű családnevek

Az eddig tárgyalt tipikálitási feltételek működését egy másik szempontból is ellenőriztük. A névlistába célzatosan betettünk négy, egyaránt 'Erdélyi' etimológiai jelentésű családnevet: a magyar nyelvi eredetű, átlátszó *Erdélyi*-t, a román eredetű, nem átlátszó *Ardeleanu*-t, a magyar töv + román képző szerkezetű, talán átlátszó *Erdélyán*-t és a román eredetű, de magyaros helyesírású, nem átlátszó *Argyelán*-t (vö. FARKAS–N. FODOR 2016, VÖRÖS 2017: 75–81 is).

5. ábra: Az 'Erdélyi' etimológiai jelentésű családnevek átlaga a Likert-skálán

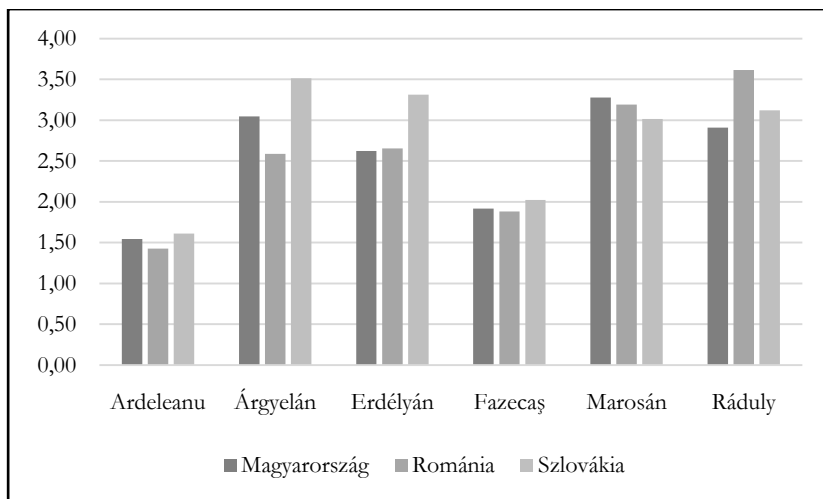
Az 5. ábra a Likert-skála átlagai alapján azt mutatja, hogy az adatközlők a magyar családnév kategória mennyire jó példányainak tartották e négy nevet. Az eredmény alátámasztotta a korábbi megállapításokat: a legmagyarabbnak mindhárom területen az *Erdélyi* bizonyult, a legkevésbé jó példány pedig a román eredetű *Ardeleanu* lett. A másik két név valahol az e két szélső érték közötti skálán helyezhető el: a magyarországi és szlovákiai magyar hallgatók az *Árgyelán*-t találták magyarosabbnak, a romániaiak pedig közel egyformán magyarnak látták a két nevet.

10. Román(os) és szláv(os) nevek megítélése

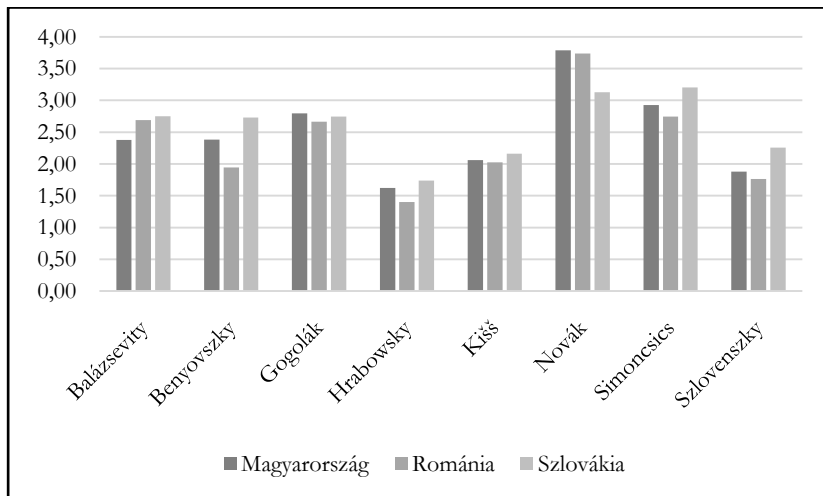
Következő lépésként – részben szintén a három, eddig vizsgált tipikalitási feltétel (átlátszóság, helyesírás és morfológiai szerkezet) ellenpróbájaként – egymáshoz viszonyítva is megvizsgáltuk az eredet, a helyesírás és a morfológiai szerkezet alapján román(os)nak, valamint szláv(os)nak minősíthető családnevek eredményeit a Likert-skálán (6–7. ábra). Az 50-es listán szereplő román(os) nevek közül a *Marosán*, *Árgyelán*, *Ráduly* és *Erdélyán* értéke meghaladta a 2,5-et, vagyis ha a magyarosságot egy skála alapján értelmezzük, ezek közelebb vannak a 'magyar' végponthoz; ezzel szemben a *Fazeacăș* és még inkább az *Ardeleanu* az 'idegen' végponthoz áll közelebb, régiótól függetlenül.

Ez is alátámasztja azt, hogy a válaszadók szerint a legidegenebbek a nem átlátszó, idegenes helyesírású, valamint a magyar eredetű, de idegenes helyesírású nevek. A szláv(os) neveknél hasonló a helyzet, habár itt a *Szlovenszky*, azaz egy idegen eredetű, de magyarosnak is tekinthető helyesírású név is 2,5 alatt marad. Az összevetés másik fontos tanulsága, hogy ismét kirajzolódik a példánygyakorosság mint további tipikalitási feltétel: a

MURÁDIN-féle erdélyi családnévkorpusz (MURÁDIN 2005) leggyakoribb száz családneve közt egyedüli idegen eredetűként szereplő *Ráduly* romániai értékelése éppúgy ezt tükrözi, mint a szláv(os) nevek között a *Novák* kiugró eredménye, ez utóbbi ugyanis Magyarországon szintén az egyedüli idegen eredetű név a száz leggyakoribb között a népesség-nyilvántartás adatai szerint (FARKAS 2017: 110–111).

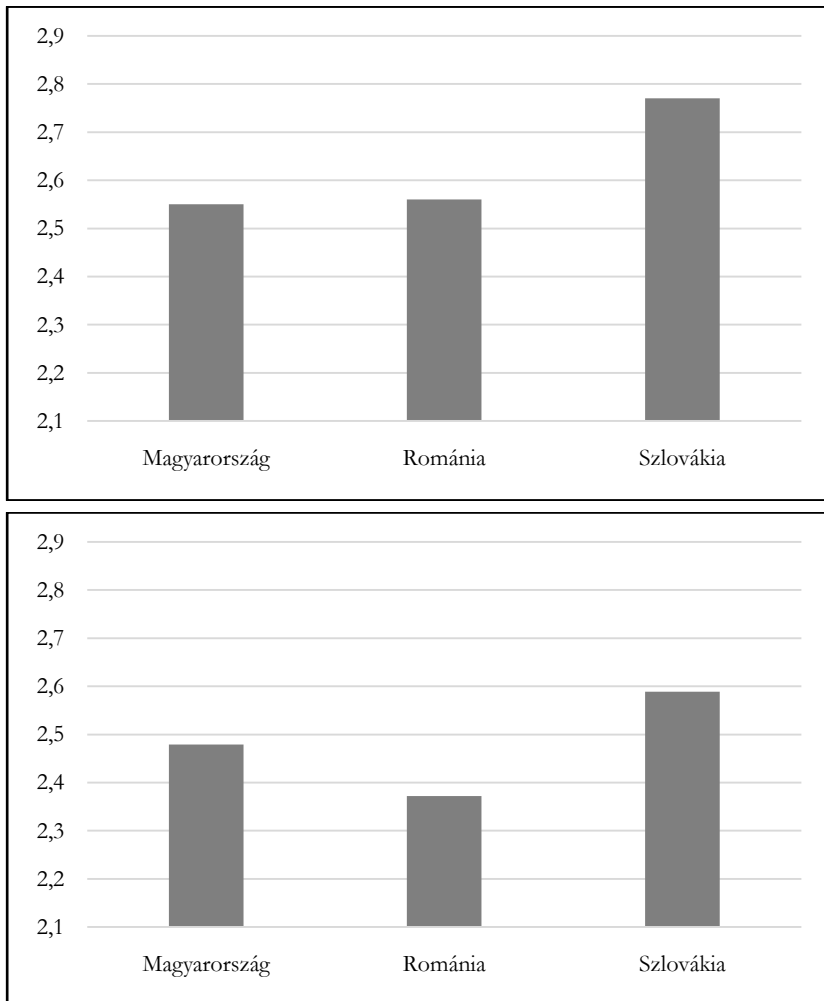

6. ábra: A román(os) családnevek megítélése a Likert-skálán

7. ábra: A szláv(os) családnevek megítélése a Likert-skálán

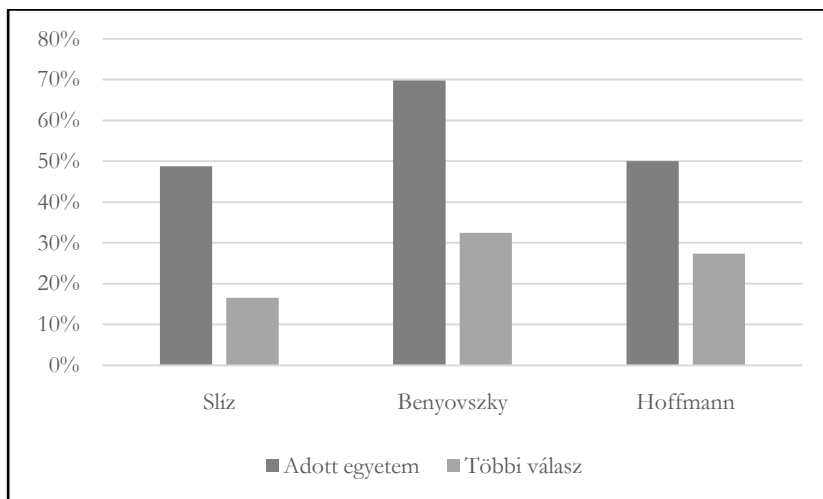
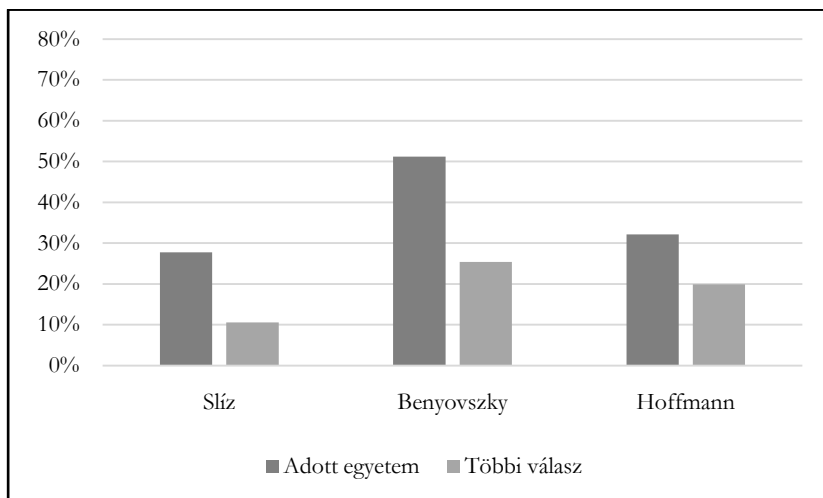
A két névcsoport átlagából (8. ábra) az is kiderül, hogy leginkább a szlovákiai magyarok hajlanak e nevek és viselőik magyarként való azonosítására, és a szláv(os) nevek mindhárom ország adatközlői szerint idegenebbek, mint a román(os)ak. Ennek feltehetőleg az lehet az oka, hogy az *-ics/-ovics ~ -evics* és a *-szky* szélesebb körben ismert, a teljes névalakban feltűnőbb idegen képző (vö. FARKAS 2009), mint a román *-án*, ráadásul két szláv(os) névben szó eleji mássalhangzó-torlódás is van, amely – pontosabban amelynek hiánya – szintén a magyar családnév kategória tipikalitási feltételeként működhet.

8. ábra: A román(os) (felső) és a szláv(os) családnevek (alsó) átlaga a Likert-skálán

11. Ismert névviselők hatása a kategorizációra

Végezetül azt a hipotézisünket teszteltük, hogy az adott családnevet viselő, magyarként kategorizált személy ismerete tipikusabbá, magyarabbá teszi a szemünkben a nevet. Ennek vizsgálatára három olyan idegen eredetű, nem átlátszó családnevet választottunk, amelyek a kutatásban részt vevő egy-egy egyetem hallgatói (többnyire a magyar szakosok, illetve bölcsészek) számára ismertek lehettek valamely oktatójuk nevéként.⁵

9. ábra: Az ismert viselővel rendelkező családnevek (felső) és viselőik (alsó) magyarságának megítélése

⁵ Vö.: Benyovszky Krisztián (UKF, Nyitra), Hoffmann István (DE BTK, Debrecen), Slíz Mariann (ELTE BTK, Budapest).

Bár az adott egyetem hallgatói és a többi adatközlő közti adatmennyiségbeli eltérés (ELTE: 166, UKF: 43, DE: 28) érthető módon nagy, az első két név esetében a kis adatszám ellenére is megállapítható, hogy az adott egyetem hallgatói szignifikánsan nagyobb arányban tartották magyarnak az adott családnévet, valamint annak viselőjét, mint a többi 20 egyetem hallgatói együttesen (vö. 9. ábra). A *Hoffmann* esetében kb. 16% esélye van annak, hogy az eredmény véletlenül alakult így a név kapcsán, illetve 2,5% az esélye ugyanennek a viselője kapcsán. Ez nem is meglepő, hiszen a 2007. évi magyarországi népesség-nyilvántartási adatok szerint, adott írásváltozatukat tekintve a *Hoffmann* 3227 viselővel rendelkezik, míg a másik két név meglehetősen ritka (*Benyovszky*: 84, *Sliz*: 15 fő). Ennélfogva *Hoffmann* nevű személyt a többi egyetem hallgatói is nagy eséllyel ismernek legalább hallomásból, míg a másik két név esetében jóval kisebb ennek az esélye.

Természetesen megvan a lehetősége, hogy többen hallottak Benyovszky Mórícról is, de így is jellemző, hogy e három név közül épp a *Benyovszky* minősülhetett a legmagyarabbnak. Tanulságos ugyanakkor, hogy míg a 19. század végi tolnai kortesnótában e név magyarsága jól szembeállíthatónak látszott a *Simoncsits*-csal („Nem magyar az, aki icsvics, / Nem kell nekünk a Simoncsits, / Éljen Benyovszky”), a két név Likert-skálán elért összesített eredményei szerint vizsgálatunkban a *Simoncsits* 2,9 pontot ért el átlagosan, a *Benyovszky* viszont csupán 2,4-et. (A kortesnótára és a két név problematikájára l. FARKAS 2009: 43.)

12. Véggkövetkeztetések

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a magyar családnév kategóriának fontos tipikalitási feltétele az átlátszóság és a magyaros (illetve: a nem idegenszerű) helyesírás és morfológiai felépítés (sőt bizonyára a fonológiai is, l. a szó eleji mássalhangzó-torlódás hiányát mint negatív előjelű feltételt). Emellett fontos lehet a nagy típus- és példánygyakoriság, továbbá az a tény, hogy a névhasználó ismer-e ilyen nevű magyar személyt. E két utóbbi többé-kevésbé összefügg, hiszen a gyakoribb nevek viselői közül nagyobb eséllyel ismerünk valakit. Mégsem hagyhatjuk el az utóbbi feltételt, hiszen egy ritka nevű személy ismerete (és a nevek példánygyakoriságáról való egzakt ismeretek hiánya) is elegendő ahhoz, hogy az adott nevet tipikusan magyarként kategorizáljuk.

Az említett tipikalitási feltételek nem egyformán erősek. Mint láttuk, a legfontosabb az átlátszóság: ha egy névben egy magyar közszóra ismerünk (akár etimológiai szempontból tévesen is), akkor jellemzőbben magyarként azonosítjuk. Ha a név nem átlátszó, akkor már kevésbé magyar, de ha a helyesírása magyaros, akkor még mindig inkább tartjuk magyarnak, mint az idegen írásmódúakat. E két tipikalitási feltétel közti sorrend egy típus esetében azonban megfordul. Hiába átlátszó ugyanis egy név, ha idegen a helyesírása; ebben az esetben inkább nem magyar etnikumú névviselőt feltételezünk. E tekintetben ráadásul – előfeltevésünkkel ellentétben – nincs szigni-

fikáns eltérés az anyaországi és a kisebbségi adatközlőink megítélése között, holott az utóbbiaknak bőséges kulturális, társadalmi és történelmi tapasztalatai lehetnek a családnevek adminisztratív úton való, a névviselő etnikai identitását figyelmen kívül hagyó transliterációjáról.

A kérdőívet kiegészítő kérdés alapján az is kiderült, hogy a MAGYAR EMBER kategória legerősebb tipikalitási feltétele a magyar identitás; kevésbé erős, de szintén fontos a magyar nyelv valamilyen szintű ismerete. Bár a „Magyar az, aki...” állítás folytatásában csak hárman említették a magyar nevet, valójában nagyon is befolyásolta az adatközlőket a név: feltűnő korreláció figyelhető meg az általános megítélésben a névnek és viselőjének a magyarsága között. Ez is igazolja azt a megfigyelést, hogy a családnév etnikai szimbólumként működik: hiába vagyunk tisztában a családnév öröklődő voltaival, mégis hajlamosak vagyunk a név alapján viselője etnikumára következtetni. A nevek többsége esetében a névviselőt ugyanakkor többen ítélték magyarnak, mint magát a nevet, vagyis az adatközlők – szintén a mindennapi tapasztalataik alapján – egy nem magyar családnévű személyt is el tudnak képzelni magyarnak.

A „Magyar az, aki...” feladat a prototípus-elmélet azon tételét is alátámasztotta, hogy a hétköznapi kategorizáció nem tudományos alapon történik. A lehetséges kapcsolódó szakmai ismeretek ugyanis minimális hatással voltak az adatközlők ítéleteire: az ilyen jellegű tárgyakat tanuló és nem tanuló hallgatók válaszai között nem volt szignifikáns eltérés. Sőt e válaszok a „ki a magyar” kérdésre adott saját definícióval sem korreláltak: miközben mindhárom ország adatközlőinek több mint a fele a magyar identitást tekintette mérvadónak, ez alapján pedig voltaképpen egyetlen családnév viselőjét sem tekinthették volna szükségszerűen idegennek, az összesített lista alapján végző *Ardeleanu* családnév viselőjét kevesebb mint 10%-uk valószínűsítette magyarként.

Az országonkénti eltérések kisebb mértékűeknek bizonyultak, mint ahogy előzetesen feltételeztük, de természetesen léteznek. Már a magyarság megítélésében is tetten érhetőek: a kisebbségi helyzetben lévők szemében a nyelv fontosabb tipikalitási feltétel, mint az anyaországiaknaknál. Nyilvánvalóan egyes nevek megítélésében is tapasztalhatók – hol jól magyarázható, hol esetlegesebbnek tűnő – különbségek. Figyelemre méltónak látszik például az az eredmény, hogy a szlovákiai magyar hallgatók könnyebben el tudtak képzelni egy nem átlátszó, idegen képzős vagy helyesírású nevet és viselőjét magyarként, mint magyarországi vagy romániai társaik. Ha azonban azt is megnézzük, hogy a kisebbségi helyzetben élők hogyan viszonyultak az államnyelvi eredetű nevekhez, érdekes eltérést tapasztalunk a szlovákiai és a romániai magyarok között: míg az előbbieket az államnyelvi és egyéb szlávos neveket kevésbé találták magyarnak, mint a többi idegen eredetűt, addig az utóbbiak éppen a romános neveket fogadták el jobban az egyéb idegen eredetűeknél.

A kutatás további, más kérdéseket és szempontokat felvető eredményeivel másik tanulmányunkban (SLÍZ–P. TÓTH–FARKAS megj. e.) foglalkozunk tovább.

Irodalom

- BAŇCZEROWSKI JANUSZ 2012. A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a nyelvtudományi kutatások tárgya. In: BALÁZS GÉZA–VESZELSZKI ÁGNES (szerk.). *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Tanulmányok 25–26. Budapest: Inter Kultúra, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht.–Magyar Szemiotikai Társaság–PRAE.HU Kft.–Palimpszeszt Kulturális Alapítvány. 11–15.
- FARKAS TAMÁS 2009. „Nem magyar az, aki ics-vics...” Egy fejezet a névmagyarosítások történetéből. *Létiink* 39/2: 41–49.
- FARKAS TAMÁS 2010. A magyar családnévanyag fogalma és struktúrája. *Magyar Nyelvjárások* 48: 59–75.
- FARKAS TAMÁS 2015a. Családnév és etnikum: utak és lehetőségek a magyar és a nemzetközi alkalmazott névtani kutatásokban. In: VÖRÖS FERENC (szerk.). *A nyelvhöföldrajztól a névföldrajzig* VI. Határtalan névföldrajz. A 2015. május 28–30-i alsöőri névföldrajzi tanácskozás előadásai. Unterwart/Alsöőr–Budapest: UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet. 187–211.
- FARKAS TAMÁS 2015b. Changing Names as Abolishing the Difference: Personal Names as Ethnic Symbols, Characteristics of Surname Changes and the Magyarization of Surnames in Hungary. *Létiink* 45/3: 27–39.
- FARKAS TAMÁS 2017. Az erdélyi magyar családnévanyag tipológiai-statisztikai szempontú vizsgálata. In: VÖRÖS FERENC (szerk.). *A nyelvhöföldrajztól a névföldrajzig* VIII. A nyelvterület keleti peremén. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai. Kolozsvár–Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Savaria University Press. 107–120.
- FARKAS, TAMÁS–N. FODOR, JÁNOS 2016. Surnames of Romanian origin in the Hungarian surname stock: *Árgyelán, Marosán, Moldován*. In: FELECAN, OLIVIU–FELECAN, DAIANA (eds.). *Magistri et alumni, amore scribendi. Studia. In honorem Professoris Nicolae Felecan*. Cluj-Napoca: Editura Mega–Editura Argonaut. 424–438.
- FÖLDES CSABA 2007. Interkulturális nyelvészet: problémavázlat. *Magyar Nyelv* 103: 16–38.
- M. HORVÁTH VIKTÓRIA 2014. A tulajdonnév mint az előítélet forrása. *Névtani Értesítő* 36: 63–72.
- LADÓ JÁNOS 1980. Mi a magyar családnév? In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE (szerk.). *Név és társadalom*. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Veszprém, 1980. szeptember 22–24.). A Ma-

- gyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 51–53.
- MAITZ PÉTER 2008. „A szent ügy”. A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése. *Névtani Értesítő* 30: 7–33.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 2005. *Erdélyi magyar családnevek*. Nagyvárad: Europrint Könyvkiadó.
- SHARIFIAN, FARZAD 2015. Cultural Linguistics. In: SHARIFIAN, FARZAD (ed.). *The Routledge Handbook of Language and Culture*. London–New York: Routledge. 473–492.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SLÍZ MARIANN 2015. A személynév mint az információ forrása. In: GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS (szerk.). *Az információ mikrotörténetéhez*. Budapest: Gondolat. 167–192.
- SLÍZ MARIANN–P. TÓTH TEODÓRA–FARKAS TAMÁS megj. e. Családnév és etnikai kategorizáció. *Névtani Értesítő* 40. Megjelenés előtt.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport alapján. *Magyar Nyelvőr* 70: 319–325.
- ÚCSN.T. = HAJDÚ MIHÁLY 2012. *Újmagyarkori családneveink tára. XVIII–XXI. század. I. Adatok*. Budapest: Szerzői kiadás.
- VÖRÖS FERENC 2017. Népeségmozgás modellálása történeti és jelenkori családnév földrajzi térképlapok alapján. In: VÖRÖS FERENC (szerk.). *A nyelv földrajztól a névföldrajzig* VIII. A nyelvterület keleti peremén. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai. Kolozsvár–Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Savaria University Press. 65–90.

Összefoglaló / Summary

Mitől magyar egy családnév?

A családnevek etnikai-nyelvi alapú, többségi és kisebbségi szempontú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti megközelítésben

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy milyen tipikálitási feltételek alapján nyilvánítunk egy családnévet és viselőjét magyarnak vagy idegennek, azaz a saját csoport tagjának vagy azon kívülnek. A kérdés kulturális nyelvészeti, a kulturális kategorizációra koncentráló feldolgozását egyrészt a tulajdonnevek eredendő szociokulturális beágyazottsága indokolja, másrészt a magyar családnévállomány összetettsége. Hipotézisünk szerint az etnikai, nyelvi és kulturális érintkezés eltérő mértéke és jellege következtében a magyarországi és a határon túli magyarok, illetve a különböző államokbeli kisebbségek kategorizációja különbözik. Ezt egy 50 családnévnek és viselőjének a magyarságát megítélő kérdőívvel vizsgáltuk, 854 anyaországi, szlovákiai és romániai magyar egyetemi hallgató részvételével. Megállapításunk szerint a

magyar családnév kategória tipikalitási feltételei között a legerősebb az átlátszóság, ezt követi a magyaros helyesírás és morfológiai szerkezet, a nagy példánygyakoriság, továbbá az, hogy a névhasználó ismer-e ilyen nevű magyar személyt. A családneveket és viselőiket illető kategorizáció az egyetemi hallgatóknál is laikus alapú. Az országonkénti eltérések néhol kisebbek a feltételezettnél, de léteznek, többfélék és érdemben tanulmányozhatók. A tanulmány a kutatás eredményeit következetesen ilyen szempontú, regionális bontásban közli, illetve értelmezi.

What is in a Hungarian family name?

A survey on ethnic-linguistic lay categorisation of family names from majority and minority points of view in a cultural linguistic approach

The aim of this paper is to discover the attributes of the categories Hungarian family name and Hungarian person as devices of group formation. The cultural linguistic approach, which concentrates on cultural categorisation, is motivated by the sociocultural embeddedness of proper names on the one hand, and the complexity of the Hungarian family name stock as a result of the multinational, multilingual and multicultural status of the historical Hungary on the other. Our hypothesis was that categorisation by Hungarians living in Hungary and by the members of Hungarian minority groups in the neighbouring countries differs from each other due to the different extent and characteristics of the ethnic, lingual and cultural contacts. This was tested by a questionnaire, filled by 854 Hungarian university students from Hungary, Slovakia and Romania. They were asked to judge whether the 50 family names chosen by us and their supposed bearers were Hungarians. According to the results, the most important attribute of the category Hungarian family name is the transparency of the name and it is followed by the correspondence to Hungarian orthographic rules, morphological structure, high frequency and the fact that the informant knows a Hungarian person who bears that name. Differences between the countries do exist but are smaller and more varied than supposed. The results are consequently discussed by countries.

Kulcsszavak / Keywords

magyar családnév, kategorizáció, kulturális nyelvészet, prototípus-elmélet, etnikai szimbólum, családnév átlátszósága, helyesírása, morfológiai felépítése

Hungarian family name, categorisation, cultural linguistics, prototype theory, ethnic symbol, transparency, orthography, morphological structure of family names

DUBRAVKA BOŽIĆ BOGOVIĆ

ANYAKÖNYVEZETT UTÓNEVEK A 18. SZÁZADI DÉL-BARANYAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉGEKBEN

Bevezetés

A dolgozat célja a 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségek anyakönyveiben megőrzött személynévanyag elemzése. A tanulmányban meghatározzuk a különböző férfi és női nevek gyakoriságát összességében és kerületenként, valamint a horvát és német lakosság körében a névadás gyakorisága közötti különbséget és az utónevek előfordulási gyakoriságában időközben bekövetkezett változást.

A kutatás Baranya déli és dél-keleti részét, azaz a Drávaszöveget öleli fel, illetve a mai horvát Baranyát, amely a 18. században Szent István koronájának magyar területéhez tartozott a Habsburg Monarchiában, s amely ugyanakkor a történelmi Baranya megye részét képezte; a nemesi birtokok struktúrájában pedig Dárda és Bellye birtokai között volt felosztva; míg egyházi-adminisztratív tekintetben a Pécsi Püspökséghez tartozott. Ez a terület a 17. század végén szabadult fel az oszmán uralom alól, ami jelentős változást eredményezett mind politikai, mind vallási tekintetben, ugyanis a török hódoltság másfél évszázados elnyomása után ezek a területek újfent keresztény fennhatóság alá és pedig katolikus vallású nemesek oltalma alá kerültek. A 18. század első évtizedeiben a területet gyéren lakták, s csupán az 1730-as években figyelhető meg a lakosság számának növekedése. Ennek oka nemcsak a természetes növekedésben gyökeredzett, hanem betelepítés is nagyban hozzájárult. Dél-Baranya etnikai és vallási struktúrája a 18. században összetett volt: területén etnikai és felekezeti szempontból homogén vagy vegyes településeken horvát, szerb és magyar lakosság élt. Rajtuk kívül néhány romával és izraelitával találkozhatunk. A népesség többsége katolikus (59%), kisebb részben pravoszláv (21%) és kálvinista (20%), illetőleg szóróványosan lutheránus. A horvát lakosság teljességében katolikus vallású, a németek majd mindegyike szintúgy (kevés volt közülük a lutheránus), a magyar lakosság többsége kálvinista, ritkán katolikus volt, míg a szerbek kizárólag a pravoszláv vallást gyakorolták. Azok a különféle 18. századi történeti források, amelyek a települések és népesség históriájának kutatására szolgálhatnak, Dél-Baranyában 36 települést említenek. Az utóbbiak a 18. század utolsó évtizedében kilenc katolikus egyházközséget alkottak (BOŽIĆ BOGOVIĆ 2009: 32–33; 2013: 36–40).

Tekintettel arra, hogy a 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségek anyakönyveiben (ahogyan a házassági és halotti anyakönyvekben is) majdnem minden megkeresztelt személyt keresztnévvel és vezetéknevvel jegyezték föl, azok értékes névtani, illetve antroponómiai forrásanyagként szolgálnak az utókor számára.¹ A 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségek anyakönyveit az Eszéki Levéltárban őrzik, kivéve a vörösmarti anyakönyveket, amelyek az egyházmegye archívumában találhatók.²

Jellemző, hogy a matrikulákat rendszeresen vezették: a bejegyzések kisebb megszakításoktól eltekintve folyamatosak; kronologikus rendben történtek. Kivételesen – mint például Topolje egyházmegye esetében – feltételezhető, hogy egy-egy anyakönyv elveszett. Minden megmaradt kötet keménykötésű és jó állapotú, tintapaca vagy kopás következtében csak elvétve vannak bennük sérülések vagy olvashatatlan felületek. A kézírás többnyire jól olvasható és rendezett. Minden bejegyzés latin nyelven történt, kurzív kézírással. A papok az adatokat narratív módon jegyezték. Ritka közöttük a táblázatos adatbevitel. A bejegyzések általában a szokásos elemeket tartalmazzák, néha kissé következetlenül. A megkereszteltek utóneve az az elem, amelyet következetesen feljegyezték (az összes keresztelés 99,76%-ában). Csupán néhány esetben nem sikerült megállapítani a nevet az olvashatatlan kézírás vagy sérülés következtében.³ Mindezeket figyelembe véve, megállapíthatjuk, hogy valóban gazdag forrásról beszélhetünk, ugyanis a 18. Századi anyakönyvekben összesen 26 327 keresztelés ténye van rögzítve. Ebből 13 551 fiú, 12 736 pedig lánygyermek. 40 esetben az újszülött nemét olvasási nehézségek miatt nem sikerült kideríteni.

A tridenti zsinat (1545–1563) utáni időszak szokásainak megfelelően, a vizsgált anyakönyvekbe bejegyzett nevek keresztény eredetűek: többségükben az ószövegségi vagy újszövegségi héber, görög vagy latin eredetűekhez tartoznak, de akad közöttük néhány germán és szláv név is. Akkoriban a neveket a hivatalos latin nyelven, alapformájukban, stilisztikailag jelöletlen, hivatalos alakjukban jegyezték le (nagyon ritkán az olyan esetek, amikor rövidített alakjukban jelennek meg, valószínűleg úgy, ahogyan a mindennapokban használták őket, pl. *Gjuro, Jožo, Ivo, Jura, Mato, Mara, Stana, Mandá*). Ez gyakorta megakadályozza, hogy megállapítsuk a latin változatot. Joggal következtetünk ebből arra, különösen a néventrópia szemszögéből, hogy a mindennapi névhasználatban különféle becéző, kicsinyített és rövidített alakok is használatosak voltak (ŠIMUNOVIĆ 2009: 147, 148, 161–162).

Bizonyos nevek az anyakönyvekben különböző alakjukban vannak bejegyezve (*Christianus* / *Chrystianus* / *Xtianus*; *Joannes* / *Joanes* / *Johannes*;

¹ A 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségek anyakönyveiben a bejegyzettek nagy része keresztnévvel és vezetéknevvel szerepel. A kivételnek számító esetekben többnyire a papok hibázhattak. A nevek írásképe ekkor még nem volt stabilnak mondható. Többek között a vezetéknevek következetlen toldalékolása is erre utal.

² A legkorábbi bejegyzés 1715. november 7-én született a dárdai egyházmegye anyakönyvében.

³ Konkrétan mindössze 13 fiúnévről és 17 lánynévről van szó.

Marjanus / Marianus / Marijanus; Mathens / Matthens, Mathias / Matthias; Michael / Michaelis; Philippus / Filippus; Thaddens / Thadens; stb.; Apolonia / Apollonia / Appolonia; Caecilia / Cecilia; Catbarina / Cattbarina; Helena / Hellena; Juliana / Julianna; Rosalia / Rožalia; Theresia / Teresia; stb).

A gyermekeknek a szüleik általában egy utónevet adtak, de az esetek 8,65%-ában két vagy több név adását jegyezték fel. 684 fiú (az összes eset 5,05%-ában) kapott két, 24-en három nevet. Egy fiú pedig kereszttelésekör öt utónévvel lett anyakönyvezve.⁴ A kislányok közül kereszttelelkedéskor 1569-nak adtak két utónevet (az összes eset 12,32%-ában), huszonnégyüknek hármat, hármuknak pedig négy utónevet jegyeztek be. A fentiekből látható, hogy a lányoknak gyakrabban adtak két vagy több utónevet. Közülük a leggyakoribb kombináció az Anna Maria (az összes női név 7,06%-a, illetve a kettős utónevek 58,25%-a). Általánosan jellemző, hogy a kettős névadásnál a legnépszerűbb nevek egyikét kombinálták, de gyakori volt, hogy mindkét utónév ezek közül került ki.⁵ Ha külön vizsgáljuk azokat a településeket, amelyekben kizárólag horvát (Petárda, Torjánc, Lőcs, Baranyavár, Benge, Hercegmárok, Darázs, Izsép, Dályok, Nagybodolya), illetőleg kizárólag német (Baranyaszentistván, Laskafalu, Keskend, Kisdárda, Baranyabán, Pélmonostor) német népesség élt, azt tapasztaljuk, hogy a németek körében gyakoribb a két vagy több utónév adása (16,65%), mint a horvát lakosság körében (0,88%). A horvátok a fiúk 5,09%-ának, míg a lányok 1,25%-ának adtak két vagy több utónevet. Ugyanez a német népességen belül így alakult: a fiúk 8,78%-a, a lányok 25,45%-a kapott két vagy több keresztnévet (BOŽIĆ BOGOVIĆ 2016: 101–102). A 18. század első felében már gyakrabban fordult elő, hogy két vagy több utónevet anyakönyveztek. A 18. század húszas, harmincas és negyvenes éveiben a fiúknál az esetek 20,94%-ában (leginkább a harmincas években, amikor is ez az arány az összes fiú név 27%-a volt), lányoknál pedig 64,61%-ában (a harmincas években szintén a leggyakoribb a lánynevek 40,79%-ávnál figyelhető meg) találkozhatunk a jelenséggel. A 18. század második felében a két vagy több utónév adásának gyakorisága a fiúneveknél 4,98%-ra, lányneveknél 13,04%-ra csökkent.

⁴ *Josephus Stephanus Georgius Adamus Joannes, Joannesa és Elisabethe Somorlay* fia, Kácsfaluból 1755. január 22-én volt megkeresztelve. A vizsgált anyakönyvekben megfigyelhető, hogy két vagy több utónév adása gyakrabban fordul elő, ha a gyermek szülei a közösség kiemelkedőbb tagjai voltak, amit az említett példa is alátámaszt, tudniillik az említett fiú apja kácsfalusi tiszttviselő volt.

⁵ Erről tanúskodik a fent említett *Anna Maria* példája is, ahol mindkét név a legnépszerűbb nevek közé tartozik, vagy a három fiúnév, *Joannes, Josephus* és *Georgius*, amelyek a 18. század teljes lakosságában a legnépszerűbbek, s melyek két vagy több név kombinációjaként 586-szor jelennek meg, amely az összes fiúnév 4,32 %-át, valamint az összes két vagy több nevet viselő fiú 82,65%-t teszi ki.

Fiú utónevek

A 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségek anyakönyveibe összesen 123 különféle fiúnév lett bejegyezve (ahol a fiúk kereszteléskor egy utónevet kaptak).⁶ Közülük több mint száz fiúgyermek mindössze 27 néven osztozott (21,95%), míg a többi nevet kevesebb mint száz alkalommal adták. Az utóbbiak közül jó párral mindössze néhány alkalommal találkozhatunk, 27 név pedig csupán egyszer tűnik fel. A 18. századi lakosság egészének tíz leggyakoribb nevét az összes fiúnév 55,01%-a teszi ki: Joannes (az összes fiúnév 12,51%-a), Josephus (az összes fiúnév 7,92%-a), Georgius (az összes fiúnév 5,62%-a), Nicolaus (az összes fiúnév 4,60%-a), Mathias (az összes fiúnév 4,48%-a), Michael (az összes fiúnév 4,29%-a), Andreas (az összes fiúnév 4,24%-a), Jacobus (az összes fiúnév 3,90%-a), Paulus (az összes fiúnév 3,85%-a) és Stephanus (az összes fiúnév 3,59%-a).

Név (f) horvát lakosság	%	Név (f) német lakosság	%
Paulus	7,06	Joannes	18,21
Nicolaus	6,59	Josephus	9,47
Josephus	6,39	Henricus	6,92
Joannes	6,38	Andreas	6,56
Mathias	6,28	Adamus	6,19
Stephanus	5,86	Michael	4,92
Georgius	5,55	Nicolaus	4,37
Philippus	4,83	Mathias	3,64
Jacobus	4,65	Antonius	2,91
Marcus	4,56	Georgius	2,91

1. táblázat: A leggyakoribb fiúnevek arányának összehasonlítása a horvát és német lakta településeken Dél-Baranyában a 18. században

Ha a kizárólag német, illetve kizárólag horvát lakosságú településeket vizsgáljuk és vetjük össze, azt tapasztaljuk, hogy ezek között a különböző nemzetiségű csoportok között bizonyos fokú eltérés mutatkozik az egyes fiúnevek megterheltségében, azonban néhány kivételtől eltekintve mégis többé-kevésbé ugyanazokról a nevekről van szó. Így került a horvát lakosság körében legnépszerűbb nevek közé a *Philippus* és a *Marcus*, a német lakosság körében pedig a *Henricus*, *Adamus* és *Antonius*, amelyek a lakosság egészére vetítve nem szerepelnek a legnépszerűbb nevek között. A 18. szá-

⁶ Emellett még öt név szerepel kizárólag azokban az esetekben, amikor a szülők a fiúgyermeknek két vagy több nevet adtak: *Eberhardus*, *Emmanuel*, *Maria*, *Maximilianus* és *Wernerus*.

zad utolsó évtizedében az egyes egyházközségeket vizsgálva észrevehető,⁷ hogy a teljes lakosságban leggyakrabban adott fiúnevek – néhány kivételtől eltekintve – többnyire lokálisan is a legnépszerűbbek között szerepelnek. Az arányok, illetve a népszerűségi sorrend tekintetében is csupán mérsékelt különbségekkel számolhatunk. A legnépszerűbb név Baranyaváron, Laskafaluban, Darázson, Lőcsön és Vörösmarton a *Joannes*, Kiskőszegen és Dárdán a *Josepus*, Izsépen (egyedülként) pedig a *Paulus* volt. Az elemzésből továbbá az is kiderül, hogy egyes egyházmegyékben a tíz leggyakoribb fiúnév között olyanokkal is találkozhatunk, amelyek a teljes lakosságra vetítve nem szerepeltek a legnépszerűbbek között. Legkézenfekvőbb példa erre a *Henricus*, amely népszerűség tekintetében egyértelműen a német lakossághoz köthető, mivel a német ajkú Dárdán és Laskafaluban a tíz leggyakoribb név között jelenik meg. A többségében horvát településeken a tíz leggyakrabban használatos név példaként említhetjük a *Marcus*-t (Baranyavár, Darázs, Izsép) és *Thadens*-t (Darázs és Izsép) – jóllehet nem találkozhatunk velük térség teljes horvát népességének körében. A *Marcus* és a *Thadens* egyáltalán nem fordul elő német a többségű településeken. Darázs és Izsép megye abból a szempontból is érdekesek, hogy az egyes legnépszerűbb nevek aránya sokkal kiegyensúlyozottabb, mint más egyházközségekben.

⁷ Ebben a tanulmányban az egyházközségek szerinti elemzés a 18. század utolsó évtizedére korlátozódik, mivel az egyházközségek rendszere Dél-Baranyában csak az 1780-as évek közepétől fejlődött teljesedett ki, illetve abban az időben alakult az egyházközségek többsége. Tudniillik a 18. század közepéig csak két egyházközség létezett (Dárda és Lőcs). Vörösmart egyházközség 1755-ben alakult, Baranyavár 1773-ban, Kiskőszeg, Izsép, Laskafalu, Darázs és Baranyában pedig a 18. század nyolcvanas éveiben.

Név (f)	Kiskőszeg (%)	Baranyavár (%)	Laskafalu (%)	Dárda (%)	Darázs (%)	Lőcs (%)	Baranyabán (%)	Izsép (%)	Vörösmart (%)
Adamus	3,61	3,49	4,42	3,36	1,80	4,23	2,35	1,24	8,08
Andreas	3,92	5,90	5,08	5,46	2,25	7,76	2,99	0,99	2,69
Antonius	2,41	1,53	4,42	1,68	2,85	2,26	4,05	1,85	5,99
Franciscus	5,42	1,75	2,87	0,84	1,80	1,13	1,92	2,35	0,60
Georgius	11,14	10,04	1,55	9,24	2,10	5,08	6,61	4,70	5,09
Henricus	0,30	0,22	8,83	3,78	0,00	0,99	3,84	0,00	0,30
Jacobus	2,71	1,75	2,87	3,78	5,40	5,08	5,54	4,45	1,50
Joannes	11,14	10,26	19,65	7,98	8,25	12,69	18,12	5,32	14,37
Josephus	15,06	9,83	9,49	16,81	6,15	6,06	13,43	4,84	11,08

Név (f)	Kiskőszeg (%)	Baranyavár (%)	Laskafalu (%)	Dárda (%)	Darázs (%)	Lőcs (%)	Baranyabán (%)	Izsép (%)	Vörösmart (%)
Marcus	1,20	3,49	0,00	0,00	3,75	2,40	0,21	5,32	0,60
Martinus	1,81	0,44	3,53	6,72	2,25	0,42	1,71	0,99	2,99
Mathias	3,61	4,80	2,43	5,46	5,85	6,49	2,13	5,56	5,39
Michaelis	4,52	5,24	5,30	8,82	1,50	2,82	6,40	4,82	6,59
Nicolaus	2,71	3,28	1,10	0,42	6,15	5,36	4,90	7,42	2,99
Paulus	3,31	7,21	0,44	0,00	7,50	5,08	0,85	7,66	1,80
Petrus	0,60	1,31	1,99	4,62	1,50	2,12	2,13	0,37	3,59
Philippus	0,30	3,06	0,66	0,84	5,25	1,97	1,28	3,69	1,50
Stephanus	7,83	5,02	0,66	0,42	6,45	3,81	0,21	7,29	4,19
Thadeus	0,30	1,53	0,00	0,00	6,45	1,97	0,00	7,05	0,60

2. táblázat: A leggyakoribb fiúnevek aránya a katolikus egyházközségekben Dél-Baranyában 1791–1800 között¹

¹ A fiú utónevek arányát az egyes egyházközségekben az összes fiú utónév viszonylatában, nem a népesség egészéhez viszonyítva számoltuk. Mindezt azért tettük, hogy az egyes utónevek népszerűségi listáját minden egyházközségre külön-külön is meghatározhassuk. A fenti táblázatban foglalt utónevek a 18. század utolsó évtizede folyamán valamelyik megyében a tíz legnépszerűbb fiú utónév között szerepelnek.

Az 1740-es évektől évtizedenkénti bontásban a *Joannes* lett a legnépszerűbb fiúnév, s az is maradt egészen a 18. század végéig, míg az 1720-as években a legnépszerűbb fiúnév a *Georgius*, az 1730-as években pedig a *Jacobus* volt. Az össznépszerűség tíz legnépszerűbb fiúnevei között a teljes vizsgált időintervallumban ott szerepel a *Stephanus* is, amely azonban csak az 1770-es években került fel a gyakorisági listára. A 18. század utolsó két évtizede folyamán nincs különbség a tíz leggyakoribb fiúnévben: sem évtizedenként, sem a népesség egészét vizsgálva a teljes időszakra vetítve, kivéve részben a sorrendiségben és az egyes nevek arányában. Ez utóbbi tényezők a születések (keresztelések) számának növekedésével is magyarázhatók, ugyanis a 18. század utolsó két évtizedben a történt a fiúk csoportján belül az összes keresztelések többsége (55,33%-a).

Lány utónevek

A 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségek anyakönyveiben összesen 68 különböző lánynév van bejegyezve azokban az esetekben, amelyekben a lányok egy nevet kaptak kereszteléskor.¹ Közülük 20-at több mint száz kislány kapott, míg a fennmaradó neveket kevesebb mint százszor adták, s többek közülük mindössze néhány alkalommal szerepelnek a feljegyzésekben. 11 név pedig csupán egyszer fordult elő. A tíz leggyakoribb lánynév a teljes lakosságban a 18. században az összes lányoknak adott név 65,04%-át teszi ki: *Catharina* (az összes lánynév 13,91%-a), *Anna* (az összes lánynév 8,82%-a), *Eva* (az összes lánynév 7,63%-a), *Maria* (az összes lánynév 7,36%-a), *Magdalena* (az összes lánynév 7,08%-a), *Martha* (az összes lánynév 4,78%-a), *Elisabetha* (az összes lánynév 4,37%-a), *Margaretha* (az összes lánynév 4,32%-a), *Clara* (az összes lánynév 3,47%-a) és *Barbara* (az összes lánynév 3,30%-a). Ha a kizárólag német, illetve kizárólag a horvát lakosságú települések adatait elemezzük és hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy a két nemzetiségi csoport egyes lányneveinek népszerűségében bizonyos különbségek mutatkoznak, azonban néhány kivétellel többnyire ugyanazokról a nevekről van szó. Így került be a horvát lakosság körébe a tíz legnépszerűbb lánynév közé a *Helena*, *Anastasia*, *Julianna* és *Francisca*, a német lakosság körében pedig a *Theresia* és *Apolonia*, amely nevek azonban a teljes lakosságra vetítve nem szerepelnek a legnépszerűbbek között.

¹ Emellett még három név jelenik meg, amelyet a szülők két vagy több utónév esetén adtak: *Carolina*, *Friderica* és *Euphrasiana*.

Név (l) horvát lakosság	%	Név (l) német lakosság	%
Catharina	13,56	Catharina	15,83
Anna	11,94	Elisabetha	10,42
Maria	11,84	Margaretha	10,22
Magdalena	11,16	Barbara	10,02
Eva	9,72	Clara	4,21
Clara	5,78	Eva	3,61
Helena	5,57	Magdalena	3,41
Anastasia	3,89	Anna	3,21
Julianna	2,32	Theresia	2,61
Francisca	2,08	Apolonia	1,80

3. táblázat: A leggyakoribb lány utónevek arányának összehasonlítása a horvát és német lakosság körében a 18. századi Dél-Baranyában

Az egyes egyházközségeket vizsgálva a 18. század utolsó évtizedéről megállapíthatjuk, hogy azok a lánynevek, amelyeket a teljes lakosság körében leggyakrabban adtak, többnyire az egyes községekben is a leggyakoribbak. A legnépszerűbb nevek előfordulási arányában és sorrendjében csupán néhány kivétellel és csekély különbségekkel találkozhatunk. Így Baranyavár, Laskafalu, Lőcs, Baranyabán, Izsép és Vörösmart községeiben a *Catharina*, Kiskőszegen az *Anna*, Darázson a *Maria* a legnépszerűbb név. A *Theresia*, amely a teljes lakosságot tekintve egyáltalán nem került föl a tíz legnépszerűbb név jegyzékére, Dárda községben bizonyult a leggyakoribb lánynévnek (a kislányoknak adott nevek 18,55 %-át teszi ki ebben a községben). A tíz legnépszerűbb név között szerepel az egyes községekben a *Theresia* név mellett az *Agatha*, *Apolonia*, *Dorothea*, *Gertrudis*, *Helena*, *Juliana* és *Rosalia*. Ezek azonban nem szerepelnek a teljes lakosság leggyakoribb lány utónevei között.

Név (I)	Kiskőszeg (%)	Baranyavár (%)	Laskafalu (%)	Dárda (%)	Darázs (%)	Lőcs (%)	Baranyabán (%)	Izsép (%)	Vörösmart (%)
Agatha	0,32	0,23	0,70	0,00	2,25	1,03	0,48	4,33	0,00
Anasztasia	0,97	2,80	0,00	0,00	6,46	1,77	0,00	2,47	0,63
Anna	19,09	7,71	5,40	5,65	8,11	9,28	3,60	11,25	11,60
Apolonia	0,00	0,23	1,17	0,00	0,30	0,88	3,84	0,12	0,00
Barbara	3,42	3,27	10,56	6,85	0,30	4,12	8,15	0,25	1,88
Catharina	13,59	18,46	15,02	15,73	11,26	11,78	12,23	13,72	13,79
Clara	1,94	1,17	3,99	0,81	6,46	5,30	1,20	4,94	3,76
Dorothea	0,00	0,23	0,94	1,21	0,00	0,00	3,12	0,00	0,63
Elisabetha	5,50	4,44	9,62	6,85	0,60	5,10	11,27	0,49	7,21

Név (l)	Kiskőszeg (%)	Baranyavár (%)	Laskafalu (%)	Dárda (%)	Darázs (%)	Lőcs (%)	Baranyabán (%)	Izsép (%)	Vörösmart (%)
Eva	11,33	8,41	5,40	8,87	8,86	5,30	3,60	11,12	13,48
Gertrudis	0,32	0,93	1,64	2,82	0,00	1,18	3,12	0,00	0,31
Helena	0,65	4,91	0,70	0,00	3,60	4,42	0,24	8,03	1,88
Juliana	4,53	2,80	0,70	0,40	3,30	2,80	3,36	4,33	3,45
Magdalena	2,59	8,18	3,52	3,63	11,56	7,95	4,32	10,26	4,39
Margaretha	4,85	4,91	10,80	3,63	0,00	7,22	11,03	0,25	6,58
Maria	11,65	9,58	0,23	2,02	12,16	6,77	0,24	10,75	5,02
Martha	2,27	5,84	0,70	0,40	11,11	5,15	0,48	6,80	1,25
Rosalia	4,85	0,70	0,70	2,02	0,90	0,92	0,72	1,73	0,95
Theresia	3,24	0,23	5,63	18,55	0,90	1,47	1,92	1,24	4,08

4. táblázat: A leggyakoribb lány utónevek aránya a katolikus egyházközsegekben Dél-Baranyában 1791-től 1800-ig¹

¹ A lány utónevek arányát az egyes községekben az összes lánynevet tekintve számoltuk, nem pedig a teljes lakosságra vetítve. Mindezt azért, hogy az egyes nevek gyakoriságát községenként lehessen rangsorolni. A táblázatban azok az utónevek szerepelnek, amelyek a 18. század utolsó évtizedében valamely községben a tíz legnépszerűbb lánynev közt szerepelnek.

Évtizedenkénti bontásban a *Catharina* a legnépszerűbb lánynév minden tízéves periódusban, míg a *Magdalena* (az 1720-as és 1740-es években) és az *Anna* (az összes többi évtized az 1770-es évektől eltekintve, amikor a második legnépszerűbb név az *Eva* volt) egymást váltják a második helyen. A teljes lakosság körében legnépszerűbb tíz név között a vizsgált periódus egészének ideje alatt meglévő név a *Clara*, amely csupán az 1760-as évektől került föl a tíz leggyakoribb név jegyzékére. Érdekes, hogy a *Maria* a negyedik leggyakoribb lány utónév a teljes lakosság körében és a vizsgált időszakban egyaránt. Laskafalu és Baranyabán községekben, ahol a lakosság többsége német, elenyésző arányban fordul elő. Az 1760-as évektől a tíz leggyakoribb lánynévet évtizedenként vizsgálva, valamint a teljes lakosságot az érintett periódus folyamán elemezve, nem találunk különbséget (kivéve részben a sorrendiséget tekintve, valamint az egyes nevek részarányát). Ennek egyik oka a születések (keresztelek) számának a 18. század második felében bekövetkező növekedése.

Következtetések

A 18. századi (1715–1800) dél-baranyai katolikus egyházközségek anyakönyveit elemezve megvizsgáltuk az újszülöttek keresztelekor adott utóneveit, valamint a vizsgált periódus folyamán a legnépszerűbb fiú- és lánynéveket a teljes lakosságra vetítve, évtizedenkénti bontásban, továbbá az egyes egyházközségek szerint is a 18. század utolsó évtizedeiben. A nevek az anyakönyvekben szinte minden esetben latin változatukban szerepelnek. Ezek rendszerint kellően elterjedt, ún. keresztény nevek. A nevek entrópiájára mutat az utónevek – különösen a női nevek – aránylag kis száma, valamint az a tény, hogy az összes fiú több mint fele, az összes lánynak pedig mintegy kétharmada a tíz legnépszerűbb név egyikét kapta. A horvát és a német lakosság adatainak elemzése rámutatott, hogy kisebb eltérések és változatok mellett nagyjából ugyanaz a névanyag jelenik meg mindkét nemzetiségi csoportnál. Hasonló következtetésre juthatunk az egyes községek és évtizedek szerinti elemzésekből is. Elmondhatjuk, hogy a két vagy több utónév adása gyakrabban fordult elő a 18. század első felében, mégpedig a német lakoságnál, továbbá hogy több utónév adása a horvát lakosság körében gyakoribb a fiúknál, a német lakosság körében pedig lányoknál. A 18. század folyamán viszonylag változatlan utónévállomány tradicionális társadalmat takar, amely a névadás kérdésében a generációkon átívelő szokásokhoz és szabályokhoz igazodott.

Irodalom

- BOŽIĆ BOGOVIĆ, DUBRAVKA 2009. *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću – iz zapisa kanonskih vizitacija*. Beli Manastir: Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru – Centar za kulturu Grada Belog Manastira.
- BOŽIĆ BOGOVIĆ, DUBRAVKA 2013. *Rodenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*. Beli Manastir: Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru – Centar za kulturu Grada Belog Manastira
- BOŽIĆ BOGOVIĆ, DUBRAVKA 2016. Južnobaranjsko društvo u matičnim knjigama 18. stoljeća, *Povijesni prilozi* 50: 99–138.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga.

Levéltári források

- Državni arhiv u Osijeku (DAOs), *Zbirka matičnih knjiga* (HR-DAOS-500):
- Batina: RVM 1780 – 1815 29
- Branjin Vrh: R 1773 – 1832 154, VM 1773 – 1832 157
- Čeminac: R 1789 – 1813 193, V 1789 – 1832 199, M 1789 – 1832 203,
- Darda: RVM 1715 – 1764 293, RV 1776 – 1832 294, R 1789 – 1821 366, V 1789 – 1840 372, M 1789 – 1834 373
- Luč: R 1722 – 1769 620, R 1769 – 1799 621, R 1800 – 1832 622, VM 1723 – 1766 626, V 1773 – 1832 627, M 1773 – 1832 629
- Petlovac: R 1756 – 1859 946
- Popovac: R 1789 – 1831 992, V 1789 – 1840999, M 1789 – 1836 1000
- Topolje: R 1784 – 1828 1219

Összefoglaló / Summary

Anyakönyvezett utónevek a 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségekben

A tanulmány a 18. századi dél-baranyai katolikus egyházközségek megőrzött anyakönyveinek antroponímiai anyagának elemzését mutatja be. Az áttekintés utal a fiú és lány gyermekeknek adott egyes utónevek gyakoriságának eddigi elemzéseinek eredményeire, a teljes lakosság körében leggyakrabban adott fiú és lánynevek jegyzékére, különös tekintettel a kizárólag horvát, illetve német lakosságú településekre. Összehasonlítja az egyes dél-baranyai katolikus községek adatait a 18. század utolsó évtizedében, valamint tanulmányozza a névállományban és az egyes nevek gyakoriságában az idővel bekövetkező változásokat. Az elemzés viszonylag korlátozott névállományról, valamint a névadás határozott entrópiájáról tanúskodik a teljes lakosság körében éppúgy, mint az egyes

egyházközsegekben, illetve mind a horvát, mind a német lakosságnál. Az egyes fiú és lánynevek népszerűsége aránylag korlátozott variációkat mutat az egyes közsegekben és évtizedes intervallumokban vizsgálva egyaránt.

Personal names in the Registers of Baptism of the catholic parishes in the 18th Century south Baranja

The paper shows the results of an analyses of anthroponymic resources kept in the registers of the Catholic parishes in the 18th century south Baranja. Clear references are made to the previous results of an analysis into the frequency of assigning individual personal names to male and female children, to the most frequently assigned male and female names in the total population, and, in particular, to the settlements inhabited exclusively by the Croatian or the German population. Data on individual Catholic parishes of south Baranja in the last decade of the 18th century are compared, and changes having occurred over the time in the name corpus and in the frequency of assigning individual personal names are explored. The analysis indicates a relatively limited name corpus and an expressed name entropy during the whole observed period, in the total population and per individual parishes, that is both in the Croatian and the German population. The popularity of individual male and female names indicates relatively limited variations whether per individual parishes or in the decade-long time intervals.

Kulcsszavak / Keywords

anyakönyvi kivonatok, utónevek, Dél-Baranya, 18. század, katolikusok, német lakosság, horvát lakosság

records of baptism, personal names, south Baranja, 18th century, Catholics, German population, Croatian population

NADA BULIĆ–IVANA POSEDI

A 17. KAPRONCAI SZÁZADI SZENT MIKLÓS PLÉBÁNIA ÚRBÉRI KÖNYVEIBE BEJEGYZETT HELYNEVEK ÍRÁSMÓDJÁ

Bevezetés

Koprivnica (magyarul: Kapronca) város a Koprivnica nevű folyóról (*fluvius*) vagy patakról (*rivulus*)¹ kapta a nevét. A város a történelmi forrásokban már 1207-ben jelentkezik, így Koprivnica már a 13. században jelentős településnek számított. A Koprivnica kasztrumról először 1272-ben tesznek említést, 1327-ben Mikec bán kezd uralkodni Koprivnica felett, ahol szívesen tartózkodott. A városnak saját kormányzója is volt, és ezt több, a városnak kiállított dokumentum is alátámasztja. Kapronca az első kiváltságokat 1338-ban nyerte el. Ugyanennek az évnek november hó 4. napján szabad királyi város státuszt kapott.²

A kaproncai Szent Miklós-templomot 1657. május 14-én szentelték fel. Ugyanazon a helyen régebben a Boldogságos Szűz Máriának szentelt templom állt. Ez utóbbi a Dráva menti vidék legrégebbi, téglából épített temploma volt, amelyet már egy 1321-es forrás is említ. A régészeti kutatások pedig azt bizonyítják, hogy még korábban is állt ott egy templom, ugyanis a templom közvetlen közelében 12. századból származó temetőt találtak.³

A Szent Miklós Plébánia dokumentumállománya

A varazsdi Állami Levéltár kaproncai Levéltári Gyűjtőközpontjában őrzik a Szent Miklós Plébánia dokumentumállományát,⁴ amelyet a plébánia temploma felszentelésének alapítása előtti korszakból származó dokumen-

¹ Az 1207-ban keletkezett szövegben *fluvium Quopurnice* szerepel, míg a későbbi 1209-es, 1217-es és 1316-es szövegekben a szerző csak *fluviust* említ, és csak ritkán – a 1217-es példához hasonlóan – *rivulust*.

² Kapronca (Koprivnica) történelméről lásd: BROZOVIĆ; KLAJČIĆ, NADA; LASZOWSKI, EMILIIA; HORVAT, RUDOLF és mások.

³ Kaproncáról szóló kiállítás szórólapja – Szent Miklós 2014/15. Védelmi régészeti kutatás. A kutatás eredményeit egy kiállítás keretén belül a Szent Miklós templomban mutatták be 2015. december 5. és 2016. február 5. között.

⁴ HR-DAVŽ-SCKC-904 Szent Miklós Plébánia. Levéltári állomány az „alakjuktól és tárolóhelyüktől független dokumentumok összessége, amelyet valaki létrehozott és/vagy egy egyén, család vagy jogi személy kapta vagy használt tevékenységének elvégzésére” (ISAD(G) 2001: 10).

tumok alkotnak. Ezt az anyagot eddig senki sem dolgozta fel, ugyanakkor értékes forrásnak számít a plébánia történetének kutatásában, továbbá a nyelvészeti és névtani kutatásoknak is gazdag forrása lehet, mivel a szövegek újlatin nyelvváltozatban, illetőleg kaj-horvát nyelven lettek rögzítve. Tekintettel arra, hogy itt kézírásos forrásokról van szó, ez az akkori nyelvhasználat hű emléke, valamint a térségben használt latin nyelv és a kaj-horvát nyelvváltozat nyelvi forrása. Az állomány 15 könyvből és 5 dobozból áll, az anyag pedig 1589 és 1936 közötti időszakból származik. Az anyagot több típusba sorolhatjuk be: az egyházi ügyeket tárgyaló szövegek (*Acta altarisica*) – ezek egyben a legrégebbi dokumentumok –, majd az adott földműves területekhez kötődő nyilatkozatok következnek (*Fassiones terrarum*); az egyházközség tagjainak végrendeletei (*Acta testamentaria*); a hegyadó-feljegyzések (*Acta montanistica*); Urbéri könyvek és az egyházi pénzügyekről szóló dokumentumok (*Acta oeconomica*); házassági anyakönyvi kivonatok (*Acta matrimonialia*); valamint a plébános levelei (*Prothocolla correspondentiarum*).

A feldolgozott korpusz kézírásos anyaga

A helynevek kutatásához ebben a tanulmányban két urbéri könyvet és a hegyadó-feljegyzések összeírását használtuk. Az urbéri könyvek általában „a birtokokat és az adókat” tartalmazzák (HERKOV 1956, II: 555); illetve az urbéri könyvek „olyan adók leírását és rendeleteket hagytak ránk, amelyeket valamennyi alattvalónak a törvények és szokások szerint kötelezően be kell tartani és fizetni”⁵ (MAŽURANIĆ 1908–1922, II: 1508). A Szent Miklós-plébániatemplomban őrzött urbéri könyvek is „alattvalók”⁶ kötelességeit tartalmazzák. Mivel az urbéri könyvekben talált adatok nagyrészt a borban és mustban fizetett adóra vonatkoznak, azaz szőlőadó-feljegyzéseket tartalmaznak, ezért az elemzéshez a hegyadó-feljegyzéseket is szemügyre vettük. A hegyadó-feljegyzésekben az *ius montanum* szerint meghatározzák „a jobbágy által általában szőlőben és borban fizetendő”⁷ hegyvámot, amely jobbára az ossztermelés kilencedik vagy tizedik része” (HERKOV, 1956, I: 458). A hegyadó-feljegyzések általában tipikusak, és az adóbeszedő, valamint az alatta lévők földbirtokainak adatait tartalmazzák. Továbbá az adott birtok pontos elhelyezkedését is közlik, és pedig úgy, hogy a környező földek birtokosait is feltüntetik. Végül pedig az alattvalók adókötelezettségét és az adókötelezettség alapját is látjuk. A két urbéri könyv az 1640 és az 1815 közötti időszakot tartalmazza, míg a hegyadó-feljegyzések az 1778 és 1862 közötti időszakra vonatkozó adatokat hagytak ránk szinte megszakítás nélkül.

⁵ Eredetiben: „spisi u kojima su sadržane uredbe o službah i daćah, što ih imaju po zakonih i običajih podavati razne vrste podložnika”.

⁶ Eredetiben: „podložnika”

⁷ Eredetiben: „Kmet daje naime „gornice“ određeni dio prihoda od vinograda u pravilu u moštu ili vinu. Obično se daje deveti ili deseti dio”.

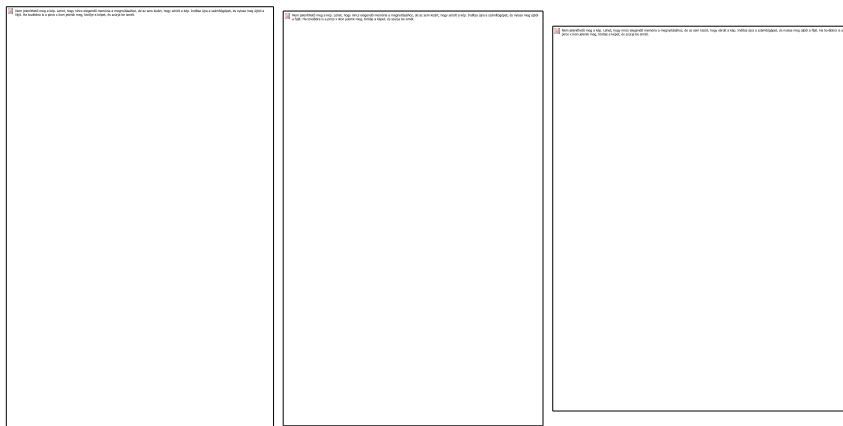
Az úrbéri könyvek általában latinul íródtak az adott korszakra jellemző kézírással, és ezért nagyrészt olvashatók. Maga a szöveg több áthúzást is tartalmaz, mert olyan könyvekről van itt szó, amelyekben az adatok időnként változtak. Ezért helyenként az alattvaló neve át lett húzva, fölé pedig az új nevet írták. A könyvekben úrbéri szerződéseket is találunk, valamint egyéb olyan adatokat, amelyeket fontosnak tartottak feljegyezni. A második könyvben azokat a dokumentumokat másolták be, amelyek szerint joguk van hegyadót szedni, továbbá a könyvtári állomány egy részét is beírták, a kanonika vizitációk egy része, a lakosság utcák szerinti összeírása és egyéb dolgok is megtalálhatók benne. A két úrbéri könyvben az alattvalók adókötelessége szerepel a dűlők nevével együtt, így három korszakból származó helyneveket is találunk bennük: az első korszakot 1640 körülre évekre, a másodikat 1686/1687-re, a harmadikat 1737-re tettük. Az egyes hegyadót összeíró dokumentumokat kézzel írták, de részben nyomtatott adatlapokra rögzítették a szükséges adatokat. A felső lapok kézírása általában olvasható; a korszakra jellemző írástechnikával készültek. Az úrbéri könyvek jó állapotban vannak, csak kisebb károsodások láthatók a borítókon. A könyvek belsejéből több helyen is kitéptek lapokat vagy kivágtak részeket, de azt utólag már nem tudjuk megállapítani, hogy ezt az úrbéri könyvek írásának idejében történt vagy későbbi időszakokban. A hegyadó-feljegyzések általában egészben ránk maradtak, csak néhány lapon látható nedvesség vagy hajtogatás miatt keletkezett károsodás.

Helynevek

A kutatás során feldolgozott helyneveket, illetve mikrotoponimákat *Močile* nevű településen találhatók. *Močile* ma Koprivnica (Kopronca) külvárosa, ahol a Boldogságos Szűz Máriának szentelt kápolna található, amely nagy valószínűséggel már a középkorban is állhatott. HORVAT szerint (1943: 42) a térség megszakítás nélküli története ténylegesen csak 1659-ben kezdődik. Ekkor már az összes szőlő és dűlő a kaproncai plébános birtoka. Az úrbéri könyvekben és a hegyadó-feljegyzésekben a kaproncai plébános az alattvalók/montanisták adósságait írta össze. A bejegyzéseket a visszakeresés megkönnyítésére nem az utó- és a vezetéknev alapján, hanem a dűlők elhelyezkedése alapján csoportosította. Ezzel a módszerrel bizonyos szempontból sokkal könnyebb meglegni a neveket, illetve utólag a mikrotoponimák feljegyzéséhez használt írásrendszer is jobban követhető. Az úrbéri könyvek készítésének első évében –1640-ben körülbelül– 60 mikrotoponimát találunk a feljegyzésekben.⁸ Ezek száma a következő összeírásban 40-re csökkent, és ezt a 40-et használja a későbbi összeírásokban és hegyadó-feljegyzésekben. Az 1640. évet követő összeírásokban a mikrotoponimák használata egységes lett. 1640-ben az adott helynévnek

⁸ A helynevek pontos számát nehéz meghatározni, mert többségüknek két változata is létezik, amit *aliter* szóval választanak el, pl. *Puticheu verh aliter Szubicheu verh*.

még két változata is lehetett,⁹ illetve nem létezett még egy egységes toponimarendszer, így helyenként nehéz megállapítani, hogy ott egy vagy két különböző helynévről beszél-e a forrás.¹⁰

1. és 2. ábra: Hegyadó-feljegyzések
(HR-DAVŽ-SCKC-904)

3. ábra: A második úrbéri
könyv egyik lapja
(HR-DAVŽ-SCKC-904)

A feldolgozott korpusz mikrotoponimáit két csoportba lehet osztani: az elsőben szereplő mikrotoponimák az illető utó- és vezetéknevéből képzett neveket, a második csoportba pedig az összes többit soroljuk. Ezek közül vannak olyanok, amelyek becenévből keletkeztek,¹¹ vagy valamilyen általános elnevezésről van szó,¹² míg egyes toponimákról nem lehet megállapítani honnan és miből erednek.¹³ A vizsgált korpuszban található toponimák nagy részére általában elmondható, hogy valamilyen utó- vagy vezetéknevéből képzett toponimákról van szó.

⁹ Például *Panczerow* vagy *Topliakow verh* (I, 50a) vagy *Ianusicze aliter Babin verh*.

¹⁰ *Obversia Draksinszkog verh* (I, 17a), *Draxinskog obversia Oztanka verh* (I, 19a) *Draxin oztanka madi draxin* (I, 7c). Folytatásban az első úrbéri könyvet római I számmal fogjuk jelezni, oldalszámmal és betűvel kiegészítve, a második könyvet, illetve az 1737-ből származó helyneveket római II-vel és oldalszámmal. Az első könyv számozása az írásával egy időben történt; ahogy újabb úrbéri adóösszeírások készülnek, újból I-es számmal indulnak, később pedig valaki ceruzával hozzátette az „a” betűt az 1640-ből származó mikrotoponimákhoz, illetve a „b” betűt az 1686/1687-ben feljegyzett mikrotoponimákra az oldalszám mellé, utólag pedig még a „c” betűt is hozzáadta. Ezzel a könyv végén az első úrbéri adóösszeírásról készült az 1640-ből származó feljegyzések tárgymutatójára történt utalás. Olyan mikrotoponima, amely mellett nincs ilyen jel, több helyen is felbukkan, és az ilyenek általában az úrbéri összeírások és hegyadó-feljegyzések készítésének teljes időszakában jelen vannak.

¹¹ *Funiastoga Mattea verh* (I, 17a; I, 7c; I, 29b).

¹² *Neznan verh* (I, 89a; I, 9c), *Novi topolov verh*.

¹³ *Betesne szekire verh*, *Draxin*.

Az írásmód forrásai

A horvát szövegek latin írással történő lejegyzések kezdeti időszakában a jegyzők nagy nehézségekkel néztek szembe. Először a déli, tehát a latint és az olasz mintákat követték, az északi területeken pedig, ahol a latin írásrendszert a 16. század óta használják, a minta a magyar írásrendszer volt (FARKAS 2016: 60). A régi kaj-horvát szövegekben a szerzők akkor nyúltak a magyar megoldásokhoz, ha olyan hangokat kellett lejegyezni, amelyekre nem volt jel a latin ábécében. Pontosabban Pázmány Péter megoldásait használták (ŠTEBIH 2015: 137), de valószínű, hogy az úrbéri könyveket készítő papok is Pázmány megoldásait tekintették mintának, mert a kutatók a könyvtárukban egy Pázmány tulajdonából származó könyvet is találtak.¹⁴ Mivel az írásmód nem egységes, nagyon nehéz pontosan megállapítani a forrásokat. Feltételezhető azonban, hogy a szóban forgó írásmódot egyházi körökben használták. A következőktől vehették még a megoldásokat: VRAMEC ANTUN *Kronika* (1578) és *Postilla* (1586), KRAJAČEVIĆ NIKOLA SARTORIUS és a *Molitvene knysicze* (1640), HABDELIĆ JURAJ és a *Dikcionar ili reči slovenske* (1670) című művéből, vagy BELOSTENEC IVAN és a *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium* (1740) című szótárából.

A horvát nyelvű szövegek lejegyzése többféleképpen is történhetett. Ezt MARETIĆ TOMISLAV (1889) műve is bizonyítja: ebben ő nem a nyomtatott szótárak írásmódját mutatja be (például BELOSTENEC és HABDELIĆ szótára), sem egyes írók munkáit (például GUNDULICA, BREZOVAČKOG), sem az illír mozgalmat megelőző időszakból származó grammatikákat (például KAŠIĆ, RELKOVIĆ és mások) (FARKAS 2016: 60). Nála azonban az látható, hogy nagyon nehéz meghatározni az esetleges forrásokat. Annak ellenére van ez így, hogy a kaj-horvát a magyar írásrendszerből vette a megoldásokat, de az a korban még maga sem egységes. Az alkalmazásuk kezdetén is eltérésekkel találkozhatunk, valamint az a kérdés is felvetődik, hogyan és milyen mértékben változott a kaj-horvát írásrendszer a magyar helyesírási módosításokat követve (LONČARIĆ 2011: 186).

Az úrbéri könyvek és hegyadó-feljegyzések mikrotoponimáinak írásmódja

A tanulmányban csak azokat a mikrotoponimákat dolgoztuk fel, amelyek írásukban eltértek a mai horvát írásrendszertől, különös tekintettel a palatális hangok írására. Elsősorban olyan példákat választottunk, amelyekben a latin ábécéből hiányzó, palatális hangok írására használt grafémák szerepeltek, valamint a *c* és *s* hang jelölésére használt grafémák, amelyek írása különbözik az olaszban és a magyarban.

¹⁴ A második Úrbéri könyvből birtokukban van egy befejezetlen könyvlista is. A listában a „Petri Pazmany Liber Hungaricus” utalással találkozhatunk (II, 228).

Az elemzett mikrotoponimákban a szótagalkotó *r* hangot rendszeresen *er*-nek írták, mint pl. a *verb*,¹⁵ szóban *Hergarov verb* (I, 42a) és *Gerlicze verb* mikrotoponimában, majd ugyanez a még egy *berdo* példában is jelentkezik a hang *Popovszko berdo* (II, 83), illetőleg a *kerb* szóban, mint pl. a *Kolar Sztanká kerb* (I, 48a). Az ún. szótagalkotó *r* hang ilyesféle jelölése gyakori volt a régi kaj-horvát szövegekben, leszámítva néhány VRAMECNál talált példát, ahol a szerző az *ar* szótaggal utalt erre a hangre. Az említett hang ilyenfajta írása azokból a nyelvekből származhat, amelyekben nem létezik szótagalkotó *r* hang (latin, olasz, német stb.) (ŠTEBIH 2005: 349; ŠOJAT 2009: 14).

1640-ban néhány mikrotoponimában a *verb* szó *u*-vel szerepel. Ennek oka viszont nem teljesen világos. Főleg azért nem, mert a szerző ebben nem következetes. Erre példa *Kengelow verb* (I, 2a), *Kopazichev verb* (I, 7a) vagy *Laczkowichen verb* (I, 36a). A mássalhangzók ilyesféle jelölése nem túl gyakori, főleg nem a szó végén. Ezt a *u*-t a szó elején lehet így írni, mert abban az esetben két *u*-nak, illetve *uu*-nak felelne meg, és „több kaj-horvát nyelvhasználatban *u*-t pedig félhangzóú *u*-nak ejtik, a kiejtett realizáció labilitása miatt pedig gyakran el is hagyják, főleg két magánhangzó között” (ŠOJAT 2009: 96–97). Ezenkívül az úrbéri könyvek és a hegyadó-feljegyzések írása idejében a *v* hangot nem ritkán *u*-val helyettesítették. A kaj-horvát irodalomban ez gyakori jelenség volt egészen a 18. század közepéig, és pedig a középkori latin írásban megszokott *v* és *u* párhuzamos használata miatt (ŠOJAT 2009: 96–97). Így már világosabb, hogy miért történtek a fent említett eltérések a nem standardizált anyagban.

Az [s:] fonémát gyakran *sž*-szel írják, például *Szeverov verb*, *Szubicheu verb*, *Popovszko berdo*, *Betesne sžekire verb*, *Hrasztichev verb*, *Pakaszinov verb*, a *ž* pedig a következőképpen olvasható *Požaucheu verb* (I, 79a; I, 8c), *Kolar Ztankova mekota* (I, 61a; I, 8c). Az [s:] fonéma írásában a legnagyobb következetlenség az 1809 és 1810-ben tapasztaltuk a *Pakaszinov verb* mikrotoponimában, amelyben az [s:]-t *sh* és *s*-vel is jegyzik, 1833-ban pedig *ž*-vel. *Z*-vel írják az [s:] -t a *Funiažtog Matthea verb* (I, 17a; I, 7c; I, 29b) mikrotoponimában. Egy példában az [s:] -t *ss*-vel jelölik a *Pakassin verb* (I, 8c; I, 4b) példában. Az [s:] fonéma ilyen írása teljesen megszokott valamennyi kaj-horvát szerzőnél és nyelvésznel, kivéve a *sh* és *ss* írást, amivel a *š* [ʃ] fonémát jegyezték le.

A *š* [ʃ] fonémát gyakran *s*-sel írják, ami *Bolthisichev verb*, *Stefanicheu verb*, *Spanov verb*, *Kaczeusev verb* (I, 45a) példákban látható, ezzel szemben *ss*-sel jelölik a *Kacusev verb*-et (I, 8c), *Duge Janussicze verb*-et (I, 21a), *Peter Borissicha*

¹⁵ A több helyen jelentkező ugyanolyan módon leírt példánál a toponima átvételére utaló oldal- vagy évszámot nem adunk meg, és olyan mikrotoponimáknál megadjuk, amelyek egy helyen jelentkeznék, vagy az adata az írásmód pontos datálását segítené. A hegyadó-feljegyzésekből származó mikrotoponimáknál megadjuk a példa származásának évszámát, mert a hegyadó-feljegyzések lapjai nincsenek megszámozva.

breg-et (I, 42a). A *Zvirische* mikrotoponimában a *ʃ* fonémát *sch*-vel vetik papírra.

A *č* [tʃ] és *ć* [cʰ] fonémákat egyaránt *ch*-val írja, például *Kotarichev verb*, *Aitichev verb*, *Peter Kovachev verb*, leszámítva két példát, amelyben a *č*-t, illetve a *ć*-t *cž*-vel jelölik, ahogy ezt a *c* [ts] fonémával teszik: *Blas Kovaczev breg* (I, 57a) és *Krisiczev verb* (I, 32a; I, 8c).

A *c* [ts] fonémát következetesen *cž*-vel rögzítik, például *Panczerov verb*, *Gerlicze verb*, *Kaczeussen verb*. Az 1686/1687-ben viszont a *Rukaviche verb* (I, 3b) mikrotoponimában a *c* [ts]-t fonémát *ch* grafémát találunk, mert 1640-ban az elsődleges toponima *Rukavicze verb* (I, 65a) volt, 1737-ben pedig már *Rukavichin verb* (II, 58) volt.

A *š* [ʃ] fonémát három mikrotoponimában látjuk, amelyben ezt a hangot [s] hangértékű *s*-sel jelölik: *Haisichev verb* (I, 20b), *Krisichev verb* és *Betesne szekire verb*. Egy helyütt még *Betezne sekire verb* (I, 22b) formában is találkozunk vele.

A *đ* [j] fonéma, illetve a palatális affrikáta egy *Kengelov verb* (I, 2a; I, 3b, I, 8c) mikrotoponimában látható, amelyet más-más módon találunk a két könyvben, először *g*-vel, majd pedig 1737-ben *gy*-vel, *Kengyelov verb*. Ez a változás a magyar fonémarendszer időközben végbement hangjelölések módosulásával magyarázható, mivel 1526 és 1772 között a mássalhangzók állománya újabb fonémákkal bővült, pl. *džs*-vel [dʒ], amely KATALINIĆ szerint a *gy* fonéma allofónja (KATALINIĆ 2013: 68–69). Így tehát azt látjuk, hogy a magyar írásrendszerben bekövetkezett változások a horvát mimikrotoponimák írásában is tükröződnek.

A *l* [j], illetve az *lj* [lʲ] fonéma sajátos jelölésével három mikrotoponimában látjuk, írása pedig többféle: *l*, *li* és *lj* formában. Ebből kifolyólag ugyanaz a mikrotoponima két különböző változatban is jelentkezik: eleinte *Nedelianchev verb* (1780-ig), később *Nedelanchev verb* alakban. 1737-ig egy másik példapárban *Topliakov verb*-nek, illetve *Topljakov verb*-nek írták, később pedig ez a jelölési mód szinte el is tűnik; csupán egyszer jelentkezik a *Mihali Turkovichev verb* (I, 63a) toponimában. A magyar nyelvben végbement változásoknak megfelelően – 1772 és 1920 között elkezdődik az *ly* grafémával jelölt hang spirantizálódása *j*-vé, így manapság csak írásban van jelen *ly* formában – a *j* hangot ma két grafémával *ly*-vel és *j*-vel írjuk (KATALINIĆ 2013: 68–69). A feldolgozott anyagban a vizsgált mikrotoponimák lejegyzését az írnok – valószínűleg ismerve az *ly* graféma változását –, 1780 után *l*-lel és nem *li*-vel írja. Ezek a grafémák valószínűleg az *ly*-nek feleltethetők meg.

Az *ń*, illetve a *nj* fonémát két toponimában látjuk: az egyikben *ni*-vel írják a *Funiaztoğa Marthea verb*-et, a másikban pedig *nj*-vel írják a *Zvinjche verb*-et (I, 11b). A *lj* és a *nj* fonémák írásában „a kaj-horvát irodalom összes korszaka-

kából származó szövegek többségében, szinte kivétel nélküli a különbségtétel az / és a /j fonéma írásában, ugyanez érvényes az *n* és *nj* jelölésére” (ŠOJAT 2009: 97–98).

A *draxin* szó írása a legérdekesebb, amelynek még a jelentését sem sikerült megfejtenünk. Nyilvánvaló, hogy benne *x* betű található, amit *draxin*-ként írunk át, ám esetenként a *draksin*, *Dragsin* (1809), *Drakssin*, *Dragsin* és *Drainžkog* (I, 12a) jelölési mód sem ritka.

Összefoglalás

A vizsgált korpusz úrbéri könyveiben és a hegyadó-feljegyzéseiben talált mikrotoponimák egyrészt az akkor a Kaproncán és környékén beszélt horvát nyelvváltozat korabeli állapotát tükrözik, ugyanakkor pedig a kaj-horvát szerzők és nyelvészek hatását mutatják a mikrotoponimák írásában. Szinte minden helynévről elmondható, hogy következtelen az írásuk. Egyes esetekben feltételezhető, hogy a következtelenségek figyelmetlenségnek tudható be, más esetekben viszont a kaj-horvát szerzők és nyelvészek által alkalmazott írásmód a magyar írásrendszer változásait követte. Ha a vizsgált korpuszt a 17. századi Kaproncai Polgármesteri Hivatal jegyzőkönyveivel hasonlítjuk össze,¹⁶ amelyeket úgyszintén kaj-horvát nyelvjárásban írták, azt látjuk, hogy a jegyzőkönyvekben némileg következetesebben használták a tipikusan kaj-horvát írásmódot, de mert ezekben szinte alig szerepelnek mikrotoponimák és helynevek, ezt a két korpuszt nem tudjuk minőségében összehasonlítani. Teljes biztonsággal meg lehet állapítani, hogy 1778 után a hegyadó-feljegyzésekben a mikrotoponimák írása következetes, és a hagyományos kaj-horvát írásrendszer, amelyet GAJ LJUDEVIT „magyar hamisításnak” nevez (vö. Kratki navuk 1779: 59), nem hatott különösebben a mikrotoponimák írására, ami a Gaj helyesírási reformja után néhány hegyadó-feljegyzésből is kitűnik. Ebből az következik, hogy bizonyos írásrendszerek a mikrotoponimák feljegyzéseiben következetesen jelen vannak, és ilyenwk is maradtak a reform után.

Külön ki kell emelni, hogy a toponimák írásrendszere az 1640 előtti mikrotoponimákhoz képest a későbbi korszakokban megváltozott. Ezekről ugyanúgy elmondható, hogy a toponimák írásmódja az úrbéri könyvekben és a hegyadó-feljegyzésekben valószínű az írnokok mintáival együtt változott. Egészen biztos az is, hogy a következtelen írásmód ellenére ezekben az eltérésekben leginkább az írásrendszer változása ragadható meg legjobban – a kaj-horvát nyelvjárásban írt irodalmi művek száma is megnőtt – amit az 1640 után az is jelez, hogy eltűnik a *w* graféma, továbbá a mikrotoponimák írásmódja a magyar írásrendszerben végbement változásokat tükrözi.

¹⁶ A Polgármesteri Hivatal jegyzőkönyveinek két kötete eddig két kiadásban is megjelent. Az egyiket MERDJANA adta ki, a másikat a varazsdi Országos Levéltár.

Irodalom

- BROZOVIĆ, LEANDAR 1978. *Građa za povijest Koprivnice*. Čakovec: TIZ „Zrinski”.
- FARKAŠ, LORETANA–ĆURAK, SILVIJA 2016. Mađarsko-hrvatska grafijska prožimanja u prošlosti. *Opera Slavica Budapestinensia* 1: 95–111.
- HERKOV, ZLATKO 1956. *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I–II*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- HORVAT, RUDOLF 1943. *Poviest Slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*. Koprivnica pretisak: Štamparija „Strah” Koprivnica.
- KATALINIĆ, KRISTINA 2013. *Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku od kraja 16. do polovice 18. stoljeća*. Budimpešt: Doktorska disertacija <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/katalinickristina/diss.pdf> (11. 6. 2018.).
- KLAIĆ, NADA 1987. *Koprivnica u srednjem vijeku*. Koprivnica: OOUR Koprivnička tiskara.
- KrtNav. 1779 = (2003) *Kratki navuk za pravopisanye horvatzko za pôtrebitožt narodnih skol*. Ofen: pretisak Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (pretisak priredile Nada Vajs i Vesna Zečević.)
- LASZOVSKI, EMILIJ 1900. Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku. *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* II: 1–11.
- LONČARIĆ, MIJO 2011. Kukuljevićev književni jezik kajkavski. U: *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom*. Zagreb: Hrvatski književni povjesničari. 183–191.
- MARETIĆ, TOMO 1889. *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. Zagreb: Knjižarnica Jugoslavenske akademine lav. Hartmana.
- MAŽURANIĆ, VLADIMIR 1908–1922. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik I–II*. Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademine lav. Hartmana.
- ŠOJAT, ANTUN 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske, Jezik stare kajkavske književnosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- ŠTEBIH, BARBARA 2015. *Povijest hrvatskoga jezika: 19 stoljeće* knj. 4. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica: 113–157.
- ŠTEBIH, BARBARA 2005. Kajkavska gramatika Ivana Vitkovića. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31: 329–353.

Források

- Deplijan izložbe Koprivnica – Sv. Nikola 2014./15. zaštitna arheološka istraživanja. Izložene je bila izložena u crkvi svetog Nikole od 5. 12. 2015. do 5. 2. 2016.
- HR-DAVŽ-SCKC-904 Župa svetog Nikole.

ISAD (G), *Opća međunarodna norma za opis arhivskog gradiva*. 2001. Zagreb: Međunarodno arhivsko vijeće.

[http://arhinet.arhiv.hr/Download/PDF/ISAD_\(G\)_2_Izd_Hrv.pdf](http://arhinet.arhiv.hr/Download/PDF/ISAD_(G)_2_Izd_Hrv.pdf) (10. 6. 2018.).

2010: *Zapisnici poglavarstva Slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*, sv. 1: 1698. – 1702, Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu.

2011: *Zapisnici poglavarstva Slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice* sv. 2: 1698. – 1702. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu.

2006: *Zapisnici poglavarstva grada Koprivnice 1639–1700*. sv. 1. Samobor: Merdijani.

2008: *Zapisnici poglavarstva grada Koprivnice 1639–1700*. sv. 2. Samobor: Merdijani.

Összefoglaló / Summary

A 17. századi kaproncai Szent Miklós Plébánia úrbéri könyveibe bejegyzett helynevek írásmódja

A 17. században a szabad királyi városban Kaproncán még a Városi Tanács bizonyos hivatalos dokumentumai – mint pl. a Városi Tanács hivatalos jegyzőkönyve – is kaj-horvát nyelvjárásban íródtak. Annak ellenére, hogy egészen 1847-ig Horvátországban latin a hivatalos nyelv, teljesen természetes, hogy a tanulmányban feldolgozott Szent Miklós Plébánia templomában őrzött dokumentumok is kaj-horvát nyelvjárásban íródtak. Jelen tanulmányban a 17. és 19. század között íródott kaproncai Szent Miklós-plébániatemplomban található Úrbéri könyvek és a hegyadó-feljegyzésekben látott toponimák, illetve mikrotoponimák írásmódját elemezzük. Mivel a beszélt nyelv a kaj-horvát nyelvjárás volt, a mikrotoponimák is kaj-horvát dialektusban lettek rögzítve, írásmódjuk pedig részben magyar, részben német. A feldolgozott korpusz kézirásos anyag, ezért a mikrotoponimák írásában látott következetlenségein világosan követhetők a két évszázados írásrendszerek változása.

The Orthography of Toponyms Written in the *Libri Urbarii* of the Parish of St. Nicholas in Koprivnica in the 17th cent.

A portion of the official texts of the City Hall of the Free Royal City of Koprivnica, including meeting transcripts, were written in Croatian or its Kajkavian variant, even though the official language was Latin until 1847; for this reason, it is not surprising that in the writings of the parish of St. Nicholas Croatian or Kajkavian is used. In this paper the authors deal with the orthography of toponyms or microtoponyms recorded in the *Libri Urbarii* as well as in documents concerning tributes paid to the church from the fruits of the vineyard as recorded in the fonds of the parish of St.

Nicholas in Koprivnica and written from the mid-seventeenth century to the mid-nineteenth century. As the spoken language was Kajkavian, so were the microtoponyms Kajkavian, while the orthography of the microtoponyms is partially Hungarian, partially German. As they are manuscripts, not printed text, inconsistencies in the writing can be noticed, by means of which changes in orthography through two centuries may be followed.

Kulcsszavak / Keywords

mikrotoponimák, írásmód, kaj-horvát, Koprivnica (Kapronca), úrbéri könyvek, hegyadó-feljegyzések, Szent Miklós Plébánia

microtoponyms, orthography, kajkavian, Koprivnica, urbarium, tributes to the church in wine and must, the parish of St. Nicholas

NYÁRI DENISZ

KELET-SZLAVÓNIAI MAGYAR CSALÁDNEVEK A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN ÉS A KORA ÚJKORBAN

Bevezetés

A tanulmányban Kelet-Szlavónia több középkori településén, valamint az Eszék területén használt családnevek korpuszát vizsgáltam. A tanulmány elsősorban a magyar családnevek a más nyelvekkel való érintkezésének hatására történt változásaira fókuszál. Nyelvi és nyelven kívüli tényezőket is figyelembe vesz, különös tekintettel a történelmi/politikai változásokra, amelyek jelentős nyomot hagytak az említett terület névadási szokásain. Tudniillik az első népszámlálás idején, a 15. század közepén a vizsgált terület a középkori Magyar Királyság fennhatósága alá tartozott, míg a 16. század második felében ugyanaz a terület már az Oszmán Birodalom része volt. A történelmi szakirodalomból ismert, hogy az említett területen a vizsgált időszak igen viharosnak mondható, hiszen számos politikai, katonai és társadalmi változás zajlott, amelyek biztosan előfeltételei voltak jelentősebb változásoknak a helyi lakossági struktúrában.

Források

Eszék és környéke adó- és birtokösszeírásainak sorában az 1469-es az első és legkorábbi lista, amelyben közel ezer (960) későközépkori családnév található Eszékről és környékéről. Ezt az összeírást Magyarországon jelentették meg (teljeségében átírva) 1961-ben (TÖRÖK 1961: 238–242; 360–363) Horvátországban pedig 1980-ban (MAŽURAN 1980: 125–166). Az eredeti iratot a budapesti Nemzeti Levéltárban őrzik (MNL DL: 32365), míg a másolatát elektronikus formában az interneten is megjelentették.¹ Ehhez az elemzéshez az átírt változatokat használtam (a magyart és a horvátot) és összevettem az eredeti irat elektronikus változatával. Az átírás magyar változatánál a tanulmány szerzőjét a levéltárosok segítették,² és az ő helyesírási megjegyzéseikkel nehéz nem egyetérteni. A magyar átírás jóval

¹<https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/192809/?list=eyJxdWVyeSI6ICIzMjM2NSJ9>

²ILA BÁLINT és MAKSAY FERENC.

precízebb a horvátnál³ és minden helyen, ahol bizonytalanság merült fel az olvashatóság tekintetében, valamint az eredeti összes rövidítésénél a feltételezett bővítésekkel együtt, minden világosan fel van tüntetve. Mindenképpen szem előtt kell tartani, hogy az eredeti írat a magyar nyelv írásos történetének a legrégebbi időszakából való, amikor még nem volt egységesítve a helyesírása. Emiatt a különféle magyar magánhangzók, amelyeknek a mai nyelvben sokszor megkülönböztető szerepük is van (például az *a* és az *o*), ebben a leírásban mindennemű szabály nélkül kerülnek lejegyzésre (a ma használatos *szabados* = *zabados*/*zabadas*, a ma használatos *fodor* = *fodor*/*fadar* stb.). Továbbá az *ö*, *ő*, *ü* és *ű* magánhangzók, amelyeknek szintén megkülönböztető szerepe van a mai magyar nyelvben, ebben az összeírásban csak az *u* vagy *w* grafémákkal jelöltetnek. Ahogy a többi középkori magyar szövegben a *gy* fonémát a szabály szerint *gh* grafémával jelölik.

Az 1579-es adóösszeírás horvát átíratát FAZILETA HAFIZOVIĆ (HAFIZOVIĆ 2001) készítette, a szóban forgó arab szöveg és oszmán török nyelv átírása a horvát fonetika és helyesírás szerint történt, éppen ezért az egyértelműen magyar családnevek és utónevek ebben az összeírásban nehezen felismerhetők (például *Janoš*, *Matijaš*, *Nađ* és hasonló), mindazonáltal kétségtelen az így kategorizált családnevek többségének magyar etimológiája. A bővebb időintervallum elemzéséhez használhatók a 1699., 1702., 1709. – 1712. és 1736. évi osztrák összeírások is. Ezekon kívül a 18. századtól a családnevek az egyházi születési, házassági és halotti anyakönyvekből is nyomon követhetők. A széles kronológiai keret azonban meghaladja e tanulmány terjedelmét, amely a késő középkori és a kora újkori időszakra szorítkozik.

(Proto)demográfia

Már a magyar átírás címe is utal a szerzőjének a következtetésére („Öt-száz éves hír a szlavóniai magyarokról”), a Kelet-Szlavóniában élő magyar

³Az átírás legszembeütőbb hibái arra mutatnak rá, hogy nemcsak a középkori magyar nyelv ismerete hiányzik, de a mai magyar nyelvvé és az általános paleográfiaié is. A horvát átírás például *Andreas Ems*-t olvas *Benedictus Erus* helyett, *Valentinus Marsani*-t *Valentinus Harsanj* helyett, *Valentius Zeleus*-t *Valentinus Zekeres* helyett, *Keueres* vezetéknevet *Kenere* helyett és mindezek még csak az átírás első oldalán találhatók (sic!). A további áttekintés során még mindig az első oldalon (sic!) a *Tmlja*, *Maio*r, *Chardas* és *Orhaž* vezetéknevek (63., 66., 67., 70.) egyáltalán nincsenek átírva, míg a *Petj*, *Henczj* és *Jacobi* vezetékneveket *Toth*, *Henczj* és *Jantal*-ként írták át (74., 75., 76.). Példaként megemlíthető a harmadik település (*Karanch*) első vezetéknevének átírása is, ahol a *Mezuros*-t *Mibahj*-nak írták át (11.), ahol az *Idegen*-t (horvátul 'stranac') *Idegy*-nek (!) olvasták ki, majd rögtön a soron következő (12.), ahol a *Bim* helyett (horvátul 'sudac') *Dimo*-t olvastak ki (sic!). Mindenképpen dicséretre méltó a törekvés, hogy megpróbálták megjelentetni Kelet-Szlavónia és Dél-Baranya középkori történelmének ilyen jelentőségű forrásanyagát, amit sajnos elhomályosít a tény, hogy egyértelműen hiányzik a magyar nyelvismeret mint alapfeltétel, legalábbis olyan mértékben, ami lehetővé tenné a további tudományos vizsgálatot. Ráadásul 40 éve, amióta megjelent ez a forrás, a horvát történetírásból senki nem nyúlt vissza a forrásig és nem vonta kétségbe az 1980-as átírás hitelességét (MNI, DL, 32365; MAŽURAN 1980: 125–166.; TÖRÖK 1961: 238–242; 360–363).

lakosságról szóló hipotézisről a munka első mondata képletesen tanúskodik, amiben az alábbi mondat olvasható: „Szlavóniában a török hódoltság előtt a magyarok száma magas volt, közösségük virágzott” (TÖRÖK 1961: 236). KOCSIS KÁROLY és BOGNÁR ANDRÁS Kubinyi Andrásra hivatkozva úgy becsülték, hogy 1495-ben a mai Horvátország kontinentális (pannon) részén körülbelül 464 000 lakos élt. Ebből körülbelül 80% volt a szláv (horvát) és kb. 18% a magyar lakosság. Eszerint a mai (újkori) Szlavónia területén a 15. század második felében kb. 84 000 magyar élt (ez a szám tartalmazza a mai horvát Baranya területét is, ahol a középkorban vélhetően nagyon kis számban élt nem magyar közösség) (KOCSIS–BOGNÁR 2002). A mai Szlavónia és Szerém területén élő magyarok száma és aránya egyértelműen nőtt keleti irányban, vagyis a Duna mentén, ahol valószínűleg a lakosság többségét jelentették. Ez elsősorban az eszéki, vukovári és iloki területekre vonatkozik, ahol a középkorban nagy számban voltak jelen magyar toponímák.

A lakosság összlétszámának meghatározásához az adóösszeírások alapján a magyar történészek különféle szorzókon alapuló módszereket alkalmaztak, amelyeket az adókötelesek és az adómentességet élvezők ismert számával szoroztak meg. A rurális településeken (falvak és mezővárosok) a leggyakrabban alkalmazott szorzóértéket SZABÓ ISTVÁN adta – 5 háztartásbeli tag jut egy adóköteles személyre. Másodrésről az újabb időkben a gyakorta használt szorzó főként a rurális településeken a Kubinyi András-féle, amelynek értéke 6,2 (KUBINYI 2001: 108). Az urbánus településeken az alkalmazott szorzót KRIVOŠIĆ hozta GRADEC példáján – 3,9, valamint HEERS (4,77 az adókötelesekre és 3,18 az adómentességet élvezőkre). Ebben az értelemben az alacsonyabb szorzó kritériumát Ezeekh, Hagmas, Karanch, Drazaad, Baronywar, Tehnye és Chapa településekre alkalmazták, míg az összes többi településre KUBINYI szorzóját használták. A szóban forgó összeírás alapján (218 adóköteles személy; 35 adómentességet élvező személy), SZABÓ ISTVÁN, Krivošić és HEERS módszereit alkalmazva JELAŠ arra következtet, hogy Eszék lakosságának száma abban az időben 800 és 1000 fő között volt (JELAŠ 2011: 121). Egyes magyar források becslései szerint ebből 68% magyar családnév (145), 20% bizonytalan és 10% szláv.⁴

⁴<http://lexikon.katolikus.hu/V/Valk%C3%B3%20v%C3%A1rmegye.html>

Település	Adókötelesek (1469)	Lakosság (becslés)
Ezeekh	215	995
Hagmas	168	776
Karanch	139	642
Drazaad	92	425
Baronywar	85	392
Tehyne	37	171
Chapa	31	143
Kerezthws	27	167
Orozi Wayvodatus	17	105
Gergfalwa Korog	14	87
Azonfalwa	13	81
Kelges Korogh	12	74
Kaporna	11	68
Felswpetrus	9	56
Chazar Korogh	8	50
Miclosfalwa	8	50
Alsopetrus	7	43
Mosson	7	43

Település	Adókötelesek (1469)	Lakosság (becslés)
Pomochya	7	43
Zelfalwa	7	43
Yakabfalwa	6	37
Babafalwa	5	31
Dopza	5	31
Kiskorogh	4	25
Waydafalwa	4	25
Bekefalwa	3	19
Kisfalwd	3	19
Kys Papfalwa	3	19
Pachana	3	19
Sipkacz	3	19
Iwanfalwa Korogh	2	12
Nagh Papfalwa	2	12
Palina	2	12
Horwatka	1	6
Markusfalwa	1	6
Összesen	961	4746

1. táblázat: A kórógyi uradalom településeinek nevei,
az adókötelesek száma és a lakosság becsült száma 1469-ben

Az 1469-es összeírásban összesen 961 családnév szerepel, a korábban bemutatott módszer alapján a lakosság összlétszáma az összeírás területén vélhetően körülbelül 5000 fő volt. A feljegyzett családnevek motivációs-szemantikai osztályozás alapján több csoportba oszthatók (FARKAS 2009; HAJDÚ 2003; VÖRÖS 2017):

1. Személynevekből kialakult családnevek
2. Becenevekből kialakult családnevek
3. Népnevek és származási hely alapján kialakult családnevek
4. Foglalkozásnévből kialakult családnevek

Özvegyek száma: 75 vagy 7,80%. 121 esetben külön ki van emelve, hogy 'zabados' vagy szabad, összesen 12,59% esetében.

Forrás	Családnevek száma
1469. évi összeírás	961
Nevek az 1579. évi összeírásban	644
Családnevek az 1579. évi összeírásban	644

2. táblázat: A forrásanyagban megjelölt családnevek száma

Sorszám	Név	Névviselő (fő)	Mai írásmódja
1.	Toth	45	Toth
2.	Warga, Waga	41	Varga
3.	Zabo	35	Szabó
4.	Nagh	19	Nagy
5.	Biro	15	Biró
6.	Faber	14	Faber
7.	Horwath	12	Horváth
8.	Wayda	11	Vajda
9.	Balogh	10	Balogh
10.	Monar	10	Molnár

3. táblázat: Leggyakoribb családnevek az 1469. évi összeírásban

Sorszám	Név	Névviselő (fő)	Mai írásmódja
1.	Varga	24	Varga
2.	Tot	23	Tóth
3.	Sabo	12	Szabó
4.	Tomaš	12	Tamás
5.	Nađ	11	Nagy
6.	Vuk	11	Vuk
7.	Ivaniš	9	Ivánis
8.	Janoš	8	János
9.	Matijaš	8	Mátyás
10.	Mihal	8	Mihály
11.	Ištvan	7	István
12.	Kovač	7	Kovács

4. táblázat: Leggyakoribb családnevek az 1579. évi összeírásban

Sorszám	Név	Névviselő (fő)	Mai írásmódja
1.	Ištván	30	István
2.	Janoš	24	János
3.	Balaž	23	Balázs
4.	Mihal	21	Mihály
5.	Tomaš	21	Tamás
6.	Petor	20	Péter
7.	Andraš	16	András
8.	Pal	16	Pál
9.	Đerđ	15	György
10.	Marton	13	Márton
11.	Matija	12	Mati
12.	Matijaš	12	Mátyás
13.	Mikloš	10	Miklós
14.	Gal	9	Gál

5. táblázat: Leggyakoribb családnevek vagy az apa neve az 1579. évi összeírásban

Terület

Az 1469. évi összeírás 35 települést foglal magába: Baronywar, Kereszthws (a magyar Baranya területén), Karanch, Chapa, Iwanfalwa, Pomochya, Mosson, Dopsza, Iwanfalwa, Kaporna, Horwatka, Waydafalwa, Kys Papfalwa, Nagy Papfalwa, Kiskorogh, Babafalwa, Kelges Korogh, Orozi, Jakabfalwa, Bekefalwa, Chazar Korogh, Zelfalwa, Kisfalwd, Zelfalwa, Markusfalwa, Pachana, Gergfalwa Korogh, Miclosfalwa, Tehyne, Azonfalwa, Ezeek, Alsopetrus, Felsw Petrus, Hagmas, Drazaad. A felsoroltakból 18 ma is lakott (Branjin Vrh, Karanac, Čepin, Ivanovac, Pomoćin, Dopsin, Livana, Koprivna, Šodolovci, Kolodvar, Korođ, Čepinski Martinci, Tenja, Osijek, Retfala, Petrijevcí és Aljmaš), további kettő toponimként került megőrzésre (Balyafalva Laslovónál és Oroszi).

A felsorolt 35 településből 1579-ben 22 még mindig lakott volt, 8 települést toponimként említene, vagyis olyan területeket, amelynek a földjeit a környező települések lakosai műveltek, míg az 1469-es összeírásból 5 településről már egyáltalán nem esik szó. A „túlélő” 22 településből 17-et még mindig magyarok laktak, két településen szerbek és muszlimok éltek, valamint egyben horvátok. Így a kelet-szlavóniai magyarok száma a 15. század közepétől a 16. század közepéig erőteljesen megfeleződött, de a

magyarok továbbra is többségben voltak az említett területen, még akkor is, ha az abszolút számuk jelentősen csökkent.

Elemzés

Az összes bejegyzett adóköteles személy közül 183 esetben a családnév nincs feltüntetve, két esetben pedig a családnév olvashatatlan.

Mindazonáltal, ha a 183 eseten kívül, amelyben nincs feltüntetve a családnév, számba vesszük azokat is, ahol a latin kifejezés *ibidem* szerepel, amely arra utal, hogy ismétlődik az előző családnév, akkor összesen 266 esetről beszélhetünk, ahol nincs kiírva a családnév. Az *ibidem* jelzés ismétlődés jelölését igazolja, hogy az eredeti forrásanyagban szerepel az ismétlődő családnév ezzel a jelzéssel együtt, mint például Karancson *Michael Chiber* és *Johannes Chiber ibidem*, ahol ez utóbbi *ibidem* fölösleges, éppúgy, mint a következő példákban: *Ladislaus Toth* és *Andreas Toth ibidem* Orozi Wayvodatban, Ezeekh-en, ahol *Dyonisius Warga*-t azonnal *Stephanus Warga ibidem* követi vagy szintén Karancson az alábbi esetben: *Symona Karike* és özvegy *relicta Karika ibidem*. Teljesen ellentétes példaként felhozható a karancsi *Blasiusa Zeremija* és az őt követő *relicta Mango ibidem*. Azokban az esetekben, amikor az *ibidem* kifejezést együtt használják a *zabados* terminussal, nem kell szintagmának tekinteni: *ibidem zabados*, ezt mutatja a waydafalwe-i eset is, ahol *Nicolaus Kelos* adóköteles, de *ibidem zabadosi Blasius* és *Petrus (Kelos)* nem azok. Tehát ők feltehetően ugyanazt a családnevet viselték, de adómentességet élveztek. Az elemzésben azokat az eseteket, ahol külön kiírásra kerültek az egyforma családnevek és mellette a *filius eiusdem*, magától értetődő, hogy apa és fia családneve megegyezik, mint például Kisfalwd-ban, ahol először *Ladislaus Wayda*-t említik, majd utána *Michael filius eiusdem*-et vagy éppen Ezeekh-en, ahol *Ladislaus Fezw*-t majd *Fabianus filius eiusdem ibidem*-et jelölik, itt nem kétséges, hogy ugyanarról a családnévről van szó.

Azt követően, hogy a családneveket ilyen módon is felosztottunk, mindössze 83 eset maradt, amelyben nincs kifejezetten leírva a családnév és nem lehetett megfejteti az előbbi módszerrel. Az összeírásban összesen 442 különböző módon jelölt családnév található.

Egyes esetekben egyértelmű, hogy a családnévi struktúra még nem fejlődött ki teljesen, hanem csak megjegyzik, hogy a szóban forgó személy egy adott személy fia volt, mint például Drazaadban, ahol *Nicolaus Augustini*-t jelölik (tehát: Nikola Augustinov; Augustiné) vagy ugyanezen a településen *Michael Ladislai* (Mihael Ladislavov; Ladislavé).

Clemensa-nál Hagmasról feljegyezték, hogy *advena zabados*, vagyis adómentességet élvező idegen. Két személynél Ezeekh-en megjegyezték, hogy *aurifaber*, vagyis aranyművesek: *Paulus* 1,5, *Mathey* pedig 1 fillért fizetett. Őt személynél az olvasható, hogy *pellifex*, vagyis szűcsök – Ezeekhről *Gregorius*, *Thamas*, *Petrus* és *Gregos Czizar* és *Andreas*. Hagmason *Michael*nál és *Thomas*nál feljegyezték, hogy *Praesbiter*. Három esetben olvasható a *carnifex* kifejezés: *Stephannus*, *Johannes* és *Bricius*, mindannyian Hagmasról. Éppen ezek az ese-

tek, ahol a foglalkozásokat latin nyelven említik, rámutatnak arra, hogy a foglalkozásokat kifejezetten latin nyelven írták és nem magyarul. Tehát szinte biztos, hogy az összeírás idején a felsorolt esetekben (*aurifaber*, *pellifex*, *praesbiter*) ezek a terminusok jelölték a foglalkozásokat, amit nem állíthatunk a többi családnévre, amelyek ugyan még a korai fázisban voltak, de már biztosan jelentős mértékben elveszítették a kapcsolatot a viselőjük „definíciós-identifikációs” jelzése és motivációs szemantikája között.

a) A családnevek gyakorisága

A *Warga* családnév 29 esetben szerepel, ezekhez egyértelműen hozzá kell adni azokat az eseteket is, amikor *Waga* alakban jelentkezik (12 eset), mivel minden ilyen esetben a *Waga* ligatúrával van jelölve, tehát kétségtávol azonos a *Warga* családnévvel. Összesen tehát a *Warga* családnevet 41 esetben jegyezték fel.

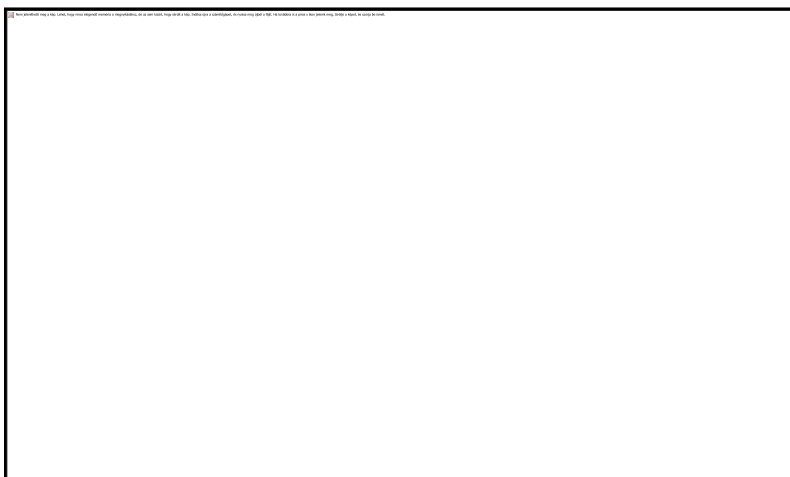
A családnév, ami 1469-ben több különböző helyesírási alakban szerepel (ami különösen érdekes lehet a magyar filológusok számára, valamint a helyesírás-történet kutatók számára, de a jelen tanulmányban kevésbé érdekes) a *Therwke* (1 eset), *Thwrke* (3 eset), *Turuk* (1 eset) és *Twruk* (8 eset), vagyis összesen 13 eset, amikor feljegyezték a mai *Török* családnév korabeli ekvivalensét. Több helyesírási alakja volt annak a családnévnek, amelynek a korabeli magyar ekvivalense *Szjlás(i)* volt, de ugyanúgy a *Mezaros* (2 eset) és *Mezarus* (4 eset), *Papos* (1) és *Papas* (2), *Mathias* (1), *Mathisa* (2) és (2), *Kowach* (3) és *Kovac* (1), *Hayas* (1) és *Hayos* (2), *Habas* (1) és *Habos* (2), *Bardos* (1) és *Bardus* (1), *Chazar* (3) és *Czizar* (3). Ugyanarról a jelenségről van szó feltehetően az *Ostiar* (1) és *Astiar* (1) neveknél *Chape*-ből, amelyeket egymás alá jegyeztek fel.

Érdekes még a *Parvus*/*Paruus* (lat. kis) családnév is, amit 6 esetben jegyeztek fel – *Gregorius* Hagmason (*Thamas Toth* után), *Valentinus* Chapiban (*Sebastianus Astiar* után), *Lucas* Ezeekhen (mellette az *ibidem* terminus is szerepel – tehát valószínűleg az előzőleg említett *Fabianus Zab* fia vagy öccse), majd *Paulus Paruus* Ezeekhről, jelzésszerűen mindjárt *Thamas Kys* után feljegyezve. Ezt követően *Stephanus Paruus*, közvetlenül *Benke* után, *litteratus* Ezeekhről, *Elyas Paruus*, mellette szintén az *ibidem* terminus, tehát valószínűleg a korábban említett *Benedictus Fy* fia vagy férfi rokona lehetett Ezeekhről, végül pedig *Andreas Parvus* Felswpetrusról.

Az 5 esetben említett családnevekből összesen 8 féle van: *Bako*, *Chapo*, *Erus*, *Fador*, *Kochagh*, *Kys*, *Palfi* és a korábban említett attribútum *Paruus*. A 4 alkalommal szereplő családnevekből összesen 16 van: *Baka*, *Bekesj*, *Bene*, *Fees*, *Fodor*, *Kakas*, *Kapta*, *Karika*, *Kelos*, *Keresu*, *Ladislai*, *Mezarus*, *Nemes*, *Parragh*, *Zakal* és *Zehvs*. A háromszor szereplő családnevek száma 24: *Alöh*, *Angel*, *Anthalfi*, *Bak*, *Bakos*, *Ban*, *Chazar*, *Chizar*, *Daka*, *Decze*, *Dekan*, *Dusa*, *Farkas*, *Genges*, *Gergercze*, *Kowach*, *Lapicida*, *Mikocz*, *Monos*, *Slaus*, *Symois*, *Thwruk*, *Toka* és *Wegh*. Az összeírásban 80 családnév szerepel kétszer, egyszer pedig 314.

Családnev	Viselő személyek 1469-ben	Viselő személyek 1579-ben
Toth	45	23
Szabó	35	12
Varga	41	24
Nagy	19	11
Bíró	15	–
Faber	14	–
Horvát	12	–
Vajda	11	8 ⁵
Balogh	10	–
Molnár	10	1

6. táblázat: A családnevek gyakoriságának összevetése az összeírások szerint

1. grafikon: Egyes családnevek aránya korszakok szerint

⁵ Az 1579. évi olvasatban a vezetéknévet (tulajdonképpen: személynévet) *Vida* alakban jegyezték fel, de mivel az arab írásban a magánhangzókat nem jelezték, így a vezetéknév *Vajda*-ként is olvasható.

Családnév	1469	1579
Toth	1.	2.
Szabó	3.	3.
Varga	2.	1.
Nagy	4.	5.
Biró	5.	–
Faber	6.	–
Horvát	7.	–
Vajda	8.	9. ⁶
Balogh	9.	–
Molnár	10.	(242.) ⁷

7. táblázat: A családnevek gyakorisági sorrendje az 1469. évi és az 1579. évi összeírásokban

b) A családnevek motivációs-szemantikai osztályozása

I. Személynevekből kialakult családnevek: 1469-ben 18,10%, 1579-ben 10,10%

Anthalfi/ Antalfi (horv. Antunov sin 'Antal fia'), *Balas/Balázs* (horv. Blaž 'ua'), *Deczw/Deső* (lat. Desiderius 'ua'), *Ferenczi* (horv. Franjo 'ua'), *Gálos* (horv. Gal 'ua'), *Geke/Gyöke* (horv. Đuka 'ua'), *Palkó* (Pál kicsinyítő képzős alakja, horv. Pavao 'ua'), *Pálfi* (magy. -fi – horv. sin 'fia'), *Ladislai/Lászlói* (horv. Ladislavov 'ua'), *Gergehye* (horv. Gergely kicsinyítő képzős alakja, horv. Grgur 'ua'), *Mártonfi* (horv. Martinov sin 'ua'), *Peterfi/Péterfi* (horv. Petrov sin 'ua'), *Tomaš, Mihal/Mihály* (horv. Mihovil 'ua'), *Matias/Matijaš* (horv. Matija 'ua').

II. Becenevekből kialakult családnevek: 1469-ben 17,19%, 1579-ben 10,10%

Nagh/Nagy (horv. velik 'ua'), *Santha/Sánta* (horv. hrom 'ua'), *Erus/Erős* (horv. snažan 'ua'), *Kis* (horv. malen 'ua'), *Genges/Gyöngyös* (horv. biserni 'ua'), *Jó* (horv. dobar 'ua'), *Nebéz* (horv. teški 'ua'), *Sós* (horv. slani 'ua'), *Szarka* (horv. svraka 'ua'), *Chintalan/Csintalan* (horv. neposlušan 'ua'), *Fekethm/Fekete* (horv. crn 'ua'), *Zep/Szép* (horv. lijep 'ua'), *Kazdagh/Gazdag* (horv. bogat 'ua'), *Idegen* (horv. stranac 'ua'), *Znild/Zöld* (horv. zeleni 'ua'), *Fees/Fess* (horv. dotjeran, zgodan 'ua'), *Farkas* (horv. vuk 'ua').

⁶ Az 1579. évi olvasatban a vezetéknevet (tulajdonképpen: személynevet) *Vida* alakban jegyezték fel, de mivel az arab írásban a magánhangzókat nem jelezték, így a vezetéknev *Vajda*-ként is olvasható.

⁷ A vizsgált területen mindössze egy ilyen vezetéknevet említenek az 1579. évi összeírásban.

III. Népnévből és származási hely alapján kialakult családnevek

a) népnévből: 1469-ben 14,03%, 1579-ben 3,85%

Toth/Tóth (horv. Slaven 'ua'), *Horwath/Horvát* (horv. Horvat 'ua'), *Therwek/Twruke/Török* (horv. Turčin 'ua'), *Cseh* (horv. Čeh'ua'), *Olasz/Olasz* (horv. Talijan 'ua'), *Nemeth/Német* (horv. Nijemac 'ua'), *Racz/Rác* (horv. Rac 'ua').

b) származási helyre utaló nevek: 1469-ben 9,50%, 1579-ben 0,96%

Csapa (horv. Čepinski/iz Čepina 'Čepini'), *Haraszti* (horv. Hrastinski/iz Hrastina 'Harasztiból'), *Békési* (horv. Bekeški/iz Békese 'Békésből'),⁸ *Dersi* (Držaniceből származó),⁹ *Kanizsai/Kanizsai* (horv. Kaniški/iz Kaniže 'ua'), *Karanchi* (horv. iz Karanca 'ua'), *Kasadi* (horv. Kašadski/ iz Kašada 'ua'),¹⁰ *Ljzkey/Liszkei* (horv. Liskovački/iz Liskova 'ua'),¹¹ *Valkai* (horv. Vučanski 'ua'),¹² *Zeremj/Szeremi* (horv. Srijemac 'ua'), *Zwch/Szőcs* (horv. iz mjesta Szőcs 'ua').¹³

IV. Foglalkozásnévből kialakult családnevek: 1469-ben 23,07%, 1579-ben 60,10%

Alch/Ács (horv. tesar, drvodjelja 'ua'), *Zabo/Szabó* (horv. krojač 'ua'), *Warga/Varga* (horv. obučar 'ua'), *Biro/Biró* (horv. sudac 'ua'), *Wayda/Vajda* (horv. vojvoda 'ua'), *Monar/Molnár* (horv. mlinar 'ua'), *Pap* (horv. svećenik 'ua'), *Bakó* (horv. krvnik 'ua'), *Baka* (horv. piešak 'ua'), *Mezarus/Mészáros* (horv. mesar 'ua'), *Csordás* (horv. pastir, govedar 'ua'), *Hayns/Hajos* (horv. brodar 'ua'), *Katona* (horv. vojnik 'ua'), *Kaszás* (horv. kosac 'ua'), *Kocár* (horv. svinjar 'ua'), *Vámos* (horv. carinik'ua'), *Sípos* (horv. gajdaš, svirač 'ua'), *Chiko/Csikós* (horv. konjušar 'ua'), *Erdus/Erdős* (horv. šumar 'ua'), *Halasz/Halász* (horv. ribić 'ua'), *Konwacz/Kovács* (horv. kovač 'ua'), *Kutos/Kútos* (horv. radnik na bunaru 'ua'), *Kasas/Kaszás* (horv. kosac 'ua'), *Lowaz/Lovász* (horv. konjanik, jahač 'ua'), *Zekeres/Szekerés* (horv. kočijaš 'ua'), *Daka/Dajka* (horv. dojilja 'ua'), *Dekan/Dékán* (horv. dekan 'ua'), *Dobos* (horv. bubnjar 'ua'), *Renez/Révész* (horv. skelar 'ua').

V. Egyéb: 1469-ben 18,10%, 1579-ben 14,90%

Faber, Kalamar, Kapta, Fador, Parragh, Barya, Batha, Czabo, File, Foris, Lapidia.

Az oszmán 1579. évi adóösszeírásban nem található nagy számban új alakú családnév. A szemantikai-motivációs szóalkotás legnagyobb és legszembetűnőbb változása, hogy jelentősen megnövekedett a magyar foglalkozásnevekből kialakult családnevek száma (*Varga, Sabo, Kovač, Kasas,*

⁸ Békés egy város és megye a mai Kelet-Magyarországon.

⁹ Feltehetően egy olyan településről van szó, ami a Čepin melletti Ivanovacnál lehetett.

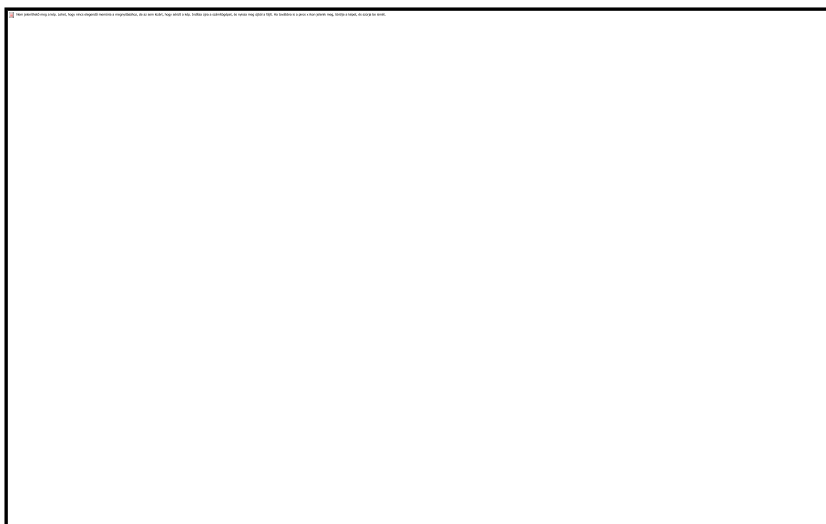
¹⁰ Kásád egy település a mai Dél-Magyarországon.

¹¹ Település Eszéktől délre, eltűnt a kora újkorban.

¹² A magyar *Valkó* szerint – a Vuka folyó és a középkori Vuka megye.

¹³ Település Eszéktől délre, eltűnt a kora újkorban.

Hegedős/Hegedős,¹⁴ *Dobos* és egyebek), valamint megjelennek olyan személynevek családnévi funkcióban, amelyeket a középkori összeírás a vizsgált területen egyáltalán nem említett (*Tomaš*, *Matias/Matijaš*, *Zigmun/Zsigmond*, *Andraš/András* és egyebek). Utóbbiak közül kiemelhető a *Matijaš* név, aminek a népszerűségét vélhetően a 15. században ismert viselőjének, Korvin Mátyás horvát–magyar királynak (1458–1490) köszönheti, ugyanígy *Žigmund* név is, ami szintén egy horvát–magyar királynak, Luxemburgi Zsigmondnak (1387–1437) köszönheti elterjedését. A középkorban feltehetően nem tartották illendőnek a jobbágy gyermekek királyok után való elnevezését, de az új hatalommal és az új körülményekkel együtt az 1579. évi adóösszeírásban a Zsigmondok és a Mátyások száma jelentősen megnőtt, személynévként és családnévként egyaránt.

2. grafikon: A családnévek elemzése szemantikai-motivációs alkotás alapján 1469-ben és 1579-ben

Következtetés

Az 1469. évi adóösszeírásban nemcsak a kontinentális Horvátország, de a középkori Magyarország legrégebbi, teljes területének családnév korpusza található. Mivel az újkori és a mai korban a családnévek nem fejezik ki a viselőjük etnikai hovatartozását, ugyanígy valószínűsíthető, hogy erre a középkori nevekből sem következtethetünk teljes biztonsággal. Mindazonáltal egy olyan helyzetben, amikor csak nagyon kevés forrás áll rendelkezésünkre a név szerinti népszámlálási adatok vizsgálatához, minden forrás rendkívül értékesnek minősül. Eszék és környékének területére az ezúttal elemzett forrás az ismeretek alapján az egyetlen középkori forrás, ami alap-

¹⁴ Horv. violinist.

ján legfeljebb keretelemzés és lakosságbecslés végezhető az adott területen. Az eredmények tekintetében többek között az itt bemutatott elemzés és a következtetések, valamint a magyar szakirodalmi adatok alapján úgy tűnik, hogy Eszék város lakossága 1469-ben ugyanúgy abszolút többségben magyar volt, mint az összeírásban található környező településeké is. A soron következő első elérhető forrás száz évvel későbbi, Eszék és Čepin összeírása a pozsegai szandzsák keretén belül ugyanarra enged következtetni, függetlenül a már megvalósult, a 16. század első felében Kelet-Szlavóniában lezajlott etnikai változásoktól (muszlim és pravoszláv lakosság érkezése). Mégis, az 1469-es és 1579-es adóösszeírások közötti időben jól látható, hogy a települések relatív nagy száma vált pusztasággá, valamint a magyar családnevek egy része, és a magyar lakosság is jelentősen csökkent. Végezetül kijelenthetjük, hogy a Kelet-Szlavónia magyar családnévi korpusza már a késő középkori időszakban nagyon fejlett volt, továbbá, hogy a szemantikai-motivációs szempontrendszer szerint a legtöbb családnevet a foglalkozásnevek alapján hozták létre, ami különösen jelentős az oszmán adóösszeírásban.

Irodalom

- FARKAS TAMÁS 2009. *Régi magyar családnevek névvégmutato szótára XIV–XVII. század*. Budapest: ELTE.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris.
- JELAŠ, DANIJEL 2011. *Gradovi Požeške, Vukorske i Srijemske županije u srednjem vijeku*. Zagreb: Magistarski rad.
- KOCIS KÁROLY–BOGNÁR ANDRÁS 2002. A népesség változó etnikai arculata Horvátország Pannon területén. *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkontúli régióiban*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- KUBINYI ANDRÁS 2001. A késő-középkori Magyarország történeti demográfiai problémái. *Történeti demográfiai évkönyv* 2: 105–120.
- VÖRÖS FERENC 2017. *Kárpát-medencei történeti családnévatalasz*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- <http://lexikon.katolikus.hu/V/Valk%C3%B3%20v%C3%A1rmegye.html>

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Diplomatikai Levéltár (DL), 32365.
- <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/192809/?list=eyJxdWVyeSI6ICIzMjM2NSJ9>

Egyéb források

- TÖRÖK GÁBOR 1961. Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarság. *Magyar Nyelv* 57/2: 238–242., 57/3: 360–363.

HAFIZOVIĆ, FAZILETA 2001. *Sandžak Požega 1579. godine*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

MAŽURAN, IVE 1980. Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine. *Starine* 58: 125–166.

Összefoglaló / Summary

Kelet-szlavóniai magyar családnevek a késő középkorban és a kora újkorban

A kelet-szlavóniai magyar családnevek első lejegyzése az 1469-ben készült Kórógyi Uradalom adóösszeírása. Az ezt követő névtani kutatásokra alkalmas összeírások már az oszmán uradalom alatt is készültek ezen a területen. Az említett oszmán összeírások ugyancsak adóösszeírások. Közülük az írásmóban az 1579-asat dolgoztam fel. Tanulmányban azzal nem titkolt céllal mutatom be kontrasztív elemzéssel a forrásokat, hogy a két összeírást összevetve bizonyítsam: a magyar személynevek már a késő középkorban és a kora újkorban is jelen voltak Kelet-Szlavónia területén.

Hungarian Surnames in Eastern Slavonia in late medieval and early modern period

The earliest records of Hungarian surnames in eastern Slavonia can be found in the tax list of the Kórógy seigniory from 1469. Next list that allows the onomastic analysis of the mentioned area was compiled during the Ottoman occupation, also the tax lists, of which for the purpose of this paper was used the one from 1579. This paper deals with a comparative analysis of the mentioned sources and their mutual comparisons, with the aim of attempting to determine the continuity of Hungarian anthroponics in Eastern Slavonia from the late medieval to early-modern period.

Kulcsszavak / Keywords

Kelet-Szlavónia, magyar családnevek, horvátországi magyarság, késő középkor, kora újkor

Eastern Slavonia, Hungarian surnames, Hungarians in Croatia, late medieval period, early modern period

MAJA GLUŠAC–BERNARDICA DOMORAD–BETINA DOMAZET

MAGYAR NÉVANYAG A HORVÁT SZÓTÁRAKBAN

1. Bevezetés

A névtani terminológiája szerint a *név* fogalom „olyan szó vagy szócsoporthoz való jelölésére szolgál, amely a megnevezett tárgyat elkülöníti az azonos tárgyak csoportjától, individualizáció vagy pontos identifikáció érdekében” (FRANČIĆ–PETROVIĆ 2010: 532). A *magyar nevek* szintagma jelen munkában mindazokat a neveket foglalja magában, amelyek Magyarországra vagy a magyarokra vonatkoznak, és hozzájárulnak a magyar nemzeti identitás tanulmányozásához – a történelmi korszakon keresztül a jelenkorig. A magyar nevek két szempontból vizsgálhatók: egyrészt általánosan, az egynyelvű horvát szótárakban betöltött státuszukat tekintve (előfordulásuk gyakorisága, meghatározásuk elvei és kritériumai), másrészt a nemzeti identitás kérdésének elméleti vonatkozásai kapcsán. Jelen tanulmány e két megközelítés alapján igyekszik válaszolni arra a kérdésre, hogy a horvát szótárakban megjelenő magyar nevek előfordulási gyakorisága mennyiben szolgálja a magyar nemzeti öntudat leírását.

A nemzeti öntudat fogalmát „a nép értelmének és tapasztalatának forrásként” (CASTELS 2002: 16, idézi SKOKO 2009: 18) határozhatjuk meg, de leginkább „értelmezni, mint viszonyítási értéket, amely egyenértékű identitások hordozói közötti különbségként merül fel” (ŠKILJAN 2000: 204), illetve „mint olyan jellemzők csoportját, amelyek meghatározzák az egyén vagy a csoport egyediségét, a különbség vagy hozzátartozás szempontjából más egyénekhez vagy csoportokhoz viszonyítva” (CRLJENKO 2008: 67). A nemzeti identitás fogalmának összetettségét gyakran kiemelik¹: „A nemzeti identitás gyakran, de nem mindig magába foglal területiális elemet, tartalmazhat továbbá egy vagy több ennek tulajdonítható (faj, entitás), kulturális (vallás, nyelv) és politikai (ország, ideológia) elemet, valamint néha gazdasági (mezőgazdasági), illetve társadalmi (szociális kapcsolat, hálózat) elemeket is tartalmazhat” (HUNTINGTON 2004: 30). A nemzeti identitás „széles életterületeket érintő absztrakt és többdimenziós konstrukció”, amely – SMITH (1991: 143–144) értelmezése alapján KUNA (2015: 21) idézi – a kultúra

¹ A nemzeti öntudat az adott országról kialakított kép és brand alapja (vö. SKOKO 2009).

területén a mítoszokban, megemlékezésekben és nemzeti ünnepekben, értékekben, nyelvben, intézményekben és számos más területen tükröződik; társadalmi szempontból pedig olyan, adott közösségen belüli társas interakciókat meghatározó általánosan elfogadott szabályok alkotják, amelyek kizárják a közösséghez nem tartozókat; politikai szempontból a nemzeti identitás az államszervezet összetételére vonatkozik, amely közvetlenül befolyásolja a politikai célok megvalósítását, de a mindennapi adminisztratív polgári kötelezettségek szabályozását is. Továbbá, míg néhány szerző szerint „az egyes országok identitása történelmi és földrajzi adottságok között „valósul meg”, addig mások a nyelvet tartják kritikusnak a nemzeti, valamint a polgári identitás létrejöttében és megmaradásában. Bratulić Josip a nyelvet, a földrajzi helyet, a történelmet, a vallást és az írást tartja a nemzeti identitás alapjának” (SKOKO 2009: 20). Az így értelmezett nemzeti identitás alkotja a nemzeti közösség magvát, amelyen belül az identitásnak olyan egyéb formái is megjelennek (etikai, politikai, vallási, regionális, helyspecifikus stb.), amelyek közül kiemelkedik a nyelvi identitás. A nyelv maga köré gyűjti a közösség tagjait, így kialakítva a nyelvi identitást, amely a nyelvek és nemzeti közösségek közti különbséget meghatározza. (ŠKILJAN 2000: 106) Összegezve, a nemzeti identitást három elem határozza meg: a tudatosságra emelt közös tér, közös történelem és közös kultúra. A felsoroltaknál figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a nemzeti identitás az azt hordozó egyén identitásán alapszik (ŠKILJAN 2000: 198), ez szolgál jelen munka kiindulópontjául: a magyar nevek (melyeket a magyar nemzeti identitást hordozó egyedi identitásként értelmezzük) horvát nyelvű szótárakban való előfordulási gyakoriságának elemzésével vizsgálható, milyen mértékben járul hozzá a névanyag a magyar nemzeti identitás kialakításában a horvát lexikográfia keretein belül.

2. A nevek státusza a horvát nyelvű szótárakban

Azt a kérdést, hogy egy név miért nem szerepel egy szótárban, kitűnően megvilágítja a következő idézet: „A nevek szótári beillesztésének vagy azok kihagyásának problémája magával a lexikográfiával egyidős” (BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2001: 95). A probléma eszerint tartósan fennáll. A nyelvészek egyetértenek abban, hogy a neveket „különleges feldolgozási módot” igényelnek a lexikográfiában. Ez azonban nem lehet az oka annak, hogy a neveket mellőzzük az általános lexikográfiai kézikönyvekből, sokkal inkább azt jelzi, hogy a lexikográfiai feldolgozásuknak el kell térnie a köznevek szokásos feldolgozásától. Ezenkívül figyelembe kell venni azt is, hogy a nevek eltérő szerepet tölthetnek be a kétnyelvű és egynyelvű szótárakban is.

A kétnyelvű szótárakban különös gondot kell fordítani a névanyag feldolgozására, hiszen az efféle szótárak alapvető célja, hogy a nem anyanyelvű felhasználók tájékozódását megkönnyítsék, ezért a neveket mint címszavakat a második, B nyelv szerint tanácsos kiválasztani, hogy a szótárhasználat akadálytalanra váljék „a személy- és földrajzi nevek felismerése, valamint

a közöttük való tájékozódás tekintetében” (BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2001: 96).

A kétnyelvű szótárakban található nevek fontossága kapcsán² BROZOVIĆ RONČEVIĆ D. a következő következtetésre jutott: „A kétnyelvű szótárak természetüknél fogva szolgálják a kultúrák közötti kapcsolatteremtést és a jobb megértést, és ebben az összefüggésben a nevek kétségtelenül áthidalják a kultúrák közötti akadályokat, mivel gazdagabb tartalmat gyűjtenek össze, mint a szókincs egyéb elemei” (BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2001: 97). Az egy nyelvű szótárakban található nevek státusza sem teljesen tisztázott, így a szótárakban sok eltérésre bukkanunk. Például, a ŠONJE JULIJE szerkesztette *Horvát nyelv szótárához* írt (*Rječnik hrvatskog jezika*) az *Alaputasítások a szótár olvasásához*³ című bevezetőjében a következőket mondja: „A szótár nem közöl személyneveket, földrajzi nevekből pedig csak az országneveket és azok fővárosainak nevét, a legismertebb külföldi tájegységek, valamint a horvát községek, lakott szigetek, nagyobb folyók, hegyek, mezők nevét foglalja magában, tartalmazza továbbá a Bosznia-Hercegovinában, Vajdaságban, Burgenlandban, Magyarországon és a tengerentúli országokban található nagyobb horvát települések neveit, illetve a horvát kultúrához közel álló egyéb neveket”. A szótári rész címszavai között azonban számos személynév található (pl. *Abil, Baraba, Cezar, Damoklo, Edip, Faun, Gordije, Hamlet, Isus, Jupiter, Ksantipa, Merkur, Neptun, Pan, Uran, Vesna, Saturn, Tantal...*). Megjelennek címszóként a fővárosok nevei, amelyek mellett szerepel a lakosok megnevezése is hím- és nőnemben egyaránt (pl. *Požega, Požežanin*⁴ (*Požežanka*⁵), *Rim*⁶, *Rimljanin*⁷ (*Rimljanka*⁸)). A felsorolás azonban nem konzisztens, hiszen egyes földrajzi nevek a hozzájuk kötődő közösségek nevei nélkül jelennek meg (pl. *Rovinj, Supetar, Popovača, Primošten, Punat, Vodiče, Vodnjan, Sofija, Seul, Singapur, Santiago, Teheran, Rangoon, Riyad, San Jose, Port Louis, Saint George's*). Az egy nyelvű szótárakban szereplő névelemek kiválasztása során egységes és egyértelmű kritériumok meghatározására lenne szükség. (vö. MEŠTROVIĆ 1994; BJELANOVIĆ 1994). Az egy nyelvű szótárakban szerepeltető nevek számát tekintve a *Horvát enciklopédikus szótár* (*Hrvatski enciklopedijski rječnik*) emelkedik ki, amely „konceptiójában különbözik minden korábbi horvát egy nyelvű szótártól. A horvát nyelv szavai közé beemeli azokat a neveket is, amelyeket általában figyelmen kívül hagyjuk, illetve egyáltalán nem beszélünk róluk” (HER, I: IX–X). Vitathatatlanul tartjuk a nevek a szótárban való szerepeltetésének szükségességét, hi-

² A kétnyelvű szótárak névanyagának feldolgozási módszereiről lásd BROZOVIĆ RONČEVIĆ (2001).

³ Eredetiben: *Osnovne upute za čitanje Rječnika*

⁴ Požega város férfi lakosa

⁵ Požega város női lakosa

⁶ Róma városa

⁷ Róma férfi lakosa

⁸ Róma női lakosa

szen egy nyelv névkorpusza egy adott nyelv teljes lexikájának az összetevőjét képezi. A probléma valójában abban rejlik, hogy a nevek a szótárba való beválogatásának kritériumai⁹ legtöbbször a lexikográfus szabad belátásán alapszik, és ennek eredményeként a névanyag feldolgozásában előfordulnak következetlenségek és ellentmondások is.

3. Magyar nevek a horvát nyelvű szótárakban a nemzeti identitás kontextusában

A magyar nevek gyakoriságát négy horvát nyelvű szótárban vizsgáltuk meg:¹⁰ a *Horvát nyelv szótárában*¹¹ (2000.; a továbbiakban RHJ), a *Nagy horvát nyelv szótárában*¹² (2004.; a továbbiakban ANIĆ szótára), a *A horvát köznyelv nagyszótárában*¹³ (2015.; a további VRH) és a *Horvát enciklopédikus szótárban* (2002.; a továbbiakban HER¹⁴). A magyar nevek száma ezekben a szótárakban legkisebb a RHJ-ban, ezen kívül pedig címszóként még a magyar nevekől képzett mellénevek is megjelennek, például: ¹⁵

budimpeštanski *mm* (bùdimpeštānskī, bùdimpeštānskā, bùdimpeštānskō; G -ō(a)), amely Budapestről szól, Magyarország fővárosa és lakosai ⇒ budapesti
etnikum jelentésben: Budimpeštānac; Budimpeštānka // Budimpeštānka (RHJ, 117 o.)¹⁶

A szótárak típusa és funkciója felől megközelítve a kérdést, a nevek a legnagyobb számban a HER-ben fordulnak elő, ami egyben egy egynyelvű szótár és általános lexikográfiai kézikönyv. A szótárba összegyűjtött nevek a magyar nemzeti identitás bemutatásának legfontosabb alkotóelemei: tükrözik a nemzet földrajzi helyeit, történelmét és kultúráját. A szótár bevezetőjében kiemelik, hogy a szótár 47 000 horvát tulajdon-, vezeték-, és földrajzi

⁹ Például a személynévek kiválasztásának kritériumairól kisebb általános szótárakban BJELANOVIĆ a következőket mondja: „elsősorban az összes személynév közül csak a tulajdonneveket lehetne szerepeltetni, és másodsorban olyan személynéveket, amelyek olyan fonológiai, morfológiai és szóképzési elemeket tartalmaznak, amelyeket a lexika egyik szintjén sem találjuk meg, és a nyelv struktúrájának megértésében jelentős a szerepük” (BJELANOVIĆ 1994: 120).

¹⁰ A 17. és 18. századi régi horvát onimákról a magyar szótárakban lásd: KOLENIĆ (2006: 76–83). A személynévekről lásd az *Idegen szavak-, kiejvezések- és rövidítések nagy horvát szótárát* (*Veliki rječnik stranih riječi, izražaja i kratica* (1966.)) Klaić Bratoljub lásd FRANČIĆ (2014.)

¹¹ Eredetiben: *Rječnik hrvatskoga jezika*

¹² Eredetiben: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*

¹³ Eredetiben: *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*

¹⁴ Jelen dolgozat megírásához a Novi Liber és Jutarnji List gondozásában 2004-ben és 12 kötetben megjelent a *Horvát etimológiai szótár* anyagát néztük meg. Ennek a Novi Liber kiadásnak A bevezető megjegyzésekben a következőket mondja: „Ebben a kiadásban számos kiegészítést, frissítést és javítást végeztünk el” (HER, XII: VII). A szerzőknek ezúttal nem az volt a céljuk, hogy az Etimológiai szótár két kiadását hasonlítsák össze, és a két kiadás megjelenése között elvégzett módosításokat, amelyeket a kiadó a megjegyzésben hozzá, elemezze.

¹⁵ A szótárban szereplő szócikkeket olyan formában hozza, amelyben az adott szótárban szerepel.

¹⁶ Eredetiben: **budimpeštanski** *prid* (bùdimpeštānskī, bùdimpeštānskā, bùdimpeštānskō; G -ō(a)) koji se odnosi na Budimpeštu, glavni grad Mađarske i njegove stanovnike ⇒ budimpeški etnik: Budimpeštānac; Budimpeštānka // Budimpeštānka (NHŠ, o. 117)

névből áll, de találunk benne körülbelül 18 000 mitológiai, történelmi, kulturális és földrajzi magyarázatot a mitológiai nevekre, valamint e mű névanyagában körülbelül 70 magyar név is található. A HER-ben két típusú név található: „1. személy- és földrajzi nevek (antroponimák és toponimák), amelyek vagy horvát szavakból képződtek, vagy elterjedtek Horvátországban; e névcsoport a *Szótár* névtani részét alkotja, amelyet a szótár többi cikkétől egy fekete négyzet alapján lehet megkülönböztetni (♦)” (HER I: X). Azonban, egyes földrajzi nevek megjelennek mint szótári címszók; a névtani részben leggyakoribbak a magyar nyelvből származó utónevek, ugyanakkor szótári címszóként is találhatunk személyneveket – pl. *Laslo*, *Janoš*, és „2. a neves emberek neveit, többnyire történelmi személyeket; a magyar történelmi személyek nevei egyenrangúak a többi *Horvát enciklopédiai szótár*ban található névvel, a szótári címszó alapadatokat is közöl a név hordozójáról” (HER I: X). A folytatásban elmondja, hogyan és milyen kritériumok alapján válogatta össze a neves magyarok neveit a szótárba, ezek mind a magyar történelem, kultúra, művészet és tudomány különböző területein tevékenykedő kiemelkedő egyének nevei. A történelmi személyek címszó feldolgozásában a következő elvet alkalmazták: „csak fontos tényeket idéznek, mint születési és elhalálozási év, legfontosabb művek, legjellemzőbb tulajdonságok, közben szándékosan elkerülve mindenféle értékítéletet és véleménynyilvánítást” (HER, I: X). A kiválasztott neves magyarok nevei leginkább a 19. század második feléből és a 20. század első feléből származnak. A HER-ben összesen 42 olyan címszó található, amely híres magyar személy neve: ezek nemes családok (*Batthyany*, *Erdődy*, *Esterházy*, *Rátka*j (*Rattkay*)), politikusok (*Andrássy Gyula*, *Deák Ferenc*, *Kadar János*, történészek *Kállay Benjámin*, gróf *Károlyi Mihály*, gróf *Khuen-Héderváry Karlo*, *Kossuth Lajos*, *Nagy Imre*, *Rajk László*, *Rákosi Mátyás*), államfők (*Batthyany Lajos*, történész *Istvánffy Miklós*), uralkodók (*Árpád*, *Koloman*, *Ladislav*, *Matijaš Korvin*, *Stjepan*, *Ivan Zapolja*), hűbéreseket/hűbérurakat/feudális birtokosokat (*Verbőczy István*, *Wesselényi Ferenc*), írók (*Ady Endre*, *Molnár Ferenc*, *Németh László*, *Petőfi Sándor*, *Šinko Ervin*, *Vörösmarthy Mihály*), zeneszerzők (*Kálmán Imre*, *Lehar Franz*, zongorista és i. népzene kutató *Bartók Béla*), művészek (festő és szobrász *Moholy-Nagy László*, festő *Vasarely Victor*), filológus és irodalomtörténész *Hegedűs István*, építész és tervező *Breuer Marcel*, botanikus *Degen Árpád*, fizikus *Gabor Dennis*, filozófus *Lukacs György*, nőgyógyász *Semmelweis Ignaz Philipp*, érsek *Ivan Vitez od Sredne*. Ezeken belül más magyar név is található, például a *Batthyany* címszónál megtaláljuk a magyar nemes családot, de a *Batthyany Lajos* magyar államfőt is; *Árpád* címszó alatt megtalálható az *Árpádovići* (Árpád ház) magyar dinasztia is.

A Horvátországban leggyakrabban használt férfinévek is jelen vannak: egyes példánál feljegyezték, hogy magyar névről vagy magyar eredetű névről van szó (pl. *Istvan*, *Janoš*, *Laslo*), néhánynál pedig az adott név magyar etimológiáját is (pl. *mađ. farkas = vuk*; *Uroš od úr = gospodar, gospodin*). A magyar hatás alatt létrejött nevek és becenevek olyan névcsaládban is megtalál-

hatóak, amelyek horvát helybeli címszót jegyeznek fel: pl. *Franjo* címszó alatt *Ferenc* (*Ferencz*); *Ladislav Lasloból*, *Laciból*, *Stjepan Istvanból*, *Pištaból*. A szótár külön részében jelentős számban találhatók vezeték- és más nevek, valamint köznevek többnyire magyar szavak (hungarizmusok) mellett; a vezetéknevek mellet megtalálható a név eredete, a névviselők becslt száma, a község vagy régió, ahol a vezetéknev leggyakrabban előfordul (az 1991-es népszámlálási adatai alapján): pl. *Stjepan* címszó megemlítésénél 12 különböző személyt említenek, továbbá az említett személynév hatásán kívül, ez a jelenség a *Ištván*, *Ištvaneke*, *Ištvaniš*, *Ištvanić*, *Ištvánović* vezetéknevekben is megfigyelhető; a *Balaton* címszó alatt megtalálhatóak a *Balatinac*, *Balatinec*, *Bălaton*, *Balatunović* vezetéknevek; olyan vezetéknevek is, amelyek magyar szavakból jöttek létre (hungarizmusok) is, pl. *alas* címszó alatt (jelentése halász, folyó halász) megtalálhatóak azok a vezetéknevek, amelyek ehhez a szakmához kötődnek *Alasić*, *Alasović*, *Ālas*, *Ālasa*, *Hālas*, *Halász*, *Hālas*, *Hālasz*.¹⁷

A megvizsgált földrajzi nevek¹⁸ kiválasztásának kritériuma elsősorban a nemzeti jelentőségük volt, a szótárakban így azok a legfontosabb helynevek találhatók, amelyek a térbeli komponenshez viszonyítva alakítják a magyar nemzeti öntudatot. A megfigyelt szótárakban az ország neve többnyire *Mađarska* változatban található, ANIC-nál (2004) zárójelben található a másik változat *Madžarska*, amíg a HER-ben megtalálható a *Madžarska* címszó *Mađarska* változatra utalva. Mindegyik szótárban a történelmi és állami be rendezések is külön címszavakban vannak feljegyezve: *Ugarska* és *Austro-Ugarska*. A földrajzi terület is képviseltetik – *Bačka* és *Banat* – amelyek magyar területen találhatók: *Bačka* ('A Tisza és Duna közti völgyes rész, aminek része Magyarországhoz tartozik'¹⁹) és *Bánát* ('Európa délkeleti része, ami Romániára, Vajdaságra és Magyarországra kiterjed'²⁰) és *Baranja* ('1. Délmagyarország történelmi megyéje, 2. Duna, Dráva és Magyarország közötti Horvátország észak-keleti tartománya, amely részben a történelmi Magyarország területét magában foglalja'²¹). A *Budimpešta* változatban je-

¹⁷ A horvát vezetéknevekben látott horvát–magyar kapcsolatokról FRANČIĆ, A. (2015: 236) mondja: „Számos hungarizmus még ma is a horvát nyelv nem standard, főleg dialektális, lexikai szintjének a része, ezek egy része pedig a horvát vezetéknevek mozaikjának az összetevője. Az említett hungarizmusok a nyelvi standard szóállományának a névtani specifikumai, amelyek vezetéknevi struktúrákként kövesedtek meg: változtathatatlan, örökölt és törvényben előírt azonosítási attribútumokkal. Így tehát a *halas* ('halász', horv. ribar) regionalizmus több organikus idiomában elavult szó. A vele homofónikus „vezetéknevi párja” a *Halas*, amely csak a 'vezetéknev' jelentésre szűkült le, és a standard kommunikáció összetevője”.

A horvát vezetéknevek motivációs-szemantikai csoportosításáról és a horvát-magyar kapcsolatokról lásd FRANČIĆ (2015).

¹⁸ A helynevek szerepeltetéséről és feldolgozásáról a HER-ben és a RHJ-ben lásd CRIJENKO (2013: 65–68).

¹⁹ Eredetiben: *Bačka* ('ravnicna između Tise i Dunava u Vojvodini, dio u Mađarskoj')

²⁰ Eredetiben: *Bánát* ('područje u jugoistočnoj Europi, u Rumunjskoj, Vojvodini i Mađarskoj')

²¹ Eredetiben: *Baranja* ('1. pov. županija u južnoj Ugarskoj, 2. pokrajina u SI Hrvatskoj, između Drave, Dunava i Mađarske, koja obuhvaća dio povijesne županije')

lentkező Budapest főváros nevén kívül (amely a HER-ben *Budapest* címszó alatt szerepel *Budimpešta* utalással) a szótárban megtalálhatóak még a *Budim*, *Pešta*, *Baja* címszavak is, *Mohač*, *Pečuh* és *Segedin* (az utóbbiak azzal a kiegészítő információval szerepelnek a HER-ben, hogy ezek a bunyevác horvátok lakta települések).

Budapest v. Budimpešta (HER, II, 110)

Bùdimpešta *nf* Dunán elhelyezkedő Magyarország fővárosa, 2.018.000 lakos, 1872-ben alapították; Budapest, *vö.* Budim //

Budimpeštánac (Budapest férfi lakosa) (**Budimpeštanka** – Budapest női lakosa) Budapest lakosa; **bùdimpeštānski** Budapestre és a budapestiekre vonatkozó (HER, II, 111)²²

Bàja *hf* bunyevácok lakta dél Magyarország városa ♦ p. (etnikum): Bájac (Bajai) (220, Kupa folyó mente, Szlavónia), Bajai (Szlavónia), Bájaj (Szlavónia), Bajak (Eszék), Bajakici (Eszék, Szlavónia) (HER, I, 222)²³ **Sègedin** (**Sèged**) *hf* A magyar Szeged nevű város horvát neve

♦ p. Sègedi (110, I Szlavónia, Baranya), Segetlija (I Szlavónia, Samobor) (HER, IX: 295)²⁴

Budim (magy. *Buda*) földrajzi név előfordulásának gyakorisága utalhat a hely történelmi fontosságára Magyarország és Horvátország számára is egyaránt: *Budim* földrajzi név történelmi határozóval szerepel (*tört.*), addig a *Pešta* (magy. *Pest*) címszónál ez a kitétel elmarad, valamint jelentésbeli eltolódások is érzékelhetők:

Budim *hf tört.* Duna jobb partján fekvő város, 1872-től Pesttel egyetemben (Duna bal partján fekvő város) egy várost alkot, Budapestet, l. // **Budimac** (Buda férfi lakosa *h*) (**Budimka** Buda női lakosa *n*) Buda lakosa; **budimski** *mn.* aki Budára és budaikra vonatkozik ♦ *p.* Bùdim (130, Szlavónia; vagy *hjp.*-ból Bude/o), Budímac (Eszék, Split, Zágráb), Bùdimčić (130, Szlavónia), Bùdimlić (220, Imotski, Požega), Budimlija (100, Lika), Budimski (Eszék, Szlavónia, Kutina), Budinski (240, Novi Marof, Prigorje, Turoplje) (HER, II, 111)²⁵

²² Eredetiben: **Budapest** v. Budimpešta (HES, II, 110)

Bùdimpešta ž glavni grad Mađarske na Dunavu, 2.018.000 stan., stvoren 1872; Budapest, *up.* Budim // **Budimpeštánac** (**Budimpeštanka**) stanovnik Budimpešte; **bùdimpeštānski** koji se odnosi na Budimpeštu i Budimpeštance (HES, II, 111)

²³ Eredetiben: **Bàja** *m* grad u J Mađarskoj, naseljen bunjevačkim Hrvatima ♦ pr. (etnici): Bájac (220, Pokuplje, Slavonija), Bajai (Slavonija), Bájaj (Slavonija), Bajak (Osijek), Bajakici (Osijek, Slavonija) (HES, I, 222)

²⁴ Eredetiben: **Sègedin** (**Sèged**) *m*²⁴ Hrvatsko ime za mađarski grad Szeged ♦ pr. Sègedi (110, I Slavonija, Baranja), Segetlija (I Slavonija, Samobor) (HES, IX: 295)

²⁵ Eredetiben: **Budim** *m por.* grad na desnoj obali Dunava, 1872. upravo se s Peštom (grad na lijevoj obali Dunava) spaja u jedan grad, Budimpeštu, v. // **Budimac** *m* (**Budimka** ž) stanovnik Budima; **budimski** *prid.* koji se odnosi na Budim i Budimce ♦ pr. Bùdim (130, Slavonija; ili od *hjp.* Bude/o), Budímac (Osijek, Split, Zagreb), Bùdimčić (130, Slavonija), Bùdimlić (220, Imotski, Požega), Budimlija (100, Lika), Budimski (Osijek, Slavonijam Kutina), Budinski (240, Novi Marof, Prigorje, Turoplje) (HER, II, 111)

Pěšta Duna bal partján található Budapest város része (1873-ig) önálló joghatóság 2. *meton. tört.* magyar uralom szinonimája Horvátországban ♦ *p.* (etnikum) Peštaj (← *magy.*) (HER, VIII: 6)²⁶

Csak a HER-ben találunk olyan víznév címszót, amely magyar területhez kapcsolódik, arra vonatkozik, *Balaton* (*Blatno jezero*):

Bàlaton (**Blàtno jèzero**) *hf. földr.* Magyarország és közép Európa legnagyobb tava, 596 km², maximális mélysége 10,8 m //

bàlatonskī *mn.* Balatonra vonatkozó ♦ *p.* (etnikum): Balatínac (290, Baranya), Balatíneć (Đurđevac, Bjelovar, Dráva mente), Bălătôn (I Szlavónia), Balatúnović (Vukovár, Glina) (HER, I, 229)²⁷

Népnevek között a szótárakban megtalálhatóak a *Mađar* (*Madžar*) (*Mađarica*), *Ugar* (*Ugrin*), *Ugrofin* (*Ugrofinka*). A HER-ben megtaláljuk a *Pišta* címszót, amely a magyar szinonimáját jelzi, de stilisztikai meghatározója a mindennapi nyelvhez csoportosítja:

Pišta *m* *hip.* *mindennapi* a magyar szinonimája ♦ *m.* tulajdonnév, *hip.* Istvan-ból (aminek *magy.* szóképe a horvát Stjepan-nak) (HER VIII, 35)²⁸

Érdekes megjegyezni, hogy egyes szótárakban más adatok is kiegészítik a magyar nemzeti komponens teljes leírásának megértését. Így például a HER-ben a *Mobaš* címszón kívül magyarázatra került a *Mobačko polje* (mohácsi sík vagy mező) történelmi fogalom is (ahol az oszmánok 1526-ban legyőzték a horvát–magyar hadsereget); az *Austro-ugarska* (Osztrák–Magyar Monarchia) címszón kívül megemlítik az *Austro-ugarska nagodba* (osztrák–magyar kiegyezés) történelmi fogalmat (az 1867-es Habsburg-uralom alatt álló országok közötti kapcsolatokat szabályozó törvény); és a *Baja* címszón kívül a *Bajski trokut* (bajai háromszög) földrajzi fogalom is magyarázatra került (Baranya része, amely 1918 után Magyarországhoz került).

A RHJ-ben található *bitka* (csata) címszó mellett megemléstettek a *Bitka kod Sigeta* (magy. *Szigetvár ostroma*) (amelyben a horvát Zrínyi Miklós bánt (horv. Nikola Šubić Zrinski) megölték a törökök), illetve a Mohačka bitka (magy. *Mohácsi csata*) fogalmakat (ahol a törökök legyőzték II. Lajost, a horvát–magyar királyt). Az említett címszavak elsődlegesen a horvát nemzeti

²⁶ Eredetiben: **Budim** *m* *poz.* grad na desnoj obali Dunava, 1872. upravo se s Peštom (grad na lijevoj obali Dunava) spaja u jedan grad, Budimpeštu, v. // **Budimac** *m* (**Budimka** *ž*) stanovnik Budima; **budimski** *prid.* koji se odnosi na Budim i Budimce ♦ *pr.* Bùdim (130, Slavonija; ili od *hip.* Bude/o), Budimac (Osijek, Split, Zagreb), Bùdimčić (130, Slavonija), Bùdimlić (220, Imotski, Požega), Budimlja (100, Lika), Budimskī (Osijek, Slavonijam Kutina), Budinskī (240, Novi Marof, Prigorje, Turoplje) (HES, II, 111)

²⁷ Eredetiben: **Bàlaton** (**Blàtno jèzero**) *m* *geogr.* najveće jezero u Mađarskoj i središnjoj Europi, 596 km², najveća dubina 10,8 m // **bàlatonskī** *prid.* koji se odnosi na Balaton ♦ *pr.* (etnik): Balatínac (290, Baranja), Balatíneć (Đurđevac, Bjelovar, Podravina), Bălătôn (I Slavonija), Balatúnović (Vukovar, Glina) (HES, I, 229)

²⁸ Eredetiben: **Pišta** *m* *hip.* *razg.* sinonim za Mađara ♦ *m.* os. ime, *hip.* od Istvan (što je *mađ.* lik za Stjepan) (HES VIII, 35).

történelem meghatározójaként szerepelnek, ugyanakkor a magyar nemzeti komponensét is kiegészítik. Továbbá, a NHS-ben a *mađarski* (magyar) címszó alatt megtaláljuk a *mađarska obrana* (magyar védelem) sakk fogalmat, *mađarske karte* (magyar kártya), *mađarski ovčar* (magyar juhászkutya), *mađarski pastirski pas* (magyar pásztorkutya), *mađarski ptičar* (magyar vizsla) kinológiai fogalmakat, mint magyar kulturális meghatározókat. Érdekes a *debrecinka* címszó is, amit a NHS-ben úgy írtak le egy vékony kolbász fajtát, amelyet Debrecen városról neveztek el.

3.1. A nevek leírásos elemei a HER-ben

3.1.1. Fonetikus meghatározó

Magyar nevek, mint külön címszók, amelyek ismert személyeket jelölnek, eredeti formájukba kerülnek be a szótárba betartva a magyar helyesírás szabályait.²⁹

A fonetikus meghatározó (kiejtés) rendszeresen a zárójelet közvetlenül a vezetéknev (címszó) mögé helyezi, és a magyar név kiejtésének módjára hivatkozik: pl. *Andrášy* (horv. Ándrašī), *Erdődy* (horv. Ērdedī), *Istvánffy* (horv. Īštvanfī), *Vörösmarthy* (horv. Vērešmarti). A felajánlott megoldások nagy része a horvát nyelvhez és a horvát kiejtéshez igazodnak, és az egyes családnevek javasolt kiejtése jelentősen eltér az eredeti magyar nyelvtől: pl. *Batthyany* [Bàcāni] kiejtése [Bačāni], *Károlyi* [Kàrolji] vezetéknev kiejtése, *Vasarely* [Vazarēli] kiejtése [Vazareli]. Érdemes megjegyezni, hogy egyes vezetéknevek változatai nem követik az új „što” nyelvjárás hangsúlyozási szabályait, és az olyan szótagokban is előfordulnak ereszkedő hangsúlyok, amelyek nem szókezdő helyzetűek: pl. [Bàcāni] i [Vazarēli]. Bár a szótár szerzői a bevezető fejezetekben azt állították, hogy a szótárban „alapvetően tiszteletben tartják a disztribúciós szabályokat és a »što« nyelvjárás valamint a horvát standard változat nyelvi korlátait, amely szerint az ereszkedő hangsúly mindig az első szótagon találhatóak (...) – mégis egyes típusoknál eltéréseket látunk” (HER, I: XV). Ezeket általában összetett és jövevényszavaknál látjuk, de a neveket ebben a kontextusban nem említik. Erre példa a HER-ben feljegyzett *Nagy* vezetéknev, amelyet két kiejtési változatban találhatjuk: *Moholy-Nagy* vezetéknev kiejtési változata [Mòhoj-Nâđ], míg az Imre Nagy név kiejtése [Nâđ].

3.1.2. Etimológiai meghatározó

A neves magyar emberek származására többféleképpen hivatkoznak, legtöbbjük a magyar (horv. *mađarski*) jelzőt használja az említett személy legfontosabb jellemzőjeként:

Bartók (horv. Bártok), Béla (1881–1945), magyar zeneszerző, zongorista és népzenekutató (HER I: 251)³⁰

²⁹ Dacára annak, hogy az *Erdődy* vezetéknevet *Erdődynek* kellene írni.

Károly (*horv.* Karòlji), Mihály (1857–1955), magyar gróf és politikus, Magyar Köztársaság első elnöke (1919) (*HER*, V: 55–56)³¹

A magyar származást a kettős nemzetiségű egyéneknél is kiemelik:

Vasarély (*horv.* Vazareli), Victor (1908–1997), magyar–francia festő (*HER* XI: 283)³²

Lehar (*horv.* Lèhar), Franc (Ferenc) (1870–1948), osztrák–magyar zeneszerző, híres bécsi operettek zeneszerzője (*Vesela udovica, Zemlja smiješka*) (*HER* V: 343)³³

Gabor (*horv.* Géibr), Dennis (1900–1979), magyar származású brit fizikus (*HER* III: 290)³⁴

Egy személynév leírásánál a magyar származást szűkebb értelemben jelezték – *ostrogonski* melléknév használatával a földrajzi lokalizálás le van szűkítve egy konkrét magyar városra, *Esztërgomra*.

Vítěz od Srědne, Ivan³⁵ (1405–1472) esztërgomi érsek és Magyarország primása (*HER* XII: 6)³⁶

Az adott korszak történelmi és politikai körülményekre utalva egyes személynevek körül vannak írva *ugarski*, *austro-ugarski* vagy *hrvatsko-ugarski* jelzőkkel:

Istvánffy (*horv.* Īstvanfi), Miklos (1538–1615), magyar politikus és történész (*HER* IV: 268)³⁷

Kállay (*horv.* Kàlaj), Benjamin (1839–1903), osztrák–magyar diplomata, politikus és történész, Magyar, Bosznia és Hercegovina kormányzója (1882–1903) (*HER* V: 22)³⁸

Két személynévnél kihangsúlyozták a magyar nemzeti területtel való kapcsolatot:

Rákosi (*horv.* Ràkoši), Mátyás (1892–1971), kommunista rendszer vezetője Magyarországon (1945–1956) (*HER* IX: 82)³⁹

³⁰ Eredetiben: **Bartók** (*izg.* Bártok), Béla (1881–1945), mađarski skladatelj, pijanist i etnomuzikolog (*HES* I: 251).

³¹ Eredetiben: **Károly** (*izg.* Karòlji), Mihály (1857–1955), mađarski grof i političar, prvi predsjednik Republike Mađarske (1919) (*HES*, V: 55–56).

³² Eredetiben: **Vasarély** (*izg.* Vazareli), Victor (1908–1997), mađarsko-francuski slikar (*HES* XI: 283).

³³ Eredetiben: **Lehar** (*izg.* Lèhar), Franc (Ferenc) (1870–1948), mađarsko-austrijski skladatelj, autor popularnih bečkih opereta (*Vesela udovica, Zemlja smiješka*) (*HES* V: 343).

³⁴ Eredetiben: **Gabor** (*izg.* Géibr), Dennis (1900–1979), britanski fizičar mađarskog podrijetla (*HES* III: 290).

³⁵ Magyarul: Zrednai Vitéz János (Zredna, Kőrös megye, ma Horvátország).

³⁶ Eredetiben: **Vítěz od Srědne**, Ivan (1405–1472) ostrogonski nadbiskup i primaš Ugarske (*HES* XII: 6).

³⁷ Eredetiben: **Istvánffy** (*izg.* Īstvanfi), Miklos (1538–1615), ugarski državnik i povjesničar (*HES* IV: 268).

³⁸ Eredetiben: **Kállay** (*izg.* Kàlaj), Benjamin (1839–1903), austrougarski diplomat, političar i povjesničar, Mađar, upravitelj BiH (1882–1903) (*HES* V: 22).

³⁹ Eredetiben: **Rákosi** (*izg.* Ràkoši), Mátyás (1892–1971), vođa komunističkog režima u Mađarskoj (1945–1956) (*HES* IX: 82).

Rátkaj (Rattkay) 1. nemesi család a magyar Ratkha nevű településen (HER IX: 111)⁴⁰

3.1.3. Morfológiai meghatározó

A HER-ben található magyar formájú vezetéknevek mellett (vesszővel vannak elválasztva az őket követő utónévtől) szabályosan nem szerepeltettek morfológiai meghatározókat. Az ilyen meghatározást megtaláljuk olyan férfi személynéveknél, amelyek etimológiailag a magyar nyelvhez kapcsolódnak, és szabály szerint csak a nemet jelölik; női magyar nevek nem szerepelnek a HER-ben:

Färkäš *hf.* személynév (zsidó származású magyarok körében gyakori) (HER III: 203)⁴¹

Jánoš *hf.* személynév (HER IV, 329)⁴²

Láslo *hf.* magyar eredetű személynév (HER V: 330)⁴³

A grammatikai nem morfológiai jelét a hely- és vízneveknél is megtaláljuk, pl. *Budim m* (hímnem), *Budimpešta ž* (nőnem), *Balaton m* (hímnem). *Érdekes a Baja* helynév grammatikai nem jele: Dél-Magyarországon található város, amelyet az e-főnévragozási minta alapján ragozzuk, a HER-ben hímnemű, miközben ANIC (2004) szótárában nőneműnek határozzák meg.

3.1.4. Egyéb meghatározók

A többi meghatározóból, érdekes a *pov.* (történelmi fogalom) határozó használata, amely a HER-ben két jelentéssel található: 1. történelemhez kapcsolódó, történelmi tényeket tartalmaz, és 2. a múlthoz kapcsolódó (HER I: XIV). Ezzel a meghatározóval két címszó is jelentkezik – *Bùdim* és *Kòloman*, valamint *Árpadoviči* név, ami az *Árpád* címszó alatt jelentkezik.

A HER-ben szereplő *pov.* szótári meghatározónál eltéréseket látunk: a történelmi (*pov.*) meghatározó a *Kòloman* címszó mellett jelentkezik [magyar király (1095–1116)], ugyanakkor az *Árpádnál*, akinek névgazdája korábbi korszakokhoz tartozik, ott elmarad (Árpád, az első magyar fejedelem (890–907)). A pejoratív (*pejor.*) és politikai (*pol.*) meghatározók is érdekesek, amelyek így együtt a *Khuen-Héderváry* címszóban: ezekkel a meghatározókkal jelöltek a *kuenóvština* képzett szót – 'Khuen-Héderváry uralkodása alatt történt negatív dolgok összessége' (HER V: 88).⁴⁴

⁴⁰ Eredetiben: **Rátkaj** (Rattkay) 1. plemenitaška obitelj iz mjesta Ratkha u S Ugarskoj (HES IX: 111).

⁴¹ Eredetiben: **Färkäš** *m os. ime* (često među mađarskim Židovima) (HES III: 203).

⁴² Eredetiben: **Jánoš** *m os. ime* (HES IV, 329).

⁴³ Eredetiben: **Láslo** *m os. ime* mađarskog podrijetla (HES V: 330).

⁴⁴ Eredetiben: 'ukupnost loših strana vladavine Khuena-Héderváryja u Hrvatskoj' (HES V: 88).

5. Összegzés / Konklúzió

Három alapelem alakítja a magyar nemzeti identitást a horvát szótárakban – politikai, gazdasági és társadalmi elem, amely a névanyagban a közös térségről, a közös történelemről és a közös kultúráról létező öntudat megnyilvánulásként jelenik meg. Ha megvizsgáljuk a HER, a legtöbb magyar szócikket tartalmazó szótárt, névanyagát, azt látjuk, hogy a legtöbb név a történelmi-politikai szférából származik. A szótárak típusától és funkciójától függően szerepeltetik a szerzők a névanyagot, az általános szótárakban és a horvát nyelv szótárában előfordulnak azok a nevek, amelyek igen fontosnak számítanak a magyar nemzeti identitás formálásában, és ezek többnyire megadják a magyar nemzeti identitás térbeli meghatározóját (ország neve, főváros, valamint történelmi fontosságú városok *Budim* (Buda) és *Pešta* (Pest)), de a horvát nemzeti identitása szempontjából is fontos neveket találunk (főleg helyneveket és népnéveket mint történelmi fogalmakat – pl. *Austro-Ugarska – Osztrák–Magyar Monarchia*). Az enciklopédikus szótárban a már említett nevek mellett olyanok is szerepelnek, amelyeknek a magyar determinánsait a világ kulturális örökség kontextusába helyezik el – mindekelőtt ez a neves magyar személyiségekre vonatkozik, akik a politikai munkáságukon kívül, a tudomány és a művészet területén maradandó nyomot hagytak.

Irodalom

- ANIĆ, VLADIMIR 2004. *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- BJELANOVIĆ, ŽIVKO 1994. Antroponimi u općem rječniku. *Filologija* 22–23: 119–126.
- BLAŽEVAC, KREŠIMIR 2002. Hrvatski enciklopedijski rječnik. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 28: 291–315.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 2001. Onimija u dvojezičnim rječnicima. *Filologija* 36–37: 95–113.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 2002. Ustroj onomastičkih natuknica (na primjeru *Hrvatskog enciklopedijskog rječnika*). *Folia onomastica Croatica* 11: 43–52.
- CRIJENKO, IVANA 2018. Izraženost identiteta u gradskoj toponimiji kvarnerskih i istarskih gradova. *Hrvatski geografski glasnik* 70/1: 67–90.
- CRIJENKO, IVANA 2013. Obrada toponima u hrvatskim leksikografskim izdanjima. *Studia lexicographica* 7/2: 7–88.
- FRANČIĆ, ANĐELA 2015. Odslik hrvatsko-mađarskih dodira u hrvatskim prezimenima. *Linguistica* 55/1: 229–239.
- FRANČIĆ, ANĐELA–PETROVIĆ, BERNARDINA 2014. Osobna imena u *Velikome rječniku stranih riječi, izraza i kratica* (41966.) Bratoljuba Klaića. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2: 275–287.

- FRANČIĆ, ANDELA–PETROVIĆ, BERNARDINA 2010. Onomastičko nazivlje u suvremenim hrvatskim jednojezičnicima. U: BADURINA, LADA (ur.). *Riječki filološki dani 8*: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanog u Rijeci od 6. do 8. studenoga 2008. Rijeka: Filozofski fakultet. 525–535.
- HUNTINGTON, SAMUEL P. 2004. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster Inc.
- KOLENIĆ, LJILJANA 2006. *Riječi u svezama : povijest hrvatske frazeologije*. Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek.
- KUNA, DUBRAVKA 2015. *Diskursna analiza imenovanja i opisa naroda i država u hrvatskom dnevnom tisku*, doktorski rad. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.
- MEŠTRIVIĆ, ZRNKA 1994. Onimijska komponenta jednojezičnog rječnika. *Filologija* 22–23: 169–174.
- SKOKO, BOŽO 2009. *Država kao brend. Upravljanje nacionalnim identitetom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SMITH, ANTHONY D. 1991. *National Identity*. London: Penguin Books.

Összefoglaló / Summary

Magyar nevek a horvát szótárakban

Jelen írásban a modern horvát szótárakban található magyar névanyag szerepeltetésének és feldolgozásának kritériumait vizsgáljuk különös tekintettel a *Horvát enciklopédikus szótárra* (horv. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*). Olyan magyar személy- és helynevek leírását hozzuk, amelyek külön szótári cikkekben szerepelnek a horvát szótárakban vagy ezek képzett alakjai. A magyar névanyagot – mint lexikográfiai anyag szerepeltetését a horvát szótárakban – a nemzeti öntudat meghatározását szolgáló elemként vizsgáljuk.

Hungarian Names in croatian Dictionaries

The paper examines the selection criteria and the principles of processing Hungarian names in dictionaries of contemporary Croatian language, with a special emphasis on the *Croatian Encyclopedia Dictionary*. Hungarian anthroponyms and toponyms are represented as the dictionary entries and the derivatives mentioned in the dictionary article. The representation of Hungarian names in Croatian dictionaries explores the convenience of those as a lexicographic material in determining national identity.

Kulcsszavak / Keywords

magyar onimák, horvát nyelv szótára, nemzeti öntudat

Hungarian names, Croatian dictionaries, national identity

A MAGYARORSZÁGON KIADOTT HORVÁT NYELVŰ NYELVTANOKBAN SZEREPLŐ SZEMÉLYNEVEK

1. A tanulmányban betekintést nyerhetünk három nyelvtan omasztkai rétegének egy részébe. Ezeket a 19. század második felében adták ki az egykori Monarchia magyar nyelvterületén. A nyelvtanok megjelenésének idejét a magyar–horvát kiegyezés előtti időszak és a 19. század vége közé tehetjük. Megjelenésüknek helye pedig „kis Budapesttől” (Bajától) a fővárosig, Budáig (később Budapestig) terjedt. Ezek sorban a következő művek:

- Popovich, Döme: *Illír nyelvtan*. Baja, 1863.¹
- Mihálovics, János: *Gyakorlati Ilír Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*. Baja, 1874.
- Ehrenhöfer, Aladár i Vidovics, Rókus: *Horvát nyelvtan a budapesti Magyar Királyi Posta- és Táviráda – tanfolyam hallgatói számára és magánhasználatra*. Budapest, 1897.

Megfigyelhetjük, hogy a már említett három nyelvtani kézikönyv, amelyek megjelenési idejüket tekintve mintegy negyven év alatt jöttek létre, struktúrájukat illetően mennyire tipikusan horvátok vagy szlávok, valamint azt is, hogy mennyire és miért jelentkeznek bennük a magyar hatások. Mind két nemzetről ekkortájt erősödik meg a nemzeti öntudat, ekkor fordulnak erőteljesebben a népi hagyományok és a nemzeti nyelv felé. Ekkor újítják fel és hozzák divatba a nemzetinek mondott neveket, amelyek a tridenti zsinat kiszorítottak a martyrológiumi nevek. Továbbá ez az az időszak, amikor a Monarchia magyar területein az anyakönyveket újra magyar nyelven kezdik vezetni (KANIZSAI 2017: 15). Mindez kihatott a magyarországi horvátok körében való névválasztás hagyományaira, ami nem mindig követi a kézikönyvekben feltüntetett mintát. Azt, hogy pont az említett kézikönyvekre esett a választás, az is indokolja, hogy ezek betekintést nyújtanak a Monarchia magyar nyelvterületén lévő horvát nyelvtanítás megjelenésének kezdeteibe egészen a 19. század végéig, a 20. század elejéig, amikor

¹Az *Illír nyelvtan* borítóján kiadási helyként Baja áll, de Pestet is feltüntették a kiadó adatainál. Vö. „Baja Shőn Jakab tulajdona.”, „Pest 1863, Bartalits Imre könyvnyomdája.” (a belső borítón, nem számozott). Mindkét kiadási hely szerepel a magyar Országos Széchényi Könyvtár katalógusának bejegyzésében is. Lásd:

http://nektar2.oszk.hu/1/Vbin/LibriVision/lv_view_records.html (2018. 09. 24.)

az anyaország területein is jelentős változások történnek e téren. Így a már említett műveket a magyarországi horvát nyelvtanírás kezdeti időszakába sorolhatjuk.² A választás részben tartalmilag és módszertanilag is meghatározott, mert három teljesen különböző nyelvi megközelítésről van szó. Igaz, hogy a 19. század második felében a nyelvtani kézikönyvek fajtáit még nem lehet pontosan meghatározni a különféle hatások miatt, amelyek láthatóak a szövegekben, mégis feloszthatjuk őket felhasználási céljuk alapján, ami néha direkt módon meg lett nevezve vagy legalábbis ki lehet következtetni a tartalomról, illetve a szerző által használt példákban. A nyelvi fejlődés 19. századi szakaszának³ nyelvtanai még mindig a klasszikus nyelvtanok hatásának módja és mértéke szerint oszthatók fel (lásd LEHOCKI-SAMARDŽIĆ 2011: 31), ezért a tanulmányban majd a latin hatásra külön is kitérünk, amely a nevek keresztény rétegeiben figyelhető meg. A struktúrájuk feldolgozása szerint ezek a művek a logikus és az impozitív nyelvtanok határán vannak (lásd LEHOCKI-SAMARDŽIĆ 2011: 31). Ezt bizonyítja, hogy a 19. század modern nyelvtanainak jellemzőit hordozzák, mivel úgy írják le és/vagy elő a rendszert, hogy számos példát hoznak a társalgási nyelvből.⁴ NYOMÁRKAY (2002: 8) HELMUT JACHNOW nyomán a metanyelvet választva a tárgynyelvhez képest úgy osztja fel a nyelvtanokat, hogy a kiválasztott három nyelvtan a nyelvtanok 3. típusához sorolható, vagyis az anyanyelvű nyelvtanokhoz, amelyek nem a szerzők anyanyelvén íródtak, de a tárgynyelvre kialakított modell alkalmazásával írják le az adott nyelvet.

Popovich nyelvtana analitikus nyelvtan sok kontrasztív nyelvi elemzéssel. Olyan kezdők számára készült, akik jól ismerik a nyelvtani fogalmakat és a kontrasztív nyelvi elemzések módszerét, ezért a tudományos nyelvtanok előfutáraként tarthatjuk őket számon, amelyekben még mindig erős a klasszikus nyelvtanok hatása. Mihálovics nyelvtana azzal a céllal íródott, hogy megkönnyítse a tanítási folyamatot, ezért az iskolai nyelvtan elődjének tekinthetjük, míg Ehrenhöfer és Vidovics nyelvtana egy praktikus és teljes nyelvi és terminológia kézikönyv a postai hivatalnokok számára: a mai modern (szak)nyelvtanuláshoz használható kézikönyvek elődje, azoké, amelyek

² Ebben a tanulmányban a horvát nyelvtanírás kezdeti magyar nyelvterületen leszűkülnek azokra a horvát grammatikai kézikönyvekre, amelyek magyar metanyelven íródtak, így kizárhatjuk azokat a grammatikai kézikönyveket, amelyek horvát (etnikai és nyelvi) területen kívül készültek a 19. század közepe előtt, amikor ilyen horvát kézikönyveket elsősorban még latin nyelven adtak ki.

³ MÁTÉ JAKAB (2003: 10) a nyelvészet fejlődésének időszakát a következőképpen osztja fel: a tudományelőttire (a 19. századi a történeti-összehasonlító nyelvészet megjelenése előtt) és a tudományosra (a 19. század második felétől), a történeti-összehasonlító nyelvészet fejlődésétől és az összehasonlító módszerek használatának kezdetétől a 19. században az újgrammatikusok megjelenéséig.

⁴ A magyar nyelvű társalgási példákat a horvát nyelvtanokba célzottan illesztették be – mivel elsősorban a horvát nyelv tanulásához íródtak nem anyanyelvi beszélők számára (elsősorban magyaroknak). A mondat szerkesztési példák a mindennapi életből származnak. Másrészt viszont, a Horvát-Szlávország területén a 19. században írt horvát metanyelvű nyelvtanok – amelyekről szó esik a munkában –, elsősorban a horvát irodalmi nyelvből merítenek példákat, és csak kisebb mértékben jelentkeznek példák a népi irodalomból vagy a társalgási nyelvből.

gyakran nyelvtani leírásokat is tartalmaznak. Ezek a nyelvtanok használatukat tekintve teljesen különbözőek, ami meghatározza a nyelvtani struktúra feldolgozását is. Így okkal feltételezhetjük, hogy a névanyag kiválasztása és feldolgozása különbözni fog az említett művekben, mivel nem azonos a névanyag bemutatásának és elemzésének. Másrészt viszont feltételezhetjük, hogy a nyelvtanokban szereplő példák nagymértékben tükrözik majd a névanyag gyakoriságát a horvát közösség köreiben a Monarchia magyar területén, valamint valószínű az is, hogy valamilyen mértékben a latin hatás is jelen lesz.

1.1. Ahogy azt SINIŠA VUKOVIĆ (2007: 142) is említi saját művében az onomasztikai terminológiáról: „Az onomasztika (...) olyan tudomány, amely jellemét illetően interdiszciplináris”, és mivel a név a nemzeti, vallási és etnikai hovatartozás szimbóluma is, éppen ezért a tanulmányban szó esik azokról az extralingvális kérdésekről is, amelyeket a magyarorszáig horvátok köreiben végzett kutatások alapozzák meg. Ebben segítségünkre lesznek ŽIVKO MANDIĆ (MANDIĆ 2005), ANTE SEKULIĆ (SEKULIĆ 1991) és KANIZSAI MÁRIA (KANIZSAI 2017) névtani elemzései, valamint BARICS ERNŐ (BARICS 2006) kutatása a magyarországi horvát kisebbség helyzetéről. Ez mindenekelőtt megmutatná, hogy a már említett nyelvtanok szerzői mennyire voltak a horvát közösség részei, avagy mennyire ismerték a magyarországi horvát közösség szokásait és hagyományait. Szó lesz a névanyag feldolgozásának módszereiről is, mivel MIHÁLOVICS (MIHÁLOVICS 1874: 59–61, 61–63) munkája a névanyagot a mű szótári részében helyezi el, Ehrenhöfer és Vidovics (1897: 152) nyelvtanukban viszont kétnyelvű listát közölnek. Egyébiránt Popovichnál (1863) a névanyag az egész műben szétosztottan szerepel. Fontos feltüntetni az említett nevek gyakoriságát is a magyarországi horvát közösség körében, mert ez fogja megmutatni, hogy a szerzők azért vették-e fel őket műveikbe, mert gyakoriak a horvát közösségben, és mert a horvát és a magyar nyelv végső forrását tekintve közös névanyaggal rendelkezik, vagy a háttérben valami más motivációt kell-e keresnünk. A tanulmány csak a személynevek elemzésével foglalkozik, bár mind a három műben találhatók példák a nevek más fajtáira is.

2. A nyelvtanok kiadásának évét tekintve, az első: Popovich Döme: *Illír Nyelvtan, több nevezetess szerző után írta*, Baja. Schön Jakab tulajdona. Pest 1863, Bartalics Imre könyvnyomdája. Popovich Döme nyelvtanának 227. oldalán a következő részeket találjuk: a betűkről és az írásról, aztán következik a morfológiai rész a névszóragozás és igeragozás típusaival és paradigmáival, ezután jön egy körülbelül 10 oldalas rész, amely a *Mondattan* címet viseli, majd fordítások (szövegek, melyek fordítási gyakorlatokhoz készültek), elbeszélések és népdalok (a humanizmustól kezdve a szövegek fordítását tartották a nyelvtanulás egyik fő módszerének), és a nyelvtan végén található egy Illír–magyar és külön a Magyar–illír szótár megfelelő rövidítésekkel.

A nevek ebben a nyelvtenban nincsenek külön kiemelve az egész struktúrából. A szótárban pedig végképp nincsenek nevek. A nevek a nyelvtenban csak példaként jelentkeznek a névszórágózásánál és a személyneveknél. Popovich Döme nyelvtenában találhatunk antroponímákat (keresztnevek és vezetéknevek – becenevekt nem hoz), toponímákat (helységnevek, hidronímák), endonímákat és egzónímákat (az országok és városok neveiben), valamint etnonímákat és ktetonímákat. A nyelvtenban szereplő nevek példaként szolgálnak a névszórágózáshoz és a szófajokhoz. A szerző koránt sem következetes a nevek kétnyelvű írásánál. Ez mindenekelőtt a névszórágózás paradigmáira vonatkozik (*Branko*, *Ranko*, *Janko*, *Živko*, *Joso* stb. nevek rágózása).

Néhány példa azokból a nevekből és névformákból, amelyek Popovichnál jelentkeznek:

- „Branko, Ranko, Janko, Živko” mint „példák az (o) végződésű hímnemű főnevek 1. névszórágózására” (6)⁵
- Stanoje, mint „példa az (e) végződésű férfinevekre” (9)
- „Egyesszám: Joso, József, Jose, Josi, Josu, Joso, o Josi, Josom” mint példa a második névszórágózásra (14)
- Nikola, Miklós, Matija, Mátyás, Ružica (magyar megfelelő nélkül), Milica (magyar megfelelő nélkül), Emilia (magyar megfelelő nélkül), a második névszórágózási példák (15).

A lefordítandó és olvasandó szövegekben is vannak nevek, de azok a népdalok eredeti szövegei, amelyek nem kizárólag magyar nyelvterületről származnak, ezért nem tükrözik azt a helyzetet, amivel ez a tanulmány foglalkozik, valamint nem került be a tanulmányozott korpuszba.

Popovich nyelvtenának névstruktúrájában találkozhatunk néhány névcsoporttal. Mindjárt az elején jelentkeznek a *Branko*, *Ranko*, *Janko* és *Živko* nevek, amelyek közül a *Janko*, *Branko* és *Živko* nevek megtalálhatóak MANDIĆ ŽIVKONÁL (2005: 118–138) is, vagyis a bunyevác horvátok körében, míg a *Branko* név nem jelentkezik a bunyevácoknál (vö. MANDIĆ 2005) és a Muravidékieknél (vö. KANIZSAI 2017: 131–141) sem. Ebből feltételezhetjük, hogy a bosnyákok és sokácok körében fog jelentkezni a név, akik többek között Mohács és Pécs környéki falvakban élnek (BARIĆ alapján 2006: 25–26), de a név Baranya déli részén is megtalálható, ami manapság a Horvát Köztársaság területéhez tartozik, és ahol még ma is használatos a *Branko* a bosnyák és sokác lakosság körében. A tridenti zsinat után Dalmácia szárazföldi részén, Hercegovinában és Dél-Boszniában – ahonnan a bosnyákok és sokácok is származnak –, álltak ellen legtovább az igazságtalan döntésnek, miszerint az összes népi nevet pogánynak nyilvánították, és csak a keresztény változatukat lehetett használni (MANDIĆ 2005: 20). Ezért

⁵ A nyelvtenből átvett példák mellett szerepelnek az oldalszámok is, ahonnan származnak.

nyilván ezekben a körökben őrzik meg ezeket a neveket legtovább, és még ma is hallhatjuk őket Horvátország, Szlovénia és Szerbia különböző részein.

A *Ružica* női név magyar megfelelő nélkül létezik a bunyevácoknál (vö. MANDIĆ 2005: 118–138). A muravidéki horvátoknál a *Ruža* és a *Rozalija* egymásnak jellegzetes megfelelői (vö. KANIZSAI 2017: 131–141). Emiatt nem szükséges ekvivalenst is feltüntetni. Ez azt bizonyítja, hogy Popovich ismerte a horvát hagyományokat és a magyarországi horvátok által használt névanyagot. Így az ő nyelvtanában azok a nevekkal találkozhatunk, amelyek csak egy adott népcsoportra jellemzőek.

Popovich nyelvtanában az összesen 17 név és azok változatai közül 88% úgynevezett bibliai vagy keresztény név, amelyek jól beleilleszkedtek a fordítandó példamondatokba, ami egyben kiválasztásuk okára is utalhat.

3. A névanyag elemzéséhez használt második forrás: Mihálovics János: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*. Baja, 1874.

Mihálovics János nyelvtanáról szólva már a szerző nevének lejegyzésénél is érdekes a helyzet. MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ–BARABAN (2016: 122) alapján: „a szerző keresztneve és vezetékneve a munkái borítóján a következő változatokban jelentkezik: János Mihálovits, János Mihalovics, Iván Mihálovics, Ivan Mihalovics”. Ez egyértelműen a 19. század második felét jellemzi, utalván a nevek anyakönyvezésekor jelentkező bizonytalanságra, amikor a horvát nevek írásában igyekeztek követni a magyar írásrendszert és a szemantikai hasonlóságokat is figyelembe venni.

Az *Ilir nyelvtan Tankönyvül és magánhasználatra* két nagy részre van felosztva. Az első rész 175 oldalon keresztül mutatja be a horvát nyelv nyelvtanát magyar nyelven. A második rész pedig (Második füzet – *Drugi svezak*) *Gyókszótár* (Korijenski rječnik) címen fut, amely 63 A5-ös formátumú oldalból áll, és egy három részre osztott szótárt tartalmaz. Az első egy általános horvát–magyar szótár, amely után a személynévek, majd a helynévek szótára következik.

Ebben a nyelvtanban mindegyik név a magyar párjával együtt szerepel. Az összesen 210 névből és annak származékaiból 69%-ot (145 név) bunyevácok körében is megtalálhatunk, a fennmaradó 31% germán eredetű nevek szláv változata (*Arthur – Ardoje, Gottfred – Bogomir, Hinko – Henrik, Szigfrid – Miroboj* stb.), vagy a magyarosított latin és görög nevek fordítása (*Timót – Častibog, Theophila – Bogomila, Kornélia – Drenka*), illetve a magyar és a horvát névkorpusznak is idegen elemei (*Kelemen – Kliman, Lénárd – Linárt, Konjrad – Konrád*). Akadnak olyanok is, amelyeknek a szerző talál latin és görög megfelelőt, hogy a magyar olvasó is könnyebben tudja őket azonosítani (*Mladen – Juvenalis, Ružica – Rožina, Slavica – Julija, Živan ili Živko – Vitalis, Božko – Natalis, Sava ili Savo – Szabbás, Željko – Desider* stb.). Nem egészen világos, hogy a *Verka* és a *Veronika* nevekhez magyarul miért csak a *Verona* nevet párosítja, holott a magyar nyelvben is létezik *Veronika*. Olyan magyar nevek fordításaival is találkozunk, amelyekkel nem találkozhatunk a bunyevácok, muravidéki horvátok, sokácok és bosnyákok körében, mint például a *Jerina*,

aminek a magyar női keresztnév megfelelője az *Irén*. Ezen felül a *Zora* és *Zorica* nevek párosítása a latin *Aurora* névvel sem teljesen egyértelmű, mivel a 19. században a magyarban létezett már a *Hajnalka* név (HAJDÚ 1994: 26), viszont a *Danica* nevet a magyar *Hajnalka* névvel van párosítva. Az összefüggést a nevek jelentésében kell keresni, így a magyar *hajnalszallag* és a horvát *zrijezda Danica* (jelentése hajnalszallag) könnyen összeköthető a *Danica* női névvel. A *Zora* és *Zorica* (a horvát *zora* szóból, ami magyarul *hajnal*) neveknek más megoldást kellett találni. Így lettek az *Aurora* latin megfelelői. Érdekes a *Danilo* férfinév is, melyet a héber Daniel névből eredeztetünk, és a bibliai hagyományoknak köszönhetően a horvát és a magyar nyelvben is megtalálható. A 16. századtól és a reformáció terjedésével a magyar nyelvben a *Dániel* név egyre gyakoribb lesz (HAJDÚ 2003: 26), de *Danijel*-ként a horvátok körében is használatos. A *Danilo* a *Danijel* egyik változata, ezért feltételezhetjük, hogy Mihálovics miért nem a magyar megfelelőjével párosította. A magyar változathoz ugyanis a rövidített *Dani* becenevet választotta. Gyanítható, hogy ezzel is hangsúlyozni akarta az összefüggést a két név között. A *Danilo* így egyértelműen jelzi, hogy a *Danijel*ből keletkezett becézéssel.

Külön kiemeljük az ősi szláv *Vuk* és a magyar *Farkas* párost. SZILÁGYI alapján (1987: 52–53) a farkas a török kultúrkörben totemisztikus állat, amely a törökben a *Kurd* személynév alakjában van jelen. Ma a *Kurd* nevet nem lehet bevezetni a magyar anyakönyvekbe, míg az ősi *Vuk* még mindig megtalálható. Sőt LENGYEL (1917: 186) a 20. század elején még ajánlja is mint „igazi magyar nevet”, amit kívánatos használni a magyar hagyományok megőrzése érdekében. Ezt a nevet a német nyelvterületeken az összetett *Adolf*⁶ névvel kötik össze, amelynek a 19. századig női változata is volt, *Adolfina*. A magyar nyelvben a *Farkas* a legrégebbi totemisztikus névréteghez tartozik, éppen úgy, mint ahogy a *Vuk* a szláv nyelvekben. HAJDÚ (2003: 285) a szláv *Vuk* nevet a Kr. e. 2. századi szláv névanyagból eredezteti. Az ősi szláv nevek közös motivációja és a névképzés alapjául szolgáló közszavak jelentése lehetővé teszi párosításukat. Ugyanakkor egyértelmű, hogy esetükben nem fordításról van szó.

Különös figyelmet érdemel *Isus* – *Jézus* neve, amely sem a magyar sem a horvát névadási hagyományokhoz nem tartozik. Isten fiának neve egyedül csak neki van fenntartva. A közép-európai kultúrkörben – szemben egyes neolatin beszélőközségekkel – nem szokás keresztnévként használni. A *Jézus* keresztény kultúrkincsünk közös része, ezért kaphatott helyet Mihálovics korpuszában.

⁶ A német *edel* melléknév azt jelenti, hogy ’nemes’, a *Wolf* főnév pedig azt, hogy ’farkas’. Az *Adolf* (a 19. századig van női párja is, *Adolfina*) név e két elem összekötésével alakult ki (SZILÁGYI 1987: 52). Eredeti germán névnek tartják, ami bizonyítja a név totemisztikus jellegét. Semmi képpen sem tekinthető tipikus szlávnak vagy magyarnak.

Egyértelműen kitűnik, hogy a szótár névanyagának nagy részét a keresztény kultúrkörhöz tartozó korpuszt teszi ki (a nevek 69%). Nemcsak az ún. bibliai eredetű, hanem martyrológiumi nevek is látókörünkbe kerülnek (89%). Ebből következően szembeötlő a szerzőnek a közös névanyag bemutatására való törekvése.

A *Ćiril* név a szláv hagyomány része. A magyar népesség körében nem találkozhatunk vele. Ennek ellenére – tekintettel a keresztény hagyományokra – a *Cziril* magyar megfelelőként szerepel a névanyagban. A bunyevácoknál *Ćiro* formájában jelentkezik, de ez nem került be a könyv példaanyagába. A *Ćiril* elsősorban a bizánci (görög) hagyományhoz kapcsolódik, de egyben a keresztény hagyomány része is, mégis hiányzik a közös latin alapokból. A szerző a *Ćiril*-le a horvát és magyar kultúra szoros kapcsolatát kívánta jelezni.

Külön csoportként jelentkeznek a horvátosított idegen nevek, mint pl. az *Ignjo* vagy *Ignatio*, amelyek a magyarban is idegen hangzásúak. Mihálovicsnál az *Ignác* mellett a „fordításnak” számító *Ognjan* névvel is találkozhatunk. Az *Ognjan* másik változata, az *Ognjen* az előbbinél jobban kapcsolódik a magyar *Gyula* névhez. Az utóbbi ősi magyar név közszói alapját ’fáklyahordozó’ jelentéssel szokás rekonstruálni, ezért a nyelvtanban jelentkező *Slavoje* fordítása semmiképpen sem lenne megfeleltethető neki. A *Gyula* a bunyevácoknál (vö. MANDIĆ 2005: 118–138) különböző formákban jelentkezik, amelyek a *Đula* alapalak változatai. A *Gyula* a nevet a latinosításkor tévesen kötötték össze a *Iulius*-szal (HAJDÚ 2003:15), és így lett neki női változata a *Julia*. Ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy ősi magyar névről van szó, amely a honfoglalás előtt is ismert volt már. A magyarban valószínűleg ótörök eredetű (HAJDÚ 2003: 15), amellyel a második legmagasabb rangú katonai méltóságot nevezték meg. Mihálovics a *Julia* nevet a *Slavica* névvel párosítja, ami arra utal, hogy mégis tudott a két név jelentésének összefüggéséről.

A kétnyelvű, vagyis a horvát nevek magyar párjaikkal való lejegyzése alapján a személynevek Mihálovics nyelvtanában a következő csoportokba oszthatók:

- a) keresztény nevek, amelyeknek van horvát és magyar változata is (pl. *Adam* – *Ádám*)
- b) latin fordításban szereplő szláv nevek (pl. *Mladen* – *Juvenális*)
- c) totemisztikus nevek (pl. *Vuk* – *Farkas*)
- d) a horvát nyelvhez igazított magyar nevek, (pl. *Margita* – *Marga*, magyarul *Margit*)
- e) a magyar nevek fordításai (pl. *Slavoje* – *Gyula*)
- f) a horvát és a magyar névkincsben egyaránt idegennnek számító elemek (pl. *Lipót*, *Rudolf*, *Kornelia* stb.).

4. A harmadik nyelvtan Ehrenhöfer Aladár és Vidovics Rókusé: *Horvát nyelvtan a budapesti Magyar Királyi Posta- és Távirat – tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra*. Budapest, 1897.

A 303 oldalas kézikönyv két részre van osztva. Az első rész címe morfológia és szintaxis, a második fordítási gyakorlatokból és az ismeretlen szavak listájából áll össze. A nyelvtant mellékletek zárják. Az utóbbiak szöveges példákat tartalmaznak olyasféle dokumentumokhoz, amelyeket a postán használnak, mint pl. a kérelem, távirat és a kötvény. A 137. és 138. oldalon a szerző felsorolja a Monarchia területéről azokat a városokat és országokat, amelyeknek más nevük van horvátul és magyarul. A legtöbb példa Szlavóniából és Horvátországból van a horvát megyék neveivel kiegészítve. Következnek a minisztériumok, az állami szervek és az irodák nevei mindkét nyelven, amelyet a szerzők a küldemények első és hátsó oldalán feltüntetendő titulusokkal és azok írásmódjával egészítenek ki. A napok és a hónapok nevét is mindkét nyelven megtaláljuk. A 153. oldalon pedig külön hozzák a személynevek magyar és horvát változatait. Ezután olyan beszélgetések példái következnek, amelyek témája a postával, az ottani munkával és a telefonbeszélgetésekkel kapcsolatos, de vannak példák a mindennapi életből is, mint például a *Mosónőnél*, a *Varrónőnél*. A legérdekesebb az a rész, amelyben a magyar és horvát nyelv kifejezéseinek különbségeiről olvashatunk. A kézikönyvnek ezt a részét tematikus felosztású szótár zárja. A végén szófajonként rendszerezve azok a szavak szerepelnek, amelyek tematikusan nem illettek bele a szótári részbe. A kézikönyvet egy olyan olvasókönyv zárja, amelyben több irodalmi szöveg részlete is megtalálható, mint például a *Csengics Szmail aga halála (Smrt Smail-age Čengića)*. A fentiekből megállapítható, hogy egy teljes nyelvi és terminológiai kézikönyvről van szó, amely a horvát nyelv tanulásához készült postai és távirodai alkalmazottaknak.

Ebben a nyelvtanban 61 férfi és női név van:

Ágoston – Augustin, Alajos – Vjekoslav, Aladár – Vladimir, András (Endre) – Andrija, Antal – Antun, Balázs – Blaž, Bálint – Valent, Bertalan – Bártol, Boldizsár – Bolta, Borbála – Bara, Domonkos – Dominik, Dorottya – Dora, Ede – Slavoljub, Egyed – Egidij, Elek – Aleksa, Emil – Milan, Erzsébet – Jelisava, Ernő – Ernest, Ferencz – Franjo, Fülöp – Filip, Fridrik – Miroslav, Gábor – Gabriel, Gavro, Gergely – Grgur, György – Gjuro, Gyula – Julijo, Henrik – Hinko, Ignác – Vatroslav, Illés – Ilija, Ilona – Jelka, Imre – Imbro, Mirko, István (Pista) Stjepan, Jakab – Jakov, János – Ivan, Jenő – Eugen, József – Josip, Kálmán – Koloman, Károly – Dragutin, Katalin – Katarina, Lajos – Ljudevit, László – Ladislav, Lipót – Lavoslav, Lukács – Luka, Magdolna – Magdalena, Márk – Marko, Márton – Martin, Mátyás – Matija, Mihály – Miko, Miklós – Nikola, Miksa – Makso, Mór – Mavro, Nándor – Ferdo, Ödön – Edmund, Pál – Pavao, Péter – Petar, Rókus – Rok, Sándor – Skender, Sza-

nisló – Stanko, Tivadar – Božidar, Vilmos – Vilim, Vincze – Vinko, Zsigmond – Vladovit.

A kövérítéssel szedett nevek az előző két nyelvtanban is jelentkeztek, összesen 45 (74%). Láthatjuk, hogy a három nyelvtan közös névanyaga nagyfokú egyezést mutat, ami azt bizonyítja, hogy minden esetben a horvát és magyar kultúra hasonlóságainak hangsúlyozására törekedtek. Ugyanakkor motivációs szempontból is értelmezhetjük az említetteket, miszerint a tanulókat vagy a tanfolyamon résztvevőket a hasonlóságok kiemelésével szerették volna ösztönözni egy újabb nyelv elsajátítására.

A másik kérdés, amivel foglalkozunk, az a névanyag elemzése. E tekintetben sok eltéréssel találkozhatunk a fentebb tárgyalt művekhez képest. Példának okáért a *Kálmán – Koloman* név a bunyevácoknál *Kalman*-ként lett megadva (MANDIĆ 2005: 127), míg Ehrenhöfer és Vidovics nyelvtanában horvátosított változatban találkozhatunk vele, mint ahogy az *Imre – Miroslav* esetében. A bunyevácok körében ugyan megtalálható az *Imro*, de náluk sincs *Miroslav* (MANDIĆ 2005: 125). A *Dragutin* név is csak *Drago* alakjában jelentkezik, de a nyelvtanok a *Károly* névvel kapcsolják össze, amit viszont a bunyevácok *Karoj*, *Karol* és *Karo* alakban használnak (MANDIĆ 2005: 127). A magyar *Lajos*-t a *Ljudevit*-tel párosítják, ami ebben az alakban nem járatos a bunyevácoknál és a Muravidéken. A bunyevácok inkább a magyarhoz közelebb álló változatokat használják, mint például *Lajča*, *Lajčka*, *Lajčo*, *Lajko*, *Lajo*, sőt még a *Lajošt* is (MANDIĆ 2005: 128). A *Lipót* név a *Lavoslav* névvel párosul, amelyet a bunyevácok és muravidéki horvátok ugyancsak nem használnak. Helyette a *Lipót* és *Lipo* alakokat veszik át. A *Magdalena* a bunyevácoknál *Magda*, *Magdica*, *Magduška* i *Magica* (MANDIĆ 2005: 129) formában létezik, amely közelebb áll a magyar változathoz, mint a horvát *Magdalenához*. A *Márton – Martin*, *Mátyás – Matija*, *Mihály – Miko*, *Miklós – Nikola*, *Miksa – Makso*, *Sándor – Skender* nevek a bunyevácoknál horvát és magyar változatban is jelen vannak (MANDIĆ 2005: 129–136). A *Roko* és *Rokuš* (magyarul: Rókus) névvel a három mű közül csak az utoljára kiadott nyelvtanban találkozunk. Valószínűsíthetően a szerző személyes motivációjának köszönhető, de magával a névvel a bunyevácoknál is találkozunk (MANDIĆ 2005: 134).

Ehrenhöfer és Vidovics névlistáján több olyan horvát névváltozat is szerepel, amelyek a mindennapokban is jelen vannak. A példák között nagyon sok az olyan név, amelyeket a többség hatására a magyarországi horvátok magyar vagy magyarosított alakban kezdtek el használni. Ebben az anyakönyvek vezetésének és a gyerekek anyakönyvbe való bejegyzésének módja is szerepe lehetett.

A magyarországi horvátok körében a következő magyar nevek jelentkeznek: *Arpad*, *Margita*, *Ilona*, *Matijaš* (*Mačas*), *Imra/Imro*, *Irma*, *Išvan*, *Ištók*, *Janoš/Januš*, *Jožika* stb., de ezeket a változatokat egyik tanulmányozott nyelvtan sem tartalmazza a három közül. Az összes fent említett névhez a szer-

zők a magyar nyelvterületen kívül használt horvát változatot használnak (ha létezik).

Ha összevetjük a leggyakoribb magyar neveket (összesen 89 férfi és nő együtt) a 11. és 14. századi, a reformáció előtti (16 sz.) és a népi hagyományok felelevenítése előtti (18. sz.) időszakok, illetőleg a 19. század ún. ősi nevek felújítását is felerősítő névdivatával, nem elhanyagolható mennyiségű egyezést (38%) tudunk kimutatni Mihálovics, valamint Popovich, Erenhöfer és Vidovics nevei között is. Ez újfent arra a törekvésre enged következtetni, hogy a nevek kiválasztásakor a horvátok és magyarok által lakott térség közös hagyományait vették alapul, kihangsúlyozandó a kulturális hasonlóságokat.

Az alábbiakban azok a nevek következnek, amelyek HAJDÚ (1994: 25) listája szerint a reformáció előtti időszakokban a leggyakoribbak a magyar nyelvterületen. A kövérítve szedett nevek a nyelvtanokban is megtalálhatók: **András**, Béla, Benedek, Bot, Bulcsú, Cseke, Csoma, Egyed, Éliás, **Farkas**, **Gergely**, **György**, **Gyula**, Hipolit, **István**, **Izsák**, **Jákob**, **János**, Karácsony, Kicsi, *Kozma*, László, Lőrinc, **Lukács**, Mag, Márkus, **Márton**, **Máté**, **Mátyás**, **Mihály**, **Miklós**, Nemhű, Orbán, Ős, **Pál**, Péntek, **Péter**, Salamon, Sámson, Saul, Sebestyén, **Simon**, Szegény, *Szombat*, **Tamás**, Tompa, Vásárd, Vendég, Vid, Unoka, *Vasad* (HAJDÚ 1994: 25). A női neveket BERRÁR JOLÁN szedte össze: **Erzsébet**, **Margit**, **Katalin**, **Anna**, **Ilona**, Klára, *Aglent*, **Ágnes**, Kuni-gunda, Sebe, **Mária**, *Skolasztika*, Jolán, **Ágota**, Csala, **Magdolna**, Liliom, Viola, **Borbála**, *Izolda*, **Rózsa**, Gyöngy, Petronella, **Dorottya**, Mag, Nyest, **Cecília**, Gertrúd, **Lúcia**, Adél, Dominika, Hűg, Rozsina, Benedikta, *Szombat*, **Anasztázia**, *Szép*, **Judit** stb. A felsorolt 93 név közül 34 (37%), azaz több mint a harmada megtalálható a szóban forgó nyelvtanokban. Ez azt bizonyítja, hogy a horvát névanyag a Monarchia magyar területén nagy részben követte az ottani és akkori divatot.

5. Megállapíthatjuk, hogy az elemzett nyelvtanok névanyagának jegyzésénél a szerzők igyekeztek olyan példákat adni, amelyek a közös keresztény hagyomány részei, de helyenként néhány, filológiaiilag pontatlanul megadott, akkoriban divatos (germán eredetű) névvel is találkozhatunk. Ezeket forrásnyelvi, horvátosított és magyarosított változatokban egyaránt használták. Az ún. keresztény nevekben háttérben jól érzékelhető a latin hatás, ezért könnyű volt rájuk a másik nyelvben megfelelőket találni.

A nyelvtanok szerzői, Popovich, Mihálovics és Vidovics saját nevükkel is tanúskodnak a horvát közösséggel való kapcsolatukról, hiszen jól ismerték a horvát névadási szokásokat. Ezért hagyhatták ki a magyarosított változatokat, amelyekkel pedig mind MANDIĆ (2005), mind KANIZSAI (2017) találkozhattak az akkori anyakönyvek lapjain. Helyettes olyan példákat adtak meg, amelyek a többségi horvát nyelvterületeken voltak használatosak. Az említett nyelvtanok névanyaga tehát a sajátos nyelvtani kézikönyvek sorába illeszthetők be. Semmiképpen sem tekinthetünk rájuk a korabeli magyarországi horvát közösség állapotának leírásaként.

Irodalom

- BARICS, ERNŐ 2006. *Rode, a jezik?! Pécs*: Biblioteka Nova.
- EHRENHÖFER ALADÁR–VIDOVICS RÓKUS 1897. *Horvát nyelvtan*. A Budapesti M. Kir. Posta- és Távirat-tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KANIZSAI MÁRIA 2017. *Nevek, nyelvek, sorsok. Személynévizsgálatok a Mura menti horvátok körében 1794-től 1998-ig*. Baja: Eötvös József Főiskolai Kiadó.
- LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA 2011. *A horvát grammatikográfia kezdetei; Bartol Kašić, 1604. A klasszikus grammatikai minták szerepe a horvát és a magyar grammatikai hagyományban a névszói kategóriák tükrében*. ELTE BTK Nyelvtudományi Iskola Szlavisztika Nyelvészet. Kézírtos disszertáció. (Mentor: professor emeritus Nyomárkay István)
- LENGYEL ZOLTÁN 1917. *Magyar névkönyv*. Budapest: Dick Manó bizománya.
- MANDIĆ, ŽIVKO 2005. *Antroponimija i toponimija bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj*. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod.
- MÁTÉ JAKAB 2003. *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MIHÁLOVICS JÁNOS 1874. *Gyakorlati ilir nyelvtan*. Baja: Szigriszt Gyula bizománya.
- MLIKOTA, JADRANKA–LEHOCKI-SAMARDŽIĆ, ANA–BARABAN, BORKO 2016. *Tragom Mažuranićeve Slovnice Hèrvatske u gramatičkom priručniku Jánosa Mihálovicsa Gyakorlati Ilir Nyelvtan*. In: *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. vol. 42. No. 1. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 121–145.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 2002. *Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- POPOVICH DÖME 1863. *Illir nyelvtan. Több nevezetessé szerző után*. Baja. Shőn Jakab tulajdona. Pest: Bartalits Imre könyvnyomdája.
- SEKULIĆ, ANTE 1991. *Bački Hrvati. Narodni život i običaji*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SZILÁGYI FERENC 1987. *Sokféle neveknek magyarázatja*. Budapest: RTV–Minerva.
- VUKOVIĆ, SINIŠA 2007. *Onomastička terminologija*. In: *Čakavska rič*. XXXV. br. 1. Split: Književni krug Split. 139–185.

Összefoglaló / Summary

A Magyarországon kiadott horvát nyelvű nyelvtanokban szereplő személynevek

A horvát nyelv nyelvtanai, amelyeket horvát nyelvterületen kívül nyomtattak gyakran tartalmaznak olyan információkat, amelyek elsősorban nem a nyelvtani kategóriák leírásához kapcsolódnak. A személynevek is az ilyen tartalmak közé tartoznak, amelyek az ilyen típusú normatív kézikönyvekben fordításban vagy a magyar ekvivalensek párosításával jelentkeznek. A személynevek lejegyzésének módja szerzőtől függ. Mihálovics Iván nyelvtanának szótári részében személynevek és toponímák listáját hozza, míg a mások, például Popovich a személyneveket nem szótári alakban közli, hanem beszélgetési gyakorlatokban, ugyanakkor a nyelvtan fő részében található helyesírási tanácsok példáuliban is találkozunk személynevekkel. A tanulmány kifejezetten a személynevek fordításainak és ekvivalenseinek kérdéseivel foglalkozik az idegen nyelvben, valamint a nevek példáival és azok fordításaival a Magyarországon nyomtatott horvát nyelvű nyelvtanokban különös hangsúlyt fektetve arra az időszakra, amelyben a művek keletkeztek.

Names in the grammar of Croatian language published in Hungary

Grammar of Croatian language printed out of the Croatian speaking area often contains information not primarily related to the description of grammatical categories. One such content is also the personal names that will be included in this type of normative manual in translation or with its equivalents in Hungarian. The manner of naming personal names will vary from author to author. In the grammar part of the dictionary, Ivan Mihalović provides a list of personal names and lists of toponyms, while other authors, eg Popovicha, do not name their personal names in the form of a discourse, but appear in conversation exercises, but also in the examples of the main part of grammar with orthographic advice. The paper deals with the issue of translations and equivalents of personal names in a foreign language with examples of their names and their translations in the grammar of the Croatian language printed in Hungary with special reference to the time in which these works originated.

Kulcsszavak / Keywords

névtan, horvát nyelvtanok Magyarországon, horvát–magyar összehasonlító grammatográfia, nevek a nyelvtanokban

onomastics, Croatian grammar in Hungary, Croatian-Hungarian comparative grammar, names in grammars

TÓTH PÉTER

DEÁKNÉ BARTHA KATALIN SZLAVÓNIAI NYELVJÁRÁSGYŰJTÉSEI

1. D. Bartha Katalin az 1930-as években több alkalommal végzett nyelv-járásgyűjtést Szlavóniában. Tanulmányomban életútját és szlavóniai gyűjtéseinek történetét tekintem át.

BARTHA KATALIN 1914. január elsején az Abaúj-Torna megyei Szinpet-riben született. Az elemi iskolát szülőfalujában végezte el. Édesapja, Bartha József az iskola tanítója volt. Visszaemlékezéseiben így írt róla: „Az egész környéken híresek voltak apám tanítási és nevelési eredményei. Iskoláját egyik hivatalos bírálója sem minősítette kitűnőnél kevesebbre. Tanítványai sokszor szenvedtek kérlelhetetlen szigorától, de nem egytől hallottam a későbbi esztendőkből: – Tanító úrnak köszönhetem, hogy ember lett belőlem” (D. BARTHA 2001). Édesanyjára, Mészáros Malvinra így emlékezett: „Szeretet, derű, nyugalom jellemezte otthoni életemet, kapcsolatomat édesanyámmal. Ha nem is tudatosan, de bizonyára egész életfelfogásomra kihatóan gyökeresedett meg bennem, hogy azok a legnagyobb emberi értékek, amelyekben anyám révén naponta részesülök” (i. h.).

1924-től 1932-ig a debreceni Dóczy Református Leánygimnáziumban tanult. Az intézmény növendéke volt ez idő tájt Penavin Olga és Szabó Magda is. „Ez a nevelőintézet kiváló, modern szemléletű és módszerű oktatóiról volt híres, akik egy életre szóló hasznos útravalóval bocsátották el az »Életbe« tanítványaikat, neveltjeiket. Embert faragtak a kezük alá került gyermekanyagból, nemcsak tudást adtak nekik. Nem egy példa bizonyítja törekvésük gyümölcsét, eredményességét” (PENAVIN 1991: 199–200).

BARTHA KATALIN 1932 és 1936 között a debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar–latin szakos diákja volt. Az volt a vágya, hogy író vagy költő legyen, azonban érdeklődése Csűry Bálint hatására a nyelvészet irányába fordult. Csűry szakmai felkészültsége és egyénisége révén sokakat nyert meg a nyelvjáráskutatás ügyének. Debrecenben eltöltött évei alatt létrehozta a Népryelvkutató Intézetet, elindította a Magyar Népryelv című évkönyvet, „hallgatóiból viszonylag rövid idő alatt iskolát teremt, melyben elsősorban az ő munkái jelentik a példaképet” (BALASSA I. 1988: 12). Ekkor fejezi be a Szamosháti szótárt (1935–1936), s írja meg A népryelvi bűvárlat módszerét (1936). „De mindenekelőtt jó tanár volt Csűry és vonzó emberi tulajdonságokkal rendelkező személyiség, aki közvetlen, meleg emberi kapcsolatokat tudott kialakítani tanítványaival” (IMRE 1991: 300). Bartha Kata-

lin önéletrajzában így ír Csűryről: „Szakmai tudása, kiváló emberi értékei a hallgatók jelentős csoportját tették a nyelvészet iránt érdeklődő s személyéhez hűséggel és tisztelettel ragaszkodó tanítványokká. Én is köztük voltam, s ebben a csoportban több szerencsés véletlen folytán hamarosan azok közé kerültem, akiktől kedvelt professzorunk azt várta, hogy munkásságukat egy életre szőlőn a nyelvtudomány szolgálatának szentelik” (DEÁKNÉ BARTHA 2000 körül).

2. BARTHA KATALIN doktori értekezésében a magyar nyelv színelnevezéseit elemzi (1937). Ezt követően a szlavóniai magyar nyelvjárások vizsgálatával kezd foglalkozni. E nyelvjárásokat a kutatók addig elsősorban SZARVAS GÁBOR és BALASSA JÓZSEF tanulmányaiból ismerhették. SZARVAS 1874 szeptemberében gyűjtött a vidéken. „Az összes magyar tájbeszéddek közül egyik sem oly feltűnő, egyik sem tesz oly sajátságos benyomást első halláskor az emberre, mint ez” – írta (SZARVAS 1876: 10). BALASSA majd húsz évvel később, 1893 nyarán gyűjtött Szlavóniában. Tanulmányában megállapítja, hogy „E négy község lakói nem újabb települők, hanem e vidék régi magyar lakosságának maradványai, kik századokon keresztül híven megőrizték az őket minden oldalról körülvevő idegen lakosság közepette magyar anyanyelvüket és református vallásukat” (BALASSA 1894: 162). BALASSA a szlavóniai nyelvjárások sajátságainak eredetéről a következőket írja: „Régibb nyelvéllapotot őrizett meg a slavóniai nyelvjárás egyrészt egyes hangok, másrészt egyes nyelvtani alakok használatában, továbbá a szókincsben; önálló sajátságokat főleg egyes hangok képzése és néhány nyelvtani alak használata tekintetében fejlesztett. Az idegen hatás majdnem csakis a szókincsen érvényesült s csak igen kevés befolyással volt kiejtésükre” (BALASSA 1894: 164).

A gyűjtőterület kiválasztásában szerepe volt annak, hogy Csűry fontosnak tartotta a külhonban élő magyarok nyelvjárásának vizsgálatát (lásd Csűry 1936: 20). Bartha Katalin önéletrajzában így ír: „Egyik szemináriumi órán arról beszélt Csűry Bálint, mennyire hasznos lenne a négy őstelepítésű szlavóniai magyar falu (Kórógy, Szentlászló, Haraszi, Rétfalu) nyelvjárásának megismerése, minthogy ez a nyelvjárás a községek idegen környezetének izoláló hatása következtében olyan archaikus nyelvi sajátságokat őriz, s annyira egyedien alakult állapotot mutat, amilyen csonka hazánkon belül egyetlen nyelvjárásnak sem sajátja. – Villámütésként ért a felismerés: ezt a nyelvjárást kötelességem tanulmányozni, a sors is úgy akarja (unokasógoromat néhány hónappal azelőtt választották Kórógy református lelkészévé). Közöltem Csűryvel, én vállalom a gyűjtést Szlavóniában. Néhány év múlva, bizonyos előtanulmányok elvégzése után utaztam Szlavóniába. [bekezdés] Éveken át örömeim fő forrását a Kórógyon végzett nyelvjárási gyűjtőmunka jelentette. Igaz örömet nyújtott a nyelvjárás csodálatos egyedi sajátságainak fölfedezése, de az a szeretet is, amellyel befogadtak, bizalmasukká avattak szegény elszigetelt árvaságban élő magyarok. Úgy érezték, személyemben a tőlük elválasztott haza nyújt kezét testvéri kézfogásra. – Hallgattam

beszélgetésüket, boldogan örökítettem meg írásomban ómagyar kori jelenségeket őrző szavaikat, mondataikat” (DEÁKNÉ BARTHA 2000 körül).

1937 szeptemberétől óraadó tanárként a debreceni Dóczi Református Leánygimnáziumban dolgozik. Szlavóniai tanulmányútjait a magyar állam és a Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatta. 1937 és 1939 között mind a négy szlavóniai magyar nyelvjárászigeten (Kórógyon, Szentlászlón, Harasztaban és Rétfaluban) végzett gyűjtéseket. Első szlavóniai útján azzal szembe-sül, hogy az adatközlők nehezen nyílnak meg. „Az első nyár, amit köztük eltöltöttem, azzal az igyekezetemmel telt el, hogy megnyerjem bizalmukat és szólásra bírjam őket. Mindig éreznem kellett, hogy szívességük csak a vendégnek kijáró szívesség, munkálkodásomat azonban némi gyanakvással nézik. Jóízű beszélgetéseiknek vége szakadt, mihelyt észrevették, hogy kezemben szorgalmasan mozog az írószerszám. »Muzeumba akarik szállítani a mi nyelvünket« – mondogatták rosszalló fejcsóválgatással. »Én nem beszélök, ha mindent fenír« – méltatlankodott az egyik. »Mai benne lépszöl a kalendaórbá« – csúfondároskodtak, ha valaki mégis hajlandó volt valamit elbeszélni. – »Harasztin egyöm még rosszabbul beszélnek, mennyön oda kigyelme« – adta az egyik öreg a jótanácsot. Hosszas fáradságomba került, míg sikerült megértetnem velük, hogy nyelvük szép ősi magyar beszéd és én nem azért jegyzem fel minden szavukat, hogy aztán kicsúfoljam, kinevessem őket, mint ahogy az eszéki »bótosok« szokták” (DEÁKNÉ BARTHA 1940a: 9–10).

D. BARTHA szerint a gyűjtőnek el kell érnie azt, hogy a kezdeti távolságtartás elmúljon. Ehhez mindenekelőtt meg kell nyernie az adatközlők bizalmát. „Legközelebb még ugyanennek az évnek karácsonyán kerestem fel őket. Bizalmatlanságuknak már nyoma sem volt, olyan örömmel és szeretettel fogadtak, mintha mindig köztük éltem volna. Ekkor aztán feltárult előttem életük egész világa. Megismerkedtem kísérteteikkel, babonás hiedelmekkel; elfelejtettek hitt ősi dallamok csendültek fel a disznótorokon hetvennyolcvan esztendőös öregek ajkán és maguk hívtak házukba szíves szóval: »Jüjjon haótal (át) kigyelme, szülikém monta, hugy egyöm ü is tud öreg nótaókat«. Egyszerre több helyre is hívtak s másnap a mellőzöttek szelíd szemrehányással mondták: »Míne (miért) nem jütt el tennap, mai teleirta vóna a könvet.«” (DEÁKNÉ BARTHA 1940a: 10).

Szlavóniai gyűjtéseiről a Magyar Népnyelvben (BARTHA 1939), a beregszászi gimnázium értesítőjében (DEÁKNÉ BARTHA 1940a), a Kalangya című délvidéki folyóiratban (BARTHA 1940a, 1940b), a Magvetőben, a délvidéki reformátusok lapjában (BARTHA 1940c) és a Magyar Cserkész című lapban (DEÁKNÉ BARTHA 1940b) számol be. Emellett kisebb népnyelvi szövegeket közöl, valamint egy mutatóványt a készülő szlavóniai szótárból (DEÁK GYÖRGYNÉ 1941a, 1941b, 1941c). 1940. január 18-án a Magyar Rádióban Egy elfelejtett magyar sziget, a szlavóniai magyarság címmel tart előadást. „A négy község közül Kórógy népének nyelvjárását tanulmányoztam legalaposabban. Négy ízben kerestem már fel őket hosszabb-rövidebb időre, s

ezalatt valóban köztük éltem, együtt voltam velük reggeltől estig, asztalukhoz ültem a disznótorokon, nyáron kimentem velük a mezőre, csépléskor a boglya árnyékából hallgattam beszélgetésüket, ősszel vagy a »lentilóló« aszszonyok szavát lestem, vagy a szőlőbe jártam a lányokkal a »serege« madarat »ijögetni« (DEÁKNÉ BARTHA 1940a: 5).

3. Az 1938. november 2-i első bécsi döntést követően a Felvidék és Kárpátalja déli, magyar többségű részei visszakerülnek Magyarországhoz. A magyar kormány igyekszik mihamarabb bepótolni azt a lemaradást, amely a visszacsatolt területeken a megelőző húsz esztendőben a csehszlovák kisebbségi oktatáspolitikai miatt kialakult. 1939 januárjában a Beregszászi Magyar Királyi Állami Gimnáziumba tizennégy új tanárt neveznek ki. Közük van Bartha Katalin, aki a megüresedett magyar–latin tanári állást foglalja el. Itt ismerkedik meg a Nagykállóból érkező új testnevelő tanárral, leendő férjével, Deák Györggyel. Négy gyermekük születik: Árpád, Zoltán, Géza és Anikó.

1944. október 26-án a háborús front eléri Beregszászt. Novemberben a megszálló szovjet hatóságok a magyar és német nemzetiségű lakosságot felszólítják, hogy minden 18 és 50 év közötti férfi jelentkezzen munkára. Azzal fenyegették őket, ha távol maradnak, haditörvényszék elé kerülnek. Deák György is jelentkezett, aki előbb a szolvai gyűjtőtáborba, majd a fehéróroszországi Boriszovba került. Az embertelen körülményekbe 1945. március 11-én halt bele.

A beregszászi magyar gimnáziumot bezárják. Szinte az egész tanári kar Magyarországra távozik. D. Bartha Katalin előbb tanári állását veszíti el, később otthonát is el kell hagynia, amelyet egy szovjet tiszt szemelt ki magának. Időközben a légerekből hazatérnek az első foglyok. Közük 1946-ban Nagy Sándor, aki Deák György tanítványa, majd rabtársa volt. Tőle tudja meg Katalin, hogy férje már egy éve halott, Boriszovban egy tömegsírban van eltemetve.

1947 szeptemberében édesanyjával és gyermekeivel Debrecenbe költözik. Szlavóniai gyűjtéseinek nagy része ekkor vész el. Így emlékezett erre: „12 füzetnyi anyagot gyűjtöttem. (Amikor Beregszászról – jóval később – hazaköltöztünk, a szovjet vámosok kéziratos nem engedtek hazahozni, minden sírásom, rábeszélésem hiábavaló volt, a füzeteket a csapi állomáson kidobálták a sínek közé. Egyetlen füzetem maradt meg, az, amit véletlenül otthon hagytam a szüleimnél.) Az a tervem, hogy idővel elkészítem a szlavóniai nyelvjárás szótárát, örökre kútba esett” (DEÁKNÉ BARTHA 2000 körül).

Debrecenben előbb a Fazekas Mihály Gimnáziumban, később a Révai Miklós Gimnáziumban tanít. 1950-ben Bárczi Géza a Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékére hívja. Az itt eltöltött idő alatt két szlavóniai vonatkozású tanulmánya jelenik meg a Magyar Nyelvjárások első évfolyamában (D. BARTHA 1951a, 1951b). A szlavóniai nyelvjárás szóképzése című tanulmánya az elveszett feljegyzések ellenére is átfogó

ismertetést ad a témaköréről. „A szlavóniai magyar nyelvjárás elszigetelt helyzete miatt a köznyelv és minden más tájnyelv hatásától függetlenül fejlődve, egyrészt sajátos egyéni jellemvonásokkal színeződött, másrészt feltűnően nagymértékben vált a nyelvi régiségek megőrzőjévé” (D. BARTHA 1951a: 34). Nyelvjárási és nyelvtörténeti szempontból egyaránt tanulságosak adatai, például az Árpád-kori kedvelt kicsinyítő képzőnk, a *-d* szlavóniai gyűjtése idején még élt. A kicsinyítő-becéző funkcióval bíró *-csa/-cse* képző ugyancsak gyakori volt. „A szlavóniai nyelvjáróterület egyik legjellemzőbb nyelvi sajátága a kicsinyítő képzők feltűnően gyakori használata. Ez a jelenség is a megőrzött régiségek sorába iktatható, hiszen tudjuk, hogy régi nyelvünknek a mainál összehasonlíthatatlanul gazdagabb és elevebb deminutív képzőrendszere volt” (D. BARTHA 1951a: 56).

A szlavóniai szótár terve később PENAVIN OLGA gyűjtései révén valósult meg (PENAVIN 1968–1978), aki egyúttal a Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárás atlaszt is elkészítette (PENAVIN 1984). PENAVIN első szlavóniai gyűjtéseit 1948-ban, azaz egy évvel azt követően végezte, hogy D. Bartha Katalin gyűjtéseinek nagy része elveszett. PENAVIN a gyűjtőterület kiválasztásáról így írt: „Első nyelvjáráskutató utam a Csűrű órák meg D. Bartha Katalin írásai, beszámolóí hatására Szlavónia négy magyarlakta szigetfalujába vezetett, ahova főiskolai, majd egyetemi hallgatóimat is többször elvezettem, s ahol idők folyamán szinte családtaggá váltam, legalábbis mindenkitől befogadott, kedves vendéggé” (PENAVIN 1991: 201).

4. D. Bartha Katalin 1952-ben Bárczival és néhány munkatársával a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemre került, ahol közel harminc évig tanított. „Szelleme tudományos pontosságot, szerénységet, előadói ízlést, szeretetet, ugyanakkor méltóságot sugárzott” (JÓNAS 2008: 498). Érdeklődése egyre inkább a magyar nyelv szóképzésének története felé fordult. 1958-ban jelent meg az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek sorozatban A magyar szóképzés története című kiadványa, amely Simonyi Zsigmond Tüzetes magyar nyelvtana után az első olyan összefoglalás, amely a képzőrendszerünk egészéről ad történeti áttekintést (RUZSICZKY 1959: 121). „De nem egyszerű javított kiadása a Tüzetes magyar nyelvtannak, hanem tulajdonképpen teljesen új, önálló mű, amely a TMNy.-nal csak annyi rokonságot tart, hogy egy része ott is megtalálható. Újak teljesen az egyszerű képzőkre vonatkozó részek, de újszerűek az összetett képzőkre vonatkozó fejtegetések is. Különösen nagy érdeme a munkának, hogy igen gazdag új nyelvtörténeti anyagot dolgoz fel” (KNIEZSA 1958: 487). A könyvről később dicsőítő hangon ír TEMESI MIHÁLY is (TEMESI 1980: 325). „Ma, ötven év távlatából nézve is hiánypótló munka, amelynek világos stílusa, áttekinthető szerkezete képet ad szerzőjének pedagógiai kvalitásairól is” – írja KOROMPAY KLÁRA (KOROMPAY 2008: 506).

1962-ben fejezte be Tővégi magánhangzóink története a XVI. század közepéig című kandidátusi értekezését, amely később a Nyelvtudományi Értekezések 42. számaként jelent meg (D. BARTHA 1964). 1986-ban készült

el Az ígképzés története a XVI. század közepéig című doktori értekezése. A Benkő Loránd által szerkesztett A magyar nyelv történeti nyelvtana kötetiben ő írta az ígképzéssel foglalkozó részeket (D. BARTHA 1991, 1992).

2008. augusztus 3-án hunyt el a Fejér megyei Válon. A Budafoki temetőbe, szülei mellé helyezték örök nyugalomra. 2013. szeptember 5-én emléktáblát helyeztek el a tiszteletére annak a beregszászi gimnáziumnak a falán, ahol 1939 és 1944 között tanított. Életkedvet, bölcsességet, kiegyensúlyozottságot sugárzó egyéniség volt. E tulajdonságait a mostoha történelmi körülmények közepette is mindvégig megőrizte.

Irodalom

- BALASSA IVÁN 1988. *Csűry Bálint*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BALASSA JÓZSEF 1894. A slavóniai nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 23: 162–169, 212–217, 259–267, 306–312, 357–363.
- BARTHA KATALIN 1937. *Szókincstanulmány a magyar nyelv színelnevezéseiről*. Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar nyelvészeti szemináriumából. Debrecen.
- BARTHA KATALIN 1939. Tanulmányutam a szlavóniai magyaroknál. *Magyar Néprajz* 1: 112–118.
- BARTHA KATALIN 1940a. Egy elfelejtett magyar népsziget: a szlavóniai magyarság. *Kalanga* 9. évf. 2–3. sz. 77–84.
- BARTHA KATALIN 1940b. Szlavóniai babonák, babonástörténetek és cselekmények. *Kalanga* 9. évf. 6. sz. 241–248.
- BARTHA KATALIN 1940c. Egy elfelejtett magyar népsziget. *Magvető*. A Jugoszláv Királysági református keresztyének egyházi lapja. 18. évf. 2. sz. 4–7.
- D. BARTHA KATALIN 1951a. A szlavóniai nyelvjárás szóképzése. *Magyar Nyelvjárások* 1: 34–63.
- D. BARTHA KATALIN 1951b. Szlavónia (Kórogy). *Magyar Nyelvjárások* 1: 167–180.
- D. BARTHA KATALIN 1958. *A magyar szóképzés története*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- D. BARTHA KATALIN 1964. *Tövégi magánhangzóink története a XVI. század közepéig*. Nyelvtudományi Értekezések 42. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- D. BARTHA KATALIN 1991. Az ígképzés. In: BENKŐ LORÁND (főszerk.). *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 60–103.
- D. BARTHA KATALIN 1992. Az ígképzés. In: BENKŐ LORÁND (főszerk.). *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 55–119.
- D. BARTHA KATALIN 2001. *Visszaemlékezések (Gyermekkorom)*. Kézirat.

- CSÚRY BÁLINT 1935–1936. *Szamosbáti szótár* 1–2. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CSÚRY BÁLINT 1936. *A népnyelvi búvárlat módszere*. Budapest: A Turul-szövetség kiadása.
- DEÁK GYÖRGYNÉ BARTHA KATALIN 1941a. Szlavóniai népnyelvi szövegek. *Magyar Néprajz* 3: 377–380.
- DEÁK GYÖRGYNÉ BARTHA KATALIN 1941b. Mutatvány a készülő Szlavóniai Szótárból. *Magyar Néprajz* 3: 381–387.
- DEÁK GYÖRGYNÉ BARTHA KATALIN 1941c. Szlavóniai népnyelvi szövegek. In: *Népnyelvi szövegmutatványok*. Dolgozatok a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Néprajzkutató Intézetéből 17. Debrecen. 36–39.
- DEÁK GYÖRGYNÉ BARTHA KATALIN 1962. *Tővégi magánhangzóink története a XVI. század közepéig*. Kandidátusi disszertáció. Kézirat.
- DEÁK GYÖRGYNÉ BARTHA KATALIN 1986. *Az ígéképzés története a XVI. század közepéig*. Doktori disszertáció. Kézirat.
- DEÁKNÉ BARTHA KATALIN 1940a. Egy elfelejtett magyar népsziget: a szlavóniai magyarság. In: *A Beregszászi Magyar Királyi Állami Fiú- és Leánygimnázium (VI–VIII. osztály reálgimnázium) évkönyve az 1939–1940. tanévről*. Beregszász. 5–12.
- DEÁKNÉ BARTHA KATALIN 1940b. Túl a vízen, Tótországban... *Magyar Cserkész* 21. évf. 19. sz. 11–12.
- DEÁKNÉ BARTHA KATALIN 2000 körül. *Önéletrajz*. Kézirat.
- Imre Samu 1991. A Csűry-iskola. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.). *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 298–306.
- JÓNÁS FRIGYES 2008. „Virágok virága”. Végső búcsú D. Bartha Katalintól. *Magyar Nyelvőr* 132: 498–499.
- KNIEZSA ISTVÁN 1958. Egy új magyar történeti nyelvtan felé (Észrevételek az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetekről). *Nyelvtudományi Közlemények* 60: 475–488.
- KOROMPAY KLÁRA 2008. Búcsú D. Bartha Katalintól. *Magyar Nyelv* 104: 504–506.
- PENAVIN OLGA 1968–1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár* 1–3. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- PENAVIN OLGA 1984. *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz*. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- PENAVIN OLGA 1991. Rá lehet tenni egy egész életet. In: SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE–KONTRA MIKLÓS (szerk.). *A nyelvészetről – egyes szám első személyben* [1]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 199–203.
- RUZSICZKY ÉVA 1959. D. Bartha Katalin: A magyar szóképzés története [Recenzió]. *Magyar Nyelvőr* 83: 121–124.

SZARVAS GÁBOR 1876. A slavóniai tájszólás. *Magyar Nyelvőr* 5: 9–13., 61–65.

TEMESI MIHÁLY 1980. *A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta*. Pécs: Gondolat.

Összefoglaló / Summary

D. Bartha Katalin szlavóniai nyelvjárásgyűjtései

D. Bartha Katalin tudományos pályája az 1930-as években a Debreceni Tisza István Tudományegyetemen kezdődött, ahol érdeklődése Csűry Bálint hatására a nyelvészet irányába fordult. Több alkalommal végzett nyelvjárásgyűjtéseket a szlavóniai Kórógyon, Szentlászlón, Harasztiban és Rétfaluban. A szlavóniai nyelvjárás sajátosságairól készített tanulmányai, közlései értékes forrásai a helyi magyar nyelvjáráskutatásnak. Szlavóniai vizsgálatai mellett főképp nyelvtörténettel, a magyar szóképzés történetének témakörével foglalkozott.

Katalin D. Bartha – collecting dialects in Slavonia

The scientific career of Katalin D. Bartha was launched in the 1930's at Tisza István University in Debrecen where under the influence of Bálint Csűry her interest was captured by linguistics. While collecting dialects, she travelled extensively in Slavonia, visiting Kórógy, Szentlászló, Haraszi and Rétfalu. Her scientific papers and publications discussing and revealing the distinctive features of the Slavonia dialect serve as a valuable source for research into the local Hungarian dialects. Beside her research in Slavonia she was also active in the field of language history and the history of word formation in the Hungarian language.

Kulcsszavak / Keywords

D. Bartha Katalin, Szlavónia, nyelvjárások

Katalin D. Bartha, Slavonia, dialects

NAGY IMRE GÁBOR

MAGYAROSODÁSI MOZGALOM

Magyar név, magyar ruha, magyar zene, magyar tánc – a két világ-
háború közötti Pécssett

Bevezetés

A Trianoni békeszerződés okozta trauma után, a megtépázott nemzeti önérzet erősítését szolgálták a külsőleges magyarosodási – magyar név, magyar ruha, magyar tánc, magyar zene – törekvések. E tényezőknek ilyen összekapcsolása nem a történész utólagos kitalációja, a korabeli propaganda irodalom is alátámasztja ezt. 1933-ban jelent meg Galambos Kálmán¹ tollából a „Magyar név. Magyar szellem. Magyar ruha. Magyar tánc” című munka, amely „*a nemzeti jelleget tolmácsoló és őserőt képviselő külsőségek iránt*” hívta fel a figyelmet (GALAMBOS 1933). 1935-ban a Pécsi Egyetemi Atlétikai Club (PEAC) rendezett a Pannónia Szálló dísztermében „*Magyar zene, magyar ruha, magyar tánc*” címmel hazafias estet (Pécsi Napló 1936. febr. 11: 5).

A magyar ruha

A magyar viselet felélesztése is a nemzeti önérzet helyreállítását szolgáltatta. Ennek egyik eszköze volt a kisleányok és kisfiúk ünnepi öltözet. A kisleányok magyaros ünneplője fehér, buggyos ujjú blúzból, piros selyem, fűzött mellénykéből, fehér, alul nemzeti csíkos, húzott szoknyából, a kisfiúk ke zsinóros mellényből és nadrágból állt.

A magyaros szabású iskolai egyenruházat az 1920-as évek közepétől terjedt el. Az európai szabású és magyaros díszítésű gyermekruházat kivitelezését Györffy István néprajztudós is elmarasztalta: „*A fiúk európai szabású öltözetén némi zsinórdísz, a lányokén aranyzsinór, flitter, nemzetiszíni szalag jelképezi a magyarságot*” (F. DÓZSA 2011: 21).

A harmincas években indult meg az öltözködési magyarosodási mozgalom, amely a napi divatban a népviselet formáit és díszítését használta fel. A magyarosodási mozgalom kizárólag a női divatban ért el sikereket. A mozgalom két szervezőjének Tüdös Klára divattervező és Ferenczi Károly belügyminiszteri titkár tekinthető. Az utóbbi a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) nevében hirdetett pályázatot magyaros stílusú ruhák tervezésére. A következő évektől a Magyar Öltözködési Mozgalom Országos Bizottsága nevében hirdetett évről évre sikeres pályázatot. Az európai divat és a

¹ Galambos Kálmán (1885, Tekerest? –) még pécsi papnövendék korában magyarosította meg a nevét Geiszt-ről 1905-ben. MNL. BaML. Bvm. alisp. ir. 56/1906.

népi kultúra házasítása Magyarországon és nemzetközileg egyaránt sikert aratott. A mozgalom nem törekedett a kizárólagos magyarosságra, ez is volt sikerének egyik titka. Ahogy Tüdős Klára hangoztatta: „*A ruha vagy anyagban, vagy vonalban, vagy dekorációban legyen magyaros, de sohasem mindháromban egyszerre.*” Az öltözködési magyarosodási mozgalom a magyar öntudaton kívül németellenes jelleggel társult. Az 1930-as évek végére egy keresztény középosztálybeli hölgy általában rendelkezett egy-két magyaros ruhával (F. DÓZSA 1998: 48–49).

A magyaros viseletet legfelsőbb szinten a kormányzó felesége, Horthy Miklósné propagálta. Helyi szinten a társadalmi elit vezetői igyekeztek jó példát mutatni (Pécsi Napló 1938. március 25: 1). Az arisztokrácia és a nagytőkés réteg hiányzott Pécs társadalmából, ezért magától értetődően divatirányító szerepet sem gyakorolhatott. A középosztály anyagi helyzete a világháború és szerb megszállás alatt megrendült, és két világháború közötti válságos időszakokban sem volt sokkal jobb a helyzet.

A két világháború közötti modern magyar divat nagyszonyjának Tüdős Klára tekinthető. 1925-től az Operaház jelmezműhelyét vezette. A tervezésnél elsősorban a magyar népművészet elemeit használta fel. Magyaros ruhái 1937-től a Pántlika Szalonban, majd 1941-től a Corvin Áruházban a középosztály számára is elérhetővé váltak. Támogatta az 1931 és 1944 közötti Paulini Béla-féle Gyöngyösbokréta mozgalmat (BORUS 2011: 33–34).

Pécsen több magyaros női ruhakészítő akcióról tudunk. Tüdős Klára tanítványaként Manninger Piroska 1942-ben nyitotta meg Pécs első magyaros divatszalonját. Manninger Piroska (Rácbóly, 1916) női szabó és leánykaruha készítő iparos két évig dolgozott tervezőként Tüdős Klára szalonjában. 1942. március 14-én kapott iparigazolványt Pécs város elsőfokú közigazgatási hatóságától és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) Városház utca 2. szám alatti szalonját vezette. Társa, Svágell Rózsa (Fiume, 1915) női szabó 1942. augusztus 12-én kapott iparigazolványt. Ősszel, társával a Ferenciek utca 1. szám alatt nyitottak önálló üzletet. Az iparüzést megfelelő anyag hiánya miatt Svágell Rózsa 1943. március 1-jén, Manninger Piroska pedig április 1-jén szüntette be.² A vállalkozás bukásának tehát a második világháborús anyaghiány lehetett az oka.

A szalon nemcsak magyaros ruhákat varrt, Svágell Rózsa francia és angol divatú ruhákat készített. Manninger Piroska azt nyilatkozta, hogy „*Kizárólag magyar ruhákat készítő divatszalon ma még nem állná meg helyét Pécsen és anyagi szempontból csak ráfizetéssel járna, mert a magyaros ruha viseletének fontossága és szükségessége még nem hatotta át e város közönségének öntudatát.*” A magyaros ruha első sorban nemzeti szempontból fontos, folytatta a gondolatmenetet Manninger Piroska: „*Ez a magyarságtudat ad reményt arra, hogy Pécs város közönsége magyarságát nemcsak befelé, hanem kijelé is megvallja, – ruházatán keresztül is. A*

² MNL BaML. Pécs I. fokú Közig. Hat. ir. 1193, 1441/1943. Iparlajstrom A 9/1942.

magyaros divatszalon csak másodsorban divat-kérdés, elsősorban pedig az előbb említett eszme szolgálatában áll”.

Az interjúban Manninger Piroska két közkeletű nézetet igyekezett cáfolni. Egyik, hogy a magyaros ruha drágább, mint a többi ruha. Azt állította, hogy egy ruha már 60 pengőből kihozható. A másik pedig az, hogy a magyaros ruha csak ünnepélyeken használható. Szerette volna azt elérni, hogy munkásruha is magyaros legyen. Szerinte a magyaros ruha éppúgy hozzátartozik a magyar szellemhez, mint a magyar színmű, irodalom, zene és képzőművészet: *„Meggyőződésünk szerint ennek éppen úgy bele kellene tartoznia a város kultúrprogramjába, mint ahogy a magyar irodalom, zene és képzőművészet is oda tartozik, mert végeredményben ez is erősíti, kimélyíti a magyar érzést, szellemet és öntudatot Dunántúl szellemi fővárosában. És ma nincs és nem lehet szebb feladat, mint a divaton keresztül is szolgálni a magyar szellemet és érzést”* (Pécsi Napló 1942. nov. 8: 4).

Mírbach Júlia bárónő, a Sancta Maria Leánynevelő Intézet (Árpád utca 25.) vezetője a magyaros öltözködés propagálására 1939-ben három hónapos szabás-varrás és női kézimunka tanfolyamot szervezett. Az intézet alelnöke, Vass József törvényszéki bíró felesége azt a nézetet képviselte, hogy a magyaros női öltözetet nemcsak az ünnepnapokon, hanem hétköznapi napokon is hordani kell, mert *„a magyar népművészet megőrzése honleányi kötelesség”*. Lehetett választani egyszerűbb sárga-fehér hímzést, fiatalosabb fehér halasi csipkét és színpompásabb kalotaszegi mintákat (Pécsi Napló 1939. ápr. 16: 8).

A magyaros női ruhavarrást Pécssett intézményesen a városi Nőiipariskolában (1926–1943), illetve jogutódjában az Ipari Leányközépiskolában (1943–1952) oktatták (BARRI 1999: 80–83). A női ipariskola 1927-től sikeres bemutatásokat tartott a növendékek varrt estélyi, köznap és magyaros ruhákból. 1941-ben mintegy 111 ruhát vonultatott fel. A leányokat Geyer Erzsébet és özv. Nyíró Sándorné tanította (Pécsi Napló 1941. jún. 17: 2). Az ipariskola tanárai közül Geyer Erzsébet rendszeresen tartott előadásokat a magyar viselet történetéről (Pécsi Napló 1940. jan. 24: 7, Pécsi Napló 1941. febr. 11: 8).

A pécsi kereskedők is árultak magyaros ruhákat. Az ország egyik legnagyobb mérték szerinti férfiszabó üzlete volt Páll Ödön kereskedése. A férfi zsinóros magyar ruhák (díszmagyar) varrását 110 pengőtől hirdette (Pécsi Napló 1939. márc. 5: 2). Leány díszmagyarokat árult az Apáca u. 5. szám alatti Guttman Szalon (Pécsi Napló 1940. jan. 23: 8). Férfi magyar ruhát forgalmazott az Irgalmasok u. 12. szám alatt Ornódi István (Pécsi Napló 1942. okt. 31: 2).

A magyaros ruhák viselésének általános jellemzőihez tartozott, hogy szinte kizárólag az ünnepélyeken hordták. Az ünnepélyek igen népesek voltak, a helyi elit rendezte vagy elnökölt rajtuk. Az ünnepélyeket nemcsak a nemzeti jellegű társadalmi egyesületek, hanem szakmai, érdekvédelmi egyesületek is szerveztek. A magyaros öltözet nem volt kötelező, csak ajánlott. Elsősorban a nők öltöztek magyaros ruhába, a férfiak fekete ünneplőt vagy

díszmagyart hordtak. A fekete kabátot többször magyar motívumokkal egészítették ki.

Az Iparosok Olvasóköre a szüreti mulatságra maga készített magyar ruhákat a felvonuló csőszpároknak az 1920-as években (Pécsi Napló 1925. szept. 20: 6).

Az 1935. évi egyetemi bálon az egyetemisták a fekete zakóra három pár sujtást varrtak fel és rojtos Kossuth nyakkendőt kötöttek (Pécsi Napló 1935. febr. 21: 6).

1926 júniusában Papp-Váry Elemérné, a „Magyar Hiszekegy” szerzője emléktábla avatásakor felkérték a nőket: *„Magyar ruhával bíró hölgyek kéretnek, hogy az ünnepély fényét ezen ruhával emeljék”* (Pécsi Napló 1926. jún. 27: 6). Az Pécsi Evangélikus Társaság 1930. évi farsangi estjén a leányok és asszonyok többsége magyar ruhában jelent meg (Pécsi Napló 1930. jan. 28: 3). Gróf Szapáry Lajosné, a Pécsi Tuberkulózis Ellen Védekező Egyesület elnöke hangsúlyozta, hogy a Nemzeti Kaszinóban tartott magyar esten a hölgyek számára nem kötelező a magyar ruha (Pécsi Napló 1934. jún. 3: 3). A Pécsi Jótékony Nőegylet és a MANSZ 1940. november 7-iki erdélyi estjének rendezőse külön hangsúlyozta, hogy nem kötelező a magyar ruha viselése, csupán csak szép terv (Pécsi Napló 1940. okt. 30: 6).

A Keresztény Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak (Kermosz) 1940. január 27-iki farsangi estjén díjazták a legszebb magyar ruhát és legjobb magyar táncospárt. A magyar estre mintegy 1200 meghívót küldtek szét (Pécsi Napló 1940. jan. 23: 7, 1940. jan. 27: 6).

A magyaros ruházat legkönnyebben elkészíthető eleme a gyermek, illetve iskolai ruházat volt. A kötelező iskolai, intézeti öltözettel ellentétben a magyaros öltözet sem tekinthető általánosnak, amire több példa említhető. Somogyi Géza hírlapíró tettei gyermekünnepélyén a magyar ruhás gyermekek jutalmul felvonulhattak (Pécsi Napló 1926. júl. 6: 4). A Stefánia Szövetség rendszeresen felkérte az édesanyákat, hogy a csecsemővédelmi ünnepélyre gyermekeiket öltöztessék magyar ruhába (Pécsi Napló 1930. jún. 12: 4). 1933-ban a külföldi cserkészek fogadásakor a leánygyermeket felkérték, hogy lehetőség szerint magyar ruhában és virágokkal köszöntsék a külföldi vendégeket (Pécsi Napló 1933. aug. 6: 4).

Mivel a díszmagyart csak ünnepélyen, kevés alkalommal hordták és drága volt (Pécsi Napló 1940. szept. 15: 8), ezért több kölcsönzési hirdetmény is megjelent a lapokban. *„Ki kölcsönözne alkalomra magyar ruhát díjazásért közléptermetű férjire?”* (Pécsi Napló 1941. április 27: 11), illetve *„Fiatalkor lány részére rózsaszín vagy fehér magyar ruhát keresek egy alkalomra kölcsönbe”* – olvasható a Pécsi Naplóban (Pécsi Napló 1944. márc. 19: 12).

A magyar tánc

A modern táncokat és zenét két szempontból is támadták a két világháború között. Egyrészt erkölcsi szempontból, mert szemérmetlennek tartották a táncoló párok testközelségét, másrészt pedig nemzeti szempontból,

mert idegennek tartották. Galambos Kálmán, a Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Baranyai Köre által 1933-ban kiadott, magyar nemzeti külsőségeket – név, ruha, tánc – népszerűsítő kiadványa is az idegen ízlést és erkölcstelenséget kárhoztatta: „*S ha azelőtt is veszedelmes volt a tánc, mikor még tisztességes táncokat jártak, vajjon milyen most, mikor a rumba és hozzá hasonló újabb táncok lejtése alkalmával a férfi és női test oly szorosan simulnak egymáshoz? Uri társaságok és katolikus egyesületek mennyit küzdöttek az ízléstelen táncok ellen?! A küzdelem eredményességének csak egy módja van, ha az ízléstelen, hogy ne mondjam »erkölcstelen« táncok helyébe újabb ízléses táncokat tanítunk»* (GALAMBOS 1933: 16).

A modern táncok azonban némi idegenkedés után beépültek Pécs tánc-kultúrájába, és a város tánctanárai a mindenkori divat szerint egyaránt tanítottak magyar és külföldi táncokat is.

A magyar zene

Az Országos Magyar Dalosszövetség a szegedi, 1927. augusztusi XXI. dalosversenyen indított mozgalmat a jazz (dzsessz) zene ellen, illetve a magyar dal támogatása érdekében.

Ruzsinszky Béla a városi képviselő³ a Dalosszövetség akciójára nyújtott be indítványt a törvényhatósági bizottság közgyűléséhez, amelyben a jazz (dzsessz) zene és modern táncok betiltását kérte. Beadványában arra hivatkozott, hogy ezek rombolják az ifjúság erkölcsét és a magyar ember számára idegenek: „*A magyar társadalom régóta aggodalommal látja azokat az elfajulásokat, amelyek különösen a mai fiatalságunk erkölcsi világára bírnak kiszámíthatatlan káros és romboló hatással. Különösen aggodalommal látja azt a most divatos Jazz-band⁴ zene kultiválásában és az ezzel kapcsolatos táncokban, mely nem csak azért bűn, ki az erkölcsök védelmére tömörült magyar társadalom barangját, mert a tánc szemérmetlen mozdulatainál fogva van romboló hatással a fiatalság érzéki világára, hanem azért is, mert a zenéje is annyira idegen és rossz hangzású és annyira sértő a magyar ember önértéke, hogy minden jóérzésű ember csak undorral fordul el tőle. A város közönsége mint erkölcsi testület ezt a romboló és ízléstelen és szemérmetlenséget nem nézheti közömbös szemmel, hanem kötelessége ennek megakadályozására mindent elkövetni*”.

Ruzsinszky képviselő, ezért javasolta, hogy a város közgyűlése támogassa a Magyar Országos Dalosszövetség dzsessz ellenes mozgalmát. Írjanak valamennyi magyar törvényhatóságnak – megyének és törvényhatósági jogú városnak, hogy „*a törvényhozás vessen véget ezen nemzeti önértéket sértő erkölcsi mételey továbbterjedésének*”.⁵

Szokatlanak tűnik, hogy Pécs város közgyűlése egy látszólag művészeti kérdéssel foglalkozott, bár a megyéknek és velük egyenrangú törvényható-

³ Városi képviselő: hivatalos nevén városi törvényhatósági bizottsági tag.

⁴ Jazz-band: dzsessz.

⁵ Ruzsinszky Béla városi képviselő 1927. szeptember 15-iki indítványa. MNL BaML Pécs város polg. ir. E-1952/1930.

sági jogú városoknak volt politizálási joguk, és feliratot intézhettek az országgyűléshez, illetve a minisztériumokhoz.

A város közgyűlése határozatában elítélte a nemzetietlen dzsesszzenét, és támogatta magyar zenekultúra fejlesztését. Elhatározta, hogy ebben az ügyben nem az országgyűléshez, illetve a törvényhatóságokhoz fordul, hanem a rendőrségi ügyekben illetékes belügyminiszterhez. Feliratában kéri az értéktelen és erkölcstelen dzsesszzenekiküszöbölését, illetve az erkölcstelen táncokra vonatkozó tiltó szabályok betartatását: „*A város törvényhatósági bizottsága a legteljesebb mértékben elítéli és helyteleníti a nemzetietlen ún. Jassz-band zene szertelen kultiválását és elhatározza, hogy ennek kiküszöbölése és a magyar zenekultúra ápolásának és fejlesztésének biztosítása érdekében felirattal fordul a m. kir. belügyminiszter úrhoz, és felkéri őt arra is, hogy az erkölcstelen táncokra vonatkozó tiltó rendszabályok szigorú betartásáról, és ennek hatályos ellenőrzéséről gondoskodni méltóztat-sék*”.⁶

Nendtvich Andor polgármester azonban a város állásfoglalását több mint egy év elteltével, 1928. november 2-án küldte el a belügyminiszternek. Előzőleg az Országos Magyar Dalosszövetségénél tájékozódott, hogy hol tart a dzsesszzenes, illetve magyar dalokat népszerűsítő akciójuk. Az Országos Magyar Dalosszövetség elnöke azt válaszolta, hogy „*minden beadványunkban rámutattunk arra, hogy a magyar dal kultiválása, a magyar hazafias dalok és mellette a népdalok felkarolása egyik leghatásosabb eszköze az idegenből származó jassz-zene kiküszöbölésére*”. Megjegyezte, hogy az egyesület lapja, a „Magyar Dal” harcol a dzsesszzena ellen.⁷

A belügyminiszter válasz leiratában nem tartotta indokoltnak a dzsesszzenes és a modern táncok – törvényes kereteken túli – korlátozását.⁸ A közgyűlésen Gyimóthy Gyula képviselő kikelt a „*néger tánc és hasonló zenei szélsőségek ellen*”. Keresztes-Fischer Ferenc főispán felvilágosította a felszólalót, hogy már csak azért sem lehet betiltani a dzsesszzenét, mert ennek a külföldön dolgozó magyar muzsikuskok látnák kárát (Pécsi Napló 1929. júl. 12: 1).

A dzsesszzenes térhódítása ellen a cigányzenészek is többször felléptek, és sokat panaszkodtak rá. 1930-ban például Andro Ede és 25 „magyar cigányzenész” társa kért támogatást Nendtvich polgármestertől. A beadványukban szereplő panaszokat szinte kivétel nélkül a konkurenciaharc motíválta. Panaszkodtak arra, hogy a város legtöbb helyén a forgalom növelése érdekében dzsesszzenekar játszik, amelyekben nőket is alkalmaznak. A nőktől a vendégeknek „*borközi állapotba pedig kéjelmű vágyaik támadnak és ez erkölcstelenségre ad alkalmat*”. Sok kávéházban, vendéglőben és kocsmában azért nem foglalkoztatnak cigányzenészt, mert este 8 óra után 10%-os vi-

⁶ MNL BaML Pécs város kgy. jkv. 363/1927. (szept. 19.)

⁷ Az Országos Magyar Dalosszövetség levele Pécs város polgármesterének. Budapest, 1928. augusztus 31. MNL BaML Pécs város polg. ir. E-1952/1930.

⁸ MNL BaML Pécs város kgy. jkv. 197/1929. (júl. 11.)

galmi adót kellene fizetni utánuk, valamint a rádió elterjedése is visszaszorította a cigányzenét.

Kérték a dzsesszzenészek működési engedélyének ellenőrzését, hiszen többségük nem volt hivatásos zenész, és nem voltak tagjai a „Magyar Cigányzenészek Egyesületé”-nek. Kérték azon tánctanárok és egyesületek ellenőrzését, akiknek dzsesszzenekaruk volt, és a bálokon és házon kívüli multságokon is játszottak. Kérték továbbá a falusi lakodalmakban és búcsúban játszó vidéki rezesbandák (ún. trottyosok) és dzsesszzenekarokat ellenőrzését is.

Beadványukat azzal zárták, hogy a fenti többretű sérelem *„oly érzékenyen síjítja a »Magyar cigányzenészeket«, hogy félő, hogy a cigányból kihal a zenei érzés és kikapusztul maga a magyar zenének világhírű cigánya is”*.

Nendtvich polgármester a panaszt intézkedésre átadta az államrendőrségnek.⁹

A cigányzenészek folyamodványukban a nemzeti érzésre is hivatkoztak. Ebben a szöveggörnyezetben a dzsesszzene a nemzetietlen és erkölcstelen zenét jelentette, a magyar nótát játszó cigányzenész pedig a magyar zene ápolóját testesítette meg. A dzsessz teremtette konkurenciaharcra azonban csak egyetlen igazi megoldás létezett, a cigányzenészek is haladtak a korral és megtanultak dzsesszt játszani (Pécsi Napló 1935. ápr. 1: 10).

A magyar nóta természetesen a tömegkultúrát jelentette. A két világháború között Pécs azonban jelentős szerepet játszott a magyar magas zenei kultúra terjesztésében is, a kórusmozgalom, az ünnepi hetek országosan is ismertté tették a várost.

Innen indult – Hoffer Károly emlékére – az Éneklő Ifjúság mozgalom. Az első Éneklő Ifjúság dalos ünnepet 1927. május 15-én rendezték az elemi és középiskolák részére a Pécsi Nemzeti Színházban. Az 1933. június 5-iki rendezvényen 22 pécsi-baranyai iskolai énekkar lépett föl több mint ezer énekessel. A mozgalom Bartók Béla, Kodály Zoltán és Bárdos Lajos zenei irányzatát követte. 1942-ben Agócsy László, Horváth Mihály és Nyolczas Ipoly kezdeményezte a Zenélő Ifjúság hangversenysorozatot, amelyet a második világháború végéig rendszeresen megtartottak (VARGHA 2010: I: 198–199).

Bartók Béla egyetlenegyszer, 1923. október 30-án adott koncertet a Pannónia Szálló nagytermében. Mint zongorista osztatlan sikert aratott, mint zeneszerző megosztotta a város közönségét, a konzervatív ízlésűek elutasították. Az ő ötlete volt, hogy salzburgi mintára, a Székesegyház előtti téren rendezzenek nyári ünnepi játékokat (KOVÁCS 2010: I: 90).

Az 1920-as évektől a közösségi multságok gyakran öltöttek nemzeti jelleget. Így a Pécs Budai Hárfa Dal és Zeneegylet Például 1933. szeptemberi

⁹ Andro Ede és 25 cigányzenész társa panaszja Pécs város polgármesterének. MNL BaML Pécs város polg. ir. E-1952/1930.

hűvösvölgyi nyári multság engedélykérelmében hangsúlyozta, hogy a „*bazafias ének számok s magyar zene különösen a kultúrát szolgálják*”.¹⁰

A magyar ruha, zene, tánc mozgalom szorosan összekapcsolódott egymással. A nemzeti jelleghez az is hozzátartozott, hogy irredenta versek, beszédek hangzottak el. Ezáltal viszont az ünnepélyek hosszúra nyúltak, fárasztók lettek, és kevésbé szolgálták magát a szórakoztatást. Példának idézzük a Pécsi Egyetemi Atlétikai Club (PEAC) 1935. évi tartott a Pannónia Szálló dísztermében tartott magyar estjét:

Az est PEAC ügyvezetőjének beszédével kezdődött.

Verset mondott vitéz Várjon Zoltánné (gróf Szapáry Magdolna Prolog).

Varga Etus Szalay Lajos cigányzenekarának kíséretével magyar nótákat énekelt.

Csernók Anna Réka a magyar viselet történetéről tartott előadást.

Kiss Menyhért „Magyar Miatyánkját” előadta Somogyváry József.

Eltáncolták a „Toborzó”-t.

Magyar ruhabemutató.

Liszt és Bartók művek (Pécsi Napló 1936. febr. 11: 5).

A magyar név

A névváltoztatást hazánkban átfogóan először Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1933. júl. 22-i 40.200./1933. számú rendelete szabályozta. Az 1933-as névváltoztatási rendelet megszületése a vélt vagy valós külső fenyegetettségre és Gömbös Gyula a nemzeti egységet, a magyar fajiságot külsőségekben is megerősítő programjára vezethető vissza.

Keresztes-Fischer 42.810/1933. III-a. számú (aug. 7-i) nem publikált, bizalmas körrendeletében a névmagyarosítás népszerűsítésére és a példamutásra hívta fel az állam szolgálatában álló alkalmazottakat. A hivatali túlkapásokat, a hatósági kényszert maga a belügyminiszter is elismerte, amikor 1934. jan. 9-i 6066/1934. III-b. számú bizalmas körrendeletében elrendelte, hogy a fenyegetésnek és a kényszernek még a látszatát is kerüljék. A hangsúly a látszaton volt, hiszen a hatósági kényszer külföldön és hazai kisebbségek körében egyaránt visszatetszést keltett, a névmagyarosítási mozgalmat az utasítás egyáltalán nem befolyásolta és nem mérsékelte (NAGY 2009: 173–177).

Az erőszakos névmagyarosítás ellen több neves közéleti személyiség is felszólalt. Például Woff Károly és Friedrich István 1933-ban a fővárosi közgyűlésen (Dunántúl 1933. dec. 1: 1). A politikusok a nyilvánosság előtt mindig tagadták azt, hogy a névmagyarosítás erőszakkal történne. 1934. április 5-én Szontagh Jenő a felsőház ülésén kérdést intézett a miniszterelnökhöz és belügyminiszterhez, hogy az idegen nevű állami tisztviselőket felszólították-e nevük megváltoztatására? Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter azt válaszolta, hogy szó sincs erőszakos névmagyarosításról:

¹⁰ MNL. BaML Pécs város polg. ir. A-287/1933.

„Nem rendelet volt az, csak tájékoztatás, amely felszólította a batóságokat, hogy ajánlják a névmagyarosítást.” A névmagyarosítás legfőbb akadályát a tradíció, a családnévhez való ragaszkodás jelentette. „Mindenkinek legbensőbb ügye, hogy a magyarosítás szempontját helyezi-e előtérbe, vagy a tradíciót, a nevéhez való ragaszkodást. Ebbe a lelkiismereti kérdésbe a bizottságoknak nem szabad beleavatkozni. Kijelentette, hogy a kormány a névmagyarosítás kérdésében senkire semmiféle, nyomást nem gyakorol és semmiféle hátrány nem származik, abból, ha nem magyarosítja meg a nevét” – nyilatkozta a belügyminiszter (Dunántúl 1934. ápr. 6: 1–2).

A névmagyarosítást helyi szinten elsősorban a sajtó, Pécssett legerősebben a Dunántúl és a Pécsi Napló propagálta. A sajtóban ismertették az 1933-as névváltoztatási rendeletet, közölték a névváltoztatásokat, névmagyarosításra buzdító cikkeket jelentettek meg. A Dunántúl 1934-ben felhívta olvasóit, mivel a külföldi ellenszenv miatt a névváltoztatásokat nem közli a hivatalos lap, a Budapesti Közlöny, ezért küldjék be szerkesztőségbe az adatokat, hogy közzé tehessék azokat (Dunántúl 1934. febr. 25: 10). A lap újságírója, Szabó Géza a „Géza bácsi póstája” című rovatában megdicsérte a magyarosító diákokat.

A sajtó névmagyarosítási propagandája főként három érv köré csoportosult: a trianoni trauma, illetve a békerevízió; a nemzeti egység megteremtése, a nemzeti érzés növelése, illetve a magyarság sorsa feletti aggodalom; valamint a külső nagynémet birodalmi és pángermán törekvések jelentette fenyegetettség.

A Központi Névmagyarosító Társaság egyik vezetője, Somody István budapesti újságíró például 1931-ben a bajai névmagyarosítások kapcsán az emelte ki, hogy az idegen családnevek szerepet játszottak a magyar területek elszakításánál, és az utódállamok magyarságát az idegen családnevek miatt érik sérelmek: „Baja idegen nevű magyarjai bizonyára nemcsak e kérdésben elhangzott beszédeimből és mások beszédeiből és írásaiból tudják, hanem közvetlenül tapasztalhatják is, mit jelentettek az idegen nevek a magyar területek elszakításánál és mit jelentenek ma a megszállott területek magyarságánál. Elszakított idegen nevű magyarjaink most kétségbeesetten látják, hogy a multnak egy jelentéktelennek látszó mulasztása miatt, pusztán idegen nevükért hogyan ütik el őket a megszállók a kisebbségi jogoktól, a magyar iskolától, magyar színháztól, a bíróság előtti magyar beszédétől és bármennyire izig-vérig lelkes magyarok, gyerekeiket idegen nevük miatt nem küldhetik magyar iskolába, hanem csak olyanba, ahol megmétehezik lelküket és magyargyűlöletre tanítják őket” (Pécsi Napló 1931. aug. 23: 4).

A sajtóban is gyakran hangoztatott érv volt, hogy a névmagyarosításokat az szomszédos országok, a csehek, a románok és a szerbek névpolitikája teszi szükségessé. A nem magyar hangzású családnév miatt csökkentik a külföldi magyarok számát a népszámlálásoknál, írta a Dunántúl Galambos Kálmán „Magyar név” című munkája ismertetésekor: „Most, amikor a kisebbségek¹¹ életében egyre-másra történnek erőszakoskodások a névmagyarítás és pusztá-

¹¹ Kisebbségek: itt határon túli magyarok.

hangzás alapján való cseh, román és szerb elstatisztikázásban, valóban többet jelent a szerző szándéka egyszerű névesztétikánál: minden téren következetesen véghez vitt magyar öntudatot” (Dunántúl 1934. jan. 31: 8).

A névmagyarosítás azonban mégis az elcsatolt területek visszaszerzése miatt a legfontosabb, hangsúlyozta Somody István egyik 1933. évi cikkében:

„Emlékezzünk csak vissza bizonyos városok közössége elvesztésénél milyen szomorú szerepet játszottak a sírkövek és fejfák idegen nevei. A néma sírkövek az élő magyarság ellen tanuszkodtak s emiatt kerültek az élő magyarok további ezrei is idegen uralom alá. Ha néhány emberöltővel előbb az idegennevű magyarok nevükben is megmagyarosodtak volna, ezeket a területeket nem kellett volna elveszítenünk. A le nem vetett idegen név ma is segít megkeseríteni az idegen imperium alá került magyarok sorsát. Kezddőött ott, hogy az igennevű magyar ember gyermekét nem engedték magyar iskolába, hanem olyan iskolába kényszerítették, ahol magyargyűlöletre nevelik őket. Aztán még súlyosabb következmények jöttek. A népszámlálásnál elkövetett csalásokat megkönnyítették az idegen nevek s ezzel akaratuk, sőt tiltakozásuk ellenére is hozzájárultak abhoz, hogy a kisebbségi jogoktól a magyarokat megfoszthassák, mert hiába volt a valaki magyar, ha idegen volt a neve, nem ismerték el magyarnak.

Ez a mult hibája, amelyből a tanulságot legalább a jövőre nézve kell levonnunk, de a másik hiba, amelyet szintén ellenünk használnak ki legnagyobb küzdelmünkben, a revíziós harcban, nagyon is a jelenné az, hogy a csonka ország határain belül is sok az indokolatlan idegen név. Ellenségeink a csonka országban élő idegennevű magyarokat éppúgy nem ismerik el magyaroknak, mint az uralmon lévő területeiken és azszal érvelnek ellenünk a revíziós harcban, hogy mit akar ez az ország, hiszen még a mostani területén is mennyi idegen él. Természetesen ez épp oly perfid hamisítás mint a népszámlálási csalásuk, sajnos, azonban bizonyos mértékben mégis gyengíteni tudják ezzel revíziós követelésünket. Tehát nemcsak az egyénnek, hanem elsősorban az országnak az érdeke, hogy a magyarok magyar nevet viseljenek. Ez a legsúlyosabb és igazán réalpolitikai alapja a magyar névmozgalomnak, mert igen fontos, hogy a Nagy-Magyarország visszaszerzése érdekében folyó küzdelmünkben ezt az átlátszó érvelést is kibuzguk ellenfeleink lába alól. Itt kapcsolódik a kérdés a kenyérproblémával is, mert hiszen a nagyobb ország több és nagyobb falat kenyeret tud adni a magyarságnak” (Pécsi Napló 1933. dec. 20: 1).

A magyar nemzeti egység külsőségekben történő kifejezését több cikk felvetette. Vértesi Zoltán magyarbólyi evangélikus lelkész a magyarság külső és belső egysége megteremtésének és megerősítésének egyik fontos eszközének tekintette a névmagyarosítást (Dunántúl 1937. dec. 25: 26).

A nagynémet birodalmi politika miatti külső fenyegetettség, a pángermán agitáció miatti félem ugyancsak erőteljesen jelen volt a pécsi és baranyai sajtóban. Basch Ferenc 1933-ban Bátaapátiban tartott német nyelvű kultúrelőadásában kijelentette, hogy *„nem becsületes ember az, aki megmagyarosítja nevét”*. A pécsi törvényszék nemzetgyalázásért 1934-ben három, majd 1935-ben a pécsi ítéletábla súlyosbítással öt hónapi fogházra ítélte Basch Ferencet, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület főtitkárát. A

súlyos ítélet részben a közvélemény nyomására, részben a névmagyarosítás elleni hangok elhallgattatására született (HORVÁTH 1986: 576–595).

A sajtó névmagyarosítási propagandája elsősorban az érzelmek felkorbácsolására koncentrált. Ebből a szempontból nem volt döntő, hogy felhozott érvek igazak-e vagy sem. A trianoni határok meghúzásánál nyilvánvalóan nem volt szerepe a temetői fejfáknak, sőt az etnikai viszonyokat sem vették figyelembe. Az elszakított területek nemzetiségpolitikájában nem volt különösebb jelentősége az idegen hangzású magyar családneveknek (KARÁDY–KOZMA 2002: 209–218).

Pécsett főként a város és az ipartestület folytatott számottevőbb névmagyarosítási propagandát. Pécs városa névmagyarosítási kérvény űrlapok nyomtatását és a trafikokban történő árusítását határozta el (Pécsi Napló 1933. nov. 3: 4). A Pécsi Ipartestület felajánlotta, hogy ingyen elkészíti a névmagyarosítási kérvényeket és beszerzi a szükséges okmányokat (Pécsi Napló 1933. szept. 3: 2).

A névmagyarosítási mozgalom elsősorban az állam alkalmazásában állóknál ért el eredményt. 1933 júliusától 1934 áprilisáig 541 családfő névmagyarosítását hagyta jóvá a belügyminisztérium, köztük 89 városi alkalmazott. A névmagyarosítások száma ennél lényegesen több volt, hiszen nem vették számításba az engedélyekben szereplő kiskorú gyermekeket (Dunántúl 1934. ápr. 14: 3).

Az állami alkalmazottak közül főként a MÁV, a posta, az államrendőrség dolgozói magyarosították meg nevüket. Nagy számban magyarosítottak az állami bíróság (járásbíróság, törvényszék, ítélőtábla) alkalmazottai is. A névmagyarosítók többségét azonban nem a tisztviselők tették ki, hanem a kiszolgáltatott helyzetben levő alacsony beosztású altisztek, munkások, szerződésesek stb. A munkáltatói kényszert magától értetődően tisztviselői példaadásnak minősítette a Pécsi Napló (Pécsi Napló 1934. ápr. 14: 3).

Az ipari üzemek közül az állami dohánygyár és a Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) alkalmazottai, munkásai magyarosítottak nagy számban. Az önálló egyszisztenciával bíró, főként német és horvát családnévű iparosokat és kereskedőket elsősorban családi tradíció és cégnév megőrzése tartotta vissza a névmagyarosítástól.

Jelentős magyarosítónak számítottak a pécsi katonai alakulatok tagjai, a Zrínyi Miklós honvéd főreáliskola (hadapródiskola) tanárai és növendékei, a római katolikus papok és papnövendékek.

A középiskolákban – katona, bányász, tanító és papnövendékek kivételével – a névmagyarosítás eredménytelennek bizonyult. 1934-ben a Pécs hét középiskolája¹² 2339 diákjának többségét, 1203-at magyar családnévűnek minősítette a Dunántúl c. napilap (Dunántúl 1934. júl. 25: 2).

¹² Pius gimnázium, ciszterci gimnázium, Széchenyi reáliskola, Szent Erzsébet leánygimnázium, női és fiú felsőkereskedelmi iskola, püspöki tanítóképző.

A pécsi városháza névmagyarosító kampánya a hatósági erőszak alkalmazására és a névmegőrzés lehetőségére egyaránt jó példa.

Az 1933. augusztus 7-iki 42.810./1933. III. a. számú bizalmas névmagyarosítási felhívást Nendtvich Andor pécsi polgármester Zádor Imre főjegyzőre, az elnöki (főjegyzői) ügyosztály vezetőjére osztotta ki. A belügyminiszteri felhívást szeptember 14-én kapta meg minden ügyosztályvezető, hivatalvezető és üzemvezető, hogy „*ezen leiratban foglaltak szellemében tapintatosan odabátolni szíveskedjék, hogy ezen hazafiás mozgalom sikerrel járjon.*” Az eljárásra 60 napos határidőt írtak elő, amelyet azonban többször meg kellett hosszabbítani. Az 1933. augusztus 7-iki 42.810./1933. III. a. számú bizalmas körrendeletet szerint a névmagyarosítási mozgalomról félévenként – minden év december és június elsején – jelenteni kellett a belügyminiszternek. A névmagyarosítási mozgalom indulásától, szeptembertől decemberig azonban kevés idő állt rendelkezésre. Így az első félévi jelentés – belügyminiszteri sürgetésre – csak 1934. március 14-ikére készült el. A jelentés szerint Pécs város 438 tisztviselőinek és alkalmazottainak fele (219 fő) viselt idegen hangzású családnevet. Közülük 100 nyújtott be névmagyarosítási engedélyt, amelyből 51-et jóváhagyott a belügyminiszter. Az ügyirat aláírással azt vezették rá, hogy „*110 kérte, 89 kapta meg*”, ami megegyezett a sajtóban közölt adatokkal (NAGY 2009: 177).

1934. július 25-én Makay István helyettes polgármester újból felhívta a város ügyosztályvezetőit, hivatalvezetőit és üzemvezetőit, hogy szorgalmazták, hogy minél többen változtassák meg idegen hangzású családnevüket. A helyettes polgármester önkritikusan elismerte, hogy a városi névmagyarosítási mozgalom alábbhagyott: „*A mozgalom azóta, különösen egyes hivataloknál indokolatlanul ellanyhult, és alkalmazottaink tekintélyes része még mindig nem változtatta meg idegenhangzású családnevét.*” A városi tulajdonban levő villamostelep, gázgyár és közlekedési vállalat vezetői ugyanekkor erőteljesebb hangú felszólítást kaptak. Valamennyi üzem igazgatójának jelenteni kellett alkalmazottaik számát, és azt, hogy közülük hány az idegen hangzású családnevű és hányan kérték nevük magyarosítását.

A pécsi városházi névmagyarosítási akcióban egészen különbözőképpen jártak el a vezetők. Voltak, akik látható módon nyomást gyakoroltak az alkalmazottakra és név szerint összeírták, illetve felszólították őket. A többség csak a névmagyarosításra hajlandók számáról jelentettek, ebben az esetben nem lehet tudni a befolyásolás mértékét. A vezetők harmadik csoportja pedig alig, vagy egyáltalán nem ért el eredményt, vagyis vélhetően nem alkalmazott kényszert.

Sebestyén Lajos az adó- és pénzügyi ügyosztály vezetője első, 1933. évi jelentésében 38 idegen hangzású nevű alkalmazottak vett számba. Közülük 25-en beadták a névmagyarosítási kérelmüket, a többieknek indokolni kellett, hogy miért nem hajlandók magyarosítani. A második, 1934. októberi jelentésében azt írta, hogy a 87 adóhivatali és fogyasztási adó hivatali alkal-

mazott, illetve 8 gyakornok közül kilencen tagadták meg nevük megváltoztatását.

Veigand József az iparostanonciskola igazgatója, maga is Varjas-ra magyarosított, és a teljes tantestületet erre kényszerítette. A város kezelésében lévő iskolák tanárainak többsége szintén a névmagyarosítás mellett döntött. A segédhivatali igazgató alkalmazottainak írásban kellett jelenteni a magyarosításról, illetve az elmaradásának okáról.

A város többi ügyosztályvezetője, illetve hivatalvezetője kisebb lelkesedést tanúsított és csekélyebb eredményt ért el. Esztergár Lajos jogügyi- és népjóléti tanácsnok üres szölamokat hangoztatott: *„a névmagyarosításra az ügyosztály beosztott tisztviselőit felhívtam és az érdekeltek kérvényeiket be is adták. Egyben jelentem, hogy a propaganda a legszélesebb körben foganatosítva lett.”* Makay István helyettes polgármester, a gazdasági ügyosztály vezetője 3 névmagyarosítási szándékról tudott. Vörös Mihály tanácsnok azt írta, hogy *„az I. fokú közigazgatási hatósághoz beosztott idegen nevű tisztviselők és egyéb alkalmazottak legnagyobb része már beadta névmagyarosítási kérvényét”*. A főjegyzői ügyosztály egyáltalán nem jelentett. Kalenda Lóránt, a műszaki ügyosztály vezetője őszintén megírta, hogy az alkalmazottak figyelmét felhívta a névmagyarosításra, *„a felhívásnak azonban eredménye nem volt”*. A tiszti főügyészi hivatalban két idegen hangzású nevű dolgozott, közte a vezető, Jobst Valér tiszti főügyész, aki azt jelentette, hogy *„megbízatásomban eredménytelenül jártam el”*. A levéltárban dolgozó két idegen hangzású nevű alkalmazott szintén ragaszkodott a régi nevéhez. Lantos János közgyám jelentésében úgy fogalmazott, hogy *„így a közgyámi hivatalban, mint pedig az ismerőseim körében a névmagyarosítások népszerűsítése érdekében mindent megtettem, ahol azokat megértéssel is fogadták”*.¹³

Schindler József a Városi Fiú Felsőkereskedelmi Iskola igazgatója azt jelentette, hogy az iskolában meghirdetett névmagyarosítási mozgalom sikerrel kecsegtet: *„a tanulók tényleges összehúszszámának 46%-a visel eredetileg magyar hangzású nevet, 11%-a megmagyarosította a nevét, 14%-ának a névmagyarosítási ügye folyamatban van és így idegen hangzású nevű marad 29%”*. A Városi Női Felsőkereskedelmi Iskola növendékei közül 15-en jelentették be névmagyarosítási szándékukat.

Pécs sz. kir. város Hatósági Munkaközvetítője a cselédváróteremben a háztartási alkalmazottak között népszerűsítette a névmagyarosítást.

Összességében a város mértékadó tisztviselői kara – ritka kivétellel – ellenállt a névmagyarosításnak, és ragaszkodott családnevéhez. A kivételek egyike volt Schmidt Lajos I. osztályú aljegyző, tb. főjegyző, volt fiumei törvényszéki bírós, aki 1925-ben állt a város szolgálatába. Névmagyarosítási kérvényét meleg pártoló sorokkal terjesztette fel a névváltoztatási ügyekben illetékes pécsi tanácsnok, Esztergár Lajos: *„Pécs város szolgálatában főleg a Levente intézmény népszerűsítése és nívójának emelése, majd pedig a városi idegenforga-*

¹³ MNL. BaML Pécs város polg. biz. ir. 40/1933.

lom megszervezése terén rendkívüli agilitással kifejtett munkását emelem ki. Ez utóbbi irányban végzett tevékenysége elismerésül a Magyar Városok Országos Kongresszusának idegenforgalmi bizottsága is előadójául választotta”.¹⁴

A városházi névmagyarosítási akció is döntően a kistisztviselőket és a nagyobb számú altisztet, munkásokat, üzemi dolgozókat, hetibéreseket stb. érintette. A városi tűzoltók közül 14 fő adott be névmagyarosítási kérelmet. Az üzemi alkalmazottak és hetibéresek többsége nevének magyarosítását kérte.

Üzem neve	Alkalmazottak száma (fő)	Idegen nevű (fő)	Magyarosított (fő)	Kérelmet adott be
Villamostelep	47	29	1	23
Gázgyár	3	2	–	1
Közülekedési üzem	86	21	–	18
Üzem neve	Hetibéresek száma (fő)	Idegen nevű (fő)	Magyarosított (fő)	Kérelmet adott be
Villamostelep	85	31	2	20
Gázgyár	27	8	1	5

1. táblázat: Névmagyarosítást kérő pécsi üzemi alkalmazottak kimutatása (1934)

A névmegörzés lehetőségét az egyén és a közösség (család, társadalom, hatalom) bonyolult viszonya határozta meg, illetve lényegében az utóbbi döntötte el. A névmegörzés érvei ugyanazok voltak Pécssett, mint Somogy megyében (NAGY 2009. 183–190) vagy akár országosan is (BALLYA 1933: 24–30). Egy személy több és változó indokokkal érvelhetett: ragaszkodás a régi családnévhez; okmánybeszerzés és illetékköltség; nem érzik idegen hangzásúnak nevüket; tiltott, vitás családnevek; családi okok és állapot; anyagi érdekelttség; vagy nem indokolta.

Az állami szolgálatban és más függő viszonyban állók érthető okokból gyakran hallgatták el véleményüket.

A családi tradíció a névmegörzés leggyakoribb indoka, Pécssett általában a több évszázadra visszavezethető német és bosnyák származás, a tükeség tudata.

Azt is sokan hangoztatták, mint például Krisztics Sándor egyetemi tanár a sajtó hasábjain, hogy ők idegen nevük ellenére jó magyarok. „Gyakran többet tudnak használni ennek az országnak azok az idegen nevű, de szívben magyar férfiak, mint a fajmagyarok, akiknek csak az a törekvésük, hogy minél többet szerezhessenek maguknak” – mondta egy 1936. novemberi előadásán (HORVÁTH 1986: 586).

Fischer Miklós Pécs város segédhivatala alkalmazottja is arra hivatkozott, hogy bánati svábsága ellenére jó magyarnak tartja magát: „Ősrégi bánati családból származom és magyar érzelmeimben még eddig nem kételkedett senki. 83. életében levő édesatyámnak a legnagyobb szomorúságot okoznám, ha atyáim nevét

¹⁴ MNL BaML Pécs város polg. ir. A-10057/1934.

megtagadnám. Tradicionális okok sorozata késztet továbbá, hogy nevembe ragaszkodjam.”

Komoly érvek számított a vezetői példamutatás elmaradása. Pécssett Fischer Béla alispán, és a város vezető hivatalnokai egyaránt ragaszkodtak idegen hangzású családnevükhöz. A felvidéki, késmárki német evangélikus családból származó Nendtvich Andor polgármester és családja sem kérte nevének magyarosítását.

Az okmánybeszerzésre, illetékköltségre való hivatkozás inkább a szegény, falusi lakosságra volt jellemző, ám Pécssett is előfordult. Brenner Dezső városi napidíjas és Rajkovits Károly földadónyilvántartó azzal mentegődött, hogy iratai Jugoszláviában, Szieb Oszkár szemlész pedig azzal, hogy iratai Amerikában vannak.

Nem érezte idegennek családnévét két Kosztka nevű városi tisztviselő. Kosztka Jenő kiadóhivatali díjnok pedig azt nyilatkozta a felhívásra, hogy nevük magyar, mert magyarosan írják, eredetét tekintve pedig lengyel nemesi név: *„A polgármester úr által kibocsátott névmagyarosításra vonatkozó felhívásra tisztelettel bejelentem, hogy az összes családtagok véleménye szerint erre nincs is szükség, mert nevünk amúgy is magyar, mert magyarosan is íratik, azonkívül régi lengyel nemesi (hercegi) családnak leszármazottai vagyunk, továbbá egyik elődünk magyar (szepesi) nemességet is szerzett (szepesi várúr volt).”*

A történelmi nevek megőrzését is gyakran érvként hozták fel, mint a fent említett Kosztka család. Oertzen Gusztáv báró adóhivatali napidíjas és Wajdits Géza napidíjas egyaránt a nemességére hivatkozva nem kívánt magyarosítani.

A nagy társadalmi presztízzsel járó y-os vagy régies írásmódú név felvételének elutasítása ugyancsak a névmagyarosítás elvetésével járhatott.¹⁵ 1934-ben nem teljesítette a belügyminisztérium Fiola Péter ítélőtáblai irodafőtisztnek a Tamásy név felvételét, mert nem középiskolai képzettséghez kötött állást töltött be.¹⁶ A belügyminisztérium nem engedélyezte Schranz Béla városi polgári fiúiskolai tanárnak a Sátory vagy Szénásy névre történő magyarosítást, mert *„folyamodónak „y” végű családnévek felvételéhez jogosultsága nincs”*.¹⁷ Ugyancsak elutasította a belügyminisztérium dr. Schwarcz János (Pécs, Szabadság tér 4.) kérelmét, hogy a védett Majtényi névvel rokon hangzású Majtény nevet viselhesse.¹⁸

¹⁵ Az a közalkalmazott, aki legalább középiskolai képzettséghez kötött állást töltött be, 15 évi közszolgálatl és harctéren szerzett kardos kitüntetéssel vagy vitézségi érmmel, vagy sávos sebessülési érmmel bírt, kérhette a régies írásmódú családnévre történő névváltoztatást. Egy idő után azonban a régies írásmódú családnévek felvételét is megszigorították, és a fenti indokok alapján sem engedélyezték (KARÁDI-KOZMA 2002: 199–200, VERBÉNYI 1933: 32, 49–50).

¹⁶ MNL BaML Pécs város polg. ir. A-7297/1934.

¹⁷ MNL BaML Pécs város polg. ir. A-8695/1934.

¹⁸ MNL BaML Pécs város polg. ir. A-24176/1934.

A frontharcosok (tűzharcosok) is szeretnék volna elérni, hogy régies írásmódú családneveket igényelhessenek (Pécsi Napló 1933. nov. 14: 6, Dunántúl 1937. nov. 12: 1–2).

A családi okok közül az idős életkor, a gyermektelenség és a fiú utód hiánya egyaránt elfogadható indoknak számított. Wimmer Nándor irodatiszt idős, 58 éves korára és 34 éves szolgálatára hivatkozva nem tudta rászánni magát a névmagyarosításra. Notter Kálmán adóhivatali napidíjas „előre haladott korára és gyermektelenségére való tekintettel” nem volt hajlandó magyarosítani. Pollák Mihály adóhivatali napidíjas arra hivatkozott, hogy „csak leánygyermekai vannak, okmányok beszerzése (SHS)¹⁹ költséges”.

Az új közös családi név hiánya ugyancsak a névmegőrzés indoka lehetett. Kosztká Ernő adótiszt és Fischer János irodatiszt azt mondta, hogy családjával az új családnévben nem tud megegyezni. Nendtvich Vilma vezető óvónő azt nyilatkozta, hogy egy kivétellel „többi idősebb óvónő családjára való tekintettel már nem változtatja meg nevét, a fiatalabbak hozzájártozójának megbeszélésétől teszi függővé”.

Mivel a lányok nem vitték tovább a családnevet, ezért Nagy Pia, a Matessa Árvaház irgalmas nővéreinek főnöknője azt írta, hogy Áronffy Ferenc tartományi igazgató felmentette őket a névmagyarosítás kötelezettsége alól. A tartományi igazgató a kérésükre azt felelte, hogy „ez még nem kötelező s eddig még sehol sem magyarosították nővéreink nevüket, s hogy reánk nézve nem is oly fontos, mert velünk a nevünk is kihal, mert nem hagyunk utódokat”. Bár az üzleti érdekltség az iparosok és kereskedők körében volt komoly névmegőrzési érdek, elvétve a városházán is előfordult. Ganter Károly városi közigazgatási napidíjas, a neves pécsi Ganter egyenruhaszabó cég leszármazottja a cég behajthatatlan követeléseit szeretne volna visszaszerezni, és saját anyagi viszonyait rendezni, ezért kérte régi családnevének meghagyását: „Üzletünk 47 éven át Ganter Ferenc egyenruha szabó cég alatt állott fenn, amikor is a legnagyobb tiszteletet vínta ki magának a kereskedelmi világban, amely korszakból számtalan visszamaradt követelés, bizonyító számla áll még fenn, amelyhez olyan reményeket fűzök, hogy annak idején, amikor a mai rettenetes pénztelenségi viszonyok megszűnnek, és valahogy a régi követelések behajtása aktuálissá válhat, én mint a régi Ganter cég utolsó képviselője, ezzel a névvel visszaszerezhetem valamikor anyagi viszonyaimnak rendezettségét”.

Összegzés

A magyar ruha mozgalom tartósan csak ott járhatott sikerrel, ahol a politikai vezetőréteg példamutatásával találkozott és a gyerekek és nők körében tetszésre talált.

A magyar zene és táncmozgalom eredményei máig kihatnak, az idegen kultúra elutasítása azonban nem vezetett eredményre.

¹⁹ SHS: Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, 1929-től Jugoszláv Királyság (Jugoszlávia).

Az 1930-as évek névmagyarosítási mozgalma néhány év múlva kifulladásra, mert az érdekeltek, a külföld, elsősorban Németország és a kisebbségek, különösen a pécsi németek körében erőteljes ellenállást szült.

Irodalom

- BALLYA LÁSZLÓ 1933. *A névmagyarosításról. A m. kir. Postatakarékpénztár előadásorozata. X. előadás 1933. december 28.* Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság.
- BARRI ISTVÁNNÉ 1999. Boldog Gizella Ipari Leányközépiskola Pécsett 1943–1952. *Pécsi Szemle* 1999. nyár. 80–83.
- BORUS JUDIT 2011. Tüdős Klára. *Rubicon* 2011. 12. sz. 33–37.
- F. DÓZSA KATALIN 1998. A magyar ruha feltámadása. Népviselet és napi divat a harmincas években. *Rubicon* 1998. 7. sz. 48–49.
- F. DÓZSA KATALIN 2011. Divat a két világháború között Magyarországon. *Rubicon* 2011. 12. sz. 18–32.
- GALAMBOS KÁLMÁN 1933. *Magyar név magyar szellem magyar ruha magyar tánc.* Pécs: Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Baranyai Köre.
- HORVÁTH CSABA 1986. A revíziós törekvések és a nemzetiségpolitika tükröződése Baranyában (1935–1937). In: SZITA LÁSZLÓ (szerk.) *Baranyai Helytörténetírás 1985–1986.* A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs: Baranya Megyei Levéltár. 575–602.
- KARÁDY VIKTOR–KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a fennállástól a kommunizmusig.* Budapest: Osiris Kiadó.
- KOVÁCS ATTILA 2010. Bartók és Pécs. In: ROMVÁRY FERENC (főszerk.). Pécs Lexikon. I. kötet. Pécs: Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft. 90.
- NAGY IMRE GÁBOR 2009. A közigazgatási tisztviselők névmagyarosítása Somogy és Baranya megyében (1933–1938). In: FARKAS TAMÁS–KOZMA ISTVÁN (szerk.). *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban.* Budapest: Gondolat Kiadó–Magyar Nyelvtudományi társaság. 173–192.
- VARGHA DEZSŐ 2010. Éneklő Ifjúság mozgalom. In: ROMVÁRY FERENC (főszerk.). Pécs Lexikon. I. kötet. Pécs: Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft. 198–199.
- VERBÉNYI ERNŐ 1933. *A névmagyarosítás kézikönyve. A névváltoztatásról szóló szabályok és legújabb tudnivalók.* Budapest: Kókai Lajos könyvkereskedése.

Források

- Dunántúl 1933. dec. 1: 1. Az erőszakos névmagyarosítások ellen tiltakozott Wolff Károly a főváros közgyűlésén.
- Dunántúl 1934. jan. 31: 8. Magyar név. Irta Galambos Kálmán.
- Dunántúl 1934. febr. 25: 10. A Dunántúl régi előfizetője.

Dunántúl 1934. ápr. 6: 1–2. Válasz Titulescunak: Párisban fogolyként őrizték a magyar béke delegációt, amelynek előterjesztéseit akkor nem hallgatták meg.

Dunántúl 1934. ápr. 14: 3. 541 pécsi lakos magyarosította meg a nevét 10 hónap alatt.

Dunántúl 1934. júl. 25: 2. Magyar név a pécsi iskolákban.

Dunántúl 1937. nov. 12: 1–2. A magyar nemzet katonáira még nagy feladatok várnak.

Dunántúl 1937. dec. 25: 26. Vértesi Zoltán: Erős magyarság felé.
Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára = MNL BaML
MNL BaML IV. 410. b. Baranya vármegye alispánjának közigazgatási iratai = Bvm. alisp. ir.

MNL BaML IV. 1402. a. Pécs Város Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei = Pécs város kgy. jkv.

MNL BaML IV. 1407. b. Pécs város polgármesterének bizalmas iratai = Pécs város polg. biz. ir

MNL BaML IV. 1407. Pécs város polgármesterének iratai = Pécs város polg. ir.

MNL BaML IV. 1422. b. Pécs Város Elsőfokú (I. fokú) Közigazgatási Hatóságának iratai = Pécs I. fokú Közig. Hat. ir.

Pécsi Napló 1925. szept. 20: 6. Az iparosok ez évi nagy szüreti népiünnepélye.

Pécsi Napló 1926. jún. 27: 6. Papp-Váry Elemérné kiadatlan kéziratai Péccsett.

Pécsi Napló 1926. júl. 6: 4. Géza bácsi gyermekünnepélye a Tettyén.

Pécsi Napló 1929. júl. 12: 1. A régi törvényhatóság végnapjai.

Pécsi Napló 1930. jan. 28: 3. A Pécsi Evangélikus Társaság.

Pécsi Napló 1930. jún. 12: 4. A Stefánia Szövetség vezetősége.

Pécsi Napló 1931. aug. 23: 4. A névmagyarosító társaság.

Pécsi Napló 1933. aug. 6: 4. Diszes külsőségek mellett fogadja a város közönsége a külföldi cserkészeket.

Pécsi Napló 1933. szept. 3: 2. Péccsett az Ipartestület szélesíti ki a névmagyarosítást tömegmozgalommá.

Pécsi Napló 1933. nov. 3: 4. Névmagyarosítási kérvény-ürlapokat nyomtat a város.

Pécsi Napló 1933. nov. 14: 6. Frontharcosok névváltoztatása.

Pécsi Napló 1933. dec. 20: 1. Somody István: Magyar ember: magyar név!

Pécsi Napló 1934. ápr. 14: 3. Mult év júliusa óta 541 pécsi családfő kapott engedélyt magyar név használatára.

Pécsi Napló 1934. jún. 3: 3. Gróf dr. Szapáry Lajosné az elnöke a június 9-i Magyar-Estnek.

Pécsi Napló 1935. febr. 21. 6: Az ifjúság öltözkéje és a stilizált táncmegnyitó magyaros jelleget adnak a szombati Egyetemi Bálnak.

Pécsi Napló 1935. ápr. 1: 10. Aki „békében” három házat hegedült össze magának.

Pécsi Napló 1936. febr. 11: 5. Magyar zene, magyar ruha, magyar tánc.

Pécsi Napló 1938. március 25: 1. A magyar viselet.

Pécsi Napló 1939. ápr. 16: 8. Látogatás a menyasszonyok iskolájában.

Pécsi Napló 1940. jan. 23: 7. Magyar est a Kermoszban.

Pécsi Napló 1940. jan. 24: 7. A magyar viselet történeti fejlődése.

Pécsi Napló 1940. jan. 27: 6. A Kermosz Magyar estje.

Pécsi Napló 1940. szept. 15: 8. A díszmagyar helyett a fekete, zsinóros öltönyt, a nőknek pedig egyszerű magyaros ruhát ajánlott a Pécsi Napló.

Pécsi Napló 1940. okt. 30: 6. A Pécsi Jótékony Nőegylet és a MANSZ...

Pécsi Napló 1941. febr. 11: 8. A pécsi református egyház köréből.

Pécsi Napló 1941. jún. 17: 2. Siker jegyében folyt le a női ipariskola ruhabemutatója.

Pécsi Napló 1942. nov. 8: 4. Pusztai-Popovits József: Megnyílt Pécsen az első magyaros divatszalon.

Összefoglaló / Summary

Magyarosodási mozgalom

Magyar név, magyar ruha, magyar zene, magyar tánc
– a két világháború közötti Pécsen

A Trianoni békeszerződés okozta trauma, a megtépzott nemzeti önérték erősítését szolgálták a külsőleges magyarosodási – magyar név, magyar ruha, magyar tánc, magyar zene – törekvések. A magyar ruha mozgalom azért járt sikerrel, mert a politikai vezetőréteg példamutatásával találkozott és a gyerekek és nők körében tetszésre talált. Bár az idegen tánc és zene, például a dzsessz elutasítása tartósan nem vezethetett eredményre, mégis tanulságos a helyi társadalom ellenállásának vizsgálata. A progresszív pécsi zenei törekvések, mint például a kórusmozgalom eredményei viszont máig érezhetőek. Az 1930-as évek pécsi névmagyarosítási mozgalma mind hatalmi befolyásolás és erőszak, mind a névmegőrzésre és a szembeszegülésre példát szolgáltatnak. A társadalom középrétegeiről feltételezhetjük, hogy az erőteljes és érzelmeikre ható propaganda hatására változtatták meg idegen hangzású családnevüket magyarra. A munkáltatóiknak kiszolgáltatott alsóbb rétegek tagjai viszont egyértelműen a hatósági kényszernek és erőszaknak engedtek. Az 1930-as évek névmagyarosítási mozgalma néhány év múlva kifulladás, mert az érdekeltek, elsősorban Németország és a kisebbségek, különösen a pécsi németek körében erőteljes ellenállást szült.

The Magyarization Movement

(Hungarian names, Hungarian clothes, Hungarian music, Hungarian dance)
in Pécs in the Interwar Period

Efforts of external Magyarization (Hungarian names, Hungarian clothes, Hungarian music, Hungarian dance) served to strengthen the mishandled national self-respect after the trauma caused by the treaty of peace of Trianon. The reason for the success of the Hungarian clothes movement was the fact that it coincided with the example of the leading political stratum and was familiar with children and women alike. Although the rejection of alien dance and music, e.g. jazz could not permanently be successful the examination of local society is still instructive. The fruits of progressive musical attempts such as the choir movement, however, can be felt even today. The movement of the Magyarization of names in Pécs in the 30s furnishes examples of forceful influencing and coercion on the one hand and the preservation of names and resistance on the other. One can assume that the middle strata of society changed their names that sounded alien to Hungarian ones due to the strong propaganda appealing to sentiments. Lower strata, however, that were exposed to their employers definitely succumbed to the constraint of authorities and compulsion. The movement of the Magyarization of names came to an end after a few years as it encountered strong resistance among those affected, primarily Germany and the minorities, especially the Germans of Pécs.

Kulcsszavak / Keywords

névmagyarosítás, magyarosodás, két világháború között, Pécs

Magyarization of names, Magyarization, interwar period, Pécs

GERCSÁK GÁBOR

IDEGEN HELYNEVEK MAGYAR ATLASZOKBAN

Válogatás az utóbbi kétszáz évből

Bevezetés

A magyar földrajzinév-írás különösen bonyolult része a magyar helyesírásnak. Talán az a legfontosabb jellemzője, hogy a földrajzi név leírt alakja az objektum jellegét tükrözi: például *Sáros-patak* (víznév), *Sárospatak* (településnév). Az összetett név írásbeli tagolása is kifejezi a forma típusát, pl. *Gellért-hegyi út* (egy, a *Gellért-hegyen* lévő út), de *Gellérthegyi út* (a *Gellért-hegyre* vezető út). Sokszor, legalábbis látszólag, a szabály és hagyomány ütközik, így pl. a *Kisalföld* és *Kis-Balaton* írásmódjában. Ezenkívül igen sokféle névtípus alakult ki (pl. *Dél-afrikai Köztársaság*, *Dunántúl*, *Duna-Tisza köze*, *Mitnyőgsz*, *Szent István-telep*), amely még a nyelvszakos hallgatókat is gyakran próbára teszi a magyar nyelvi helyesírási versenyeken. Nem meglepő, hogy az Akadémia az utóbbi 140 évben sokat foglalkozott a magyar földrajzi nevek helyesíráásával. Ennél is bonyolultabb kérdés: hogyan írjuk magyarul a nem magyar helyneveket. Az utóbbi évtizedekben ennek is komoly szakirodalma keletkezett, azonban amíg eljutottunk az egységes álláspontig, az iránymutató állásfoglalások és kiadványok közzétételéig, addig számos kísérletnek lehettünk tanúi az elmúlt kétszáz évben. A szerző ezt tekinti át négy nagy hatású mű alapján, melyek egy-egy jellemző korszakot jelenítenek meg.

A felvilágosodás kora: Budai Ézsaiás (1766–1841)

A földrajz a *Ratio educationis* (1777) előtt inkább világnézeti tárgy volt, és főleg csillagászati, történelmi és földrajzi ismereteket adott. Leíró vagy egyetemes földrajz alig volt benne. A természetre és a földrajzra vonatkozó ismeretek oktatása csak a 18. század második felében került be a magyar iskolák tananyagába. Rögtön jelentkezett a földrajzi szemléltetés igénye is, hiszen a színvonalas földrajztanítást térképek, atlaszok, föld- és éggömbök segítségével lehetett elősegíteni. Külön iskolai falitérképek és iskolai atlaszok ekkor még nem jelentek meg. A felvilágosodás hatására a tankönyvek kizárólagos latin nyelvűsége kezdett megszakadni, és ebben a protestánsok jártak élen (KLINGHAMMER 2002).

Budai Ézsaiás Göttingenben tanult, Hollandiában és Angliában is megfordult. Az iskolában áttért a latinról a magyar nyelvű oktatásra. 1831-től az

Akadémia tiszteleti tagja lett. A tudós püspök és debreceni togátus diákjainak térképei új szellemet hoztak a hazai oktatásba, és jelentősen hozzájárultak a felvilágosodás eszméinek terjesztéséhez. Nekik köszönhető, hogy a 19. század legelején a magyar iskolákban megjelentek az első teljesen magyar nyelvű iskolai atlaszok (FODOR 2006: 524–525). Először a háromévi munka után, mindössze 12 lapból álló Oskolai új átlás alsó classisok számára (Debrecen, 1800), amelynek hasonmás kiadása 2005-ben jelent meg, majd a szép kivitellű Oskolai magyar új átlás következett (Debrecen, 1804). Ezeknek a szellemükben egészen új és magyar atlaszoknak a kiadása és iskolai használata jelentős eseménye volt a magyar művelődéstörténetnek, annak ellenére, hogy névhasználata még a latin betűkkel író nyelvek esetében is erősen a magyaros fonetikus átíráson alapul (pl. *Biskajai Tenger*, *Csimboraszszgo H.*, *Dorcseszter*, *Májorka*, *Miszsziszípp*). Az is előfordul, hogy ugyanaz a név az atlasz másik lapján kissé más helyesírással, vagy ma már szokatlanul ható változatban jelenik meg (pl. *Zöld H.* és *Cap Verd*, *Vait Sz.* és *Wight*, *Szára* (*Sahara*) v. *Barbária Pusztasága*) (BUDAI 1804). A felvilágosodás kori magyar sajtó minden jelentősebb tankönyvről közölt hosszabb rövidebb ismertetést, méltatást. Nagy szerepe volt ezeknek a közleményeknek, hiszen az ország egymástól távol eső vidékein lévő iskolák tanárai többnyire csak ezekből az újsághírekből értesülhettek az elkészült munkákról, és csakis így rendelhették meg az új könyveket tanulóik számára (FEHÉR 2000).

A reformkor: Vallas Antal (1809–1869)

A reformkorban a kalandos életpályát befutó sokoldalú Vallas Antal matematikus, csillagász és egyben földrajzi író. 1837-ben az Akadémia tagja lett. Járt Franciaországban és Angliában, 1851-ben Amerikába vándorolt, majd gazdálkodott Nicaraguában. Itthon német és francia nyelvű, vagyis még nem hazai tervezésű atlaszokat vett alapul, és azokat szerkesztett át a magyar olvasók számára. 1844-ben elkezdte Johann Georg August Galletti német nyelven megjelent Allgemeine Weltkunde atlaszának a magyarra való átdolgozását oktatási célra, amelyből azonban csak három füzet jelent meg (VALLAS 1844). Ebben a munkában a névírasi gyakorlatán egyrészt még érződik a német nyelvi hatás (pl. *Arkhangel*, *Azzom*, *Nagazaki*, *Wiätka*, *Zarizijn*), másrészt a névátírási következetlenség (pl. *Antwerpen*, de *Bécs*, *Biscayai ö.*, de *Hudson t.*, *Damaszkus*, de *Smyrna*). 1845-ben egy francia szerkesztésű atlasz magyarított változatával is jelentkezett. Ebben a korszakban azonban az európai geográfiai-nyelvészeti kultúra még évtizedekre volt attól, hogy átírási szabályokat, egységesítési elveket dolgozzon ki, de legalábbis ajánljon (KLINGHAMMER 2002: 9).

A századforduló kora: Kogutowicz Manó (1851–1908)

A 19. században, különösen annak második felében a földtudományok általános fejlődésnek indultak, és fokozatosan önálló tudományterületeket alkottak. Egyetemi tanszékek és tudós társaságok alakultak, majd ezek létre-

hozták nemzetközi szakmai szervezeteiket és kiadványaikat. Mindezek eredményeként új, kiterjedt nemzetközi tapasztalatokkal és kapcsolatokkal rendelkező földtudós nemzedék nőtt fel. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában sorra alakultak az oktatást segítő tananyagok készítésére és kiadására szakosodott cégek. Nagy számban jelentek meg a nagyközönségnek szánt atlaszok és iskolai falitérképek. A szaktudományos nevezéktan rendszere Európa-szerte szükségszerűen kezdett kikristályosodni, és ezzel egy időben a szakszavak és földrajzi nevek helyesírásának korszerűsítése és egységesítése általános igénnyé vált. A földtudós társadalom az 1871-ben Antwerpenben rendezett első nemzetközi földrajzi kongresszuson kiemelten foglalkozott a földrajzi nevek egységesítésének problémáival, és első lépéseként – a helynevek azonosíthatósága és visszakereshetősége érdekében – kimondta az ún. helyi nevek elvét. A Nemzetközi Földrajzi Unió 1891-es berni, 5. nemzetközi kongresszusa a helyi nevek elvének elfogadásával pedig már a Föld egységes térképi bemutatását javasolta egy 1 : 1 millió méretarányú térképsorozattal.

A 19. század végére az olvasni-írni tudásban Magyarország rohamosan felzárkózott a nemzetközi színvonalhoz. Megerősödtek azok a törekvések, amelyeket már a felvilágosodás és a reformkor idején határozottan megfogalmaztak a földrajzoktatással kapcsolatban: a többnyire német és latin nyelvű, hibás vagy következetlen névírású térképek felváltása nagy példányszámú, hazai kiadású és magyar szerkesztésű iskolai segédanyagokkal. A szakmai tartalom érdekében a kiadványok szerkesztésbe bevonták a kor jeles tudósait, köztük nem egy nemzetközi hírnév geográfust és geológust.

Akadémiai szabályzat 1879-ben foglalkozott először a földrajzinévírással (HÖNYI 1970; SZEMERE 1974). Két irányzat alakult ki: az egyik egy szélsőségesen egyszerűsítő javaslat, miszerint minden idegen szót és nevet – didaktikai okokra hivatkozva – a kiejtésnek megfelelően, hangzásuk szerint kell leírni. A másik észszerűbb szerint a közszavak (a ritka szavak és szakkifejezések kivételével) fonetikusán írandók, míg a tulajdonnevek az azonosíthatóság érdekében kövessék az eredeti idegen írást (pl. *Bologna*, *Marseille*). A két, egymástól lényegesen különböző szemlélet ellentmondásos kettősséget hozott, melynek nagy részét végül csak 1922-re oldották meg.

Kogutowicz Manó (1851–1908) tevékenységének súlypontja éppen erre a kialakulatlan időszakra esett, amikor még a kiforratlan magyar helyesírás korszerűsítése és szabályozása gyakran került az akadémiai fórum elé (FÁBIÁN 2001). Kogutowicz a 19. és 20. század fordulójának legjelentősebb, nemzetközileg is elismert magyar kartográfusa és térképkiadója volt, akinek munkássága évtizedeken át hatott a térképszerkesztésre és térképkiadásra. 1890-ben megalapította a Magyar Földrajzi Intézetet, amelynek első igazgatója lett. Élete során számos falitérképet és atlaszt tervezett. Kiadványai az 1900. évi párizsi világkiállításon aranyérmet nyertek. Nagy érdeme, hogy megújította a magyar földrajzi kiadványok névrajzát azzal, hogy átvette a névírásra vonatkozó nemzetközi ajánlásokat (GERCSÁK 2011). Híres műve,

a Teljes földrajzi és történelmi atlasz első kiadása 1902-ben jelent meg. A cikk későbbiekben az 1911-ben, halála után három évvel megjelent bővített kiadásból idézi az idegen földrajzi neveket (KOGUTOWICZ 1911).

Az 1902-ben kiadott atlasza követte azt a máig érvényes elvet, a hogy latin betűs neveket az adott ország hivatalos helységnévtára szerint kell írni (pl. *Cape Tonm, Paris, Wien*), beleértve az ún. diakritikus jeleket is (pl. *Nîmes, São Paulo*). Azonban ha a megnevezés bonyolult vagy a magyartól nagyon eltérő írásjelet tartalmazott (pl. *Ha Nôi, Lódz*), akkor azt egyszerűsítette (pl. *Ha-noi, Lódz*). A nem latin betűs név átírásánál a kiejtés szerinti átírást alkalmazta (pl. *Szankt-Peterburg, Tai-jiën*). Az idegen településnevekkel ellentétben a természetföldrajzi nevek írásának módjára Kogutowicz ugyan nem ad eligazítást az atlasz előszavában, de gyakorlatából többé-kevésbé megbízhatóan kikövetkeztethető, hogy az ismert és a magyar nyelvben már honosnak tekinthető neveket fonetikusan írta (*Misszisszippi, Csimborazó*), míg másokat idegen írásmóddal (*Mallorca, Vizcayai-öböl, Rhône*). A határesetek eldöntése vitára adhatott alkalmat, és 1906-ban pl. már az idegen helyesírással átvett *Misszisszippi* név jelenik meg iskolai atlaszában, de az 1911-es bővített kiadásban ismét *Misszisszippi*. Mégis különös, hogy atlaszában sehol sem olvasható a magyar szókincs teljes értékű részét képező *Bécs, Fokváros* vagy *Párizs* vagy névalak.

Kogutowicznál az idegen természetföldrajzi nevek fordítása vagy magyarítása sok esetben szubjektív, illetve a 20. század elejére még nem szilárdult meg minden olyan névalak, amelyik most már természetesnek tűnik. Volt több olyan név, amelynek eredeti alakját és magyar fordítását is feltűntette, mert használatuk még bizonytalannal ingadozó volt (pl. a *Rocky Mountains* név, amely atlaszában első helyen szerepel, és zárójelben követi a *Sziklás-hegység*). Érdekes, hogy a *Szentháromság-sziget* nevét már csak eredetiben, a ma is használatos *Trinidad* formában adta meg. Felismerte, hogy a magyarban korábban elterjedt *Sarolta királyné-szigetek* név mögött értelmezési hiba volt, és ezért visszaállította az eredeti tulajdonnévi elemet: *Queen Charlotte-szke.*, ugyanis az idegen *Charlotte* és a magyar *Sarolta* keresztnév között csak látszólagos kapcsolat van, valójában közöttük nincs semmilyen összefüggés, míg például a *Francis* és a *Ferenc* neveknél nyilvánvalóan van.

A cirill betűs településneveknél szakított azzal a korábbi gyakorlattal, hogy jórészt a német közvetítés alapján vették át a névalakot. Nála a *Zarizijn* alakot felváltotta a *Czaricziin*. (Ekkor a *cz* még a magyar helyesírás része volt, az orosz kemény /i/ hangot pedig az *ü* betűvel közelítette.) Ugyanígy a korábban ismert és német hatást mutató *Novaja Semlja* helyett Kogutowicznál az eredeti orosz kiejtést jól visszaadó *Novaja-Zemlja* forma szerepel. Ennek az elvnek a követését igazolja az *Archangelszke* magyaros átírása is. A településnevek magyarra fordításának gyakorlata sokáig megszokott volt, különösen akkor, ha abban személynév volt, de Kogutowicz itt is a nemzetközi ajánlást követte. Ez magyarázza, hogy *Szentpétervár* nem szerepel a térképen, csak *Szankt-Peterburg*.

Előszavában azt ígérte, követi az akkori gyarmatbirtokosok írásmódját. Kogutowicz idejében az arab írást használó országok nagy része valamely európai ország gyarmata volt. Az arab betűkkel írt francia gyarmati településnevek írásánál többnyire a francia átírást alkalmazta (pl. *Alger, Bône*). Viszont az angolok által uralt arabok lakta területeken a kiejtést vette alapul (pl. *Kairo, Khargeh, Szana, Szeze*). Az egyéb angol gyarmati nevek is meglehetősen pontosan követik a magyarosan átírt mai alakot (pl. *Kalkutta, Lagos, Madras*). Ugyanígy, a törökországi településnevek a kiejtést közelítő fonetikus átírásban vagy magyaros alakban jelentek meg az atlaszban (pl. *Diarbek, Szmirna, Üszküdar*), mert a török nyelvet Kogutowicz idejében még – sőt egészen 1929-ig – arab betűkkel jegyezték.

Napjaink: a Cartographia Kiadó és az akadémiai helyesírás

Nagyobb változást a helyesírási szabályzat 1954-es, 10. kiadása hozott. Ennek a korszerűbb és egységesebb szemlélettel összeállított és szerkesztett szabályzatnak a földrajzinév-írás lett a legbővebb része. Részletesen kifejtett elvekkel igyekezett feloldani az ellentmondásokat, és a korábbiaknál bőségebb példatárral támasztotta alá a szabályokat. Először foglalkozott a nem latin betűs és a szójeles nevek átírásával, a földrajzi nevekben gyakori -i képző kapcsolásával, a kiskötőjel (-) és a nagyköötőjel (—) szerepének megkülönböztetésével. Véletlen, de 1954-ben jött létre a Kartográfiai Vállalat is, amely a későbbiekben – az 1963-ban létrehozott tárcaközi Földrajzinév-bizottság közreműködésével – közoktatási és közművelődési célú kiadványaiban terjesztette a fokozatosan csiszolódó és egységesülő akadémiai földrajzinév-írást.

A ma érvényben lévő A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása (2015) elveiben lényegében követi a megelőző kiadást, de annál még részletesebben taglalja a földrajzinév-írás rendszerét. A 221. pont kiemeli, hogy „a térképeken olyan írást is szoktak alkalmazni, amelyet az adott nyelvet beszélő országban hivatalosan előírnak, vagy elterjedten ismernek, amelyet a szaktudományok a nemzetközi érintkezésben általában alkalmaznak, vagy amelyet valamely nemzetközi testület (amelynek hazánk is tagja) használatra javasol.” Földrajzinév-írásunk bonyolultságát jól szemlélteti, hogy a szabályzatot egy önálló földrajzinév-írási kötet (FÁBIÁN–FÖLDI–HÓNYI 1998) és több jól áttekinthető, részletes szakszótár és útmutató egészíti ki (afrikai, keleti, cirill és görög betűs, valamint indián szavak és nevek magyar írása). Ezek a kiadványok mind beleillenek az akadémiai rendszerbe, így az elemzésbe bevont Cartographia Kiadó Földrajzi világtaszának névírási gyakorlata is.

Összehasonlítások

Az alábbi táblázat különböző szempontok alapján csoportosítva és példák bemutatásával áttekinti az elmúlt több mint kétszáz év néhány jelentős atlaszában használt névanyag egy töredékét. Ezek a kiragadott nevek jó lehetőséget nyújtanak a névrajzi összevetésre, a földrajzi nevek átvételének

és magyar helyesírásának változásaira, bonyolultságok érzékeltetésére. Az első oszlopban szereplő névanyag Budai Ézsaiás Oskolai magyar új átlásából való. Ez a kiadvány a felvilágosodás korában, a 19. század első éveiben (1804-ben) jelent meg. A második oszlop neveinek forrása Vállas Antal fordításában, a reformkorban, a 19. század közepén (1844-ben) kiadott, Galletti eredetileg német nyelvű Egyetemes világismeret című atlasza. A harmadik oszlopban lévő nevek KOGUTOWICZnak a „boldog békeidőkben”, a 20. század legelején (1911-ben) napvilágot látott Teljes földrajzi atlasz anyagából valók. Végül az utolsó oszlop a mai alakokat a Cartographia Kiadó Földrajzi világatlaszának (2016) térképlapjain olvasható névalakokat sorolja fel.

Budai Ézsaiás, 1804	Vállas Antal, 1844	Kogutowicz Manó, 1911	Cartographia, 2016
Latin betűs városnevek			
Antverpia	Antwerpen	Antwerpen (Anvers)	Antwerpen
Béts	Bécs	Wien	Wien (Bécs)
Brüsszel	Brüssel	Bruxelles	Brussel, Bruxelles (Brüsszel)
Dorcseszter	Dorchester	Dorchester	Dorchester
Saragossa	Zaragosa	Zaragoza	Zaragoza
Varsau	Varsó	Warszawa	Warszawa (Varsó)
Antverpia	Antwerpen	Antwerpen (Anvers)	Antwerpen
Latin betűs víznevek			
Biskajai Tenger	Biscayai ö.	Vizcayai-öböl	Vizcayai-öböl
Földközi Tenger	Közép t.	Földközi-t.	Földközi-tenger
Hudzon Öbli	Hudson t.	Hudson-öböl	Hudson-öböl
Miszsziszippi	Mississippi f.	Misszisszippi	Mississippi
Persiai Öböl	Perzsa ö.	Perzsa-ö.	Perzsa-öböl
Adriai Tenger	Adriai t.	Adriai-t.	Adriai-tenger
Biskajai Tenger	Biscayai ö.	Vizcayai-öböl	Vizcayai-öböl
Latin betűs szigetnevek			
Zöld Hegy Szi.	Zöldfok szigetei	Verdefoki-szk.	Zöld-foki-szk.
Májorka	Majorca	Mallorca	Mallorca
Sarlotta Szi.	Sarolta Királyné sz.	Queen Charlotte-szk.	Queen Charlotte-szk.
Sz. Háromság Sz.	Trinidad	Trinidad	Trinidad
Bermudes Szk.	Bermuda sz.	Bermuda-szk.	Bermuda-szk.
Vait Sz. (Wight)	Wight sziget	Wight	Wight-sz.
Egyéb latin betűs nevek			
Andes (Kordiljeras) Hegye	Andes (Cordirellas)	Cordillerák (Andok)	Andok
Csimboraszso H.	Chimborazo	Csimborazo	Chimborazo
Új Mexikó	Új Mexico	New Mexico	Új-Mexikó
Zánzibár Sz.	Zanzibar sz.	Zanzibár-sz.	Zanzibár-sz.
Zöld H. (Cap Verd)	Zöld fok	Verde-fok	Zöld-fok
Andes (Kordiljeras) Hegye	Andes (Cordirellas)	Cordillerák (Andok)	Andok

Budai Ézsaiás, 1804	Vállas Antal, 1844	Kogutowicz Manó, 1911	Cartographia, 2016
Cirill betűvel írt nevek			
Archángel	Arkhangel	Archangelyszk	Arhangelszk
Kiovia	Kiow	Kijev	Kijiv (Kijev)
Petersburg	Sz. Pétervár	Szankt-Peterburg	Szankt-Petyerburg (Szentpétervár)
Uj Zemla	Nowaja Semlja	Novaja-Zemlja	Novaja Zemlja (Új-föld)
Viatka	Wiátka	Vjetka	Vjatka
Zarazin	Zarizün	Czariczün	Volgográd
Azov	Azzow	Azov	Azov
Archángel	Arkhangel	Archangelyszk	Arhangelszk
Nem latin betűvel írt nevek			
Damask	Damaszkus	Damaszkusz	Dimashq (Damaszkusz)
Diarbek	Diabekir	Diarbekir	Diyarbakir
Madrás	Madras	Madrasz	Chennai (Madras)
Smirna	Smyrna	Szmirna	Izmir
Sues / Suez	Suez	Szuez	As Suways (Szuez)
Szára (Sahara) v. Barbária Pusztasága	Sahara sivatag	Szahara	Szahara
Ganges FV.	Ganges-f.	Gangesz	Gangesz
Damask	Damaszkus	Damaszkusz	Dimashq (Damaszkusz)
Szójellel írt nevek			
Chin	China	Khina	Kína
Formosa Sz.	Thaiwan	Formosa	Tajvan
Peking	Peking	Peking	Beijing (Peking)
Nánkin	Nanking	Nan-king	Nanjing
Kian	Jantse Kiang	Jang-cze-kiang	Jangce (Chang Jang)
Japonia	Japan	Hondo (Nipon)	Japán
Kiusiu	Kiuszia-sz.	Kiu-sziu	Kyūshū
Nángasaki	Nagazaki	Nagaszaki	Nagasaki

Irodalom

- BUDAI ÉZSAIÁS 1804. *Oskolai magyar új átlás*. Debrecen.
- FÁBIÁN PÁL 2001. Ezer év helyesírás-politikája. In: GERGELY JENŐ, IZSÁK LAJOS (szerk.). *A magyar államiság ezer éve*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 513–519.
- FÁBIÁN PÁL–FÖLDI ERVIN–HÖNYI EDE 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FEHÉR KATALIN 2000. Első magyar nyelvű illusztrált tankönyveink. In: JÁKI LÁSZLÓ (szerk.). *Orbis Pictus. A szemléltetés évszázadai*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 72–81.
- FODOR FERENC 2006. *A magyar földrajztudomány története*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Földrajzi világtalasz* 2016. Budapest: Cartographia Kft.
- GERCSÁK GÁBOR 2011. Kogutowicz Manó és a földrajzi nevek írása. *Földrajzi Közlemények* 135: 185–190.

- HÖNYI EDE 1970. Földrajzi neveink helyesírásának múltja és jövője. *Geodézia és Kartográfia* 22: 343–347.
- KLINGHAMMER ISTVÁN 2002. A földrajzi szemléltetés korai története. Iskolai térképek, atlaszok, föld- és éggömbök az egykori magyar iskolákban. *Geodézia és Kartográfia* 54: 8–14.
- KOGUTOWICZ MANÓ 1911. *Teljes földrajzi és történelmi atlasz*. Budapest: Magyar Földrajzi Intézet.
- SZEMERE GYULA 1974. *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VÁLLAS ANTAL 1844. *Egyetemes világismeret*. Pest.

Összefoglaló / Summary

Idegen helynevek magyar atlaszokban Válogatás az utóbbi kétszáz év négy atlaszából

A szerző a 19. század legelejétől napjainkig tekinti át az idegen földrajzi nevek megjelenésének folyamatát négy magyar atlasz alapján. Ezek a kiadványok a magyar történelem és a helyesírási reformok egy-egy korszakát is jellemzik. Az atlaszoknak és szerzőiknek a bemutatása után táblázatok foglalják össze a kiválasztott nevek magyar nyelvű alakjait. Egyrészt mellett láthatók a két évszázad során bekövetkezett változások és tendenciák, valamint a nemzetközi névírás egységesítés egyre határozottabb megjelenése.

Foreign place names in Hungarian atlases Selection of names from four atlases of the last two hundred years

Based on four Hungarian atlases published between the early 19th century and present days, the author gives an overview of the history of how the orthography of foreign geographical names was adapted to the Hungarian language. The discussed atlases were published in times that are characteristic of four historical periods of Hungary and of the spelling reforms. After introducing the atlases and authors, the selected names in Hungarian are arranged in tables. The changes of spelling in the past two hundred years can be seen side by side, reflecting the tendency that the international standards of writing place names gradually become accepted.

Kulcsszavak / Keywords

földrajzi nevek, átírás, helyesírás

geographical names, transcription, orthography

BARICS ERNŐ

**A KÉTNYELVŰ HORVÁT–MAGYAR
TOPONÍMÁKRÓL ÉS
MIKROTOPONÍMÁKRÓL
BARANYA MEGYÉBEN**

Mivel előadásomban Baranya megye kétnyelvű (horvát–magyar) mikrotoponímáiról lesz szó bevezető megjegyzésként fontosnak tartom megemlíteni, hogy Magyarország mai területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek többségének közös vonása, hogy évszázadok óta élnek a magyar állam keretei között, s ez a megállapítás érvényes a magyarországi horvátokra is. A hazai horvátok nem tömbben élő kisebbség. Szórványokban élnek, földrajzilag viszonylag távol egymástól. Nagyobb részük a magyar–osztrák–szlovák, a magyar–horvát és a magyar–szerb határ mentén, illetve nem messze az országhatártól. Ez azért alakult így, mert a Mohácsi csatát követő időszakban, tehát 1526 után, a horvátországi és magyarországi birtokokkal is rendelkező világi és egyházi főurak, így pl. a Batthyányak, Erdődyek, Nádasdyak, Eszterházyak stb. elsősorban gazdasági okoktól motiváltan, a kieső, hiányzó munkaerő biztosításának reményében a törököktől kifosztott és kipusztított egykori magyar falvakba, vagyis az akkori Magyarország ritkábban lakott térségeibe Baranya, Somogy, Zala, Vas, Győr–Sopron–Moson megyékbe, több egymást követő hullámban, a mai Horvátország és Bosznia–Hercegovina egyes területeiről, a törökök elől menekülő különböző horvát szubetnikai csoportokhoz tartozó lakósokat telepítették le. Így aztán a magyarországi horvátok legfontosabb történelmi, társadalmi és etnikai meghatározó jegyei között szerepel az a tény is, hogy többnyire a szabályozott irodalmi nyelv, mai terminussal a horvát sztenderd nyelv létrejötte előtt hagyták el eredeti etnikumuk lakterületét, és így lettek az eredetileg többségi etnikumot képező horvát populációból menekülő, vándorló kisebbség, s e tényből következően napjainkban beszélt élő nyelvük, nyelvjárásaik jelentős része archaikus nyelvi változatokban őrződött meg. Természetesen a hazai dialektusok mindegyike elhelyezhető a megfelelő horvát(országi) nyelvjárási mozaikba, annak ellenére, hogy az anyaországi nyelvi környezetből kiszakítva, az évszázadok során hol lazább, hol pedig semmilyen kapcsolatban nem lévén az anyaországgal, szükségszerűen erodálódott a nyelvük, illetve számos új nyelvi sajátosság alakult ki, legfőképpen a szókincs területén.

Dolgozatom címében jelzett témának megfelelően, a fentiekben ismertetett okok miatt, a Magyarország területére irányuló horvát etnikai migrációs folyamatokról kívánok szólni történeti és jelenkori metszetben, vagyis arról, hogy a migrációknak illetve letelepedéseknek milyen nyelvi nyomai lelhetők fel a földrajzi helynevekben, különös tekintettel a kétnyelvűekre. Először a toponímákra majd a mikrotoponímákra térek ki.

Ha megvizsgáljuk a mai, horvátok által is lakott települések helységneveinek alakulását a letelepedéstől napjainkig megállapíthatjuk, hogy a horvátok, kisebb eltérésektől eltekintve, szinte teljes egészében átvették az egykori magyar helységneveket, természetesen a horvát nyelvi, pontosabban nyelvjárási, kiejtési és jelentésbeli sajátosságoknak megfelelően, a horvát nyelv fonéma disztribúciós szabályaihoz igazítottan. Néhány példa: *Prisika* – *Peresznye*, *Židan* – *Horvátzsidány*, *Kimla* – *Horvátkimle*, *Petrovo Selo* – *Szentpéterfa*, *Serdabel* – *Tótszerdabehely*, *Sumarton* – *Tótszentmárton*, *Mlinarci* – *Molnári*, *Lukovišće* – *Lakócsa*, *Potonja* – *Potony*, *Brlobaš* – *Szentborbás*, *Starin* – *Drávasztára*, *Vršenda* – *Versend*, *Kukinj* – *Kökény*, *Kašad* – *Kásád*, *Salanta* – *Szalánta*, *Nijemet* – *Németi*, *Udvar* – *Pécsudvard*, *Veliki Kozar* – *Nagykozár*, *Ata* – *Áta*, *Semelj* – *Szemehy*, *Katolj* – *Kátoly*, *Sukid* – *Szőkéd*, *Pogan* – *Pogány*, *Lotar* – *Lothárd*, *Kačmar* – *Katymár*, *Gara* – *Gara*, *Aljmaš* – *Bácsalmás*, *Santovo* – *Hercegszántó*, *Tukulja* – *Tököl*, *Semartin* – *Alsószentmárton*, *Martinci* – *Felsőszentmárton* stb. Ez utóbbi két település magyar elnevezésében az *Alsó* és *Felső* előtag a két falu földrajzi elhelyezkedését vették figyelembe jóllehet e települések horvát lakói anyanyelvükön nem használják falvaik elnevezéseiben sem az alsó sem a felső előtag megfelelő horvát elnevezéseit, *Semartin* illetve *Martinci* elnevezéssel illetik településüket.

A magyarországi horvátoknak az új hazába történt több évszázaddal korábban lezajlott letelepedésének köszönhetően nemcsak az egykori magyar falvak elnevezéseinek a horvát nyelvre adaptált változatait használták és használják az odatelepült horvát népcsoportok tagjai, de a szűkebb és tágabb környezetük magyar településneveit is átvették és a horvát nyelvre jellemző kiejtési szabályokhoz igazították. Más szóval, megtörtént e földrajzi nevek ortográfiai (az írásos emlékek tanúsága szerint) és fonetikai adaptációja a horvát lakosság nyelvhasználatának mindennapos gyakorlatában. A magyar településnevek jelentős részének esetében, HADROVICS LÁSZLÓ kategóriájával élve, hanghelyettesítés történt, mivel a magyar magánhangzórendszer gazdagabb a horvátnál. Az alábbi példák a Dráva-menti, egykor homogén horvát nyelvi szigetet képező alábbi falvakban: *Starin* – *Drávasztára*, *Dranljance* – *Révfa*, *Križevci* – *Drávakeresztur*, *Martinci* – *Felsőszentmárton*, *Brlobaš* – *Szentborbás*, *Lukovišće* – *Lakócsa*, *Novo Selo* – *Tótújfalu*, *Potonja* – *Potony* végzett gyűjtőmunka eredményeként létrejött adattárból valók: Barča (Barcs), Šiget (Szigetvár), Kapuš (Kaposvár), Pečuv (Pécs), Selurince (Szentlőrinc), Šeljín (Sellye), Vajslovo (Vajszló), Bogdašin (Bogdása) Fok (Drávafok), Biriš (Bűrűs), Androc (Endrőc), Ostrovo (Csányoszró), Pelerdá (Pelérd), Edsenmartin (Hegyszentmárton), Arkanj (Harkány), Đud (Mária-

gyűd), Obol (Hobol), Dombol (Kastélyosdombó), Rigovce (Középrigóc), Trnovac (Somogytarnóca), Dekla (Teklafalu), Totince (Tótszentgyörgy) stb. Érdekességgént említjük meg, hogy egyes magyar települések korábbi hová? kérdésre felelő névalakját (SZABÓ 1961) éppen a felsorolt nyolc horvát település horvát lakossága őrizte meg, ti. nyelvükben a magyar hová? kérdésre felelő *-ba* helyhatározó-ragos archaikus alak nominatívusszá értékelődött át az idők folyamán, az alábbi esetekben: *Verešidba* – *Vörösi puszta*, *Vertiba* – *Sósvertike*, *Vejtiba* – *Vejtő*, *Ivanidba* – *Drávaiványi*, *Piškiba* – *Drávapiski*, *Ketujfaluba* – *Kétújfalu*, *Marcaliba* – *Marcali*, *Apatidba* – *Somogyapáti*. SZABÓ T. ATTILA idézett tanulmányában úgy véli (SZABÓ T. 1961), hogy a magyarból az erdélyi román helynévkinsbe is *-ba/-be* helyhatározó-ragos helynévalakok kerülhettek át, következésképpen csak ilyen ragos helynévi formákat kölcsönözhetek vissza a románból és láthattak el helyhatározói használatban újra az erdélyi magyar nyelvjárások is. Ilyen típusú helységnev Horvátországban KISS LAJOS szerint (KNIEZSA ISTVÁNra és HADROVICS LÁSZLÓra hivatkozva) a horvát–magyar határmenti Kotoriba, melyet ők a magyarból határozóragos alakban a horvátba átkerült helységnevformának tartanak.

Míg a helységnevek esetében a hazai horvátok átveszik, a fent ismertetett módon, a magyarok által használt helységneveket, a helységrész neveket csak horvát nyelvi kifejezéssel jelölik pl. *Gornji kraj* (Udvar – Pécsudvard, Semelj – Szemely, Kukinj – Kökény, Sukid – Szőkéd, Suka-Szőke, Nijemet – Németi, Martinci – Felsőszentmárton), *Dolnji kraj* (Kukinj – Kökény, Pogan – Pogány, Martinci – Felsőszentmárton). A *Gornji kraj* és *Dolnji kraj* a település felső illetve alsó részét jelenti, Potony esetében a település két része a *Mali kraj* (kis vég) illetve *Veliki kraj* (nagy vég) nevet kapta. Nem ritkán keresztes és ragadványnév jelöli az adott falurészt mint pl. Pogányban a *Marjanov kraj*, *Blaški kraj*, *Božin kraj*, a vegyes horvát–német etnikumú településeken Pogányban, Pécsudvardon vagy Szőkédén a németek által lakott falurészt *Švapski krajnak* nevezték.

Az ún. mikrotopónimák vagy másképpen a dűlőnevek megnevezése tekintetében ugyancsak sajátos helyzet alakult ki. Ha csak a Pesti János szerkesztette Baranya megye földrajzi nevei I. és II. kötetében (PESTI 1982, 1984) lejegyzett földrajzi neveket vizsgáljuk szembetűnik a kétnyelvű horvát–magyar földrajzi nevek impozáns mennyisége, és bár számuk az idő múlásával csökkent, amihez jelentős mértékben hozzájárult az 1960-ban befejezett kényszerű téjesztés, a precízen vezetett földhivatali és levéltári birtokkönyveknek, térképeknek valamint ezeknek a mai lakosság által használt élő földrajzi nevekké való összevetésének köszönhetően, olyan kétnyelvű mikrotopónimák adatállománya áll rendelkezésünkre, amely használatát illetően megmaradt napjainkig függetlenül attól, hogy e települések horvát lakossága többségében elmagyarosodott (BARIĆ 1997). Ez alkalommal a kétnyelvű horvát–magyar földrajzi nevek két típusáról szövegek.

- a) Az első csoportba tartozó földrajzi neveknél, mint motivációs tényező az erdő, növény és állatvilág megnevezése a meghatározó: *Soma erdő, Susnya baraszt, Ruscsik körtés, Lipik hárs, Brezik erdő, Borék erdő, Gustya erdő, Dubrova völgyes, Gáji erdő, Gájác liget, Lužsanyak liget, Verbóvka fűzes, Režula erdő, Konopliscse kenderes, Mocsila kenderészató* stb.
- b) A második csoportba a földrajzi nevek elnevezését a térszínforma, víz, talaj minősége és szerkezete motiválta. Ilyenek a *Góró-bögy, Berdó hegy, Toplica forrás, Rika jó, Réka patak, Bereg part, Dolina völgye, Palika írtás, Nyíva föld, Pod bunári kút, Dugai hosszú rét, Ropa gödör, Kracsina rövid fűdek, Polanci félholdassak, Szélös berek, Siroki berek* stb.

A felsorolt nevek egy része a ma magyarok által lakott Baranya megyei Hedrehely, Felsőegerszeg, Abaliget, Kisvaszar, Bános, Magyaregregy és az egykori szigetvári járáshoz tartozó Almamellék, Szulimán, Mozsgó, Ibafa, Horváthertelend települések földrajzi névadattárában található. Rövid megjegyzés az elhangzott földrajzi nevekkal kapcsolatban. Eredetüket tekintve ezek horvát–magyar kétnyelvű földrajzi nevek, amelyek úgymond összeolvasva ejtendők, mai használóik tudniillik ebben a formában sajátították el elődeiktől, mit sem tudva eredetükről, s természetesen a magyar nyelvre jellemző hangtani, hangsúly sajátosságoknak és szabályoknak megfelelően. Így aztán a horvát *Brdo* „hegy” dülő névből magyar változatban *Berdó hegy*, a később odatelepített németek nyelvvaltozatában *Perdó berg* lesz, de ugyanennek a folyamatnak az eredménye a *Borék* helynév sorsa is, amely fenyőerdőt, fenyvest jelent, itt pedig *Borék erdő, Bora erdő* és *Porék erdő* formában használatos. Ezeknek a megduplázott, valójában azonos jelentésű földrajzi neveknél a jellegéről, illetve történetéről szólva megállapítható, hogy az asszimilációs folyamat előrehaladásával, az eredeti jelentés elhomályosulása után kapcsolta a névtudat az elsődleges névhez az azonos vagy némi jelentésbeli eltolódással bíró utótagot. E folyamat egyfajta (nem tudatos) nyelvi abszurdításának a legkirívóbb példája a *Podbunári kút* dülőnév, melynek magyar nyelvre történő szó szerinti fordítása: a *Kutak alatti kút*. Valójában arra akar utalni a földrajzi név, hogy a források alatt található a nyáron ott dolgozók számára a szomszúságot oltandó oly fontos kút. Ilyen a korábban említett Dolina völgye birtokos szerkezetű helynév magyar fordításban a Völgy völgye, is. Jelentéstani összefüggésben jelzésképpen kiemelni a gazdag és értékes földrajzi névadattárból egyet-egyet a horvát és magyar dialektológia, különösen a történeti nyelvjáráskutatás számára fontos földrajzi nevek közül. A *Rika jó* földrajzi név azon túlmenően, hogy adatot szolgál a horvát dialektológia számára az ún. *i-ző* kiejtésű szavak szóföldrajzi elterjedéséről, a magyar nyelvtudomány számára is fontos, mert a mai *folyó* lexémának a korábbi *jó* nyelvi alakját őrzi a *Sajó* típusú magyar víznevekhez hasonlóan. A finnugrista etimológia szerint a *Sajó* ’só(s)’ és a ’folyó’-t jelentő régi magyar *jó* összetétele.

Míg a Magyarországra letelepedett horvátok a helységneveket a már említett módon egyszerűen átvették a korábban ott lakó magyar lakosságtól, a ma is horvátok által lakott települések határrészeit jelező földrajzi nevekről, vagyis a mikrotoponimákról elmondható, hogy a horvát nyelvi jelleg dominál a kisebb számban előforduló, helyenként nyelvi szubsztrátumként átvett magyar földrajzi nevek a *Gerenda* – *Greda* (a vízpart szélét és a gát oldalát összekötő keskeny földszáv), *Gyóta* – *Dota* (erdő, legelőerdő, nagyobb erdei tisztás), *Kerékrét* – *Kerikrit* (erdő, rét), a *Vájás* – *Vajaš* (árok, csatorna jelentésben), vagy pl. a *Tekeres* – *Tekerus*, *Berek* – *Berek*, *Diás* – *Dijaš* formában, ez utóbbi az azonos jelentésű horvát *Oreše*, *Orašje* mellett, vagy a *Sziget* (*Sigetac*, *Sigece*, *Sigetc*) földrajzi név az ugyancsak azonos jelentésű *Otok*, (*Vada*, *Vadička* – mellett).

Az 1945. követő időszakban a társadalmi, gazdasági, szociális és közigazgatási változások eredményeképpen, a korábban etnikailag domináns horvát falvakban a horvát nyelv mellett, annak használatát visszaszorítva, egyre nagyobb hangsúlyt kap a magyar nyelv magas szintű ismerete, a nemzetiségi szempontokat mellőző tévesztetés, valamint iskolai és közigazgatási körzetesítés. A bekövetkezett változások természetesen még nyelvi szempontból sem kerülhették el a dűlőneveket.

- a) Az említett időszakban és az azóta – különböző céllal és igényességgel – készült térképeken már nem a lakosság által használt, hanem a többnyire szó szerinti fordítással keletkezett ún. „kétnyelvű” dűlőnevek találhatók, mint pl.: *Ležaje* – *Deleő* (Németi), *Duge njive* – *Hosszúföld* (Szalánta), *Lanik* – *Lenföld* (Áta), *Bara* – *Mocsár* (Szalánta), *Sokolovac* – *Solyos* (Kökény), *Blaževa dolina* – *Balázsvölgy* (Lothárd), *Staro groblje* – *Öregtemető* (Szemely), *Grabina* – *Gyertyános* (Olasz), *Konopjišće* – *Kenderes* (Potony), *Bikovina* – *Bikaföld*, *Kanal-Kanális*, *Meštrovina* – *Tanítóföld*, *Mali sokak* – *Kis köz* (Tótujfalu), *Križ* – *Kereszt*, *Mali drum* – *Kis köz* (Lakócsa) stb.
- b) A régi mikrotoponimák jelentéséhez nem kapcsolható, önkényesen, bürokratikus eszközökkel „kiokoskodott”, az eredeti dűlőnév jelentését figyelmen kívül hagyó, vagy azt kellő horvát nyelvtudás következtében félreértelmezett elnevezések: *Lešće* – *Nándorliget*, *Orašje* – *Szántás*, *Užbrdica* – *Szabadföldek*, *Rastina* – *Bokros*, *Novi sad* – *Ujhegy*, *Stara crkva* – *Szent Katalin templom*, *Srkajić* – *Szarkaföld*, *Čepnja* – *Siótelep*, *Veliki put* – *Öreghegy* stb.
- c) Az eredeti jelentésben egyértelműen értelmezhető dűlőneveknek az abszurdításig „elferdített” változatai: *Mekota* – *Makota*, *Cerje* – *Céria*, *Orašje* – *Óráshegy*, *Vugunja* – *Vágonya*, *Brset* – *Börsöd*, *Pisak* – *Piszkok*, *Fraka* – *Ferka*, *Misarski put* – *Mészáros út* stb.

Zárásgondolataként szeretném rögzíteni, hogy a letelepedés és az azt követő évszázadok során kialakult, egzisztenciát biztosító struktúrák szerves részeként kiépült, létrejött egy komplett horvát nyelvű mikrotoponíma rendszer. Ez szerencsére belekerült – a több évtizeden keresztül tartó, nagy

erőikkel végzett magyarországi írott és élő földrajzi (nemzetiségi településeket is magába foglaló) névgyűjtő munka eredményeként közzétett – adattárba is. Így valóságos nyelvi kincsesbányaként hozzáférhetővé vált a magyar mellett a horvát nyelvészeti kutatások számára is.

Irodalom

- BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF (szerk.) 1982. *Vas megye földrajzi nevei*. Szombathely: Vas megyei Múzeumok Igazgatósága.
- BARIĆ, ERNEST 1997. O dvojezičnim hrvatsko–mađarskim mikrotoponimima u Baranjskoj županiji. In: BLAŽETIN, STJEPAN (ur.). *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika*. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod. 165–169.
- KÁLMÁN BÉLA 1973. *A nevek világa*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- KISS LAJOS 1978. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LISAC, JOSIP 2003. *Hrvatska dijalektologija 1*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- LISAC, JOSIP 2009. *Hrvatska dijalektologija 2*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- LONČARIĆ, MIJO 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- MANDIĆ, ŽIVKO 2005. *Antroponimija i toponimija bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj*. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod.
- PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF (szerk.) 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg: Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága.
- PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF (szerk.) 1974. *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PESTI JÁNOS (szerk.) 1982. *Baranya megye földrajzi nevei I*. Pécs: A Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Megbízásából Kiadja A Baranya megyei Levéltár.
- PESTI JÁNOS (szerk.) 1984. *Baranya megye földrajzi nevei II*. Pécs: A Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Megbízásából Kiadja A Baranya Megyei Levéltár.
- SZABÓ T. ATTILA 1961. Isztambul- illetőleg a Malomba-típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 8: 3–23.

Összefoglaló / Summary

A kétnyelvű horvát–magyar toponímákról és mikrotoponímákról Baranya megyében

A tanulmányban a Baranya megyei horvátok lakta településekben használt kétnyelvű horvát–magyar toponímákról van szó. Az ojkonimák esetében ki kell hangsúlyozni, hogy a ritka kivételektől eltekintve, nincs nagy különbség a település horvát és magyar nevétől, nem számítva bele az alábbi típusú horvát fonológiai, disztribúciós és szemantikai alkalmazkodásokat: Kukinj – Kökény, Vršenda – Versend, Brlobaš – Szentborbás, Nijemet – Németi, Lukovišće – Lakócsa, Katolj – Kátoly, Semelj – Szemely, Lotar – Lothárd, Udvar – Pécsudvard, Semartin – Alsószentmárton, Martinci – Felsőszentmárton, Križevce – Drávakeresztúr stb. Az évek során sok változás következett be, ezen belül politikailag befolyásolt manipulációk is, a horvát toponimák torzítását tekintve. Ez a folyamat a 19. század végén és a 20. század elején indul és intenzíven folytatódik az 1960-as évekig a Magyarországon történt kötelező kollektivizáció ideje alatt. Ez igazából a horvát elnevezések magyarra való felcserélését jelentette, gyakran tükörfordításokkal, a név eredetének ismerete hiányában pedig, az eredeti elnevezések torzításával és új elnevezések gyártásával. Így – az eredeti kétnyelvű a természetes történelmi és nyelvi folyamatok következtében keletkezett horvát–magyar mikrotoponimák mellett – a politikailag determinált folyamatok következtében számos ún. kétnyelvű mikrotoponíma keletkezett.

Croatian-Hungarian toponyms and microtoponyms of Baranya County in Hungary

The subject of the paper are the issues pertaining to Croatian-Hungarian toponyms in the places inhabited by the Croatian minority in the Baranya County in Hungary. The paper emphasizes that in the case of place names it is easy to notice that there are no significant differences between the Hungarian and the Croatian toponyms, except in some rare cases. This does not include the various phonologic, semantic or distribution adaptations to the Croatian language such as Kukinj – Kökény, Vršenda – Versend, Brlobaš – Szentborbás, Nijemet – Németi, Lukovišće – Lakócsa, Katolj – Kátoly, Semelj – Szemely, Lotar – Lothárd, Udvar – Pécsudvard, Semartin – Alsószentmárton, Martinci – Felsőszentmárton, Križevce – Drávakeresztúr etc. Over the years there have been many changes including political manipulation of the Croatian microtoponyms. This occurred by the end of the 19th and the beginning of the 20th century, and was particularly significant during the 1960s as part of the mandatory collectivization in Hungary. In reality Croatian toponyms would be replaced by their Hungarian equivalent which was typically the result of word for word translation. In case of misunderstanding the origin of the toponym, the

result would be a made up or deformed place name. Because of this, next to the original Croatian-Hungarian microtoponyms that came to be as a part of natural linguistic and historical processes, there are also bilingual microtoponyms created as the result of various political efforts.

Kulcsszavak / Keywords

Baranya megye, horvát helynevek, horvát kisebbség Baranya megyében

Baranya County, Croatian toponyms, Croatian minority of Baranya County

ANĐELKO VLAŠIĆ

MAGYAR SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK A 16. SZÁZADI SZLAVÓNIAI ÉS SZERÉMSÉGI OSMÁN ADÓÖSSZEÍRÁSOKBAN

Az adminisztratív adatok lejegyzésének egy bevált rendszere az oszmán adó- és a telekkönyvi összeírás (törökül: *tapu tahrir defterleri*), az oszmán tartományok gazdasági, katonai és közigazgatási rendszernek az alapja. Az adóösszeírásnak több fajtáját ismerjük, amelyekből ehhez a témához legfontosabbak a részletes háztartások és bevételek adóösszeírása (*mufassal tapu tahrir defterleri*), mert egy bizonyos közigazgatási egység, azaz a háztartás fejére és bevételeire vonatkozó adatokat tartalmazzák. Az említett adatok a segítségével meghatározták az adó fizetendő összegét, de hivatalos telekkönyvi forrásként is szolgáltak, amely alapján a földtulajdoni jogról tett állításokat hitelességét állapították meg (INALCIK 1954: 112). Az első ilyen összeírások az 1390-es évektől készültek. Ezek közül az első 1431–1432-ben, Az utolsó ismert pedig 1634-ben készült (INALCIK 1954: 109). A legpontosabb oszmán összeírások Nagy Szulejmán uralkodása idején (1520–1566) keletkeztek –Szlavónia és a Szerémség oszmán elfoglalásának idejére esnek – ugyanis az oszmán háborúk költségeit ebben az időszakban nagy adóbevételekkel kellett biztosítani mindenféle forrásból. Ehhez tehát az adófizető lakosságról precíz összeírásokat kellett összeállítani (FODOR 2016: 127–128). Az oszmán adóösszeírásokat nem lehet a modern népszámlálási módszerekkel összevetni és vizsgálni, mert az oszmán közigazgatásban csupán mint az „adószedők segédeszközeiként” szolgáltak. A céljuk nem a nevek pontos megadása volt, sem az összes családtag összeírása, hanem a háztartások férfi fején kívül és az összes felnőtt férfi birtokosának nyilvántartása, feltéve, ha adófizetők voltak (MOAČANIN 2003: 35–36). Az Oszmán Birodalom idejéből származó összeírások a legnagyobb adatforrásnak számítanak az akkori társadalmi és a gazdasági életéről, a települések térbeli elhelyezkedéséről, az adófizetők számáról, családi struktúrájáról, a mezőgazdasági és a kézműves termelésről, a népességmozgásokról, névadatokról stb.

Mivel az oszmán összeírók a személyneveket és a földrajzi neveket arab írással, fonetikusán jegyezték le, a kutatóknak lehetőség nyílik a feljegyzett neveket az adott idő és tér kontextusában elemezni. A dolgozat célja ismertetni a magyar névtanra vonatkozó oszmán adóösszeírások jellemzőit, va-

lamint megadni annak a vizsgálati módszernek az előnyeit és hátrányait, amelyek szerint a Szlavónia és Szerémség területére vonatkozó a 16. századi adatokból használat magyar (hangzású) neveket a magyar lakosság azonosítására használom. Az említett jellemzőket a forrásokból vett valós példákon mutatom be az oszmán-török nyelvre alkalmazható ALA-LC (American Library Association – Library of Congress) ún. romanizációs rendszer szerinti átírásban.

Egy bizonyos tartomány (oszmán-törökül: *sancak*, szandzsák) oszmán adóösszeírása úgy készült, hogy a köztisztviselő *emin-i defter* („az összeírással megbízott”) összeírók szerepében egy bizonyos tartományban kiment terepre, majd településről településre járva összeírta az adatokat. A megbízott a tartomány korábbi kormányzója (*sancakbeyi*) lehetett, vezető pénzügyi tiszt (*defterhane katibi*) vagy pl. kádi, illetve a helyi igazságügyi-közigazgatási tisztviselő (*kadi*). Az emin-nek *katib* (*katip*) az írnok vagy a jegyző segített. Írnokok csak azok lehettek, akik ismerték a tartományt, a tartomány adózhatósági lehetőségeit, a helyi lakosság nyelvét. Őket a helyiek vagy az iszlámra áttértek közül választhatták ki. Az összes felnőtt férfi egy adott településen (nők is, ha a háztartás vezetői voltak) az emin, a katib és a kádi elé jöttek a földtulajdont és az esetlegesen korábban szerzett kiváltságot igazoló dokumentumokkal. Az írnok a megbízott felügyelete alatt felírta a nevüket, a bevételeiket és a jogosultságokat. Az összeírás körülbelül mindent harminc évben megismétlődött, éspedig az új szultán trónra lépése alkalmából, az adótörvény változásakor, a tartományok szerkezetének változásakor, az összeírt adatok elavulásakor vagy valami más okból. Ha egy adott területre már létezett korábbi összeírás, az összeíró az egyik településről a másikra ment és összehasonlította a korábbi adatokat a terepen akkortájt talált állapotokkal (INALCIK 1954: 110–111). Az oszmán fennhatóság alatt álló Szlavóniában és Szerémségben – amely pozsegei (Közép- és Kelet-Szlavónia), pakráci (Nyugat-Szlavónia) és szerémi szandzsákra (Szerémség és Kelet-Szlavónia része) tagolódott – a török adóösszeírások a pozsegei szandzsákban 1540., 1545., 1561. és 1579-ben, a pakráci szandzsákban 1565. és 1584-ben, a szerémi szandzsákban pedig 1546., 1552., 1568. k. és 1588./1589-ben készültek (MUJADŽEVIĆ 2010: 136–137).

A névtani kutatások szerint az oszmán összeírók fonetikusán jegyezték le az adófizetők nevét, illetve az írnok „arab írással jegyezte föl a neveket úgy, ahogyan ezeket hallotta. Ez azt jelenti, hogy ily módon a valóságos névalakot kapjuk meg az adott térből és időszakból” (MOAČANIN 2003: 12; MOAČANIN 1983: 114; vö. SRŠAN 2001: 11). NENAD MOAČANIN megállapította, hogy az 1540–1579 közötti időszakban az oszmán Közép-Szlavóniára vonatkozó összeírásokban a feljegyzett személyneveknek kb. 70% hitelesen van feljegyezve, vagyis hogy akkortájt úgy ejthették ki őket, ahogy azt az oszmán írnokok lejegyezték (MOAČANIN 2003: 12). Az oszmán összeírások arab írással készültek, méghozzá annak azzal a változatával, amelyet *siyakat*-nak hívnak (arabul: *siyaka*; oszmán-törökül a következő

jelentésben: 'kontextus, rend, stílus'). Ezeket az Oszmán Birodalomban a 15–17. század között adminisztratív és pénzügyi dokumentumok írásakor alkalmazták (HEYWOOD 1997: 126–127). A *şiyakat*-írást a bürokrácia arra törekedve használta, hogy a dokumentumokat titkossá tegyék a nemkívánatos személyek számára. Az oszmán írnokok ezért nem jelölték a rövid magánhangzókat, és az ékezeteket is ez okból hagyták el. Éppen ezért egy átlagos *şiyakat*-tal írt szó többféleképpen is olvasható. Megjegyzendő, hogy az ékezetek kihagyása összehasonlítható a latin betűs mellékjelek elhagyásával: így a *č* [cs], *ž* [zs] és *š* [s]-ből *c*, *s* és *z* lenne, amit *č*, *ž* és *š*-ként is lehetne ejteni, de csak akkor, ha pontosan tudnánk, hogy a diakritikus jelek elhagyása szándékos volt. A *şiyakat*-szövegekben az ékezetek elhagyásával nemcsak két (*p* vagy *b*, *č* vagy *dž* stb.), hanem gyakran három vagy négy kombinációt is kapunk. Azonkívül számos *şiyakat*-tal feljegyzett szó nem csak egy bizonyos módon olvasható, mert a rövid *a*, *i* és *u* magánhangzókat gyakran nem is jegyezték le, a hosszú *u*-t pedig *o*, *v* és *u*-nak is olvashatjuk. Ezért gyakran csak feltételezhető, melyik grafémáról van tulajdonképpen szó, mely magánhangzók nincsenek jelölve, hiányzik-e egyáltalán valamelyik stb. (MOAČANIN 2003: 13, MCGOWAN 1983: LXXV–LXXVI). MOAČANIN kiváló példákat és megoldásokat nyújtott az említett problémára, sőt azt is megállapította, hogy az oszmán forrásokban olyan nevekkel is találkozhatunk, amelyek a *şiyakat*-írás titkos természete miatt körülbelül tizenötféleképpen is olvashatóak (MOAČANIN 2003: 13). Mivel az oszmán dokumentumok kézzel íródtak, még egy fontos jellemzője az oszmán összeírásoknak az oszmán írnokok „olvasható” vagy „olvashatatlan” kézírása, amely nagyrészt megnehezíti, de akár meg is könnyítheti napjaink kutatóinak munkáját (MOAČANIN 2003: 12–13; SRŠAN 2001: 14). Így egy Behram nevű oszmán írnoknak – aki 1568 tájékan részletes összeírást végzett a szerémi szandzsák területén, és 1569-ban a pozsegi szandzsák összeírásának összesítését készítette – szép kézírása és következetes írnoki stílusa volt. Ezzel megkönnyítette a megemlített összeírások olvasását és a korrektebb névazonosítást. BRUCE MCGOWAN feltételezte, hogy BEHRAM valószínűleg nem volt szláv származású, amit abból a szokásából következtetett ki, hogy magánhangzókkal oldotta fel a mássalhangzó-torlódásokat, pl. a Stefan-ban az *st* hangcsoport elé *i* magánhangzót iktatott be (*İstfān*), illetve a Tvrtko esetében a *tvrt* hangcsoport elé ugyancsak *i* hangzót szúrt be (*İdvrtkō*) (MCGOWAN 1983: LV; MOAČANIN 2003: 51, 62). A többi, oszmán Szlavóniára és Szerémségre vonatkozó adóösszeírásban számos olyan példa található, amelyek az nem szláv származású török írnokoknak a mássalhangzó-torlódások miatt (három- sőt négytagú torlódásokkal is találkoztak) gondot jelentett a délszláv nevek írása, ugyanis ezek ismeretlenek az oszmán-török nyelvben. Ezért nem jegyezték fel őket úgy, ahogy hallották. Helyette magánhangzókat adtak hozzá a nevekhez, mint ahogy ezt a következő példák is mutatják: Andrija (az oszmán összeírásokban: *Andriya*), Cvetko (*İçvetkō*), Stepan/Stjepan (*İştepan*), Strahinja (*Istrahinja*), Štefan (*İştefan*), Tvrtko (*İdvrtkō*), Vukdrag

(*Vukđrag*), Dragić (*Dirāgik*), Hrtkovci (*Hirtkofi*), Sveti Laslo (*İsveti Lāslo*), Sveti Mikloš (*İsveti Miklōš*) stb. (TCBDAGM OADB TT TTD, számok: 203, 204, 243, 351, 355, 359, 549, 612, 672, 1000). A magyar személynevekkel és földrajzi nevekkkel egyszerűbb munkájuk volt, és ezzel megkönnyítették számunkra ez utóbbiak felismerését (MOAČANIN 1983: 51, 114; MCGOWAN 1983: LV, LXXII; vö. HAFIZOVIĆ 1990: 23–24). Ugyanis a magyar és a török nyelvnek (beleértve az oszmán változatát is) sok közös jellemzője van, pl. mindkettő agglutináló nyelv, mindkettő ismeri a hangrendi harmóniát, továbbá mindkettőben ritka a háromnál több mássalhangzó torlódása. FAZILETA HAFIZOVIĆ feltételezi, hogy az 1579-ből származó pozsegai szandzsák összeírásának névtelen írnoka magyar származású lehetett, mert hitelesen írta a magyar neveket (SRŠAN 2001: 14). Mindazonáltal ha ismernénk az írnok nevét, még akkor sem lehetne teljes bizonyossággal megállapítani, hogy magyar származású-e, mert az összes iszlámra áttért személy rendszerint új, muszlim nevet vett fel, így aztán „rejtve” maradt az írnok etnikai gyökereire vonatkozó adat (ZIROJEVIĆ 2012: 9–11).

Amennyiben az oszmán összeírók kézírása irigylésre méltóan szép és olvasható, az források olvasása még abban az esetben is gyakorta problematikus számunkra. Amikor a latin Stephanus, Iohannis, Petrus, Josephus stb. személynevek szláv változatai latin formában íródnak, az oszmán-török források transliterációs és transzkripciósi folyamata – a latin források átírására használt eljárás gyakorlata ellenére – továbbra sem összehangolt és egységes, és ezeknek számos változata lehet *šjakat*-írás fentebb bemutatott jellemzői miatt. MOAČANIN a Stjepan utónév számos, arabra átírt változatára hoz olyan példákat, amelyek az oszmán Szlavónia és Szerémség összeírásaiban megtalálhatók, illetve ennek az utónévnek az elfogadott olvasási módjai az arab feljegyzés alapján a következőképpen szerepelnek: nagyon gyakori személynév az oszmán összeírásokban az *İstpan*, amely Stipan, Stjepan és Stepanként is olvasható. Ugyanígy az *İstvan* is, amely Istvan és Štivanként is visszaadható, valamint *İstfan*, amely Stefanként és Štefanként egyaránt olvasható (MOAČANIN 2003: 12–13). Ezzel a problémával egyáltalán nem találkozunk az eredeti muszlim nevek transliterációjában, mert az oszmán-török nyelv arab írása éppen hozzájuk alkalmazkodik. Ezért általában nem vitás, hogyan kellene őket átbetűzni. A nem-muszlim neveket – ez esetben a délszláv és magyar neveket – sokkal nehezebb kiolvasni az oszmán forrásból, vagyis transliterációval „visszaadni”. Az akkori szlavóniai és szerémi lakosság névanyagában a név entrópiája vagy a névanyag hiányossága miatt, amelyet itt csak feltételelesen lehet pravoszlávoknak mondani, viszonylag könnyen fel lehet ismerni pravoszláv neveket. A katolikus népesség személyneveit viszont nehezebb volt átbetűzni, mert a katolikus személynevek sokfélék, illetve sokrétűebbek (MOAČANIN 2003: 12; vö. MOAČANIN 2001: 36). Az oszmán Szlavónia és Szerémség etnikumai közül a magyar lakossága névanyaga a délszlávéhoz képest valamelyest gazdagabb volt. Túl ezen a szlavóniai és szerémségi oszmán összeírásokban szereplő

nevekről elmondhatjuk, hogy a magyar nyelv és a kiejtés a 16. század közepén és a század második felében nagy hatást gyakorolt rájuk az említett térségben, mivel a szóban forgó tartományok az előző századokban szerves részei voltak a magyar államnak. Ezek szerint etnikailag az oszmán összeírásokban szereplő magyar nevű személy sem feltétlenül mindig magyar, hanem akár horvát, szerb vagy más népességhez is tartozhat (SRŠAN 2001: 11). Ezért óvatosnak kell lenni, és nem szabad teljes biztonsággal állítani, hogy egy adott személynév olvasási módja helyes, mert ezzel megalapozatlanul arra lehetne következtetni, hogy egy bizonyos névcsoport katolikus, pravoszláv, horvát, szerb, magyar vagy más származású. Az oszmán összeírásokban ehhez kapcsolódik az összeírt lakosság etnikai különbözőségének problémája: az oszmán összeírók nem a lakosságot etnikai hovatartozásuk alapján csoportosították őket, hanem a vallás és az ahhoz köthető adócsoportok alapján. Ezért ez a dolgozat nem a magyar lakosság lélekszámára összpontosít Szlavóniában és Szerémségben, mert ezzel a módszerrel abban az időszakban nem lehet hitelesen meghatározni az etnikai disztribúciót az etnikailag vegyes településeken, amikor még nem létezett a nemzetiség és a nemzet fogalma. A személynévek csoportosítása az etnikai hovatartozás alapján igen hálátlan munka, amely során sok hibát is elkövethetünk. Hogyan lehetne etnikai hovatartozásuk alapján egészen pontosan csoportosítani a személyeket, ha nem ismerjük pontosan a nevüket? Lehet, hogy az adott korszakban némely név alakok egy bizonyos területen léteztek, de mindig fennáll annak eshetősége, hogy az összeíró hibásan írta le a nevet, és az nem egy helyi idiómát tükröz.

Még egy ismeretlen tényezője az oszmán összeírásoknak a családnév, amely általában minden különösebb jelzés nélkül rögtön a háztartás fejének az utóneve után áll, és ezért nem feltétlenül lehet családnévnek értelmezni, hiszen ezek becenevek is lehettek, sőt az apa nevére vagy akár foglalkozására is utalhatnak. A szlavóniai és szerémi összeírásokban gyakori név volt pl. a *Varga*. Erről nem tudjuk teljes bizonyossággal állítani, hogy családnév, mert lehet, hogy az adott személy az összeírónak a foglalkozását mondta be – tímár, szíjgyártó, cipész –, illetve azt is állíthatta, hogy a foglalkozása az, amit így hívtak a régi magyar nyelvben. Nehézen eldönthető, hogy a *Bálint* személynév (itt-ott *Bálint* az összeírásokban; ma Bálint), amely az adófizető utóneve után került, családnév vagy csupán az illető apjának-e a neve. Egyéb, az oszmán összeírásokban gyakran feljegyzett magyar személynévek: *Födör* (ma Fodor), *Keserü* (ma Keserű vagy Keserü), *Mátyás* (ma Mátyás) stb. Az összeírásokban számos vegyes (feltételelesen) szláv–magyar utónév és családnév található: *Mika Varga*, *Mika Bálint*, *Ivāniš Födör*, *MātkeKēseri*, *Pāl Marikik* (=Maričić), *Mihāl Bālikevik* (=Baličević), *İstfān Mārik* (=Marić) stb. (TCBDAGM OADB TT TTD, 203, 204, 243, 351, 355, 359, 549, 612, 672, 1000 szám).

A női nevek általában nagyon ritkák az oszmán összeírásokban. Csakis akkor fordulnak elő, amikor a háztartás feje özvegy, így egyúttal adófizető is

volt. Egy faluban általában egy vagy kettő özvegyhez köthető háztartás volt. Az összeírásokban a női nevek ritkasága miatt nem lehet őket biztonsággal átbetűzni, ezért aztán nehéz őket megfeleltetni a gyakoribb magyar női neveknek, mint pl. *Ilona* (TCBDAGM OADB TT TTD, 243, 549, 612, 672, 1000 szám).

A földrajzi neveket különösen nehéz „megfejtetni”, mert az oszmán összeíróknak, ahogy fentebb már jeleztem, nehézségük támadt a délszláv és a magyar fonéma- és mássalhangzó-torlódások az arab írásra való átültetésével. Néha nehéz megállapítani, hogy az írnok csupán hibásan hallotta-e a földrajzi nevet, vagy egy település korábbi földrajzi névváltozatáról van-e szó. Ha nem léteznének ugyanolyan típusú más források a török előtti és török utáni időszakokból, több földrajzi nevet is nagyon nehéz lenne azonosítani. Az oszmán összeírásokban szereplő adatok arab írással való feljegyzésének előnye az, hogy az oszmán összeírók jelölték az akcentust és a hosszú hangsúlyos szótagokat (*a*, *i* és *u* magánhangzókat tartalmazó szótagok), míg nagyon sok nem-oszmán forrás egyáltalán nem jelöli ezeket. Azonban ahogy ezt már korábban is kifejtettem, számos arab írással feljegyzett földrajzi nevet nem lehet teljes biztonsággal következetesen kiolvasni. Ezért számos esetben csak feltételezésekre hagyatkozhatunk az olvasatról, különösen akkor, amikor egy földrajzi név nem található meg más forrásban. Szlavónia, Szerémség és a szomszédos tartományok szélesebb területén a földrajzi nevek ismerete, valamint a földrajzi nevek összehasonlítása az oszmán és a nem-oszmán forrásokban sokat segíthet a kutatónak a földrajzi nevek és lakóhelyek azonosításában (vö. MCGOWAN 1983: LXXV–LXXX).

A továbbiakban néhány magyar földrajzi név példája következik az 1561 és 1579-ből származó pozsegi szandzsáknak részletes oszmán összeírásai-
ból:

1. *Solaj* – a magánhangzók *o*, *ö*, ill. *u*-ként olvashatóak, miközben az írnok az *s* mássalhangzó használatával azt jelzi, hogy hosszú *ő*-ről van szó. Az írnok világosan megjelölte a *ş* betűt, s a betű feletti ékezetet sem hagyta ki, amely elterjedt gyakorlat volt a *şiyakat*-írással jegyzetelésében (TCBDAGM OADB TT TTD, 351, 355, 359, 549, 612, 672 szám). A mai Seleš (Szőlős) falu Eszék közelében van szó. Ezt a középkori összeírásokban is említik, és az 1702-es osztrák conscriptio-ban mint *Zehwske*, *Zewhwske*, *Zewlenske*, *Zewles* i *Zölösch* alakban találjuk (SRŠAN 2001: 239; SMIČIKLAS 1891: 91, 93).

2. *Ujfalú* – mindkét magánhangzót joggal lehetne *o*-ként transzliterálni, de éppen az ellenkező megoldásra utal az itt megadott transzliteráció indokoltsága. A publikált forrásban a fordító az *Ujfaló* változatot választotta (SRŠAN 2001: 239). Arra következtethetünk, hogy az *uj*-t és a *falu*-t együtt ejtették az írnoknak, ezért *ő* is egybe írta őket (TCBDAGM OADB TT TTD, br. 351, 672). A török korban ez egy település, pontosabban egy puszta neve volt (oszmán-törökül: *mezra*) a mai Ivanovac falu közelében, egy olyan földrajzi név, ami ma már nem is létezik (SRŠAN 2001: 237, 239).

3. *Töt Falū* – indokolt lehetne *Tüt Falū* vagy *Töt Faló*-ként is olvasni, viszont feltételezhető, hogy ezt a helynevet a török hódoltság korában is a maihoz hasonlóan ejtették (TCBDAGM OADB TT TTD, 351, 672 szám). A publikált forrásban a fordító ezt a földrajzi nevet *Tot Faló*-ként transliterálta (SRŠAN 2001: 239). Itt is egy pusztáról van szó, amely ma már nem létezik (SRŠAN 2001: 237, 239).

4. *Šarvās* – az írnok figyelt arra, hogy ékezetet tegyen az *š*-re, és mindkét magánhangzót hosszan ejtve hallotta (TCBDAGM OADB TT TTD, 351, 672 szám). Ez a földrajzi név és családnév Magyarország-szerte és a szomszédos szláv területeken is megtalálható. Ebben az esetben viszont a mostani Eszék közeli Sarvas településről van szó, amely a középkori összeírásokban is szerepelt mint *Zorvos* és *Zaruas*. Az osztrák összeírásokban 1698-ban és 1702-ben *Zarvasch*, *Sarvatz*, *Szuwacz* és *Zarvach* alakban jegyezték föl (SRŠAN 2001: 240; MAŽURAN 1988: 66, 73, 74; SMIČIKLAS 1891: 59, 66, 68). Ha azt tételezzük fel, hogy az említett toponimát a 16. század második felében ugyanúgy ejtették, mint ma, akkor az oszmán összeírók meglehetősen helyesen jártak el, bár a jelölésmóddal utaltak rá, hogy mindkét magánhangzót hosszan kellene ejteni. Ezek szerint az oszmán összeírók a földrajzi nevek feljegyzéseiben pontosabbak voltak az osztrákoknál.

5. *Senlāslo nām-ı diğēr İsvetī Lāslo* – úgy tűnik, hogy az írnok a *t* fonémát nem, viszont a hosszú magánhangzókat hallotta. A falu nevének magyar formájához hozzátette a „más néven” szókapcsolatot, és utána a név szláv formáját is feltüntette, tehát a faluban szláv lakosok is voltak (TCBDAGM OADB TT TTD, 351, 672; SRŠAN 2001: 242 szám). A mai, Eszék közelében lévő Laslovo (magyarul: Szentlászló) falunak a neve a középkori forrásokban úgy szerepel, mint *Sanctus Ladislaus* és *Zenthlaszlo*. Az 1702-ből ránk maradt osztrák összeírásban pedig mint *Szent Laszlo* bukkan föl (SMIČIKLAS 1891: 40, 44, 67, 89, 92, 93).

6. *Rīdfalū* – az írnok jól hallotta az [i:] hosszúságát, illetőleg az illabiális [a] és a labiális [u] hangszínét, valamint az ejtésben szükségszerűen zöngétlenülő [d:] -t, így azt lehet mondani,¹ hogy a körülményekhez képest többé-kevésbé precíz volt a lejegyzés (TCBDAGM OADB TT TTD, 351, 672 szám). A publikált forrás fordítója ezt a földrajzi nevet *Rīdfalonak* transliterálta (SRŠAN 2001: 245). A mostani eszéki Rétfala városnegyed a középkori forrásokban mint *Renfalu*, *Reefalu* és *Reufalu*, az 1698-ban és 1702-ben készült osztrák összeírásokban pedig mint *Rietfalu*, *Retvallo*, *Rütfalu*, *Rethfalo* és *Refalu* szerepel. Ezekből kitűnik, hogy az oszmán írnokok precízebbek voltak az osztrákoknál (SMIČIKLAS 1891: 61–63, 68, 87, 127; SRŠAN 2001: 245).

Végezetül megállapítható, hogy a Szlavóniára és a Szerémségre vonatkozó oszmán adóösszeírásokban szereplő adatokat egy-egy névalak pontosabb

¹ A *Rīdfalū* esetében a grafémák hangértékének meghatározásában Vörös Ferencnek tartozom köszönettel.

rekonstruálása céljából feltétlenül szükséges összehasonlítani a török uralom előtti és utáni időből származó nem-oszmán forrásokban szereplő adatokkal, pontosabban az 1469-ben végzett eszéki uradalmi adóösszeírással, valamint az 1698-as, 1702-es és 1736-as, szlavóniai lakosságra vonatkozó osztrák kamarai összeírásokkal (ld. SMÍČIKLAS 1891; MAŽURAN 1980; MAŽURAN 1988; MAŽURAN 1993).

Irodalom

- FODOR, PÁL 2016. *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Budimpešta: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences.
- HAFIZOVIĆ, FAZILETA 1990. O nekim vakufima u Slavoniji iz XVI stoljeća. *Analī Gazī Husrev–begove biblioteke* XV–XVI: 19–25.
- HEYWOOD, COLIN J. 1997. Siyākat. In: BEARMAN, PERI–BIANQUIS, THIERRY–BOSWORTH, EDMUND–VAN DONZEL, E.J.–HEINRICHS, WOLFHART (ur.). *Encyclopaedia of Islam*. Sv. IX (San–Sze). Leiden: Brill. 126–127.
- INALCIK, HALİL 1954. Ottoman methods of conquest. *Studia Islamica* 2: 103–129.
- MAŽURAN, IVE 1988. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. Osijek: Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU u Osijeku.
- MAŽURAN, IVE 1980. Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine. *Starine* 58: 125–166.
- MAŽURAN, IVE 1993. *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*. Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku.
- MCGOWAN, BRUCE 1983. *Sirem Sancağı mufasssal tabrir defteri (1566–1574)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MOAČANIN, NENAD 1983. Granice i upravna podjela Požeškog sandžaka. *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU* 13: 108–114.
- MOAČANIN, NENAD 2001. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest–Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- MOAČANIN, NENAD 2003. *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537–1691)*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- MUJADŽEVIĆ, DINO 2010. Pregled osmanskih arhivskih izvora za povijest Slavonije i Srijema. *Scrinia Slavonica* 10: 131–142.
- SMÍČIKLAS, TADIJA 1891. *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SRŠAN, STJEPAN (ur.) 2001. *Popis Sandžaka Požega 1579. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.
- TCBDAGM OADB TT TTD = Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (Glavno ravnateljstvo Državnih arhiva Predsjedništva Vlade Republike Turske), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (Predsjedništvo Uprave za osmanski arhiv), Tapu Tahrir

(Porezni ili katastarski popisi), Tapu Tahrir Defterleri (Porezni ili katastarski popisi), br. 203, 204, 243, 351, 355, 359, 549, 612, 672, 1000.
ZIROJEVIĆ, OLGA 2012. *Islamiizacija na južnoslovenskom prostoru. Konvertiti: kako su se zvali*. Beograd: Srpski genealoški centar.

Összefoglaló / Summary

Magyar személy- és helynevek a 16. századi szlavóniai és szerémségi oszmán adóösszeírásokban

A 16. század közepén Szlavónia és Szerémség területén készült részletes oszmán adóösszeírások a névkutatásokban gazdag forrásként szolgálhatnak, mert az adott terület háztartásaira vonatkozó adatokat, a családok vezetőit, és a Szlavóniában és Szerémségben akkor használt helyneveket is tartalmazzák. Mivel az oszmán összeírók a személy- és helyneveket arab írással és fonetikusan jegyezték le, a kutatóknak lehetőség nyílik az adott korszak és térség kontextusában vizsgálni a névanyagot. A tanulmányban a 16. századi szlavóniai és szerémségi magyar névadatok elemzésekor az említett oszmán források használatának előnyeiről és hátrányairól is szó esik. Egyben bizonyítom az oszmán és a nem-oszmán adatok összehasonlításának szükségességét a névtani kutatásokból származó hiteles eredményeinek érdekében.

Hungarian anthroponyms and toponyms in Ottoman tax surveys of Slavonia and Syrmia in the 16th century

Ottoman detailed tax surveys made in the middle and in the second half of the 16th century in Slavonia and Syrmia can serve as rich sources of data on onomastics because they include lists of household heads and names of Slavonian and Syrmian settlements in the mentioned area. As Ottoman surveyors would record anthroponyms and toponyms in Arabic script and phonetically, researchers have the chance to analyze the onyms recorded in the mentioned temporal and spatial context. The article represents an analysis of the advantages and flaws of the use of mentioned Ottoman sources for the identification of Hungarian onyms of Slavonia and Syrmia in the 16th century, and confirms the necessity of comparison of Ottoman and non-Ottoman sources for obtaining trustworthy onomastic data.

Kulcsszavak / Keywords

onomasztika, oszmán adóösszeírások, magyar nyelv, Szlavónia, Szerémség, 16. század

onomastics, Ottoman tax surveys, Hungarian language, Slavonia, Syrmia, 16th century

MIKESY GÁBOR

DRÁVA-VIDÉKI KONTAKTUSOK A FÖLDRAJZI NEVEI TÜKRÉBEN

1. Bevezető gondolatok

1.1. Dolgozatomban a horvát és a magyar nyelv földrajzi neveinek elterjedéséről, alakulásáról és egymásra hatásáról kívánok néhány észrevételt tenni a Dráva folyó nevével jellemezhető határtérségben, alapvetően a mikrotoponímia alapján. Bár mind részletes helynévgyűjtések, mind bőséges térképi névanyag áll rendelkezésre, legjobb tudomásom szerint az etnikai jelenlétet, ill. népmozgásokat is tekintetbe véve senki nem vizsgálta a szélesebb értelemben vett határvidék mikrotoponímiáját. Vizsgálódásom alapját az interneten elérhető történelmi (<https://mapire.eu/hu/>, <https://hungaricana.hu/hu/>) és kurrens térképek (a horvát <https://geoportal.dgu.hr/>), ill. 1:10000 méretarányú magyar topográfiai és földmérési térképek, a magyar nyelvészeti névgyűjtés dél-dunántúli kötetei, továbbá a Dráva mente teljes somogyi szakaszára és a szomszédos zalai területekre kiterjedő saját gyűjtésem képezik. Történelmi és statisztikai háttér-információkat CSÁNKI DEZSŐ történelmi földrajzaiból (CSÁNKI 1894, 1898), népszámlálások nemzetiségi adataiból (Népszámlálás 1912; MTA TKKI etnikai adatbázis), és az MTA FTI etnikai kutatásait feldolgozó térképlapokból (KOCSIS–TÁTRAJ 2012) merítettem.

1.2. A Dráva természeti adottságai miatt sajátos szerepet játszik a Kárpát-medence nagy folyói között. A feljebbi szakaszokon igen gyors, de a sík horvát–magyar szakaszon már erősen meanderező folyó a széles ártereivel nem tehetett szert olyan gazdasági és közlekedési jelentőségre, amely alsóbb és felső folyásain, jobb és bal partjain közös történelmi régió, táj képződését eredményezte volna. Nem volt átjárhatatlan, vizét és szárazulatait kiaknázták a környező lakosság, de a nagy népmozgásokat tekintve inkább szétválasztott, mint összekötött. A kereskedelemben való szerepe is messze elmarad a hasonló vízhozamú folyókhoz, leginkább a Tiszához képest. Varasd és Eszék között a folyón tartós átkelőhely nem alakult ki, így ezen a több mint 200 km-es szakaszon klasszikus városokat nem, jelentősebb településeket is alig találunk (pl. Légrád, Valpó). Várak, városok mindkét oldalon biztonságos távolságban kísérik a folyót (Kapronca, Verőce, Nagykanizsa, Csurgó, Szigetvár stb.) Nincs csodálkozni való az észéki híd kiemelkedő történelmi jelentőségén.

A folyó gazdasági kiaknázására a 19. század második felében számos

tervezet és vállalkozás született, melyek kezdetben a veszteség, későbbiekben a határfolyóvá válás miatt végződtek kevés maradandó eredménnyel. (REMENYIK é. n.) A pusztán az alsó folyást érintően abbamaradt szabályozás következtében a Dráva jelentős szakaszokon érintetlen természeti értékeket tud felmutatni. A néprajzi irodalom szerint a vízi élet emléke a Dráva mentén jobban megőrződött, mint máshol (FILEP é. n.).

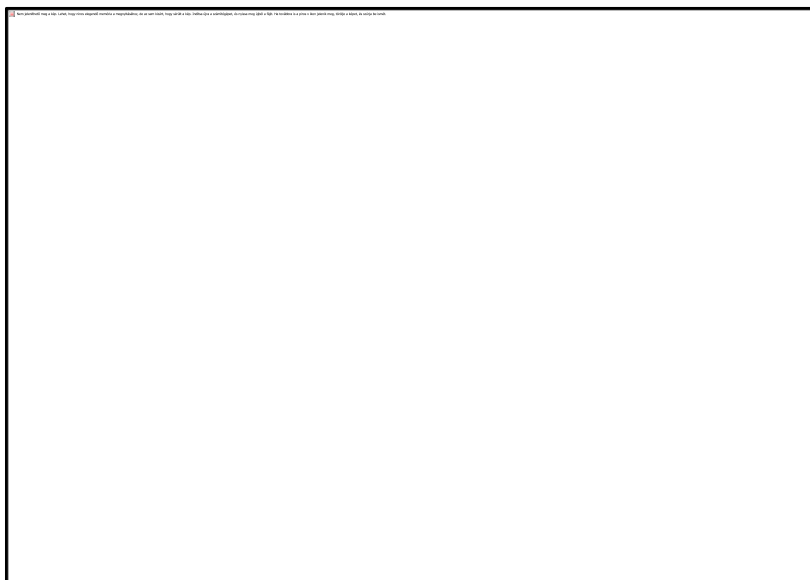
A Dráva menti területek igazgatását tekintve Valkó, Verőce, Szerém és Pozsega vármegye a Magyar Királyság közvetlen kötelékébe tartoztak a középkor századaiban, míg Körös, Varasd és Zágráb megye alkotta eredeti értelmében Szlavóniát. A törökök terjeszkedése által mozgatott etnikai átrendeződés következményeként kezdett a név jelentése egyre keletebbi területekre is húzódni, majd a 19. században már a Szerémség is hozzáértődött.

1.3. A vidék etnikai arculatát a századok rendkívüli dinamikával változtatták meg. A középkor századaiban alapvetően a horvát (az egyszerűség kedvéért ezt a szót használom a katolikus délszláv népcsoportokra) és a magyar etnikum találkozása határozta meg a Dráva és a Száva közét, ami visszaköszön a szlavóniai helységnevek etimológiai kettősségében. Szláv dominancia mellett pl. *Újlak* (1283), *Kórógy* (1290), továbbá *Asszuág*, *Szeglak*, *Verőfény* stb. Körös vármegyei (Csánki 1898: 59), *Arpaszó*, *Asszonyfalva*, *Bakófalva* stb. Valkó vármegyei (Csánki 1894: 292), *Bakafő*, *Balsattelke*, *Farkashida* stb. Pozsega vármegyei (Csánki 1894: 399) településeket találunk itt, ill. még két különnyelvű etimónból alakult neveket is, pl. *Légrád*, *Valkóvár* is. A Drávától északra nem látunk horvát településeket az ez ideig legteljesebb, legtöbb forrást feldolgozó kutatás (KOC SIS–TÁTRA I 2012) első, 1495-ös térképlapján, ugyanis a korai századokban elmagyarosodtak, számottevő helynevet hátra hagyva (*Belezna*, *Berzence*, *Palkonya*, *Porrog*, *Szaporca*, *Zaláta* stb.).

A török kiverése utáni első, 1784-es térkép a horvátok hangsúlyos jelenlétét mutatja a Dráva bal partján is, továbbá Somogy és Baranya belsején túl a Duna–Tisza közén is. A magyarság néhány apró sziget kivételével eltűnt a Drávától délre eső területekről, helyüket többnyire szerbek vették át, továbbá megjelentek a németek, egyelőre a Drávától északra, a baranyai részekben. 1910-ig a horvát, a német és a magyar dominancia növekedése alapvetően a szerbek rovására történt, majd a Dráva határfolyó jellegének erősödésén, az országhatárok módosulásán és a német etnikum jelenlétének megszűnésén keresztül jutunk el a máig. A 2001. évi népszámlálás mindössze egy-egy tucat, alacsony lélekszámú településen mutat horvát kötődést a Dráva magyar oldalán, ill. magyart a Drávaszögben és Szlavóniában (SEBŐK LÁSZLÓ é.n. 1; KOC SIS–TÁTRA I 2012: 2001. évi mell.).

2. Horvát mikrotoponimák a magyar Dráva-vidéken

2.1. A statisztikai alapon megrajzolt térképek merev vonalaival szemben a két nyelvi, etnikai közösség hosszan tartó, helyenként változó intenzitású kapcsolatát mutatja a földrajzi nevekből kibontakozó nyelvi tájkép. A Drávától északra fekvő megyék jelenkori mikrotoponímiájából a *gáj* ~ horvát *gaj* 'ligetes erdő' és a *lug* ~ horvát *lug*, ugyancsak 'ligetes erdő' toponimákat vetítettem szóföldrajzi térképre mind saját gyűjtéseimet, mind a nyelvészeti névgyűjtési kötetek adatait (BMFN, SMFN, ZMFN) használva. A két szó a magyarországi névanyagban sehol nem szerepel együtt, vagy az egyik, vagy a másik használatát adatolták.

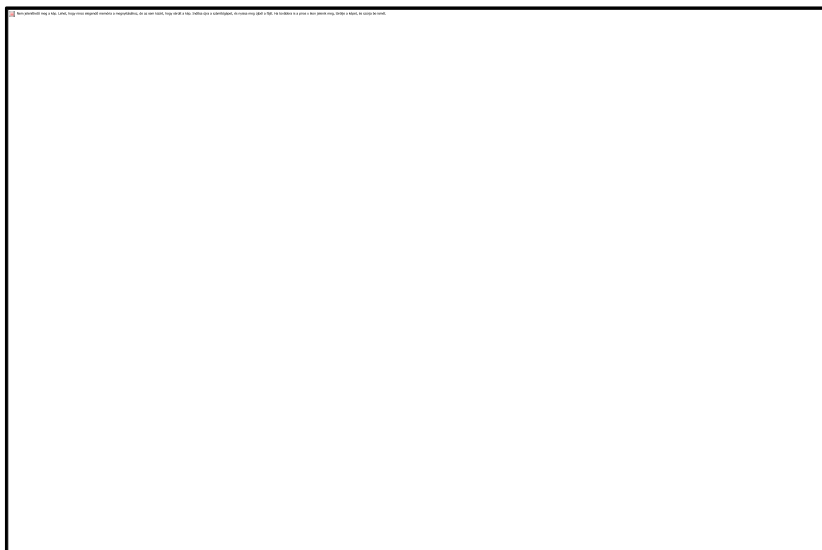

1. ábra: A *gáj* és *lug* szóföldrajzi térképe

Az eredmény nemcsak a 20. század eleji (SEBŐK é.n. 1; KOCSIS–TÁTRAI 2012: 1910. évi mell.), de a török hódoltság alatti etnikai átrendeződést legjobban mutató 1784-es térképlappal (KOCSIS–TÁTRAI 2012) összevetve is határozott különbségeket mutat, így például a horvát nevek kaposszerdahelyi, palotabozsoki, pusztakovácsi és szigetvári megjelenése. A vargai *Gáj*-t¹ 1846 óta számos forrás adatolta, jóllehet mindössze egy családnai délszláv nyelvű lakosság csak az 1930-as években jelenik meg (BMFN: 198.), a 19. századi kataszteri térképeken csak magyar családnevek olvashatóak, a szomszéd községek sem nemzetiségiek, így azok hatása sem lehet, viszont valószínűleg ugyancsak délszláv nyomot őriz a *Rakóc*, *Rakóca*

¹ Valamennyi mikrotoponimát a forrás írásmódját követve betűhíven közlöm.

helynév ugyanitt. Egészen hasonló a hajmási *Gálly*, *Alsó-gáji mező* és a bakócai *Gáj* és *Gájvika* esete. Hajmáson és a szomszédságában a magyaron kívül csak német etnikum jelenléte volt kimutatható. Bakóca esetében pedig megjegyzendő, hogy az 1332-től *Bokolcha* formában adatolható falunév bizonyosan a szláv *bukovica* ’bükkös’ származéka (F NESZ¹: 76), így az itteni adatok esetleg a településnek eredetileg nevet adó közösség további örökségei. Bakóca, Hajmás és Varga ha nem is szomszédosak, de egyazon szűkebb régióhoz tartoznak. Valamennyi történeti forrás szerint nem érintette őket szláv betelepülés, így a fentebb vizsgált, a *gáj* szót tartalmazó helynevekre két lehetséges magyarázatot adhatok: vagy koraközépkori délszláv szubsztrátum feltételezhető a térségben, vagy a *gáj* földrajzi köznévi ismert és elterjedt volt magyar nyelvű közösségekben is, hasonlóan az alább még ismertetendő esetekhez. Hasonló eredményekre juthatnánk a *gyóta* és a *gustyja* szóföldrajzi térképével.

2. ábra: 1784-es etnikai viszonyok (kivágat, KOCSIS-TÁTRAI 2012)

2.2. „A magyarországi horvátság történetében a 18. század és a 19. század első fele számít egyfajta aranykornak. Nemcsak létszámuk, de a magyar társadalomban elfoglalt helyük is jóval jelentősebb volt a mainál. Sok olyan településen is abszolút, vagy relatív többséget alkottak, ahol ma már legfeljebb a temetők régi sírkövei árulkodnak egykori jelenlétükről” (BARICS és társai 1998). Az 1784-ben még horvát településként feltüntetett, de a 19. század végére nyelvét és nemzeti kötődését veszített települések névanyagát minden rétegben átszövik a horvát elemek. Gamáson *Szelestye*, *Poletz*, *Puszta Jaszvina* (K1859), *Gráblócai-dűlő*, *Derhalinai-erdő*, *Jalászkai-mező*

(Mtop), *Gloga*, *Vlérca*, *Jazvinai-föld*, *Jeláskyai-árok* (SMFN: 115-119) neveket találunk. A következő helységek vesztették el bő száz év alatt a horvát kötődésüket KOCNIS–TÁTRAi térképlapjai szerint: Baranyában Birján, Erdősmárok, Ibafa, Lothárd, Monyoród, Olasz, Szőke és Versend; Somogyban Barcs, Bélavár, Berzence, Buzsák, Drávatamási, Gadány, Gamás, Gyugy, Hács, Henész, Kisberény, Lengyeltóti, Libickozma, Nagyatád, Osztopán, Őrtilos, Patosfa, Porrog, Porrogszentpál, Segesd, Somogybükkösd, Somogyicsó, Somogyfajsz, Somogygeszti, Somogyzentpál, Szenyér, Zákány; Zalában Belezna, Liszó, Miklósfá, Murarátka és Sand.

A horvátokhoz köthető szláv helynevek viszont számos olyan településen is megvannak, ahol a horvátság a rendelkezésre álló források szerint régebben sem játszott domináns szerepet, pl.: *Dobravica*, *Dola*, *Gradiška*, *Jaszuga*, *Lipina* (Miháld), *Drenya*, *Izgurut*, *Zsanóc* (Pamuk), *Gráblóca*, *Szudavica* (Polány).

Ma a vidék horvát dominanciájú települései 3 nagy csoportban helyezkednek el, a Mura torkolatvidékén (Fityeház, Murakeresztúr, Molnári, Petrivente, Semjénháza, Tótszentmárton, Tótszerdahely), a Dráva mentén Barcs térségében (Babócsa, Bolhó, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Szentborbás, Tótújfalu stb.), ill. Pécsről délre (Áta, Kőkény, Pécsudvard, Pogány, Szalánta stb.).

Számos településen csaknem kizárólagos a horvát mikrotoponímia, pl. Molnári régi kataszteri térképén *Bobanke*, *Cerina*, *Gjurgjance*, *Gomilica*, *Gradišče*, *Legradska koliba*, *Pod gjurgjance*, *Prosrednje polje*, *Pre melinu*, *Pre pilo*, *Ribnjak*, *Sisek*, *Slivje*, *Viča*, *Za grabom*. Tótújfaluban: *Breg*, *Cubelják*, *Délke*, *Dusinka*, *Gyurinica*, *Konoplice*, *Lánka*, *Ledina*, *Lovrovica*, *Lug*, *Mekotke*, *Mešenik*, *Mláka*, *Pod vrti*, *Poloj*, *Topolika*, *Verginice*. Ide lehetne sorolni még Kőkényt, Lakócsát, Tótszentmártont stb. A somogyi névgyűjtés pl. Tótújfalu anyagát számos ponton kiegészítette: *Adica*, *Dobina*, *Dola*, *Gradiška*, *Sublica*, *Vrbake*, ill. *Járás*, *Nagy-rétek* stb. (SMFN: 823–825), viszont a gyűjtő nem volt eléggé érzékeny a horvát alakok maradéktalan adatolására. Saját gyűjtőmunkám során újabb élő horvát földrajzi neveket vehettem fel a Magyarország Földrajzinév-tárának (FNT) állományába (*Lužanki*, *Kod melina*, *Novoselski vrbak*, *Selska šuma*, *Gornja és Dohja Breška* stb.), lehetőség szerint a horvát ábécé betűit alkalmazva, és feltárva a kettős névhasználat eseteit.

Egy másfajta eset Fityeházé. Az erősen horvát kötődésű, és horvát anyanyelvüket a mai napig használó közösség helyneveit nem találjuk térképeken, a korai időktől kezdve magyar elnevezéseket olvashatunk rajtuk: *Fehér-földi-dűlő*, *Két árok közti rét*, *Kis-mező*, *Temetői-dűlő* stb. A Zala megye földrajzi nevei kötet (ZMFN: 607) adatolta itt először a horvát neveket, pl. *Kopanec*, *Med jarki*, *Malo pole*, ill. a gyűjtés módszertana szerint magyar írással *Csisztinszka dila*, *Pot krce*, *Sztaro grobéje* stb.), majd ugyancsak az FNT keretén belül került sor a névállomány kiegészítésére, a pontos helyek és az írásmód rendezésére: *Bijele zemlje* (*Bele zemle*), *Kre drumá*, *Med štrekom*, *Pašnik*,

Pod krčje, Staro groblje, Vagaš stb.

2.3. Párhuzamos névhasználat. A Dráva menti horvátok jelentős részben két vagy háromnyelvű településeken éltek/élnek. Már az 1910. évi statisztikai adatok (SEBŐK é.n. 1.) is csak mindössze 9 településen mutattak 75% feletti értéket a horvát anyanyelvhasználatban. A vegyes lakosságú helyek természetszerűleg többnyelvű névállományt hoztak létre, pl. Barcs kataszteri térképén (K1866) *Birkenwald, Beim Friedhof, Draumwald, Neu Barcs, Tarnoczer Wald* német, *Adicza, Dolac, Rajkovo, Selistje, Szigetcsko, Verbina és Zimuna* horvát, továbbá *Almás, Kazál dűlő, Kövöcses, Peterfekes, Tégavető mező, Tekeres, Tüskes és Zsirom mező* magyar neveket találunk. A térképi ábrázoláshoz szükséges volt felmérni, mely helyek nevei élnek mindkét (esetenként

Bolhó			Potony	
horvát név	magyar név		horvát név	magyar név
<i>Krečevina</i>	–		<i>Potonska šuma</i>	Községi-erdő
<i>Domačin</i>	–		<i>Meštrovina</i>	Tanító-föld
<i>Za ruška</i>	–		<i>Male grede</i>	Kis-gerenda
<i>Ivje</i>	–		<i>Velike grede</i>	Nagy-gerenda
<i>Ploščina</i>	–		<i>Pod korčinom</i>	Korcsina alatti
–	Bárányjárás		<i>Potonska pustara</i>	Potonyipusztá
–	Berek			
–	Kis-rét			
–	Nagy-rét			
–	Meleg-oldal			
–	Ófalu			
–	Tölös			

3. ábra: A kétnyelvűség megjelenése a földrajzi neveken

mindhárom) nyelv saját változatában. Saját felmérésem alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a hagyományosan (azaz már a kataszteri térképezés idején és az 1910-es statisztika szerint is) többnyelvű községekben nem alakult ki párhuzamos névhasználat. A közösségek ismerték, elfogadták és használják a mai napig a más nyelven született helyneveket, még áttetsző közszoí jelentésük ellenére is. Ellenben azokban a helységeken, ahol hosszasan erősen domináns volt a horvát nyelv, és csak a 20. század derekán erősödött meg a kétnyelvűség, ill. fokozódott a nyelvi asszimiláció, a kétnyelvűség a helynevekben is megjelent. Ez tehát egy újabb jelenség, mely nem interetnikus kapcsolatoknak, hanem a helyi lakosság nyelvváltásának következménye. A jelenséget Bolhó és Potony példáján mutatom be (3. ábra).

2.4. A Dráva menti regionális nyelvben meghonosodtak horvát eredetű földrajzi köznevek. Az *ada/jada*, *adica/jadica*, *gáj* 'ligetes erdő', *jama* 'gödör, mélyedés', *ledina* 'legelő', *lug* 'ligetes erdő, legelőerdő' magyar élő nyelvhasználatban meglévő köznévi jelentéséről személyesen győződhettem meg. Az *ada* 'sziget, kiemelkedés' és *adica* 'kisebb sziget, kiemelkedés' szó kifejezetten a Dráva által épített, a nagy kanyarulatok (manapság inkább holtágak, morotvák) által közrefogott kiemelkedés jelentésben él, míg a fő sodorban lévő objektumokra a magyar *sziget* (ill. a horvát *otok*) szavakat használják. A *gerenda* horvát *greda* párjával (vö. 3. ábra) 'elnyúló kiemelkedés, hát, földhát' jelentésben van meg mint földrajzi köznév. Sok évszázados megfelelésről van szó: Babino Greda már 1506-ban Babagerenda néven szerepelt egy oklevelünkben (Csánki 1894: 291). A Kopácsi-rét északi sarkában található *Szarvas-hát* helynév szemantikai megfelelőjét *Jelenska greda* alakban adják meg horvát térképeken (DGU, Nemzetipark). A pátrói *Nagygerendai-dűlő*: *Nagy-görind* (ZMFN: 615) és a pákai *Gerendi-oldal* adathoz fűzött „éles dombgerinc” leírás (ZMFN: 383) jó alapot ad arra, hogy a *gerenda* szócsaládját összekössük a *gerind*, *gorond*, *görend* családjával a szakirodalomban. A Dél-Dunántúlon elterjedt *Gustya* és *Gyóta* nevek nyilvánvalóan a horvát *gušća* és a *đolta/đžolta* földrajzi köznevek folytatásai, élőnyelvi ismeretük azonban már nem mutatható ki.

3. Magyar mikrotoponimák Szlavóniában

3.1. A török kor előtti gazdag magyar mikrotoponima-állományról képet kaphatunk a valpói uradalomhoz tartozó Beszter (ma Bistrinci) 1400. évi határjárásának leírásából (MNL OL, DL 8613): *feyertom*, *fodorfa*, *halom*, *Hetzyhwa*, *Hothyas*, *Vezzenegath*, *Vegrekethye*, *Zngofoka* stb. (Körös megyei példák CSÁNKI 1898: 130). Ezeknek a neveknek a nyomát természetesen ma nem találjuk az újkori névanyagban, ez egy kisebb csoda lenne. Viszont középkori falvaink neve jelentős részben megmaradt az újkori mikrotoponima-állományban is. Szlavónia első kataszteri felmérése zömmel az 1860-as években készült. A kialakított telekkönyvi egységekhez kötelezően rendelt helyneveknek a szokásban lévő névhasználat szerinti megállapítása a helyi előjáróság feladata volt, így meglehetősen autentikus forrásnak tekinthető. Ahogy a CSÁNKI által is ismert helyű középkori *Somogy* falu neve megtalálható a mai Tordinci (CSÁNKI 1894: 348-349; Tordinci K1863), *Szilasé Silas* alakban a mai Bobota (CSÁNKI 1894: 353; Bobota K1863) és *Bajafalva/Bahafalváé* Szentlászló határában (CSÁNKI 1894: 292, Szentlászló K1863a), úgy joggal feltételezhetem, hogy Tompojevci térképén az *Erdevarka* formában feltüntetett dűlőnév (Tompojevci K1863) a középkori *Erdőfark* falu (CSÁNKI 1894: 307) emlékét őrzi, a szentlászlói *Győrfalva* határrész (Szentlászló K1863b) pedig a CSÁNKI által *Györgyfalvára* átvitt faluét (CSÁNKI 1894: 313). A kórógyi *Edesfalva* dűlőnévnek (Kórógy K1863) egy 1437. évi oklevélben adatolt Edesfalwa (CSÁNKI 1894: 307) faluval való azonosítása egyben megerősítene

CSÁNKI-nak a csupán írott forrásokból ismert és *Szőcs* feltételezett névalakban tárgyalt vár helyével kapcsolatos felvetését is (CSÁNKI 1894: 288.) Az ismeretlen helyű Valkó vármegyei *Kövesd* falu (CSÁNKI 1894: 327) pusztán nyelvi alapon – egyelőre történeti támogatás nélkül – azonosítható lenne a Bršadin területén található *Kevešdin* dűlővel (Bršadin K1863), ugyanitt egy *Seksfalva* helynevet is találhatunk, melyhez párhuzamot nem találtam a történelmi irodalomból. A szlavóniai helynévkincs tüzetes feldolgozása a helyi horvát nyelvjárások történeti dialektológiájával megtámogatva további jó forrást jelenthetne történettudományunknak is.

3.2. A török kiűzése után közvetlenül magyarok által újonnan települt szlavóniai magyar falvakban az 1863. évi kataszteri felmérés gazdag magyar helynévállományt talált. Ezeknek egy része tisztán magyar névadás eredményének tekinthető, más része átvételnek, ill. esetenként vegyes, két

Hely-ség	Magyar névadás (K1863)	Nem magyar, vegyes és bizonytalan eredetű nevek
Haraszti	<i>Dombok, Faluhely, Kefokeleje, Körös, Szöllődomb</i>	<i>Bakča, Bucsak, Fördörf, Gaić, Gradac, Gutseg, Kologyvar, Komaroc, Kubutoricza, Mlaka, Palina, Plandiska, Regibucsak, Šipkoc, Tolman, Tuboljka, Vuka</i>
Kórógy	<i>Beneföld, Dombok, Edesfalva, Faluhely, Fekete völgy, Galambos, Gatt, Kalmand, Nyesés, Telek</i>	<i>Szečak, Palača, Recsen, Szalanya, Tomany</i>
Rétfalu	<i>Ambrosfalva, Czirbak, Csempő, Cserke, Csersege, Harsád, Kenderhat, Kerekvögy, Lanykerek, Nagy Megye, Ratzritkás, Ritkás, Szoros, Vörösed,</i>	<i>Bollo, Jurfalú, Hadenfelder, Kravica, Lipik, Petruš, Piskato, Ritb, Sálás, Szanko, Ulacs, Vinograde</i>
Szent-lászló	<i>Balyafalva, Dios, Füzes, Gyenis, Győrfalva, Katonakréve, Kis erdő, Nagy kert, Rét, Samurét</i>	<i>Csoka berda, Garagistya, Nedvan, Vučica</i>

4. ábra: Haraszti, Kórógy, Rétfalu és Szentlászló dűlőnevei az első kataszteri felmérésben

eredendően különnyelvű tagból állnak (4. ábra). A hagyományok, a tulajdonviszonyok és a nyelvi környezet is odahathattak, hogy

hozzávetőlegesen a helynevek mindössze fele bizonyosan magyar névadás eredménye ezeken a tartósan és hosszú ideje majdnem kizárólagosan magyarok által lakott településeken. A nem magyar adatok értelmezéséhez tudni kell, hogy azok is a (véltetően) magyar községi előjáráságtól származtak. Az – egyébként szegényes, de konzekvens névírású – első katonai felmérés (1. kat.) lapjait összevetve a második (2. kat.) és a harmadik (3. kat.) katonai felméréssel, a magyar névanyag a 19. századra fejlődött ki, ill. szilárdult meg ezen a négy településen. Élő magyar adat mindössze a rétfalui *Falu-hely* és *Füzes* az 1. katonai felmérésben (tehát nem ide számítva a *Díjós*-féle írásmódú alakokat), míg a 19. század végén (3. katonai felmérés) a magyar nevek dominálnak, és a kataszterhez képest ki is egészülnek (pl. *Hosszú Gáz* – Szentlászló).

Nagy számmal találunk egyértelműen magyar népesség által az utókorra hagyományozott, további vizsgálatokat érdemlő helyneveket a kataszteri térképeken a kiegyezést megelőző, a határőrvidéki rendszer felszámolása előtti időkből (Szlavónia első kataszteri felmérését 1859–1867 között hajtották végre) is helyneveket és helynévi elemeket, melyeknek szórványokhoz és időbeli rétegekhez való kötésére nem vállalkozhatok: a már említett *Sekfalva* (Bršadin), továbbá *Fök* (Antin), *Haršad* (Josipovac), *Jaraš* (Marinci), *Korpaš* (Čepin, Dopsin), *Liget* (Borovo), *Medješ* (Čalma), *Pajžoš* (Šarengard), *Pataka* (Ludvinci), *Szarka sziget* (Šodolovci), *Bokroš*, *Fenek*, *Fužes*, *Sziget* (Petrieveci), *Siget* és *Dugi surduk* (Szata/Sotin), *Mali Dioš*, *Veli Dioš*, *Dioška* Ada, *Szölös* (Jovanovac); talán ide tartozik még a *Vidraš* (*Gaboš*, *Ostrovó*), *Domba* (Antin). A koritnai *Šumadin* erdő nevét a 18. századi katonai térképek még *Somogy* formában írták.

Magyar birtokosokra utalhat továbbá a Kórógy és Szentlászló közé ékelődő markuzsikai határresznek *Madjarsko polojje* neve, Trpinja (Terpenye) területén az *Ugarska bara* víznév és Bobotán az *Ugarsko Selište* határresznév.

3.3. Magyar bevándorlás Szlavóniába a dualizmus idejében. A 19. század utolsó harmadában újabb lendületet vett a Magyar Királyságban földínséggel küszködő népességnek az olcsó szlavóniai területek felé irányuló spontán mozgása, melynek következtében „Szlavóniában a magyarság részaránya 1910-ben már megközelítette a 9%-ot (8,6%). ... A németekkel együtt az itteni lakosság 1/5-ét adták. A két etnikum földbirtokaránya a Szlavóniában meghaladta a 30%-ot” (SZÚCSI 1910: 29.) „Az 1910-es népszámlálás időpontjára a Horvát–Szlavón Királyság népességszáma 2,6 millióra duzzadt, melynek 62,5%-a horvátnak, 24,6%-a szerbnek, 5,1%-a németnek (134 ezer fő) és 4%-a (106 ezer fő) magyarnak számított. Ez időpontra a Drávától délre a magyarság etnikailag az alábbi területeken erősödött meg: Vukovár, Eszék környéke, Alsómiholjac–Szlatina–Nasice háromszög, Verőce vidéke, Belovár–Grubisno Polje vidéke, Daruvár–Pakrác–Garesnica háromszög” (KOCIS–BOGNÁR). Ehhez bízást hozzátehetjük a Dráva közvetlen környékét Somogy megyével átellenben. A Szlavóniában élő magyarság „megmentésére”, azaz

a magyar etnikai tudat ápolására és fejlesztésére erős kormányzati akció indult Klebelsberg Kunó kezdeményezésére, mely a Tisza István kormánya által alapított Julián Egyesülethez csoportosított anyagi eszközök segítségével ment végbe (MAKKAI 2017). Sebők László kiváló, statisztikával alátámasztott áttekintést ad a szlavóniai szórványok megjelenéséről és utóéletéről (SEBŐK 2005), megjegyezve azt is, hogy az anyanyelvhasználat és a nemzetiség felvállalása már a 20. század első felében erősen eltért egymástól, ugyanis szinte tisztán magyar nyelvű településeken is elenyésző volt a magukat magyarnak vallók aránya.

A most érkező magyarság alapvetően helynevekkel lefedett területen kezdte meg gazdasági tevékenységét. A földrajzi nevekre gyakorolt hatásukat értelemszerűen 20. századi forrásokban érdemes keresni. Nyugat-Szlavónia belső részein, Daruvár tágabb térségében a horvát állami földmérés honlapján (DGU Geoportal) megtalálható 1:25 000 méretarányú topográfiai térképek tanúsága szerint egy kivételével azokon a településeken sem történt magyar hatás a jelentősebb helynévtípusokban, ahol tartósan 50% körül (Imsovac, Mali Pašijan, Veliki Pašijan, Trojeglava), vagy épp felett (Bedenik, Brekinjska, Govedjopolje, Grbavac, Kreštelovac) volt a magyar népesség aránya (SEBŐK 2005: 185.) A térképtípus az írásmódokat tekintve államnyelvi elveket követ (vö. *Nadošto*, *Repas* Zsdálán, *Nadbat* Kopácson, *Kiš erdo* Szentlászlón), de a névírás egészét tekintve nemcsak az előzményeket követte, hanem aktualizálta, számos új, köztük magyar névvel bővítve az állományt (*Horgoš* Harasztin, *Farkas međa* és *Okoszfalva* Kórógyon, *Darvaš* Silašon stb.), azaz erősen valószínűsíthetjük, hogy nem a térképkészítés előírásai miatt nem találunk Daruvár környékén magyar mikrotoponimákat, hanem valóban erőltén volt a magyar hatás. Ennek öröksége egyes lexikonainkban és térképfajtáinkon a *Nagypisznice* (Velika Pisanica) és *Kispisznice* (Mala Pisanica) helységnév, melyek korabeli helyi használata nem mutatható ki (v. ö. Szentlászló neve magyar alakban került a 1910-es népszámlálás feldolgozásába; Népszámlálás 1912). Lacháza/Vladislavci szintén erős magyar többséggel bíró új település volt, de annak ellenére is csak elvétve találunk magyar névadásra nyomot (*Kiš ada*; DGU Geoportal), hogy a magyar etnikai sziget mellé, Szentlászló és Haraszi közé települt. Ugyanakkor Daruvarski Sokolovac anyagában *Berek* és *Čapas* helyneveket találunk, melyek előzményeit kutatva azt látjuk, hogy az utóbbit már a harmadik katonai felmérésben (Sokolovac 3. kat.) feltüntették *Csapás* formában egy harmadik magyar név, a *Tőrekevár* társaságában. A második katonai felmérésben (1865–1869) ezeken a helyeken még összefüggő erdő található, maga Sokolovac pedig mag nélküli, szórt, kialakulóban lévő települést mutat (Sokolovac 2. kat.). A magyar nevek 1869 és 1887 közötti megjelenése arra mutat, hogy itt a bevándorlás korai szakaszának egyik olyan célterületét találtuk meg, ahol nem volt kialakult horvát névréteg. A régióban adatol egy új magyar települést, *Borisalaš*-t az 1910-es népszámlálás (Népszámlálás 1912: 678), amelynek

helye lakatlan a harmadik katonai felmérésben (Daruvarki Brestovac 3. kat.), a mai névanyagban viszont *Boriš* néven fut tovább (DGU Geoportal).

A Dráva jobb partján több magyar név jelenik meg a 20. században, minden előzmény nélkül: az 1941. évi magyar katonai felmérésben (MKat 1941) *Katinka* kis faluvá fejlődött puszta Barccsal átellenben, Terezino Polje mellett (1910-ben 114 lakosából 109 magyar anyanyelvű volt, a feldolgozásban Pustara Katinac néven áll; Népszámlálás 1912: 726), *Feketezátany* (Ada), *Békavár*, *Homokzátany* (Novi Gradac), *Karika puszta* (Rusani) és *Rongyos* (Gornje Bazje), továbbá *Berek* (Novaki és Stari Gradac), *Hulamoš* (Budakovac), *Čičokaš*, *Narvaš*, *Siget* (Légrad) és a fentebb említett *Katinka*, *Karika*, *Rondoš* a horvát állami topográfiai térképen (DGU Geoportal). A két terület névhasználatában való különbség nyilvánvalóan a Dráván átívelő intenzív kapcsolatokban, regionális kétnyelvűségben gyökerezik. Erre utal a *sziget* földrajzi köznevünk gyakori horvát képzése is: *Sigetac* (Detkovac, Nard, Noskovci stb.), *Sigeta* (Budakovac) stb. Az egyes helyeken való nemzetiségi arányszám a közigazgatási beosztások változása miatt nehezen nyomon követhető, mindenesetre Budakovac és Terezino Polje nagy magyar többséget mutatott 1910-ben (Népszámlálás 1912: 726). Az adatsorokat böngészve feltűnik, hogy a magyar lakosság kiemelkedő százalékban lakott nem önálló települési besorolású helyeken, kisebb majorokban, tanyákon, ami erősen gátolhatta a ténylegesen használt helynevek társadalmasodását. A hivatalos adatokban Miholjčki Martinci néven futó Martincepuszták (*Martince pst.*, 3. kat.) 162 a magyar anyanyelvű lakos a 167-ből. (Népszámlálás 1912: 716); Rušani faluban ugyan mindössze 41 magyar anyanyelvű lakos volt a 677-ből, de a közigazgatási területéhez tartozó ún. „egyéb helységekben” 155 a 156-ból, és hasonló példát tucat számar találunk (Népszámlálás 1912: 726). Az 1910-es népszámlálás adatait az átnevezett helységek és közigazgatási egységek miatt igen körülményes nyomon követni. Egy fentebbi példában szereplő *Borisalaš* Brestovac nevű községhez volt beosztva, az elektronikus keresők mégsem találták meg, ugyanis már Daruvarki Brestovac a neve.

3.4. A szlavóniai térképek névanyagában igen nagy számban találunk magyar vagy magyar nyelven is értelmezhető, a horvát és magyar közös szókincs elemeiből álló földrajzi neveket. Az utóbbiakból természetesen etnikai hovatartozásra nem következtethetünk, még az írásmód is csak hozzávetőleges támogatást ad, ugyanis az nagy mértékben függött nemcsak a helyi előjárók és adatközlők, de még a kataszteri mérnökök és térképészek nyelvi kompetenciáitól is. A leggyakrabban szavak, amelyeket a nyelvi környezettől csaknem függetlenül mind a horvát, mind a magyar ábécé betűivel leírva, mind pedig vegyes írásmódú alakban megtalálhatunk a *csárda* ~ *čarda*, *batár* ~ *batar*, *megya*, *megye* ~ *medja*, *medje*, *puszta* ~ *pusta* (nem csak *pustara*), *rét* ~ *rit(h)*, *szállás* ~ *salaš*, *sziget* ~ *siget*, *város* ~ *varoš*, *zátany* ~ *zatonj* stb., írásbeli problémát viszont nem okozhatott az ugyancsak gyakori *berek*, *telek*.

4. A horvátországi magyar és a magyarországi horvát földrajzi nevek utóélete

4.1. Átírások. A magyarországi horvát mikrotoponímia legnagyobb része erősen vagy teljesen asszimilálódott községekben található. Vizsgált területünkön nem alakult ki olyan horvát írásbeliség, amely az anyaországi fejlődéssel lépést tarthatott volna, így nemcsak térképeink, hanem a névgyűjtések és egyéb szöveges források a magyar hangjelölés szabályai szerint örökítették meg az állományt. A baranyai kötet néhány község esetében, de korántsem a baranyai horvátságot lefedően, irodalmi horvátra való átírást is közöl, például Pécsudvard és Pogány esetében igen (pl. *Szelistye* ~ *Selište*, *Kutyerina* ~ *Kučerina*, BMFN: 909), de Felsőszentmárton és Kökény esetében nem. Újabb fejlemény, hogy a horvát nyelvet mai napig őrző községek névállományuk horvát ábécé szerinti rögzítését igénylik és segítik (l. feljebb Fityeház és Tótújfalu példáján), és elvi akadályja sincs annak, hogy ezek előbb-utóbb térképen is megjelenjenek.

Az aktuális horvátországi térképeken találunk példákat a magyaros, a kettős és horvát ábécé szerint való névírásra is. Kórogy területének általános térképén *Beneföld* és *Nagyszöcs* nevek, továbbá *Kivezd* (*Küvesd*), *Rečen* (*Recsen*) és *Okošfalva* (*Okošfalva*) párhuzamos megírások is vannak, viszont a topográfiaira a magyar alakok megtartása jellemző az ékezetek nélkül: *Bene fold*, *Kuved*, *Nyese*, *Nagyszocs*. A Kopácsi-rét területén igen jól vannak összegyűjtve a magyar elnevezések (ezek között első előfordulások is), de kivétel nélkül horvát írásmóddal: *Arvajok*, *Batsiget*, *Compoš*, *Čilingeš*, *Čonakut*, *Fizverde*, *Kalandoš*, *Kilšešarbat*, *Malomkut*, *Mihaljvelđ*, *Nađhat*, *Oršoš*, *Rokaš Šašhat*, *Varošviz* stb. (DGU Geoportal).

4.2. A szemantikai megfelelő megadása. Magyarországon az 1904. évi kataszteri utasítás rendelkezett az idegen nyelvű dűlőnevek lehetőség szerinti csökkentéséről, kimondván, hogy „... ha pedig az ilyen dűlőnevek eredeti értelmük megváltoztatása nélkül a hivatalos nyelven kifejezhetők, vagy ha a dűlő a község lakossága többféleképpen, de egymásnak megfelelő fordításban nevezi, úgy a dűlőnév a jegyzékben a hivatalos nyelven irandó” (Kataszteri utasítás 1904). Az ez után készült kataszteri térképek számára tehát előírás volt a magyar szemantikai megfelelő megtalálása, önkényesen, azaz élő helyi névhasználat nélkül is. A vidékünkön pl. Kökényről és Udvarról készült újabb kataszteri felmérés, mely az eredetihez (K1865) képest például a következő névalakokat eredményezte: *Kratina* → *Rövid*, *Szilváski dolje* → *Szilvási völgy*, *Szilváski polje* → *Szilvási mező*, *Meszarzski put* → *Mészáros út* (valójában ’misére járó út’ az értelme Barics Ernő szíves közlése szerint), *Tomba* → *Tompa* Kökényben, *Hofäcker* → *Udvari szántók*, *Uglenica* → *Szénégető erdőföld*, *Veliki Udvar* → *Nagy Udvar* Udvaron. A topográfiai térképezés gyakorlatában is elsőszeretettel alkalmazták a szemantikai helyettesítést: *Dubrava* → *Tölgyes* (Lakócsa), *Lug* → *Réterdő* (Potony), *Gorica* → *Kishegy*, *Grabrje* → *Gyertyános* (Szentborbás) az 1941-es felmérésben, *Seliseć* → *Falucska*, *Krcešina* → *Irtás*, *Slivik* → *Szilvás*,

Vlasko selo → *Olaszfalu* (Pogány) a kurrens topográfiai térképeken (MTop).

Eredendően magyar földrajzi név horvát szemantikai megfelelésben való továbbélésére csak a legújabb időkben találtam egy-egy példát, azt is turisztikai térképen: *Almáska* → *Jabukovo* (Vardarac/Várdaróc), *Császárret* → *Carske livade* (Bilje/Bellye), *Galamboska* → *Golupče*, *Szarvashát* → *Jelenska greda* (Kneževi Vinogradi/Hercegszőlős), *Fűzerdő* → *Vrbovača* (Suza/Csúza) stb. (DDNP–PPKI 2004). Meg kell azonban jegyezni, a fenti példákban nem tudom elkülöníteni, hogy a helyi lakosság körében spontán fejlődtek-e ki a szláv alakok, vagy térképkészítési megfontolások vannak a háttérben.

5. Összegzés

Tanulmányomban azokat a lehetőségeket vizsgáltam, a horvát és a magyar nyelv Dráva menti és szlavóniai mikrotoponímiájából milyen következtetéseket lehet levonni a két nép regionális együttélésére, a névhasználatuk egymásra hatására. A vizsgált térségben horvát és magyar oldalon egyaránt olyan bőséggel találhatók adatok a másik nyelv helyneveiből és földrajzi közneveiből, hogy az akár a történeti rétegek feltárhatóságára is lehetőséget nyújt. A rögzült közös regionális helynévi szókincs, illetve annak rétegződése a nyelvi és etnikai kapcsolatok helyéhez és intenzitásához szolgáltat adatokat. Hasznosnak mutatkozik a statisztikai alapú forrásmunkákkal való egybevetés. A népszámlálások anyanyelvi mutatói erősen támogatják a névföldrajzi kutatásokat, az utóbbiak viszont sokban árnyalják a statisztika által adott képet. A terület teljes névanyagának feltárása és elemzése igen jól szolgálná a nyelvtudományi kontaktológiát és a történelmi diszciplínákat is.

Irodalom

- BMFN = PESTI JÁNOS (szerk.) 1982. *Baranya megye földrajzi nevei* I–II. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- BARICS ERNŐ–BLAZSETIN ISTVÁN–FRANKOVICS GYÖRGY–SOKCSEVICS DÉNES 1998. *Magyarországi horvátok*. Körtánc füzetek. Budapest.
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/horvatok/magyarorszag_i_horvatok/pages/002_magyarorszag_i.htm (2018.07.17.)
- CSÁNKI DEZSŐ 1894. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- CSÁNKI DEZSŐ 1898. *Körösmegye a XV-ik században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_03_MagyarKozepkor_0122_Koros_megye_XV-ik_szazadban_208/?pg=58&layout=s (2018.07.17.)
- DDNP–PPKI 2004 = Duna–Dráva Nemzeti Park – Park Prirode Kopački rit 1:60000. Szentendre: Paulus Térképszerkesztő Iroda.
- FILEP ANTAL é.n. Dráva mente. In: Magyar Néprajzi Lexikon.

- <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/d-723CA/drava-mente-72477/>
(2018. 07. 17.)
- FNESZ¹ = KISS LAJOS 1978. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kataszteri utasítás 1904 = *Utasítás az országos kataszteri felmérés végrehajtására*. Budapest: Magyar Királyi Pénzügyminisztérium.
- KOCSIS KÁROLY–BOGNÁR ANDRÁS é.n. *A népesség változó etnikai arculata Horvátország pannon területén*.
http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/004_session_h.html (2018. 07. 17.)
- KOCSIS KÁROLY–TÁTRAI PATRIK 2012. *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata*. Budapest: MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont.
- Népszámlálás 1912 = A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Budapest.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=704&layout=s
(2018.07.17.)
- MAKKAI BÉLA 2017: Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása. *Magyar Szemle*. Új folyam V. 7–8.
http://www.magyarszemle.hu/szerzo/makkai_bela (2018. 07. 13.)
- MNL OL, DL 8613. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára DL 8613 sz. oklevél.
- MTop = Magyarország 1:10000 méretarányú EOTR topográfiai térképsorozata. Budapest Főváros Kormányhivatala Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály térképtára.
- REMENYIK BULCSÚ é.n. *A Dráva hajózása és szabályozása*.
http://geogr.elte.hu/PHD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai_2002/remenyikbulcsu.pdf
- SEBŐK LÁSZLÓ 2005. A szlavóniai magyar szórványok. In: BAKÓ BOGLÁRKA–SZOTÁK SZILVIA (szerk.). *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 179–191.
<https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/384.pdf>
(2018. 07. 19.)
- SEBŐK LÁSZLÓ é.n. 1. *Magyarországi etnikumok térképei 1910-ben és 2011-ben*. <http://mtatki.ogyk.hu/terkepek.php> (2018. 07. 19.)
- SEBŐK LÁSZLÓ é.n. 2. *Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa*. http://mtatki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php (2018.07.19)
- SMFN = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF (szerk.) 1974. *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZÜCSI (BAJZA) JÓZSEF 1910. *Horvátország népessége*. Budapest.
- ZMFN = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF (szerk.) 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg: Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága.

Elektronikus térképi helyek

1. kat. = Szlavónia első katonai felmérése (1781–1783).
<https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-slavonia>
 2. kat. = Horvátország és Szlavónia második katonai felmérése (1865–1869). <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-croatia>
 3. kat. = A Habsburg Birodalom harmadik katonai felmérése (1869–1887). <https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000/>
- Bobota K1863: Bobota község kataszteri térképe.
<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2097937.394485136%2C5688875.979391536%2C2101374.672100835%2C5689831.4422451>
- Bršadin K1863: Bršadin község kataszteri térképe.
<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2101255.2781256055%2C5677145.882050042%2C2104692.5557413045%2C5678101.344903606>
- Daruvarski Brestovac 3. kat.: Daruvarski Brestovac, 3. katonai felmérés.
<https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000/?layers=osm%2C129&bbox=1906644.383524554%2C5724580.962015789%2C1908293.75127552%2C5725058.693442572>
- DGU Geoportal = Geoportal Državne geodetske uprave Republike Hrvatske. <https://geoportal.dgu.hr/>
- Kórógy K1863: Kórógy község kataszteri térképe.
<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2084230.588802506%2C5683464.328065122%2C2087667.866418205%2C5684419.7909186855>
- MKat 1941 = Magyarország katonai felmérése (1941).
<https://mapire.eu/hu/map/hungary1941/>
- Szentlászló K1863: Szentlászló község kataszteri térképe.
<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2077039.9451217642%2C5686680.895776034%2C2080477.2227374632%2C5687636.358629598>
- Sokolovac 3. kat.: Sokolovac, 3. katonai felmérés.
<https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000/?layers=osm%2C129&bbox=1891797.8654047346%2C5712757.0517636575%2C1898275.9035519033%2C5714667.977470787>
- Tompojevci K1863: Tompojevci község kataszteri térképe.
<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2123794.7785076825%2C5659279.703156266%2C2125513.4173155325%2C5659757.434583049>
- Tordinci K1863: Tordinci község kataszteri térképe.
<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2088493.624513347%2C5677531.813883577%2C2095368.179744745%2C5679442.739590706>

Összefoglaló / Summary

Dráva-vidéki kontaktusok a földrajzi nevek tükrében

A Dráva két partja a horvát és a magyar etnikumok találkozásának és együttélésének sok évszázados színtere. Vizsgált térségünkben a történelem erős dinamikával változtatta az etnikai jellemzőket, az egyes népek által belakott területeket. Asszimilációt, elvándorlást, bevándorlást mindkét nép több ízben élt át hol kisebb, hol nagyobb térségben. A történelmi változásoknak megvannak a sajátos lenyomatai a földrajzi nevekben, ezek rétegződésében, mindkét nemzet történelme jobban kutatható a másik által megőrzött mikrotoponimák által, így pl. a török időkben elpusztult középkori falvak helye is megtalálható, illetőleg a forrásokból nem adatolható szállásterületek is jobban feltérképezhetők. A tanulmány a helynévi adatokat rendre szervezeti a statisztikai adatokat feldolgozó munkákkal. A nyelvekben megindult egy sajátos, közös, regionális helynévi szókincs kialakulása. Mivel az anyaországi fejlődéstől részben elszakadt, illetőleg szórványban való élés jellemzi (részben jellemezte régebben is) a megmaradt anyanyelvi közösségeket, a jelenben a másik nyelv ábécéjével írt helynévi állományok a jellemzőek.

Contacts in the River Drava region in light of geographical names

The banks of the River Drava are also locations of coexistence of the Croatian and Hungarian national groups over centuries. The ethnic characteristics of this examined region have been changed really dynamically by historical processes. Both nations have passed through assimilation, emigration and immigration several times, sometimes on smaller, on other occasions on larger areas. These historical changes have left their imprints in the layers of geographical names; the history of each national group is better researchable by microtoponyms preserved by the other, e.g. the location of medieval villages destroyed in the Ottoman age, or earlier – in written sources not documented – habitation areas. The study compares place names data to data of statistical sources. In both languages a common vocabulary for place names began to develop. At present we find mostly such geographical name data, which are written in the alphabet of the other language, because in many cases vernacular communities live in diaspora and distant from the national state.

Kulcsszavak / Keywords

Dráva-vidék, földrajzi név, kontaktus, névföldrajz, Szlavónia

Drava region, geographical names, name geography, Slavonia

KOVÁCS ANDRÁS

A BELSŐ MIGRÁCIÓ HATÁSÁNAK TÜKRÖZŐDÉSE A KÁRPÁTALJAI MAGYAR CSALÁDNÉVANYAGBAN

1. A névadás egy folyamatos, rendszeresen megújuló, máig élő és ható emberi tevékenység, ami történetiségében és napjainkban is egyaránt rejt feltárni valót a névtannal foglalkozó, de adatokkal szolgálhat más területeken tevékenykedő kutatók számára is.

A névtani kutatási törekvések egy egységes rendszerben mérhető kutatási tér kialakítására irányulnak, mely során tágabb, nemzetközi kontextusban is összevethetőkké válhatnak az eredmények. Ennek eléréséhez fontos lépés a regionális névtani kérdések egységes metódus alapján történő mélyreható vizsgálata, valamint a teljes nyelvterületet átölelő, a peremterületeket is érintő összegző vizsgálatok végzése (bővebben lásd FARKAS 2016, valamint VÖRÖS 2014: 12–13, 2017b: 14–18, 36–41).

A határon túli magyarság személynévvizsgálata éppen az egységes korpusz hiányából fakadóan eseti, az anyaország vetületében egyenetlenségekkel teli. A forráshiány miatt a történeti vizsgálatok csak kevés esetben, vagy csak részben végezhetők el. Az egységes alapelvek mentén való haladás néhol a történeti módszerek alkalmazását indokolja a szinkrón kutatásokban is, jóllehet mérsékeltabb eredményességet előrevetítve.

A kárpátaljai magyar közösségek személynévanyagát – a régió fekvéséből és történelméből adódóan – több irányú nyelvi hatás érte és éri, melyek nem ritkán egyszerre hatottak. E névanyagban a családnevek mutatják a nagyobb állandóságot, így azok vizsgálata jelentősebb eredménnyel szolgálhat, történeti viszonylatban is árulkodó lehet.

Kutatásomban a kárpátaljai Beregszászi járás északnyugati részén lévő magyar települések családneveit vizsgálom. Célom az *-i* képzős helynevekből alakult családnevek elterjedésének a vizsgálata, a szláv, német, magyar stb. vonatkozású nevek hatásának és a belső migrációnak a feltérképezése.

2. A kutatópontok Kárpátalja legmagyarabb járásában, a Beregszászi járásban, a járás északnyugati részén találhatók az ukrán–magyar országhatár közelében. A választott tíz település egy tömböt alkot, egymástól átlagban 3–10 km távolságra. A falvak sorában a számok tekintetében az egykori mezőváros, Kaszony lakossága a legjelentősebb. Mellette Bátyú, városi jellegű település, mely a szovjet érában szláv ajkú lakossággal lett felduzzasztva, de a magyarság aránya a legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai

szerint meghaladja a betelepített lakosságét, 62,7%. Bótrágy, Harangláb, Heteny, Kispapi, Papi, Rafajna, Som Zápszony lakossága jellemzően magyar ajkú (vö. MOLNÁR–MOLNÁR D. 2005).

3. A nevezett kutatópontok névanyagának összegyűjtését a református egyházi anyakönyvek alapján kezdtem. A kárpátaljai református magyarság anyakönyveinek jelentős, különösen a történeti adatokat tartalmazó részét még a szovjet érában be kellett szolgáltatni, azóta levéltárakban őrzik őket, kutatási célból nem használhatók. A településeken általánosságban a jelenleg vezetett matrikulákon túl csak kevés esetben találhatunk korábbiakat, ezért egységes időintervallumot átölelő névanyagot nem nyerhetünk belőlük. Ezek pótlására kutatásaim során a gazdakönyvek szláv nyelven vezetett adatait használok föl (bővebben KOVÁCS 2007). Az így összeállt adatbázis az 1903 és 2010 között születettek nevét és adatait tartalmazza, mely 17 390 összesített (szláv + magyar) névadatot jelent. A gazdakönyvekből kinyert adat 11 133 személyre vonatkozik, míg az anyakönyvekből 6257 megkeresztelt személynévi bejegyzését gyűjtöttem ki. Az összegyűjtött nevek településenkénti számát és a legutóbbi népszámlálási adatokat az 1. táblázat foglalja össze:

Település	Bátyú	Bótrágy	Harangláb	Heteny	Kaszony	Kispapi	Papi	Rafajna	Som	Zápszony
Lakosság száma	3023	1846	797	761	2338	210	929	1926	1091	1799
Ebből magyar	1894	1304	632	749	2087	204	909	1407	1040	1657
Gyűjtött névanyag	2385	1742	1296	1614	3329	230	1043	1433	1662	2656

1. táblázat: A kutatópontok állandó lakossága és a magyarság száma a 2001-es népszámlálási adatok alapján, valamint a gyűjtött névanyag száma 1903–2010 között

A táblázatból kitűnik, hogy az összegyűjtött névanyag a kutatópontok lakosságának számához közelebbi, a jelenkori magyar lakosságot teljességében lefedi, több esetben meg is haladja. Ily módon az adatbázis reprezentatív adatokat szolgáltat a névanyag szinkrón vizsgálatához.

4. A vidék családneveinek vizsgálatával elsősorban MIZSER LAJOS foglalkozott (vö. MIZSER 2001, 2002, 2003, 2004, 2005a, 2005b, 2009). Az ő munkáin túl egy-egy település családneveinek önálló feldolgozásával is találkozhatunk (összefoglalóan lásd KOVÁCS 2008). Egységet alkotó, összefüggő területet átölelő személynévvizsgálati monográfia a névgyűjtés nehézsége miatt mindmáig nem készült.

A családneveken kimutatható belső migráció kérdésével magyarországi vonatkozásban az utóbbi időben többen is foglalkoztak. A nyelvészek egyetértenek abban, hogy a migrációs vizsgálatok a leghatékonyabban a történetiségben, a családnevek kialakulásának korában, azok öröklődése előtti névanyag alapján végezhetők (vö. GULYÁS 2011; FARKAS 2013, 2017; N. FODOR 2012; SLÍZ 2014; VÖRÖS 2017a). Mindezek tudatában felmerül a kérdés, hogy vajon az öröklődés ellenére látszik-e, kimutatható-e a belső migráció iránya a jelenkori családnevekben; a soknemzetiségű és soknyelvű Kárpátalja magyar családneveiben milyen irányú és távolságú migráció érhető tetten.

A helynevekből alakult családnevek aránya általánosságban jelentősnek mondható. ÁDÁM IMRE Szabolcs megyében végzett vizsgálatában kimutatta, hogy a földrajzi nevekből alakult családnevek a névanyag 15%-át teszik ki, amin belül jelentős, 80%-ot meghaladó az *-i* képzős nevek aránya (ÁDÁM 1989). Kutatópontjaimon a helynevekből alakult családnevek aránya a következő képet mutatja. A 17 390 névviselő neve közül 4603 helynévi eredetű családnév (26,5%), közülük 2883 *-i* képzős (62,5%), ami a nevek 16,6%-a. A névhasználók által használt névváltozatok száma összesen 1350, melyek a forrásokban eltérő írásmóddal kerültek bejegyzésre. A kézzel írt könyvek sokszor mindkét nyelven következetlenül tartalmazzák még a közeli családtagok neveit is, nem ritkán családon belüli névírásbeli ellentmondás, eltérés figyelhető meg. A kimutatható elírások és írásképi különbségek indokoltá tették a nevek egységesítését, aminek következtében a névváltozatok száma 976-ra redukálódott. Ezen belül az *-i* képzős névváltozatok 139-féle névben realizálódtak, mely a névváltozatok 14,2%-át teszik ki. A folytatásban megvizsgálom e 139 névváltozat alapján szolgáló helynév denotációjának földrajzi elhelyezkedését, majd településenkénti alakulásukat.

4.1. Ahogyan az előzetesen feltételezhető volt, a jelenkori névanyagon történő belső migráció kimutatását több dolog is nehezíti. 1. Az *-i* képzős családnevek etimologizálásakor bizonyossá vált, hogy több település, ezáltal helységnév mára már eltűnt vagy beolvadt, eredete nehezen mutatható ki. 2. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az évszázadok távlatában a vélhető származási hely akár több száz kilométer távolságra is lehet a név rögzítési helyéhez képest, míg a középkorban ez a szakirodalom szerint mindössze 60 km-es távolság lehetett. Ezzel szemben GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 16. századi kutatásai alapján megállapítja, hogy a jobbágyság általában csupán 20–30 km-es távolságon belül költözködtek (GULYÁS 2011: 192). 3. A családnevek eredeti helyének lokalizálása az azonos nevű vagy névelemű települések ismétlődése miatt gyakran nem azonosítható kellő megalapozottsággal.

A munka során első lépésként a családnevekben fellelhető helyneveket azonosítottam. A vizsgálat során az internet adta lehetőségeken túl a következő szótárak, monográfiák voltak segítségemre a lokalizálásban: CsnE., CsnSz., FNESz., CSUCSKA 2005, N. FODOR 2010, SEBESTYÉN 2010, KOCÁN 2017. A családnevek lokalizálásakor tekintettel voltam a diakrón vizs-

gálatoknál általánosan alkalmazott módszerre, miszerint a kutatási terület-hez legközelebb eső hely neve utal a legbizonyosabban a név eredetétől szolgáló helyre: ha a közelben található a családnévvel megegyező helység-név, akkor az nagyobb eséllyel válhatott családnévvé *-i* képzős változatban. Így vizsgálataim során a legközelebbi meglévő vagy egykori helységet vettem alapul a családnév lokalizálásához.

A folytatásban a feltételezett származási hely és lakóhely közötti távolságot rögzítettem, mely a korabeli távolsági arányokhoz képest jelentős eltéréseket, km többletet mutatott. A távolságok alapján kategóriákat különböztettem meg, melyek kialakításánál tekintettel voltam a járások, megyék és mai országok hatáira, aminek megfelelően 100 km-es nagyságrendi szakaszokat alakítottam ki. A vizsgált területen fellelhető *-i* képzős helynevekből alakult családnevek körében a jelenlegi ukrainai, magyarországi, szlovákiai, romániai, szerbiai és horvátországi településnevekkel mutatható ki hasonlóság.

A családnevek eredetére utaló településneveket – elsősorban a távolságuk alapján – 7 kategóriába soroltam.

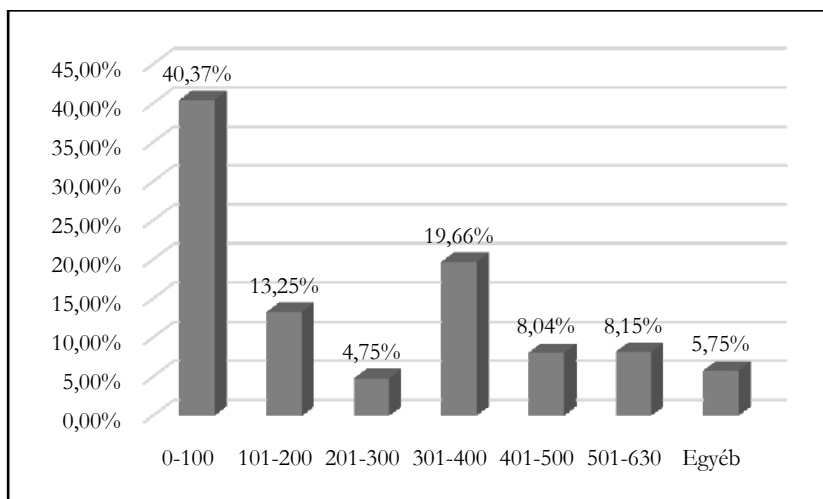
- I. 0–100 km-res körzetben található a névviselők neveinek alapul szolgáló helynevek 40,37%-a, 1164 név, 41 névváltozat (29,49%). Mivel a vizsgált területet több ország határolja, ezért már az első távolsági kategóriában találkozhatunk a mai Ukrajnához, Magyarországhoz, Szlovákiához és Romániához tartozó helynevekkel. A sorrend a leggyakoribbtól haladva – a megyék, járások, kerületek megnevezésével, zárójelbe az országok jelölésével, majd előfordulási számukkal – a következő: Beregszászi járás (UA) 11 település, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (HU) 8, Munkácsi járás (UA) 5, Ungvári járás (UA) 5, Szatmár megye (RO) 3, Ilosvai járás (UA) 2, Nagyszőlősi járás (UA) 2, Kassai kerület (SK) 2, Huszti járás (UA) 1, Szolyvai járás (UA) 1, Borsod-Abaúj-Zemplén megye (HU) 1.
- II. 101–200 km-res távolságból származhat 382 név, ami a nevek 13,25%-a. A névváltozatok száma 20 (14,38%). Kárpátaljáról egyedül a Técsői járás (UA) 1, Magyarországról elsősorban Hajdú-Bihar megye (HU) 6 érintett, de találunk neveket a Kassai kerületből (SK) 4, Bihar megyéből (RO) 3, Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (HU) 3, Eperjesi kerületből (SK) 1, Szatmár megyéből (RO) 1 és Szilágy megyéből (RO) 1.
- III. 201–300 km távolságra tehető 137 név, ami 4,75%, 15 névváltozat (10,79%). Borsod-Abaúj-Zemplén megye (HU) 5, Heves megye (HU) 2, Kolozs megye (RO) 2, Békés megye (HU) 1, Hajdú-Bihar megye (HU) 1, Bihar megye (RO) 1, Jász-Nagykun-Szolnok megye (HU) 1, Eperjesi kerület (SK) 1, Besztercebányai kerület (SK) 1.
- IV. 301–400 km-ről való 567 név, 19,66%, 18 névváltozat (12,94%). Maros megye (RO) 4, Besztercebányai kerület (SK) 3, Csongrád megye (HU) 2, Nógrád megye (HU) 2, Pest megye (HU) 2, Fehér

megye (RO) 1, Hargita megye (RO) 1, Szeben megye (RO) 1, Temes megye (RO) 1, Zsolnai kerület (SK) 1.

V. 401–500 km-res távolságból eredeztethető 232 névviselő neve, 8,04%. A névváltozatok száma 18 (12,94%). Tolna megye (HU) 3, Fejér megye (HU) 3, Nagyszombati kerület (SK) 2, Nyitrai kerület (SK) 2, Trencsényi kerület (SK) 2, Csongrád megye (HU) 1, Komárom-Esztergom megye (HU) 1, Győr-Moson-Sopron megye (HU) 1, Zsolnai kerület (SK) 1, Veszprém megye (HU) 1, Bácska (SR) 1.

VI. 501–630 km távolságra 235 névviselő neve mutat 8,15%, 16 névváltozat (11,51%). Baranya megye (HU) 4, Zala megye (HU) 3, Győr-Moson-Sopron megye (HU) 2, Somogy megye (HU) 2, Kovászna megye (RO) 2, Bákó megye (RO) 1, Vas megye (HU) 1, Vukovár-Szerém megye (HR) 1.

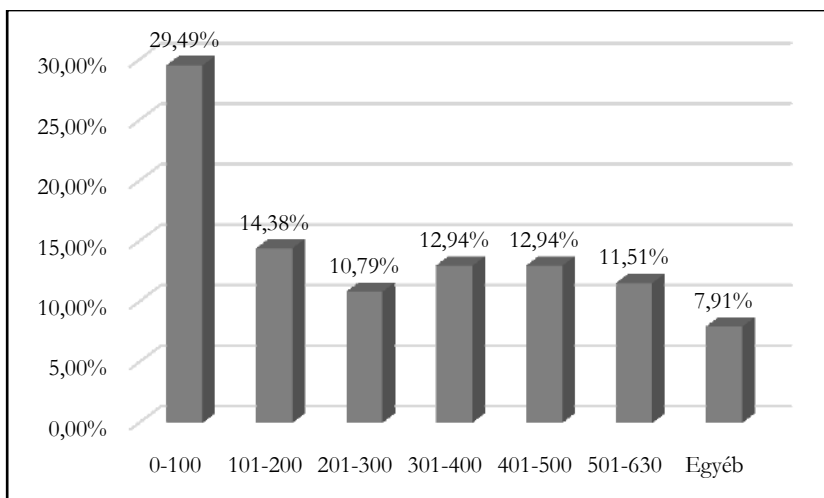
VII. A földrajzi köznévből eredő családnevek száma 166, ami 5,75%. A névváltozatok száma 11 (7,91%).

1. diagram: A névviselők százalékos aránya

A diagram alapján látszik, hogy 100 km-es körzetből eredeztethető a *-i* képzős helynevekből alakult családnevek 40,37%-a. A 101–300 km-es tartományból a származtatható nevek (II.,III. csoport) viszonylatában folyamatos csökkenés mutatkozik. A IV. csoportban viszont jelentősen megemelkedik a számarány, ami egyfajta kiugrásként jelenik meg a grafikonon, és mintegy második hullámát vetíti elő a névadó települések körének. Ezt követően az értékek kevésbé változnak.

Ha a névváltozatokat vesszük górcső alá, a következő képet kapjuk:

2. diagram: A névváltozatok százalékos aránya

A két diagram összehasonlításából kiderül, hogy a névváltozatok követik a néviselők számának alakulását, viszont az első oszlopot követően itt már nincsenek markáns különbségek. Egyfajta fellendülés tapasztalható, de az kiegyenlített formában történik.

4.2. Érdeemes megvizsgálni az *-i* képzős helynevekből alakult családnevek arányát településenkénti megoszlásban is. Attól függően, hogy mennyire tekinthető zártnak a közösség, milyen az infrastrukturális fejlettségi szintje, mennyire széles körben tud a lakosság a lakhelyétől távolabbi településeken, vidékeken állást vállalni, más és más arányokat láthatunk a névhasználók aránya és a névváltozatok tekintetében.

Település	Bátyú	Bótrágy	Harangláb	Hetyen	Kaszony	Kispapi	Papi	Rafajna	Som	Zápszony
Gyűjtött névanyag	2385	1742	1296	1614	3329	230	1043	1433	1662	2656
<i>-i</i> képzős nevek sz.	198	280	466	270	648	52	210	163	179	417
Névváltozatok sz.	22	52	14	25	70	6	14	24	26	40

2. táblázat: Az *-i* képzős helynevekből alakult családnevek

Szembetűnő, hogy míg Bótrágyon 52-féle néven 280-an osztoznak, addig Haranglábban 466-an mindössze 14-féle családnevet viselnek. Az ilyen arányok azt mutatják, hogy az adott településen bizonyos névtípusból jelen-

tős számmal találunk, ami által az adott név a település jellemzőjévé, ismerető jegyévé is válhat. A környékbeli lakosság e jellemző nevek hallatán jó eséllyel feltételezi, hogy a keresett család mely településen él. Ez utalhat arra is, hogy a párválasztás szűkebb spektrumban mozog, vagy esetleg nagyobb számban telepedtek be azonos nevűek, illetve azonos településekről, vidékekről több család jött annak idején a településre.

A vizsgált községek legjellemzőbb neveit és terheltségi mutatóját a 3. táblázat foglalja össze:

Település	Név	Névviselők aránya
Bátyú	<i>Hidi</i>	39 / 198 (19,69%)
Bótrágy	<i>Tari</i>	26 / 280 (9,28%)
Harangláb	<i>Baranyi</i>	347 / 466 (74,46%)
Hetyen	<i>Bihari</i>	52 / 270 (19,25%)
Kaszony	<i>Váradi</i>	120 / 648 (18,51%)
Kispapi	<i>Bocskai</i>	20 / 52 (38,46%)
Papi	<i>Szatmári</i>	37 / 210 (17,61%)
Rafajna	<i>Barkaszi</i>	40 / 163 (24,53%)
Som	<i>Barkaszi</i>	40 / 179 (22,34%)
Zápszony	<i>Turóci</i>	93 / 417 (22,30%)

3. táblázat: A vizsgált községek legjellemzőbb nevei és terheltségi mutatói

A táblázatból kitűnik, hogy Harangláb -i képzős családneveinek jelentős megterheltségét a *Baranyi* név adja, mely a településen 74,46%-os megterheltséggel bír. Legkevesébé terheltek a nevek Bótrágy településen, ahol a legmegterheltebb név sem éri el a 10%-ot. Szinte azonos arányt mutat Rafajna és Som települések terheltségi indexe, ahol a legelterjedtebb név esetében azonosság figyelhető meg. Jelentős terheltséggel bír a családnevek szintjén még Kispapi, ahol a *Bocskai* név a helynévi alaptagú nevet viselők körében 38,46%-os megterheltséget mutat. A további települések leggyakoribb nevei 20% körül mozognak.

	<i>Baranyi</i>	<i>Váradi</i>	<i>Szatmári</i>	<i>Turóci</i>	<i>Barkaszi</i>	<i>Bihari</i>	<i>Gerzsenyi</i>	<i>Hidi</i>	<i>Pataki</i>	<i>Szanyi</i>
Bátyú	2	5	10	3	19	13	0	39	0	39
Bótrágy	16	0	5	0	6	0	0	0	0	5
Harangláb	347	0	0	15	0	0	25	36	0	0
Hetyen	13	8	1	0	20	52	33	0	0	0
Kaszony	4	120	11	7	1	9	7	0	68	8
Kispapi	0	5	0	0	0	1	0	0	0	0
Papi	9	0	37	3	1	0	0	0	0	0
Rafajna	8	0	6	8	40	21	0	0	0	13
Som	0	7	5	0	40	0	8	2	1	6
Zápszony	0	25	80	93	0	0	10	0	2	0
Összesen	399	170	155	129	127	95	83	77	71	71
%-os arány	13,83	5,89	5,37	4,47	4,40	3,29	2,87	2,67	2,46	2,46

4. táblázat: A tíz leggyakoribb családnév

A leggyakoribb tíz nevet a vizsgált településeken 1378-an viselik, összterheltségi mutatójuk 47,79%.

A táblázat alapján megállapítható, hogy olyan nevet, amely minden településen megtalálható lenne, az *-i* képzős helynévi alapú családnevek körében a kutatópontokon nem találunk. A legelterjedtebb névnek a *Szatmári* tekinthető, mely a vizsgált települések közül 8 községben van jelen, és a gyakorisági lista 3. helyén szerepel, és mely név a közeli Szatmár megyére utal. A számok tanúsága szerint jelentős számban és arányban található a vidéken a *Baranyi* és a *Barkaszi* név is. A *Baranyi* név a vizsgált területhez legközelebb eső helységnévi megfelelője az Ungvári járásban (UA) található Baranya településre utalhat, de összefüggésbe hozható a magyarországi Baranya megével is. A *Barkaszi* családnév a munkácsi járási (UA) Barkaszó településre utalhat.

A vizsgált települések nevei között előfordul, hogy maga a lakhely neve szolgáltatja az alapot a családnévvé váláshoz. Bátyú nevéből a tárgyalt képzési formával keletkezett a *Bátyi* családnév, melyet a vizsgált területen kizárólag Bátyúban viselnek (7 fő). A példák sorában ugyanígy van jelen a *Kaszonyi* név 3 esetben Kaszonyban, illetve egyszer-egyszer Bátyúban és Rafajnában. A szakirodalomban az aktuális lakóhely nevéből képzett személynév jelensége nem ismeretlen (bővebben lásd GULYÁS 2011: 186). Az idézett kontextusban a vizsgált települések körében a *Somi* név ismert még a vidéken Som településre utalva, mely szintén alapul szolgált a családnév kialakulásához, de *Somi* név az adott községben nem található, a járásban viszont például Nagyberegen és Asztélyban előfordul.

5. Összefoglalásként megállapítható, hogy a vizsgált területen jelentős a helynévi eredetű családnevek száma, különös tekintettel az *-i* képzővel képzettek aránya. A családnevek vizsgálata arra enged következtetni, hogy az elmúlt évszázadok során kialakult, megszilárdult, majd öröklődővé vált családnévrendszer alapján szolgáló helynevek és a vidék leggyakoribb helynévből képzett családnevei körében több mint 40%-ban hasonlóság figyelhető meg a települések 100 km-res vonzaskörzetében. Ez azt vetítheti előre, hogy a századok során a helyi népesség jelentősebb mértékben nem mozgott, nem cserélődött. Ugyanakkor a vizsgált korpusz másik fele enyhe, időnként megerősödő nyugat-kelet irányú migrációról árulkodik, ami szinte az egész magyar nyelvterületet érintve mutatkozik meg a helyi családnév-anyagban.

A települések egyenkénti vizsgálata azt mutatja, hogy a helynévi alaptagú családnevek egy bizonyos része jellemzően túlterhelt. A tíz leggyakoribb név közel 50%-os terheltségi mutatóval rendelkezik. Közöttük vannak olyan nevek, melyek szinte kizárólag csak egy-egy településre jellemzőek.

Irodalom

- ÁDÁM IMRE 1989. Földrajzi nevekre utaló vezetéknév Szabolcs megyében a 16. században. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. Balogh Lajos–Ördög Ferenc. MNyTK. 183: 212–214.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára*. XIV–XVII. század. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CSUCSKA, PAVLO 2005. A kárpátaljai ukránok családnevei. Történelmi-etimológia szótár, Lviv: Szvit Kiadó. (ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища закарапатських українців: Історико-етимологічний словник*. Львів, «Світ».)
- FARKAS TAMÁS 2013. A népnévi eredetű családnevek a magyarban. In: VÖRÖS FERENC (szerk.) *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynév*. Dunaszerdahely: Savaria University Press. 125–144.
- FARKAS TAMÁS 2016. A magyar családnév kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai vizsgálata. *Névtani Értesítő* 38: 33–52.
- FARKAS TAMÁS 2017. Az erdélyi magyar családnévanyag tipológiai-statisztikai szempontú vizsgálata. In: VÖRÖS FERENC (szerk.) *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvtérület keleti peremén*. Szombathely: Savaria University Press. 107–120.
- FNESz. = KISS LAJOS 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban: A Felső-Tisza-vidék személyneveinek elemzése (1401–1526)*. (Magyar névtani értekezések) Budapest: ELTE.
- N. FODOR JÁNOS 2012. Családnevek történeti tanulságai Partium késő középkori és újkori névanyaga alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 143–159.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2011. Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 175–195.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. (A Magyar Névárchívum Kiadványai; 43.) Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KOVÁCS ANDRÁS 2007. A személynevek gyűjtésének nehézségei és lehetőségei Kárpátalján. In: *Félúton* 2: 39–44.
<http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk06/kovacs.a.pdf>
- KOVÁCS ANDRÁS 2008. Magyar személynév kutatás Kárpátalján. *Névtani Értesítő* 30: 203–210.

- MIZSER LAJOS 2001. Bótrágy mai családnevei. In: LÁNCZ IRÉN–GEROLD LÁSZLÓ–RAJSZI ILONA (szerk.) *Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve* 59–62.
- MIZSER LAJOS 2002. Családnevek Kárpátaljáról. Badaló, Beregsom, Mezőkaszony. *Magyar Nyelvjárások* 40: 182–192.
- MIZSER LAJOS 2003. Csetfalva, Harangláb, Vári mai családnevei. *Magyar Nyelvjárások* 41: 427–432.
- MIZSER LAJOS 2004. Nagydobrony és Zápszony családnevei. *Magyar Nyelvjárások* 42: 209–216.
- MIZSER LAJOS 2005a. Bereg megyei családnévvizsgálatok. *Névtani Értesítő* 27: 39–43.
- MIZSER LAJOS 2005b. Családnév kutatás Kárpátalján. In: HUSZTI ILONA–KULJADZSIN NATÁLIA (szerk.) *A nyelv és oktatás a 21. század elején nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. Ungvár: PoliPrint Kiadó. 58–62.
- MIZSER LAJOS 2009. Történelem és családnév Kárpátalján. In: KARMACSI ZOLTÁN–MÁRKU ANITA (szerk.) *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. Beregszász 2009. március 26–27. Ungvár: PoliPrint Kiadó. 117–121.
- MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó.
- SLÍZ MARIANN 2014. Social classes, ethnicity, and mobility in Medieval Hungary: an onomastic survey. *Onoma* 49. (Megjelenés előtt.)
- VÖRÖS FERENC 2014. *Kis magyar családnév atlasz*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- VÖRÖS FERENC 2017a. Népeségmozgás modellálása történeti és jelenkori családnév földrajzi térképlapok alapján. In: Vörös Ferenc (szerk.) *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. Szombathely: Savaria University Press. 65–105.
- VÖRÖS FERENC 2017b. *Kárpát-medencei történeti családnév atlasz*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

Összefoglaló / Summary

A belső migráció hatásának tükröződése a kárpátaljai magyar családnévanyagban

A tanulmányban a szerző a kárpátaljai Beregszászi járás északnyugati része egy tömböt alkotó tíz településének (Bátyú, Bótrágy, Harangláb, Heteny, Kaszony, Kispapi, Papi, Rafajna, Som Zápszony) magyar családnéveit vizsgálja, különös tekintettel a helynévi eredetű családnévállományra. A kutatás célja az -i képzős helynevekből alakult családnévek elterjedésének a vizsgálata, a szláv, német, magyar stb. vonatkozású nevek hatásának és a belső migrációnak a feltérképezése.

A vidék családnéveinek vizsgálata a szerzőt arra engedi következtetni, hogy a családnévrendszer alapjául szolgáló helynevek és a vidék leggyakoribb helynévből képzett családnévei között több mint 40%-ban hasonlóság figyelhető meg a települések 100 km-es vonzáskörzetében. Ebből arra következtet, hogy a századok során a helyi népesség jelentősebb mértékben nem mozgott, nem cserélődött.

A települések egyenkénti vizsgálatából megállapítja, hogy a helynévi alaptagú családnévek egy bizonyos része jellemzően túlterhelt. A tíz leggyakoribb név közel 50%-os terheltségi mutatóval rendelkezik. Közöttük vannak olyan nevek, melyek szinte kizárólag csak egy-egy településre jellemzőek.

The reflection of inner migration's impact in the onomastic corpus of the Subcarpathian Hungarian family names

In the given study, the author investigates the family names of ten settlements (Bátyú, Bótrágy, Harangláb, Heteny, Kaszony, Kispapi, Papi, Rafajna, Som Zápszony) forming one block in the north-western region of the Subcarpathian Beregszász district, in particular, the onomastic corpus of family names with toponymic origin. The present research aims to examine the spread of those family names evolved from toponyms with -i derivative, as well as to map the impact of Slavic, Germanic, Hungarian etc. related names and inner migration.

Investigating the territory's family names, it leads to the conclusion that between the toponyms underlying the system of family names and the region's most common family names derived from toponyms a correspondence of more than 40% can be observed in the mentioned settlements' 100 km agglomeration. The writer draws the inference that during the centuries the local population did not move and did not alternate in a more considerable scale.

Examining the settlements individually, the author states that a certain part of the family names with toponymic adherent is characteristically overloaded. The ten most common names have a load indicator of nearly

50%. Among them, there are names which almost solely proper to one settlement.

Kulcsszavak / Keywords

családnevek, *-i* képzős helynevekből alakult családnevek, belső migráció, Kárpátalja

family names, family names evolved from toponyms with *-i* derivative, inner migration, Subcarpathia

A kötet szerzői / Authors

BARICS, ERNŐ

1970-től nyugdíjba vonulásomig folyamatosan dolgoztam a Pécsi Tudományegyetem BTK Horvát Nyelv és Irodalom Tanszékén. Jelenleg óradóként segítem a tanszék munkáját. Kutatási tevékenységem alapvetően két területet ölel fel: 1. A magyarországi horvát nyelvm emlékek, földrajzi nevek és nyelvjárások gyűjtése, elemzése és feldolgozása. E témakörben végzett kutatásaim eredményeit hazai és külföldi tudományos konferenciákon, kongresszusokon, folyóiratokban, kiadványokban ismertettem. A Horvát Tudományos Akadémia felkérésére számos magyarországi horvát település nyelvjárási anyagát dolgoztam fel a Horvát nyelvjárási atlasz számára. Bölcsészdoktori és kandidátusi disszertációm témája horvát nyelvtörténeti illetve dialektológiai témát dolgoz fel. Aktívan vettem részt a Pesti János szerkesztette 1982-ben kiadott Baranya megye földrajzi nevei I–II. kötet munkálataiban, elsősorban a horvát eredetű földrajzi nevek feldolgozásában és szakmai megvitatásában. 2. A horvát-magyar kétnyelvűséggel, a két nyelv egymásra hatásával összefüggő kérdések vizsgálatát elsődlegesen az egyetemi oktatási gyakorlat, a horvát nemzetiségi oktatás és közéleti tevékenység valamint a határon átívelő együttműködés szükségletei motiválták. E tevékenység eredményeként számos publikáció mellett, 2015-ben jelent meg a Prodán Ágnes docens asszonnyal közösen megírt 728 oldalas Horvát–magyar szótár.

I worked at the University of Pécs as a part of Croatian language and literature department since the 1970s until my retirement. Currently, I work there as an associate professor. My area of research largely encompasses two subjects: 1. The collecting and analysis of Hungarian writings, geographical names, and dialects in Croatia. I have presented the results of these researches as part of local and international scientific conferences, conventions and in different publications and journals. I have worked on many materials pertaining to Hungarian dialects in Croatia as requested by the Croatian Academy of Sciences in order to create a Dialect Atlas. The subject of my candidate's and Master of Arts thesis deals with Croatian language history, or rather dialectology. I have actively taken part in works of the I. and the II. volume of the Baranya megye földrajzi nevei (Geographical names of Baranya region) which was edited by János Pesti and published in 1982. I have mainly taken part in the research of Croatian geographical names and professional discussions. 2. I have worked on Croatian-Hungarian bilingualism. The research of the reciprocal influence of the two languages has been motivated primarily by University teaching practice, minority education, public activity, and the necessity of cross-border cooperation. Besides many publications where I

have presented my results, I have also presented them in the 728-page Croatian-Hungarian dictionary that I wrote with associate professor Ágnes Prodán and that was published in 2015.

BOŽIĆ BOGOVIĆ, DUBRAVKA

Dubravka Božić Bogović 1970-ben született Eszéken, ahol általános és középiskolai tanulmányait is végezte. Történelmi és szociológiai felsőfokú tanulmányait a zadari Bölcsészettudományi Karon fejezte be, doktori fokozatát pedig a zágrábi Bölcsészettudományi Karon szerezte. 2001-től az eszéki Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszékén dolgozik, jelenleg tanszékvezetőként. Két könyve, valamint számos tudományos cikke jelent meg, továbbá több hazai és nemzetközi tudományos konferencián vett részt. Tudományos érdeklődési területe a vallástörténelem, a mindennapok történelme, valamint a 18. századi kelet-horvátországi lakosság történelme.

Dubravka Božić Bogović was born in 1970 in Osijek, where she finished her primary and secondary education. Dubravka Božić Bogović graduated in history and sociology from the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zadar and obtained her PhD from the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. Since 2001, she has been employed with the Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek, History Department, currently as Associate Professor. She published two books and several scientific papers and participated in a number of national and international scientific conferences. Her scientific interest is focused on religious history, history of everyday life, and history of the population of 18th century east Croatia.

BULIĆ, NADA

Nada Bulić a Zadari Tudományegyetem Klasszika-filológia Tanszék és a Társadalomtudományok Doktori Iskola egyetemi docense. A Sarajevói Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar és a Pulai Juraj Dobrila Tudományegyetem vendégtanára. Ógörög nyelv és irodalom és latin nyelv és római irodalom tanári diplomát szerzett a Zadari Bölcsészettudományi Kar Klasszika-filológia Tanszékén; a Zagrebi Bölcsészettudományi Kar irodalmi posztgraduális képzésén mesteri fokozatot szerzett. Doktori fokozatot a Zadari Tudományegyetemen szerzett a „*Herman Dalmatin filozófiai világgépének jelentésbeli forrása*” című doktori disszertációjával. A horvát Tudományos és Oktatási Minisztérium Tankönyvbizottságának tagja. Az athéni Bölcsészettudományi Karon elvégezte az úgörög programot, majd több alkalommal is ugyanitt részt vett különböző továbbképzéseken; aktívan fordít. Tudományos kutatási területe a latin nyelv változására és fejlődésére irányul, illetve foglalkozik ezen kívül az ólatin, vulgáris (népi) és klasszikus latinnal, valamint a középkori latin stílusával és nyelvi jelenségeivel. A görög filozófiai munkák fordításait készíti, illetve azok recepciójával és transzmissziós módjaival is foglalkozik.

Doc.dr.sc. Nada Bulić is a docent of the Department of Classical Philology and of the doctoral study in Liberal Arts at the University of Zadar. She has been a guest professor at the University of Sarajevo's Faculty of Philosophy and the Juraj Dobrila University in Pula. She completed her B.A. in Greek and Latin Language and Literature at the Department of Classical Philology at the Faculty of Philosophy in Zadar. She completed postgraduate studies in Literature at the Faculty of Philosophy of the University of Zagreb, where she obtained her master's degree. She completed her doctoral studies at the University of Zadar, having defended a thesis entitled „The Meaningful Origin of the Philosophical World View of Hermannus Dalmata”. She is currently on the Ministry of Science and Education's *Board for Textbooks*. She completed a program in Modern Greek at the Faculty of Philosophy in Athens, to which she has returned on several occasions for further courses. She is active as a translator. Her areas of interest include the Latin language and its evolution and history with a special focus on Old Latin, Vulgar Latin and Classical Latin, as well as the style and linguistic characteristics of Medieval Latin. She also deals with the translations, reception and paths of transmission of Greek philosophy.

DOMAZET, BETINA

Domazet Betina az eszéki Bölcsészettudományi Kar Horvát nyelv és irodalom és a Magyar nyelv és irodalom szak mesterszakos hallgatója.

Betina Domazet are graduate student at the Department of Croatian Language and Literature and the Department of Hungarian Language and Literature at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek.

DOMORAD, BERNARDICA

Bernardica Domorad az eszéki Bölcsészettudományi Kar Horvát nyelv és irodalom és a Magyar nyelv és irodalom szak mesterszakos hallgatója.

Bernardica Domorad are graduate student at the Department of Croatian Language and Literature and the Department of Hungarian Language and Literature at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek.

FARKAS, TAMÁS

Farkas Tamás PhD, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) oktatója, habilitált egyetemi docens. Az ELTE Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének vezetője, a Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet oktatási intézetigazgató-helyettese. A PhD fokozatot 2002-ben szerezte meg, 2013-ban habilitált. A *Névtani Értesítő* felelős szerkesztője, a *Magyar Nyelv* folyóirat egyik szerkesztője, a Magyar Nyelvtudományi Társaság titkára. Elsődleges kutatási területe a névtan, különösen a személynévkutatás, illetve az általános és az alkalmazott névtan. Számos munkájában tanulmányozza a családnevek, il-

letve a magyar családnévállomány különböző sajátosságait. Kutatásait jellemzően dimenzionális nyelvészeti keretben végzi: a tulajdonneveket időbeli, térbeli, társadalmi és kulturális meghatározottságú jelenségekként vizsgálja.

Farkas, Tamás PhD, associate professor with habilitation of Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest, Hungary. He is the head of the Department of Hungarian Historical Linguistics, Sociolinguistics and Dialectology, and the director of studies in the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of ELTE Faculty of Humanities. He received his PhD in 2002, and completed habilitation in 2013. He is the editor-in-chief of *Névtani Értesítő*, the journal of Hungarian onomastics, an editor of the journal *Magyar Nyelv*, and the secretary of the Society of Hungarian Linguistics. His main research interest is onomastics, especially anthroponomastics, general and applied onomastics. He has published many papers in the field of family name research. He typically works in the framework of dimensional linguistics, i.e. studying proper names as temporally, geographically, socially and culturally determined phenomena.

GERCSÁK, GÁBOR

1955. február 11., Nyésta.

1978-ban végzett az ELTE földrajz–angol nyelv és irodalom szakán. 1978 és 1991 között a Földmérési Intézet munkatársa, 1980–1991-ben a Cartactual nemzetközi térképészeti szaklap szerkesztője. 1987-ben térképész diplomát, 1988-ban doktor címet, 1989-ben angol–magyar szakfordítói képesítést szerzett. 1999 és 2005 között az ELTE TTK Idegen Nyelvi Lektorátusát vezette, 1992–1993-ban az UNESCO *Zoning and Environment Management Plan for Angkor* kambodzsai program geográfusa, 2000 és 2006 között az ELTE Rectori Titkárság vezetője, 2002–2006-ban az ECL nemzetközi nyelvvizsgarendszer koordinátora volt az ELTE-n. 2002-től a Lázár Deák Alapítvány *Szép magyar térkép* pályázatának zsűritagja, 2008-tól a tárcaközi Földrajzinév-bizottság, 2013-tól az InfoPark Alapítvány kuratórium, 2014-től az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság, 2016-tól a Geodézia és Kartográfia szaklap szerkesztőségi tagja. 2017-től az ELTE Informatikai Kar nemzetközi kapcsolatokért és pályázatokért felelős dékánhelyettese.

11 February 1955, Nyésta

Graduated from Eötvös Loránd University (ELTE) in 1978: Teacher of geography (MSc) and English language and literature (MA). In 1978–1991, researcher at the Institute of Geodesy and Cartography. Editor of Cartactual, an international journal of map-makers in 1980–1991. Obtained cartography MSc in 1987, PhD in 1988, English–Hungarian translator diploma in 1989. Head of the Language Centre, Faculty of Science at ELTE in 1999–2005. Geographer of UNESCO's *Zoning and Environment Management Plan for Angkor* programme in 1992–1993 in Cambodia. Head of the

Rector's Secretariat between 2000 and 2006, member of the board of juries of *Beautiful Hungarian Map* annual competition since 2002, coordinator of the ECL international language exam at ELTE (2002–2006), member of the Hungarian Committee on Geographical Names since 2008, member of the board of trustees of InfoPark Foundation since 2013, member of the Intersection Standing Committee on the Hungarian Language of the Hungarian Academy since 2014, member of the editorial board of *Geodesy and Cartography* since 2016. Vice-dean for international affairs at the Faculty of Informatics since 2017.

GLUŠAC, MAJA

Maja Glušac az eszéki Bölcsészettudományi Kar Horvát Nyelv és Irodalom Tanszék egyetemi docense. Tudományos kutatásai a mai modern horvát nyelv morfoszintaxis és lexikológia területéhez kapcsolódnak, különös tekintettel a horvát nyelv stilisztikai rétegződésére.

Maja Glušac is an assistant professor at the Department of Croatian Language and Literature at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek. Her scientific interests encompass morphosyntax and lexicology of the Croatian language with a special interest for the functional styles of the Croatian language.

KOVÁCS ANDRÁS

Kovács András magyartanár, a Nagyberegi Református Líceum igazgatója. A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagja. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség helyi alapszervezetének elnöke, megyei elnökségi tagja, a Tankönyv- és Taneszköztanács elnöke; oktatás-módszertani segédanyagok szerkesztője. Kutatási területe a kárpátaljai magyar személynévhasználat. Tanulmányaiban a kárpátaljai magyarság család- és keresztnéveit, ragadványneveit, a nevek szláv átírását, vizsgálja a református anyakönyvek és az állami gazdakönyvek alapján.

Kovács, András, teacher of Hungarian language and literature, headmaster of the Reformed Lyceum of Nagybereg. Member of the Society of Hungarian Linguistics. He is the president of the local organization of the Association of Hungarian Teachers of Subcarpathia, a regional presidency member of the association, the president of the board of pedagogical accessories and coursebooks, and editor of educational-methodological materials. His main research interest is the use of personal names amongst the Subcarpathian Hungarians. In his studies, he investigates the Subcarpathian Hungarians' family and first names, surnames, the Slavic transcription of them based on the parish registers of the Reformed churches and agricultural register books.

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ, ANNA

Lehocki-Samardžić Anna docensként dolgozik az eszéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán diplomázott klasszika-filológia, magyar nyelv és irodalom, valamint horvát nyelv és irodalom szakon. 2013-ban Budapesten, az Eötvös Loránd Egyetem Bölcsészettudományi Karának Nyelvtudományi Doktori Iskolájában tudományos PhD-fokozatot szerzett kontrasztív témával a horvát és magyar grammatográfiája kezdeteiről. Magyar nyelvészetet és translatorikát oktat, érdekltségének alapterületei pedig a horvát-magyar összehasonlító grammatográfiája, a translatorika, a fordítás módszertana és a magyarok nyelve a Horvát Köztársaságban. Mint munkatárs részt vett a Horvát-magyar nyelvészeti érintkezések a 19. század második felében (UNIOS IZIP-2014-26) nevű tudományos-kutatói projektben. Részt vett körülbelül húsz tudományos összefüvetelen és kiadott körülbelül harminc tudományos és szakmunkát.

Ana Lehocki-Samardžić is an assistant professor at the Department of Hungarian Language and Literature at the Faculty of Humanities and Social Studies in Osijek. She graduated from the Faculty of Humanities of the University of Pécs in classical philology, Hungarian language and literature and Croatian language and literature. She got her PhD degree in Budapest in 2013 at the Doctoral School of Linguistics at the Faculty of Philosophy at Eötvös Loránd University with theses in contrastive linguistics, beginnings of Croatian and Hungarian grammaticography. She teaches courses in Hungarian linguistics and translators, and her main areas of interest are Croatian-Hungarian comparative grammar, translation, teaching methods in translation studies and the use of Hungarian language in the Republic of Croatia. As an associate he was involved in a scientific-research project of Croatian-Hungarian linguistic contact in the second half of the 19th century (UNIOS IZIP-2014-26). She has participated in about 20 scientific conferences and has published about thirty papers.

MIKESY, GÁBOR

Mikesy Gábor az ELTE magyar–történelem–finnugor szakán végzett 1989-ben. 1990-től a Földmérési és Távérzékelési Intézet (ma Budapest Főváros Kormányhivatala Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály) munkatársa mint földrajzinév-szakértő, Magyarország földrajzinév-tárának felelőse. 1991 óta részt vesz (tagként vagy szakértőként) a tárcaközi Földrajzinév-bizottság, 2002 óta az UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names) munkájában. Munkája során sok száz magyarországi település névanyagát mérte fel az állami alaptérképek tematikája szerint.

Mikesy Gábor studied Hungarian literature and linguistics, history and Finno-Ugric linguistics at ELTE University, Budapest, graduated in 1989. Since 1990 geographical name expert in Institute of Geodesy, Cartography and Remote Sensing (since 2017 Government Office of the Capital City

Budapest - Department of Geodesy, Remote Sensing and Land Offices), responsible for the Gazetteer of Hungary. Since 1991 participation in the work of Hungarian Committee of Geographical Names, since 2002 participation in the work of UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names). As part of his work he surveyed the geographical nameset of hundreds of Hungarian settlements.

MLIKOTA, JADRANKA

Mlikota Jadranka egyetemi docensként az eszéki Bölcsészettudományi Karon (Horvát Nyelv és Irodalom Szak, Kortárs Horvát Nyelv Tanszék) dolgozik. Ezen a karon diplomázott (1998.), a zágrábi Bölcsészettudományi Karon pedig doktorált (2009.). Kortárs horvát irodalmi nyelvet oktat a horvát és német szakon. Érdekltségének tudományos területe a sintaxis és a kortárs horvát nyelv szemantikája felé hajlik. Erről a területről származik doktori munkája is a *A szándék kijelentésének szintetikus lehetőségei a kortárs horvát nyelvben*. Érdekltségének másik területe a horvát nyelv a 19. század második felében, a normák megtörése és a normatív kapcsolatok a zágrábi filológia iskola és a Vuk Karadžić féle filológia iskola között, valamint ez a kapcsolat tükröződése az irodalmi művek nyelvében és a magyar nyelvű horvát nyelvtanokban. Mint munkatárs részt vett a *Jezik i stil zavičajne periodike* (Nyelv és stílus a helyi nyomtatott sajtóban) tudományos-kutatói projektben, valamint vezetője volt a Horvát-magyar nyelvészeti érintkezések a 19. század második felében (UNIOS IZIP-2014-26) projektnek. Pillanatnyilag a A német nyelv, irodalom és kultúra nyomában Horvátország területén (DAAD-Projekt nr.: 57338369) GIP-Projekt munkatársa. A *Slavonska tkanica: jeziki zavičajnika 19. stoljeća* (Szövet Szlavóniából: A 19. századi kiemelt polgárok könyvében) (2014.) tudományos mű szerzője és a *Hrvatski jezični savjetnik (Horvát nyelvi tanácsok)* (2014.) szakkönyv egyik szerzője. Részt vett több mint húsz tudományos összefüggésben, valamint kiadott körülbelül negyven tudományos és szakmunkát.

Jadranka Mlikota is a professor at the Faculty of Philosophy in Osijek (Department of Croatian Language and Literature, Department for Contemporary Croatian Language). She graduated from this university (1998) and received a doctorate at the Faculty of Philosophy in Zagreb (2009). He teaches courses in contemporary Croatian standard language in Croatian and German studies. The scientific field of interest focuses on syntax and semantics of contemporary Croatian language. From this area is the field and her doctoral work Syntactic possibilities of pronouncing intentions in the contemporary Croatian language. Another area of interest is the Croatian language of the second half of the 19th century, the fracture of norms and normative relations between Zagreb's philological school and the followers of Vuk Karadžić, the reflection of that relationship in the language of literary works and the grammatical manuals of the Croatian in Hungarian. As an associate she was involved in the scientific-research project Language and style of the local periodicals, and she was the head of the

project Croatian-Hungarian linguistic contact in the second half of the 19th century (UNIOS IZIP-2014-26). She is currently an assosiae at the GIP-Project on Traces of German Language, Literature and Culture in the Land of Croatia (DAAD-Project No .: 57338369). She is the author of the scientific books *Slavonska Tkanica: The Language of the Native 19th Century* (2014) and one of the authors of the *Croatian Language Advice Tips Book* (2014). She has participated in more than twenty scientific conferences and has published about 40 papers.

NAGY, IMRE GÁBOR

Nagy Imre Gábor (Békés, 1958. szept. 22.) 1982-ben a Szombathelyi Tanárképző Főiskola történelem-könyvtár szakán szereztem diplomát. 1984–1987 között elvégeztem az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarán a levéltár kiegészítő szakot. 1983 óta dolgozom a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában, 1993-tól 2014-ig osztályvezetőként, 2015-től megbízott, 2016-tól kinevezett megyei levéltárigazgató-helyettesként. Levéltárosként igazgatástörténettel, a kisebbségek, a névmagyarosítás és Pécs város történetével foglalkozom. 1993-tól részt veszek a Pécs története nagymonográfia előkészítő munkálataiban, amelynek kapcsán előadásokat tartottam és több mint húsz kisebb-nagyobb tanulmányt írtam a város történetéből. 1999-től tagja vagyok az MTA Pécsi Akadémiai Bizottság Város- és Helytörténeti Munkabizottságának. 2000-től 2012. évi megszűnéséig a Pécsi Szemle várostörténeti folyóirat szerkesztője voltam. A 2010-ben kiadott Pécs Lexikon szerkesztőbizottságának tagjaként, főszerkesztő-helyettesként dolgoztam. Több kötetet szerkesztettem és több forrásközlést adtam közre. A Mohács, Pécsvárad, Siklós és Köblény községtörténeti monográfiák egyik szerzője vagyok. A 2000-es évektől kutatom Baranya vármegye főispánjainak és Pécs város polgármestereinek életét.

Nagy, Imre Gábor (Békés, 22nd September 1958): I graduated as a historian and librarian from the Szombathely Teacher's Training College in 1982. Between 1984 and 1987 I also completed my supplementary studies as an archivist at the Faculty of arts of Eötvös Loránd University in Budapest. I have worked for the Baranya County Library of the National Archives of Hungary since 1983. Between the years 1993 and 2014 I was head of a section, in 2015 I was the designated, since 2016 I have been the nominated deputy head of the Archives. As an archivist it is my special field to study the history of administration as well as of that of minorities, the Magyarization of names and the history of Pécs. Since 1993 I have been involved in the preparation works of the compilation of the grand monograph on the history of Pécs. Related to this, I read papers and wrote over twenty studies on the history of the city. Since 1999 I have been a member of the Work Committee of Urban and Local History of the Pécs Academic Committee of the Hungarian Academy of Sciences. From the year 2000 I was the editor of the *Pécsi Szemle* (Pécs Review), a periodical on urban history down to its cessation in 2012. I worked as a member of the

editing committee and the deputy editor in chief of the Pécs Encyclopaedia published in 2010. I edited a number of volumes and I published several source materials. I am one of the authors of the monographs on the history of the settlements of Mohács, Pécsvárad, Siklós and Köblény. I have researched the lives of the Lord Lieutenants (*főispán, župan*) of the county of Baranya as well as those of the mayors of the city of Pécs since the first decade of the second millennium.

NYÁRI DENISZ

Nyári Denisz a horvát nyelv és irodalom szak elvégzése után 2016-ban a „Hraszti, Szentlászló, Kórógy és Rétfalu lakossága a 18. és 19. század első harmadában” című értekezésének megvédése után doktori címet kapott a Zágrábi Egyetemen. 2011-ben levéltárasként dolgozott rangidős levéltárosok gyakornokaként az Eszéki Állami Levéltárban. 2011 és 2015 között történelemtanár volt a szentlászlói (Laslovo), kórógyi (Korođ), pogorácsi (Podgorač) és diakovári (Đakovo) általános iskolákban. 2015 és 2017 között horvát nyelvű lektor volt Szombathelyen a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Karán. 2017 októberétől docensként dolgozik az eszéki egyetem Bölcsészettudomány Karának Történelem Tanszékén. A tudományos és szakmai érdeklődési területe: a magyar nemzeti kisebbség történelmének, civilizációjának kutatása a középkori Magyar Királyság területén.

After completing the Graduate Study of History and Croatian Language and Literature, he received his PhD in 2016 at the Croatian Studies at the University of Zagreb with the theme 'The population of Hrastin, Laslovo, Korođ and Retfala in the 18th and the first third of the 19th century'. In 2011 he worked as an archivist-trainee in the Osijek State Archives. From 2011 to 2015 he worked as a teacher of history in elementary schools in Laslovo, Korođ, Podgorač and Đakovo. Between 2015 and 2017 he was a Croatian language lecturer at Szombathely, Dániel Berzsenyi Faculty of Pedagogy, University of West Hungary. Since October 2017 he has been working as a docent at the Department of History of the Faculty of Philosophy in Osijek. His area of scientific and professional interest are in particular the history of the Hungarian national minority in Croatia, rural civilization and the medieval kingdom of Hungary.

POSEDI, IVANA

Ivana Posedi latin nyelv és római irodalom és Görög nyelv és irodalom szakon szerzett diplomát a Zadari Tudományegyetemen. A Zadari Tudományegyetem Társadalomtudományok (filológia tudományterület, klasszikafilológia tudományág) Doktori Iskolájának doktorandusza. A disszertáció javasolt témája a *A Kapronca szabad királyi város Polgármesteri Hivatalának az 1338. és 1511. közötti kelt dokumentumok paleográfiai, diplomatikus és filológiai elemzése*. A Varazsdi Országos Levéltárban dolgozik levéltárasként, valamint a Kaproncai Levéltári Gyűjtőközpont vezetője. Oklevéltannal foglalkozik.

kozik, illetve latin és kaj-horvát szövegeket készít kiadásra a Varazsdi Országos Levéltárban és a Vukovári Országos Levéltárban. A tudományos kutatási területe a középkori és újkori latin nyelv.

Ivana Posedi, prof., completed her B.A. in Greek and Latin Language and Literature at the Department of Classical Philology at the Faculty of Philosophy in Zadar. She is currently a graduate student at the University of Zadar and is a PhD candidate in the Liberal Arts program in the field of Classical Philology. Her working title for her doctoral thesis is „A Paleographic, Diplomatic and Philological Analysis of Documents from the Fonds of the City Hall of the Free Royal City of Koprivnica from 1338 – 1511”. She is currently employed in the National Archive in Varaždin as an archivist and is the director of the Archival Collections Centre in Koprivnica. She has done research on archival topics and has prepared Latin and Kajkavian texts for publication as books for the National Archive in Varaždin and the National Archive in Vukovar. Her areas of interest include Medieval and Early Modern Latin.

SLÍZ, MARIANN

Slíz Mariann PhD, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének oktatója, habilitált egyetemi adjunktus. A PhD fokozatot 2010-ben szerezte meg, 2016-ban habilitált. A *Névtani Értesítő* szerkesztője, a *Dictionary of Medieval Names from European Sources* című európai online történeti személynévtár magyar szerkesztője, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani tagozatának titkára. Elsődleges kutatási területe a névtan, különösen a személynévkutatás, az írói névadás vizsgálata, illetve az általános és az alkalmazott névtan. Számos tanulmányában és könyvében tanulmányozta a történeti magyar személynévanyagot, jórészt saját, 13–14. századi személynéveket tartalmazó kétkötetes névtára alapján.

Slíz, Mariann PhD is a senior lecturer with habilitation at the Department of Hungarian Historical Linguistics, Sociolinguistics and Dialectology, ELTE Eötvös Loránd University (Budapest, Hungary). She received her PhD in 2010, and completed habilitation in 2016. She is the editor of *Névtani Értesítő*, the journal of Hungarian onomastics, the Hungarian editor of a European online dictionary of personal names entitled *Dictionary of Medieval Names from European Sources*, and the secretary of the Onomastic Department of the Society of Hungarian Linguistics. Her main research interests are name studies, especially anthroponomastics, literary, general and applied onomastics. She has published several articles and books on historical personal names, mostly based on her two-volume dictionary of 13th–14th-century Hungarian personal names.

P. TÓTH, TEODÓRA

P. Tóth Teodóra a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) ötödéves magyar–matematika osztatlan tanári szakos hallgatója, a Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék demonstrátora. Elsősorban a nyelvészet és a matematika kapcsolódási pontjai foglalkoztatják, így a matematikai (statisztikus) módszerek alkalmazása a nyelvészet különböző területein, illetve a nyelvészeti megközelítés hasznosíthatósága a matematika iskolai oktatásában.

P. Tóth, Teodóra is a student of education (mathematics and Hungarian language and literature) in her fifth year at ELTE Eötvös Loránd University (Budapest, Hungary), and a demonstrator at the Department of Hungarian Historical Linguistics, Sociolinguistics and Dialectology. Her primary interests are the connections between linguistics and mathematics, such as applications of mathematical (statistical) methods in various fields of linguistics, as well as the usability of a linguistic approach at the primary and secondary level of the education of mathematics.

TÓTH, PÉTER

Tóth Péter 1981-ben született Ungváron. 2003-ban szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári oklevelet az Ungvári Nemzeti Egyetemen. Doktori tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte. Doktori értekezését 2011-ben védte meg. Címe: Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok. 2008 és 2012 között a kárpátaljai Koncházi Középiskola magyar nyelv és irodalom szakos tanára. 2012-től az ELTE Savaria Egyetemi Központ Magyar Nyelvtudományi Tanszéken dolgozik. Kutatási területei: a kárpátaljai magyar nyelvjárások, a kárpátaljai magyar nyelvjáráskutatók története.

Born in 1981 in Ungvár/Uzhhorod, Péter Tóth obtained his degree from the National University in Uzhhorod as Teacher of Hungarian Language and Literature. Having completed his doctoral studies at Eötvös Loránd University in Budapest, he defended his doctoral thesis (titled Studies into Hungarian Dialectology in Kárpátalja/Zakarpattia) in 2011. Between 2008 and 2012 he worked as a teacher of Hungarian language and literature at the Koncházi Secondary School in Kárpátalja. Since 2012 he has worked at the Hungarian Linguistics Department of the ELTE Savaria University Centre. His research interest focuses on the Hungarian dialects in Kárpátalja and the history of research into these dialects.

VLAŠIĆ, ANĐELKO

Anđelko Vlašić (Slavonski Brod, 1982.) doktorirao je povijesne znanosti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2010. i magistrirao turkologiju i francuski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2013. Radio je kao postdoktorski gostujući istraživač na Sveučilištu Koç u Istanbulu od studenoga 2014. do studenoga 2015. godine, te kao poslijedoktorand u Hrvatskom institutu za povijest – Podružnici za povijest

Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu od lipnja 2016. do svibnja 2018. godine. Kao vanjski suradnik predaje kolegije iz ranomoderne povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Objavljuje znanstvene i stručne radove na temu političke i kulturne povijesti Hrvatske i Jugoslavije u 20. stoljeću, jugoslavensko-turskih odnosa u 20. stoljeću te povijesti Slavonije pod osmanskom vlašću u 16. i 17. stoljeću.

Anđelko Vlašić (Slavonski Brod, 1982.) doktorirao je povijesne znanosti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2010. i magistrirao turkologiju i francuski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2013. Radio je kao postdoktorski gostujući istraživač na Sveučilištu Koç u Istanbulu od studenoga 2014. do studenoga 2015. godine, te kao poslijedoktorand u Hrvatskom institutu za povijest – Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu od lipnja 2016. do svibnja 2018. godine. Kao vanjski suradnik predaje kolegije iz ranomoderne povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Objavljuje znanstvene i stručne radove na temu političke i kulturne povijesti Hrvatske i Jugoslavije u 20. stoljeću, jugoslavensko-turskih odnosa u 20. stoljeću te povijesti Slavonije pod osmanskom vlašću u 16. i 17. stoljeću.

VÖRÖS, FERENC

Nyelvészként több mint negyed évszázada dolgozik a felsőoktatásban. Öt nagymonográfia, tizenöt szakkönyv, valamint egyetemi jegyzet és középiskolai tankönyv szerzője. Egyéb tudományos közleményeinek száma megközelíti a százat. Ez utóbbiak többszerzős munkákban, gyűjteményes kötetekben, rangos magyarországi és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Hazai és nemzetközi konferenciák rendszeres előadója. 1996 és 2005 között vendégtanárként külföldi egyetemen tanított. Egyetemi oktatóként kurzusok tartásával, doktori dolgozatok témavezetésével, illetőleg védések bizottsági tagjaként vett részt a tudományos utánpótlás nevelésében. Kutatási területe a kontaktológia, areális nyelvészet, névszociológia, név- és nyelvföldrajz. Publikációinak száma több mint 120, az ezekre való független hivatkozással több mint 800.

Ferenc Vörös is a linguist. He has been working in higher education for more than twenty-five years. He is the author of five monographs, fifteen reference books, a number of university textbooks and secondary school course books. The number of his other scientific publications is close to one hundred. The aforementioned publications were published as multi-author works, edited books in reputable Hungarian and foreign periodicals. He frequently gives lectures at both national and international conferences. From 1996 to 2005 he taught at a foreign university as a guest lecturer. Being a university professor he has been engaged in educating future scholars by teaching various courses, acting as a supervisor of PhD dissertations as well as being a member of doctoral examination boards. His main area of research includes contactology, areal linguistics, name sociology, and name

linguistic geography. The number of his publications reaches 120, and of his independent citations is around 800.

Kiadja: Savaria University Press–Glotta Nyelvi Intézet
Szombathely–Eszék, 2018
Felelős kiadó: FÜZFÁ BALÁZS
Borítóterv: VITÁRIS JÓZSEF
Grafikai elrendezés és nyomdai előkészítés: VÖRÖS FERENC
Nyomta: Balogh és Társa Kft., Szombathely
ISBN 978-615-5753-26-8